

ÇARLIK RUSYASI VE BOĞAZLAR

HARP TARİHİ ÇALIŞTAYI BİLDİRİLERİ
12 HAZİRAN 2019

EDİTÖR
GÜLTEKİN YILDIZ
ÇOŞKUN ÜNSAL

MİLLİ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
FATİH HARP TARİHİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

MİLLİ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ÇARLIK RUSYASI VE BOĞAZLAR

HARP TARİHİ ÇALIŞTAYI BİLDİRİLERİ
12 HAZİRAN 2019

MİLLİ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
FATİH HARP TARİHİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ÇARLIK RUSYASI VE BOĞAZLAR HARP TARİHİ ÇALIŞTAYI BİLDİRİLERİ 12 HAZİRAN 2019

Editör

Gültekin YILDIZ
Coşkun ÜNSAL

Rusça Çeviri

Ruhan GÜL

Grafik Tasarım

Onur Melih DERELİ

Kapak Fotoğrafı

İÜ Ktp., Nadir Eserler, nr. 93579

Baskı ve Cilt

Milli Savunma Üniversitesi
Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı
Merkez Basım ve Yayınevi
Yenilevent/İstanbul

E-ISBN:978-625-7791-29-8

İstanbul / 2022

SUNUŞ

Elinizdeki kitap, Milli Savunma Üniversitesi FATİH Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü (FATİH HATEN) ev sahipliğinde ve Türk Tarih Kurumu ile işbirliğiyle 12 Haziran 2019’da düzenlenmiş Çarlık Rusyası ve Boğazlar Harp Tarihi Çalıştayında sunulan bildirilerin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş metinlerini bir araya getirmektedir.

MSÜ FATİH HATEN tarafından düzenlenen müşterek harp tarihi toplantılarının ikincisi olan Çarlık Rusyası ve Boğazlar Harp Tarihi Çalıştayında ana tema, Türk Boğazlarına yönelik Çarlık Rusya kaynaklı stratejik değerlendirmeler ve bu kapsamdaki askerî harekât planları olarak belirlenmiştir. Türkiye ve Rusya Federasyonu’ndan çalışmaya iştirak eden akademisyenler ile lisansüstü öğrencilerin sunumlarıyla, konunun başta Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusyası olmak üzere dönemin önde gelen devletlerinin askerî ve diplomatik arşivlerine dayalı olarak ele alınması amaçlanmıştır. İçindeki çalışmaların büyük bir kısmının Rus kaynaklarına dayalı olması hasebiyle elinizdeki kitabın, Çarlık Rusyası’nın meşhur “Boğaz Seferi” hakkında Türkçe askerî tarih literatüründeki boşluğu dolduracağı umulmuştur. Hiç şüphe yok ki, Osmanlı-Rus müşterek harp tarihine dair hem savaşları konu alan standart monografiler hem de pek çok diğer başlık altında, iki ülkenin arşivlerini ve sair birinci el kaynaklarını kullanabilen yeni nesil tarihçilerin yapabileceği pek çok araştırma mevcuttur.

Çalıştay kitabında yer alan Rusça makalelerin orijinalleri, sadece internet ortamında araştırmacıların hizmetine sunulan nüshada yer almaktadır. Bu çalıştayın düzenlenmesi ve bildirilerinin yayımlanması hususunda verdikleri destek ve himayelerinden ötürü Milli Savunma Üniversitesi rektörü Prof. Dr. Erhan Afyoncu ile Türk Tarih Kurumu eski başkanı Prof. Dr. Refik Turan’a müteşekkir olduğumuzu belirtmek isterim. Kitabın kapağında kullanılan görselin temin edilmesine yardımcı olan İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mahmut Ak’a, Rus tarafından çalışmaya katılacak akademisyenlerin belirlenmesi ve kendileriyle temas kurulmasındaki katkılarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Tanrıverdi’ye, Rusça bildirileri Türkçe’ye çeviren Dr. Öğr. Üyesi Ruhan Gül’e, çalıştayın planlanması ve icrasındaki katkıları için

Türk Tarih Kurumu uzman personeli Uğur Cenk Deniz İmamoğlu ile FATİH HATEN akademik ve idari personeline, nihayet bildiri kitabının yayıma hazır hale gelmesi için birlikte çalıştığımız FATİH HATEN'den genç meslektaşlarım Coşkun Ünsal ile Serkan Osmanlıoğlu'na müteşekkir olduğumu burada bir kez daha belirtmek isterim. Elbette en büyük teşekkürümüz, gerek çalıştaya iştirakleri gerekse bildiri metinlerini geliştirerek yayıma hazır hale getirdikleri için, değerli Türk ve Rus meslektaşlarımızdır.

Prof. Dr. Gültekin YILDIZ
Nisan 2022

İÇİNDEKİLER

MİHAİL KUTUZOV'UN İSTANBUL BÜYÜKELÇİLİĞİ VE
ASKERİ İSTİHBARAT FAALİYETLERİ (1793-1794)

Mustafa TANRIVERDİ

1

1828-1829 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDA MÜSTAKİL KAFKASYA KOLORDU
KOMUTANLIĞI'NIN BOĞAZLARA YÖNELİK ASKERİ HAREKÂT PLANLARI

Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU

23

BOĞAZLARIN RUSLARA KARŞI SAVUNMASI: AVRUPALI GÜÇLER VE OSMANLI
DEVLETİ'NİN ASKERİ İSTİHBARAT FAALİYETLERİ VE HAREKÂT PLANLARI
(1815-1914)

Gültekin YILDIZ

35

İKİNCİ OSMANLI-RUS YAKINLAŞMASI VE BOĞAZLAR'DA RUS NÜFÜZUNUN
OLUŞUMU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1833-1841)

Özhan KAPICI

65

İNGİLTERE VE RUSYA ARASINDA MEYDANA GELEN 1837 “VİXEN” USKUNASI
VAKASI: BU BİR KIRIM SAVAŞI PROVASI MIYDI?

Vladimir DEGÖEV

89

1853-1856 KIRIM SAVAŞI ARİFESİNDE RUS SAVAŞ STRATEJİSİ VE
İSTANBUL BOĞAZI ÇIKARMA HAREKÂTI

Alexey Alekseevich KRIVOPALOV

93

RUSYA'NIN 1878'DE İNGİLTERE, AVUSTURYA-MACARİSTAN VE OSMANLI
DEVLETİ KOALİSYONUNA KARŞI SAVAŞ PLANI VE İSTANBUL BOĞAZI'NIN
İŞGAL EDİLMESİ SORUNU

Oleg Evgenievich ALPEEV

109

III. ALEKSANDR DÖNEMİNDE İSTANBUL BOĞAZI'NA YÖNELİK SEFER PLANI
HAZIRLIKLARI

Oleg Rudolfoviç AYRAPETOV

127

RUS ASKERİ İSTİHBARATININ İSTANBUL BOĞAZI'NA YÖNELİK FAALİYETLERİ
(1878-1885)

Aleksandr TOMİLİN

143

RUS ASKERLERİN VE DİPLOMATLARIN GÖZÜNDE JEOPOLİTİK BİR SORUN
OLARAK İSTANBUL VE ÇANAKKALE BOĞAZLARI
(XIX. YÜZYIL SONU-XX. YÜZYIL BAŞI)

Andrey Viktoroviç BOLDİREV

171

BOĞAZ SEFERİ HAZIRLIĞININ BİR PARÇASI OLARAK

1902 HARP OYUNU

Sergey ÇEKMAREV

179

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA RUSYA'NIN BOĞAZLARI ELE GEÇİRME PLANLARI

Hayri ÇAPRAZ

191

АНГЛО-РУССКИЙ ИНЦИДЕНТ СО ШХУНОЙ «ВИКСЕН»,
1837 ГОД: РЕПЕТИЦИЯ КРЫМСКОЙ ВОЙНЫ?

Владимир ДЕГОЕВ

227

РУССКОЕ СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ НАКАНУНЕ ВОСТОЧНОЙ
ВОЙНЫ 1853-1856 ГГ. И ПЛАН БОСФОРСКОЙ ДЕСАНТНОЙ ОПЕРАЦИИ

Алексей Алексеевич КРИВОПАЛОВ

233

ПЛАНИРОВАНИЕ РОССИЕЙ ВОЙНЫ С КОАЛИЦИЕЙ ВЕЛИКОБРИТАНИИ,
АВСТРО-ВЕНГРИИ И ТУРЦИИ В 1878 ГОДУ И ПРОБЛЕМА ЗАНЯТИЯ БОСФОРА

Олег Евгеньевич АЛПЕЕВ

247

РАЗРАБОТКА ПЛАНОВ ПО ПОДГОТОВКЕ БОСФОРСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ В
ПРАВЛЕНИЕ АЛЕКСАНДРА III АЙРАПЕТОВ ОЛЕГ РУДОЛЬФОВИЧ,

Айрапетов Олег РУДОЛЬФОВИЧ

265

РУССКАЯ ВОЕННАЯ РАЗВЕДКА НА БОСФОРЕ В 1878-1885 ГГ.

Александр ТОМИЛИН

281

БОСФОР И ДАРДАНЕЛЛЫ КАК ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА В
ПРЕДСТАВЛЕНИИ РОССИЙСКИХ ВОЕННЫХ И ДИПЛОМАТОВ НА РУБЕЖЕ

XIX-XX веков.

Андрей Викторович Болдыре

313

ВОЕННАЯ ИГРА 1902 ГОДА
КАК ЭЛЕМЕНТ ПОДГОТОВКИ БОСФОРСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ

Сергей ЧЕКМАРЁВ

319

MİHAİL KUTUZOV'UN İSTANBUL BÜYÜKELÇİLİĞİ VE ASKERİ İSTİHBARAT FAALİYETLERİ (1793-1794)

Mustafa TANRIVERDİ¹

Giriş

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla biten 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine genişlemesi süreci, Karadeniz'in tamamını ve bir süre sonra da payitahtı tehdit edecek boyuta ulaştı. Rusya'nın Osmanlı ile ilişkilerinde daha saldırgan bir tutum sergileyeceği, henüz Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanması sürecinde ortaya çıkmıştı. Bu süreçte aktif rol oynayan General Rumyantsev, antlaşma koşullarının onaylanması için İstanbul'a Albay Peterson'u göndermişti. Peterson Türklerin barış koşullarında bazı değişiklikler istediği bilgisini iletğinde Rumyantsev, hiçbir koşulu değiştirmeden antlaşmanın onaylanmış halinin Petersburg'a gönderilmesini istemişti. Bununla birlikte II. Katerina, Dışişleri Kurulu'nun (*Kollegiya İnostrannih Dyel*) başında yer alan Panin'e bir mektup göndererek Türkiye'nin olası talepleri karşısında alınması gereken tutumu, “*yeni bir savaş olmadan mevcut antlaşmanın tek bir satırını dahi değiştirmeyeceğimi iletebilirsiniz*” sözleriyle belirlemiştir. Aynı zamanda Osmanlı Hükümeti yetkililerinin Rumyantsev'e yaptığı başvuru da reddedildi. Nihayet Peterson, Osmanlı Hükümeti'nin antlaşmayı herhangi bir değişiklik söz konusu olmadan onaylayacağını bildirecekti.²

Hem Osmanlı hem de Rusya kamuoyunda, antlaşmayla sağlanan barış ortamının kalıcı olmayacağına inanılıyordu. 1775-1776 yıllarında kısa süreli olarak Rusya'nın olağanüstü ve tam yetkili elçiliğine Knez Nikolay Vasilyeviç Reprin³ ve onun ardından Şubat 1776'da Stockholm'deki elçilik görevinden çağrılan Aleksandr Stahiyeviç Stahiyev atandı. Yeni elçi Nisan ayında “*Türk Hükümeti'nin Tatarlar konusunda kendi akıl almaz taleplerinden vazgeçtiğini düşünmüyorum*” şeklindeki düşüncesini Rusya hükümetine iletcekti. Bununla birlikte Rusya'nın İsveç ve Polonya ile ilişkilerinin yolunda

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, tanriverdi@istanbul.edu.tr

2 V. Teplov, *Russkiye Predstaviteli v Tsargrade 1496-1891*, S-Peterburg 1891, s. 41-42.

3 S. İ. Lobko, “Posolstvo Knyazyu N. V. Repnina v Turtsiyu (1775-1776)”, *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, 8 (1), 2008, s. 55-68.

gitmemesi, Avusturya ve Fransa'yla da anlaşmazlıkların bulunması, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı daha etkili önlemler almasını sağlayabilirdi. Savaş tazminatının taksitini ödememe ve boğazlardan Rus ticaret gemilerinin geçişine izin vermeme adımları bu bağlamda değerlendirilmekteydi. Böyle bir ortamda, Rus elçi Stahiyev'in 1778'de İstanbul'da iki askerin suikast girişimine maruz kaldığı; ancak kurtulmayı başardığı⁴ iddiaları da gündeme gelmişti.

Kısa bir süre sonra, 1787'de, Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan etti. Savaşın başlangıcında Türk ordusu önemli başarılar elde etti. Karadeniz'de etkinlik gösteremeyen Rus donanması fırtına yüzünden ağır kayıplar verdi. Rus kuvvetleri, Özü Kalesi'ni kuşatmada zorluklar yaşadılar. Ancak kalenin düşmesiyle birlikte savaşın gidişatı Rusların lehine değişti. Tuna üzerindeki en kuvvetli kalelerden İsmail'in düşmesi ve yaşanan kayıplar Bâbiâli'yi barış müzakerelerine başlamaya mecbur bıraktı.⁵

1792 Yaş Antlaşması'yla Osmanlı Devleti Kırım'ın Rusya'ya bağlandığını kabul etmek durumunda kaldı.⁶ Aynı şekilde Kuban, Taman ve Özü'nün Rusya'ya geçtiğini onayladı. Böylece Rusya'nın sınırı Dinyester'e dayandı. Savaş zamanında ele geçirilen Bender, Akkerman, Kili ve İsmail kaleleri Osmanlı Devleti'ne iade edildi. Ancak Rusya bundan sonraki süreçte bu kaleleri Osmanlı'dan almak için büyük mücadele verecekti.

Rusya'nın Osmanlı Devleti sınırlarında önemli kazanımlar elde etmesi batılı devletleri endişelendirmekle birlikte⁷, Fransız ihtilali sonrasında yaşanan koalisyon savaşları Avrupa'yı kendi sınırlarına hapsedmişti. Sınırlarında

4 Teplov, *a.g.e.*, s. 45.

5 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010), 291.

6 1774'ten itibaren Osmanlı Devleti Kırım'ın iadesini sağlamak için fırsat kolluyordu. 1790'da Prusya ile ittifak planları dahi yapılmıştı. Buna göre, Prusya'ya yapılan öneride, onun 1790 baharında Avusturya ve Rusya'ya saldırması vardı. Kırım'ın iadesi bu ittifakın en önemli konusuydu. Prusya elçisi Heinrich Friedrich von Diez, Kırım konusunda Osmanlı Devleti'nin kararlılığına uyum göstermekten başka bir seçenek olmadığına kanaat getirmişti. Anlaşmada Kırım'ın iadesi konusu ve Rusya'yla savaşta Prusya'dan beklenti net bir şekilde vurgulanmıştı. Anlaşma, Berlin'de tepki ile karşılandı. Bu konuda bkz. Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı (Meydana geliş-Tahlili-Tatbiki)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1981), 67.

7 Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2011), 323-325.

ihtilalin etkisiyle başlayan ayaklanmalar sonucunda toprak kaybeden Avusturya, Osmanlı Devleti ile savaş halindeyken dikkatini buradan alıp batıya çevirmeye mecbur kaldı. II. Katerina ise dış siyasetini, İngiltere-Fransa ve Avusturya-Prusya arasındaki mücadeleyi fırsat bilerek, imparatorluğun sınırlarını genişletmek üzerine kurguladı.⁸

1787-1791 Türk-Rus savaşının ardından başlatılan diplomatik süreçte, savaş ihtimaline göre hareket edilen ve karşı tarafın gücünü anlamaya yönelik bir yaklaşım söz konusuydu. Bu anlamda Rusya'dan İstanbul'a gelen elçiler, Rusya hükümetinin alacağı kararlara dayanak oluşturmak amacıyla askeri istihbarat içerikli raporlar hazırlamışlardır.⁹

Yaş Antlaşması'nın ardından İstanbul'a gönderilen olağanüstü ve tam yetkili büyükelçi Mihail İllarionoviç Golenişev-Kutuzov da Osmanlı devlet ve ordu düzenini anlamak için görevi boyunca yoğun çaba harcamış ve gözlemlerini raporlar halinde merkeze göndermiştir. Bu çalışmada Kutuzov'un askeri istihbarat amacıyla II. Katerina ve önemli devlet görevlileriyle gerçekleştirdiği yazışmalar¹⁰ incelenerek, Türk-Rus ilişkilerinin XVIII. yüzyıl sonundaki seyrine farklı bir yönden ışık tutulması amaçlandı.

A) Mihail İ. G. Kutuzov'un Askeri Kariyeri ve İstanbul Büyükelçiliği'ne Atanması

Kutuzov'un özgeçmişine baktığımızda, onun diplomasi değil askerlik

8 A. L. Naroçnitskiy, "Yevropeyskaya Diplomatiya v Godı Frantsuzkoy Burjuaznoy Revolyutsii (1789-1794)", *İstoriya Diplomatii*, Cilt I, Moskva 1941, s. 327-328.

9 İstanbul'da yürüttükleri elçilik süreleri boyunca istihbarat içerikli raporlar hazırlayan Rus elçiler; N. V. Repnin (1775-1776), A. S. Stahiyev (1775-1781), Ya. İ. Bulgakov (1781-1787), M. İ. Golenişev-Kutuzov (1792-1793), V. P. Koçubey (1794-1798) ve V. S. Tomara (1798-1802). Bu konuda bkz. Mihail Yakuşev, "İnostranniye Diplomatı pri Osmanskoy Dvore-Period Vtoroy Polovini XVIII-Naçala XIX veka", *Svobodnaya Mysl*, 2 (1609), Moskva 2010, s. 155.

10 Bu yazışmalar Rusya'daki arşivlerden derlenerek "Dokumentı" adlı kitapta 1950 yılında yayınlanmıştır. Belgelerin seçildiği arşivler şunlardır: TSGVIA (günümüzde RGVA/Rusya Devlet Askeri-Tarih Arşivi), AVP MİD SSSR (günümüzde AVPRİ / Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivi), Otdel Pismennih İstoçnikov GİM (Devlet Tarih Müzesi Yazılı Kaynaklar Bölümü), AİLAN SSSR (günümüzde Rusya Bilimler Akademisi Arşivi), TSAVMF (günümüzde RGAVA/ Rusya Devlet Donanma Arşivi). Bu çalışmada, "dokumentı" adlı kitapta bulunan arşiv belgelerinden faydalanıldı. Kutuzov'un İstanbul büyükelçiliği görevi ve sonrasındaki yazışmaları bu kitapta toplanmıştır. *M. İ. Kutuzov-Dokumentı*, pod. red. L. G. Beskrovnıy, Tom I, Voennoye İzdatelstvo Ministerstva Voorujennih Sil Soyuzu SSR, Moskva 1950. Tom I, Moskva 1950. (Bundan sonra "dokumentı" olarak verilecektir)

alanında eğitim aldığı ve büyükelçilik dönemine kadar bu alanda hizmet verdiğini görmekteyiz. 16 Eylül 1745'te Petersburg'da askerlik mesleğine uzak olmayan bir ailede doğan Kutuzov, topçu mühendis okulunda eğitim aldı. Burada matematik, tarih, teknik, topçuluk ve mühendislik işleriyle yabancı dil (Fransızca, Almanca ve Latince) öğrendi. 1759'da okulu bitirdikten sonra, aldığı pedagojik eğitimin etkisiyle askeri okulda matematik dersi vermeye başladı.

Daha sonra Astrahan ve Polonya'da çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1770 yılında Rummyantsev'in ordusunda görev aldı. Bu ordu 1768-1774 yılları arasında Türklere karşı savaşıyordu. Bu orduda kıdemli subay olarak görev yaptı ve Ryabaya Mogila, Larga, Kagula ve Pepeşti'de önemli muharebelere katıldı. Rus-Türk savaşını Tula Piyade Alayı'nda yarbay olarak tamamladı. Şumne (şümü) köyünde yaralandı. Türk askerinin ateşlediği mermi sol şakağından girmiş ve sağ gözünden çıkmıştı. İyileştikten sonra, 1777 yılında orduya döndü ve albay rütbesini aldı. 1782 yılında Suvorov'un teşvikiyle brigadir (ekip başı), 1784'te ise tuğgeneral rütbesine layık görüldü. Aynı yıl kendisine Bug Egerskiy (avcı) kolordusunu şekillendirme ve komuta etme görevi verildi.¹¹

1787-1791 Türk-Rus Savaşı'nda etkin rol aldı. Kutuzov'un öncü kolordusu Bug boyunda konuşlandı ve daha sonra Özü'deki kuşatmaya katıldı. Burada bir kere daha ağır bir yara aldı, ancak kısa sürede iyileşerek orduya geri döndü. Bu geri dönüşle Akkirman ve Bender'in ele geçirilmesine katkıda bulundu. Daha sonra da Kauşanı ve Hacıbey'deki muharebelere katıldı.

Kutuzov, 1790'da İsmail Kalesi'nin kuşatmasında altıncı kolu yönetti. Kalenin kuşatılması sürecindeki mücadelesi General A. V. Suvorov'un dikkatini çekmişti. Suvorov, Potemkin'e gönderdiği raporunda "*yetkin ve cesur bir tuğgeneral ve süvari Golenişev-Kutuzov, cesaretle mücadele verdi. Cesaretin ve savaş sanatının yeni bir deneyimini sundu...*" diyerek Kutuzov'u övmekteydi. İsmail Kalesi'nin kuşatması sürecindeki çabalarından dolayı general-poruçik (korgeneral) rütbesine terfi ettirildi.¹²

Kutuzov, artık ordu içerisinde tanınan birisi olmuştu. 15 Haziran 1791'de Babadağ ve Maçın'deki muharebelere katıldı. Repnin'in ordusunun sol kanadını yöneten Kutuzov, Yusuf Paşa'nın 80.000 kişilik birliklerini yenilgiye

11 N. A. Troitskiy, *Feldmarşal Kutuzov Mifi i Fakti*, Moskva 2002, s. 60-61.L. Beskrovniy, "Vvedeniye", *Dokumenti*, s. IX.

12 Beskrovniy, "Vvedeniye"... , s. X.

uğratmıştı. Repnin, II. Katerina'ya gönderdiği yazısında Kutuzov'u "General Kutuzov'un beceri ve kavrayışı her türlü övgüyü hak ediyor"¹³ sözleriyle değerlendiriyordu.

İstanbul'daki elçilik görevine kadar askeri alandaki kariyeri ve başarılarıyla tanınan Kutuzov, elçiliğinin sona erdiği 1794 yılından sonra da askeri kariyerine devam edecekti. Onu Rusya tarihinde ayrı bir yere taşıyan olay, şüphesiz 1812'de Napolyon'a karşı savaşı olacaktı.

Nihayet Kutuzov, 25 Ekim 1792'de Tümgeneral Aleksandr Samoylov'un yerine İstanbul'a olağanüstü ve tam yetkili büyükelçi olarak atandı ve diplomatik kariyeri başlamış oldu.¹⁴ Bu görevin genel tanımı, II. Katerina'nın dostluk dileklerini, barış için tebriklerini ve hediyelerini Sultan'a iletmektir.¹⁵

12 Kasım 1792 tarihinde Rusya Dışişleri Kurulu üyesi ve II. Katerina'nın danışmanı A. A. Bezborodko, İstanbul'daki maslahatgüzar A. C. Hvostov'a gönderdiği mektupta; Kutuzov'un atanmasıyla ilgili Osmanlı hükümetinin bilgilendirilmesi ve görevinde kolaylıklar sağlanmasını istedi.¹⁶

Kutuzov, 1787-1791 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki başarısının ardından bu göreve seçilecek en uygun isimdi. Kutuzov'u kendisinden önce görev alan diplomatlardan ayıran yön, Türkçe bilmesi ve öngörüsü olarak açıklanıyordu.¹⁷ Bununla birlikte II. Katerina'nın 4 Mart 1793 tarihli politik işlere dair gizli içerikli talimatnamesinden açıkça anlaşıldığı üzere, Kutuzov'un büyükelçilik görevi, yalnızca diplomatik faaliyetlerle sınırlı olmayacaktı. Kutuzov, diplomatik görevinin yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ve dış ilişkilerini öğrenmeye yönelik askeri istihbarat toplamakla vazifelendirilmişti.¹⁸

13 Troitskiy, *a.g.e.*, s. 69.

14 İ. K. Fomenko, *Diplomatiçeskaya Missiya M. İ. Kutuzova-Karta Konstantinopolya 1794 goda*, Moskva 2013, s. 4.

15 F. M. Sinelnikov, *Jizn Feldmarşala Mihaila İllarionoviça Kutuzova*, Sankt-Petersburg 2007, s. 101.

16 "A. A. Bezborodko'dan A. S. Hvostov'a M. İ. Kutuzov'un atandığına dair mektup", 1 (12) Kasım 1792, No: 278, *Dokumenti*, s.190.

17 Lidiya İbçenko, *Kutuzov*, Moskva 2012, s. 171.

18 II. Katerina'nın gizli talimatının yer aldığı metin için bakınız: "II. Katerina'nın M. İ. Kutuzov'a Politik İşlerle İlgili Gizli Talimatı", 21 Şubat (4 Mart) 1793, No: 280, *Dokumenti*, s. 195-203.

III. Selim'in başlattığı reform hareketinin¹⁹ farkında olan St.Petersburg, Türk ordusunun savaş kapasitesini tümüyle anlamak istiyordu.²⁰ Bu amaca yönelik olarak II. Katerina'nın gizli talimatnamesinde, Kutuzov'un da askeri tecrübesine de dikkat çekilerek, büyükelçilik görevi boyunca Rusya'ya fayda sağlayacak konum bilgileri, köprüler, yollar, nüfus bilgisi, kaleler, tabyalar, Türk birliklerinin konuşlanışı, askeri rezervler, kara ve deniz kuvvetlerinin durumuna yönelik her türlü gözlemi yapması isteniyordu.²¹

Kutuzov, Türkiye'nin Rusya büyükelçisi olarak atanan Mustafa Rasih Paşa ile yolda buluşmasından itibaren bir defter tutacaktı ve bu amaçla Türk bölgelerinden geçip İstanbul'a kadar yapacağı yolculuk ve aynı şekilde İstanbul'dan geriye dönüş yolculuğunu, Osmanlı başkentine giriş, Vezir ile görüşme, Sultan'ın huzuruna çıkış, Hükümet tarafından ona gösterilen ilgi ve her ne ile karşılaşır ise not alıp defteri parça parça imparatoriçeye gönderecekti. Rusya'ya döndüğünde de Türk yetkilerle ilgili farklı zamanlardaki olayları anlattığı ayrıntılı notları ayrıca Dışişleri Kurulu'na sunacaktı.

Talimatnamede, Kutuzov'un istihbarat faaliyetlerini yürütürken kendisine yardımcı olacak unsurların kimler olduğuna dair II. Katerina'nın şu sözleri

19 1790 yılı baharında Avusturya ve Rusya ile savaş devam ederken III. Selim'in kadim ocakları modern talimle disipline etmeye yönelik ilk hamleyi gerçekleştirdi. Kendi nizamlarını kendileri bozan yeniçerilerden tüfengci adıyla seçilecek neferâta talim yaptırmaya başladı. Bu konuda bkz. Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016), 60; 1787-1791 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından III. Selim toptan bir yenilenme ve yapılanmaya gidilmesi gerektiğini düşünüyordu. Daha ordu dönüş yolundayken, yapılması gerekenlere dair lâyhalar hazırlanması için emirler vermişti. Rusya ile savaşın bitmesi, aynı zamanda Selim dönemini simgeleyen Nizâm-ı Cedîd yenilenmesinin de başlangıç tarihi oldu (1792). Bunu kararlı bir şekilde gerçekleştirmek istemesinin nedeni savaşın sonuna doğru yaşanan gelişmelerdi. Prusya'nın müdahalesiyle Avusturya'nın savaştan çekilmesi Rusya ile savaşın zaferle sonuçlanması konusunda padişahın çabasına rağmen, savaşın gerçekleriyle yüz yüze olan ordu ricâli başka düşünmekteydi. Bozuk düzen içinde bulunan eğitimsiz ordu zaferden umudunu kesmişti. Bu durum karşısında padişah rıza göstermekten başka bir çare bulamamıştı. Kemal Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2010), 37.

20 Valeriy Morkva, *Russia's Policy of Rapprochement with the Ottoman Empire in the era of the French Revolutionary and Napoleonic Wars 1792-1806*, Yayınlanmamış doktora tezi, (Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2010), 65.

21 Fomenko, *a.g.e.*, s. 4; Morkva, *a.g.e.*, s. 67; "II. Katerina'nın M. İ. Kutuzov'a Politik İşlerle İlgili Gizli Talimatı", 21 Şubat (4 Mart) 1793, No: 280, *Dokümentü*, s. 199.

önemli ipuçları vermektedir: “Siz İstanbul’a vardığınızda orada bulunan ve güvenilir olan Albay Hvostov size önemli insanlar, onların etkisi ve kişisel kimlikleri, meydana gelen önemli olaylar, yabancı ülke bakanları ve etkileri hakkında bilgiler verecektir.”

II. Katerina, istihbarat faaliyetleri yürütecek olan Kuzutov’un, bunu oldukça dikkatli ve gizli bir şekilde yürütmesini istiyordu. Talimatnamede yer alan “Kendi gözlerinizle değil başkalarının gözleriyle bilgi toplayınız ve olumsuz bir durumda onları feda ediniz” sözleri hem istihbarat toplama yöntemini hem de görevin içeriğinin ne olduğunu göstermektedir.

Talimatnamenin devamında II. Katerina; “Elbette bizim niyetimiz içtenlikle Bâbîâli ile ilişkilerde rahatlamayı ve endişeyi giderici, imparatorluklar arasında ticaretin yayılması için fayda getirecek ve farklı nüfus ve kurumların gelişimini sağlayacak iyi anlaşma ve barışı korumaktır” diyerek barışa değer verdiğini söylemekle birlikte, bunun gerçekleşeceğine inanmadığını da belirtiyordu.

II. Katerina, Kutuzov’un Sultana yakın olmasını ve askerlik yeteneğini kullanarak bilgi toplamasını istiyordu: “Sizin yeteneğiniz askeri alanda kendini göstermektedir. Kendiniz deniz ve kara güçlerindeki reform hareketlerini yerinde daha iyi göreceksiniz, bu konuda kayıt tutmayı ihmal etmeyiniz. Sultan’ın güvenini kazanmak için çabalayınız.”

Talimatnamede; istihbarat içerikli bilgilerin, yeri geldiğinde Rusya’nın daha önce ele geçirdiği; ancak antlaşmalarla geri çekilmek durumunda kaldığı toprakları geri almak için kullanılacağı belirtilerek asıl hedef vurgulanıyordu. İmparatoriçe, bu bilgilerin bir kopyasının da, Türklerin düşmanca saldırımları durumunda gerekli önlemleri almak için hazır halde olmaları için General Suvorov-Rımnikskiy ve Mirliva (Vitse-Admiral) Mordvinov’a göndermesini Kutozov’dan istiyordu.

II. Katerina, Fransa’nın Rusya’ya karşı düşmanca tavrı sonucunda Türkiye’nin bir saldırı gerçekleştirme ihtimalinden endişe duymaktaydı. Bir diğer endişe konusu da Osmanlı Hükümeti’nin Lehistan’a göstereceği ilginin mahiyetiydi. Bu konuda Kutuzov’dan önce İstanbul’da bulunan Hvostov ayrıca çaba gösterdiği ve Lehistan’a yapılacak her türlü desteği önlemeye çalıştığı belirtiliyordu.

Kutuzov'un görevleri arasında, Osmanlı topraklarındaki Hristiyan halka ilgi göstermek de yer alıyordu. II. Katerina, bu ilginin Bâbiâli'nin dikkatini çekmeden gösterilmesini ve Rusya'nın her an Hristiyanlarla beraber olduğu; ortaya çıkacak olağanüstü bir durumda onların Hristiyan bir devlet olarak yaşamalarına yardımcı olacağına kendilerine hissettirilmesini istedi.

II. Katerina, yukarıda belirtilen konularda, Kutuzov'un asker kimliği ve tecrübesiyle değerlendirmeler yapmasını beklemekteydi. Bununla birlikte Kutuzov'un İmparatorluk politikasına uygun davranması amacıyla, Rusya'nın diğer devletlerle olan ilişkilerinin seyri adeta bir bilgi notu olarak talimatnamede kendisine aktarılmıştı.

B) Kutuzov'un İstanbul Yolculuğu ve İstihbarat Faaliyetleri

II. Katerina'dan gerekli talimatları alan Kutuzov, Mart 1793'te İstanbul'a doğru yola çıktı. 25 Nisan 1793'te Moldova ve Besarabya'daki Rus konsolosu İvan İvanoniç Severin'e gönderdiği mektuptan anlaşıldığı üzere, Kutuzov kendisine verilen görevin bilincindeydi. Buna göre Kutuzov, İstanbul'a gitmeden önce son gelişmeleri öğrenmek için, Severin'in Rusya Dışişlerine gönderdiği raporun bir nüshasını istedi.²² Severin'in raporu eline geçmiş olmalı ki; 1 Mart 1793'te II. Katerina'ya gönderdiği raporunda, Boğdan (Moldova) topraklarından geçen Leh askeri birliklerinden ve bunun olası sonuçlarından bahsediyordu.²³

Kutuzov'un bu süreçte iletişim kurduğu isimler arasında Rusya'nın Eflak, Boğdan ve Besarabya konsolosu İ. İ. Severin, İstanbul maslahatgüzarı (poverenny) A. S. Hvostov, Şansölye İ. A. Osterman ve A. A. Bezborodko yer alıyordu. Bezborodko, II. Katerina'nın önemli danışmanlarından ve 1781 yılında N. Panin'in görevden ayrılmasıyla dış politikayı yönlendiren kişiydi. I. Paul, tahta çıktığında II. Katerina'nın yanında bulunan pek çok kişiyi devlet hizmetinden uzaklaştırmasına rağmen, Bezborodko'yu sahiplendi ve onu daha önemli görevlere atadı.

Rus elçilik heyeti, Moldova topraklarından İstanbul'a doğru yol aldı. İ. K.

22 "M. İ. Kutuzov'un Eflak, Boğdan ve Besarabya'daki Rus konsolosu İ. İ. Severin'e istihbarat bilgisi talep mektubu", 14 (25) Nisan 1793, No: 281, *Dokumenti*, s. 203.

23 "Kutuzov'un Yelizavetgrad'a varması ve Leh birliklerinin Boğdan'dan geçişi hakkında II. Katerina'ya gönderdiği rapor", 20 Nisan (1 Mart) 1793, No: 282, *Dokumenti*, s. 204.

Fomenko'nun yayına hazırladığı “*Diplomatiçeskaya Missiya M. İ. Kutuzova*” (*M. İ. Kutuzov'un Diplomatik Misyonu*) adlı eserde belirtildiği üzere, Osmanlı topraklarından şimdiye kadar böyle büyük bir istihbaratçı ordusu geçmemiştir. Heyet 650 kişiden oluşuyordu. Kutuzov, geçtiği yerlerin tüm ayrıntısını, II. Katerina'ya iletmek üzere kayda alıyordu. Heyette istihbarat faaliyetlerinde yardımcı olmak üzere genelkurmaydan subaylar, mühendis subaylar ve deniz subayları, askeri topograflar ve tercümanlar bulunuyordu. Bunlar arasında elçilik danışmanları Nikolay Pizani ve Vasiliy Hvostov; tercümanlar Aleksandr Botom, Pavel Ubri, Georg Eyler, Aleksandr Tol ve Fon Reysmers; binbaşı İvan Mitskoy, Binbaşı Fyodr Len; ressam yüzbaşı Sergeyev; yolların ölçü ve planlarını çizecek olan Trusson yer alıyordu. Kutuzov'un İstanbul'a varması neredeyse bir yılı buldu. Bu yolculukta Kutuzov'un hemen hemen her yerde kendi istihbarat ajanları bulunuyordu. Kutuzov'un Haziran 1793'te Platon Zubov'a yazdığı “*İstanbul'a giden yol, Nevskiy Caddesi'ni bilir gibi öğrenilmeli*” sözü, onun bu konudaki motivasyonunu göstermesi bakımından da anlamlıdır.

Heyette bulunan askeri topograf Gavriil Sergeyev, İstanbul ve boğazı pek çok açıdan resmetti. Sergeyev'in çalışmaları Rus iktidarının dikkatini çekti ve kendisine bunun için para ödülü verildi. Türk-Rus Savaşı'nda Rusya'nın başarısı ve İstanbul'un Rusya ile birleşme ihtimaline dair II. Katerina'nın planları nedeniyle, o dönemde Türk konulu ve İstanbul konulu çalışmalar oldukça popülerdi.²⁴

Türk elçi Mustafa Rasih Paşa ile 4 Haziran 1793'te Tombasar'da²⁵, Turla Nehri üzerinde buluşan Kutuzov²⁶, buradan Yaş'a geçti ve Yaş'ta bulunduğu zaman diliminde sınırdaki Türk kalelerinin durumu hakkında bilgiler topladı.

24 Fomenko, *a.g.e.*, s. 4-9.

25 Tombasar'ın belirlenmesinde Rusların arzusu etkili olmuştu. Ancak iki elçinin buluşmasındaki bir detay tartışması, Rusya'nın artık kendi gücünü hissettirme çabasını göstermektedir. Ruslar mübadelenin kendileri tarafından yaptırılacak bir sal üzerinde yapılmasını istediler. Osmanlı tarafı ise öteden beri mübadelenin kendilerince inşa olunan salda yapıldığını ve yine aynı usulle devam ettirilmesini istiyorlardı. Uzun münakaşa ve müzakerelerin ardından mübadelenin Osmanlı salında yapılmasına karar verildi. Bu konuda bkz. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), 165.

26 Fomenko, *a.g.e.*, s. 4; Cahit Bilim, “Mustafa Rasih Paşa'nın Rusya Sefâretnâmesi”, *OTAM*, VII, Ankara 1996, s. 21.

Edindiği bilgilere göre; Bender Kalesi eski plana göre yenilenmekteydi. İşçilerin sayısı 300'ü bulmuyordu. İsmail Kalesi için ise Boğdan ormanlarından odun getirmekle uğraşılıyordu. Kutuzov'un Yaş'ta iken Zubov'a gönderdiği mektuptan anlaşıldığı üzere, bilgileri o sırada kalelerin tamirinden sorumlu Fransız mühendis Kauffer'den²⁷ sağlamıştır. Kutuzov, Kauffer'in ajanlık faaliyetine dair önemli bilgiler vermektedir: *“ayrıntılı ve güvenilir bilgiyi mühendis Kauffer'den alabiliriz. O bu kalelerdeki çalışmalarda yer alıyor ve Alesksandr İzvorov adlı birisine bilgi veriyor. Onun yazışmalarının elden ele dolaşmaması hem bizim hem de Kauffer'in yararına olacaktır. Graf Şuazel, onun becerikli birisi olduğunu ve Türklerin güvenini daha fazla kazanabileceğinden ve bunun bizim için ileride daha faydalı olabileceğinden bahsediyor”*²⁸ diyerek kendisinin de istihbaratçı yönünü ortaya koymaktaydı.

Osmanlı hizmetinde yer alan Kauffer'in²⁹, kalelere dair yaptığı çalışmaların bilgisini Osmanlı Hükümeti'ne bildirmekle birlikte, kale ölçüm ve planlarının bir örneğini de Kutuzov'a ilettiği anlaşılmaktadır.³⁰

Kutuzov, istihbarat faaliyetlerinde yerel nüfustan da faydalanıyordu. 25 Temmuz 1793'te II. Katerina'ya gönderdiği raporunda Boğdan voyvodasının Lehistan haritasını ele geçirdiğini ve Türkçe açıklamayı bir ulakla (naroçnyı) Bâbiâli'ye göndermekte olduğunu yazıyordu. Kutuzov, bu bilgiyi bir yerel soyludan aldığı ve onun Rusya'ya sadık olduğunu vurguluyordu.³¹ Aynı

27 Boğazdaki tabyaların güçlendirilmesi ve kale tamiratında görev alan François Kauffer'in hazırladığı projeler ve gerçekleştirdiği tamiratın mahiyetine ilişkin bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Bunlar içerisinde Kauffer'in Ruslar lehine ajanlık faaliyeti yürüttüğüne dair bilgiye Mary Pedley'in çalışmasında rastlamaktayız. Mary Pedley, “Enlightenment Cartography at the Sublime Porte: François Kauffer and the Survey of Constantinople”, *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, Sayı 39, 2012, s. 37. Oya Şenyurt, “Arşiv Belgeleri Işığında III. Selim'in Askerî Alandaki Kararlarının İstanbul'da Kent Mekânının Kullanımına Etkileri”, *Bilgi, Yaz* 2016, Sayı: 78; Oya Şenyurt, “III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2, 2013; Hümevra Bostan, “Defending the Ottoman Capital Against the Russian Threat: Late Eighteenth Century Fortifications of Istanbul”, Doktora Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020.

28 “Kutuzov'un sınırdaki Türk kalelerinin durumu hakkında P. A. Zubov'a mektubu”, 2 (13) Temmuz 1793, No: 302, *Dokümanı*, s. 216.

29 BOA, AE.SSLM.III, 229/13389.

30 Fomenko, *a.g.e.*, s. 5.

31 “Kutuzov'un Avusturya-Türkiye sınırındaki olay hakkında ve Foçşani'ye gelişiyi ilgili II. Katerina'ya mektubu”, 14 (25) Temmuz 1793, No: 303, *Dokümanı*, s. 217.

şekilde General Suvorov'a gönderdiği mektubunda Anjeli isimli bir ajandan bahsederek, onun kötü emeller taşıdığı ve bu amaçla Anapa'ya gitmek istediğinden bahsediyordu. Bununla birlikte Kutuzov, Suvorov'a Osmanlı topraklarındaki askeri hareketliliğe dair gözlemlerini sürekli olarak aktarmaya devam ediyordu. Ona göre Ağustos 1793'te Besarabya kalelerinde ve Tuna civarında endişe oluşturacak bir askeri hareketliliğe rastlanmıyordu.³²

Kutuzov, henüz İstanbul'a varmadan İstanbul'daki Rusya Büyükelçiliği görevlilerinden haberler alıyordu. 31 Ağustos 1793'te Kutuzov'un P. A. Zubov'a gönderdiği mektupta; büyükelçilikte görevli N. A. Pizani'nin Osmanlı'nın Rusya ile savaşa ihtimali, vergi tarifesine dair ve Prusya Elçiliği tercümanının verdiği bilgiler yer alıyordu. Pizani'ye göre Bâbîâli'nin Avrupa ile ilişkileri dikkate alındığında, onun bir savaşı göze alması akıldışıydı. Vergi tarifesi ile ilgili yapılan görüşmeler ise, iki ülkenin ticaret hacminin önemli bir seviyede olmamasından dolayı, bu ilişkileri bozacak düzeyde değildi. Prusya Elçiliği'nden alınan haberde yer alan donanma ve savaşa doğru gidiş gibi haberler, kaynağı itibarıyla güvenilir sayılmazdı. Çünkü Pizani'ye göre haberi ileten tercüman Rusya karşıtıydı ve İ. S. Barotsi'yi aldatmış olabilirdi.³³

Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı yeni bir savaşa hazırlandığı söylentileri artarken, Kutuzov'un yaptığı gözlemlere dayanarak buna henüz bir ihtimal vermediği anlaşılıyor. Kutuzov, İstanbul'daki maslahatgüzar Hvostov'un Bezborodko'ya gönderdiği notların içeriğine dair yaptığı değerlendirmelerde, bazı yorumları abartılı buluyordu. Kutuzov'a göre Hvostov'un notları, Osmanlı Hükümeti'nin tutumunu Prusya elçiliğinin raporlarına göre ele alıyordu. Bu bilgilerin güvenilir olmadığını düşünen Kutuzov, buna dayanak olarak, İstanbul'dan henüz uzakta olmakla birlikte Tuna'dan geçerek Deliorman'a geldiği yol boyunca, arzu edilen barış ortamının bozulacağına dair bir hal görmemesini gösteriyordu. Halk arasında da böyle bir endişe yoktu. Kutuzov'a göre; Rusçuk yakınlarında inşa edilen erzak depoları savaş hazırlığına işaret değildi. Bender ve İsmail kalelerinin tamiri ise çok yakın bir zamanda tamamlanacak gibi görünmüyordu.³⁴

32 "Kutuzov'un ajan Anjeli'nin Anapa'ya gitme ihtimali hakkında A. V. Suvorov'a mektubu", 4 (15) Ağustos 1793, No: 305, *Dokumenti*, s. 218.

33 "Kutuzov'un İstanbul'daki elçi N. A. Pizani'nin verdiği bilgiler hakkında P. A. Zubov'a mektubu", 20 (31) Ağustos 1793, No: 315, *Dokumenti*, s. 224.

34 "Kutuzov'un Türkiye ile yakında bir savaş ihtimaline dair haberlerin gerçekdışı olduğu

Kutuzov'un 650 kişiden oluşan elçilik heyeti 7 Ekim 1793'te İstanbul'a ulaştı. Yeşilköy tarafından gelen heyet, Edirnekapısı surları önünde karşılandı ve burada kurulan çadırlarda karınları doyuruldu. Heyettekiler, atlı ve yaya olarak giden Türk karşılama heyetinin arkasından saraya doğru ilerledi. Büyükelçi Kutuzov ve heyetin ileri gelenlerinin bir kısmı Sultanın gönderdiği atlar üzerinde gidiyorlardı.³⁵ Bu heyetin içerisinde, istihbarat faaliyetlerini yürütecek isimler vardı. Bunun yanı sıra Türkçe öğrenecek öğrenciler de bulunuyordu.³⁶

Kutuzov'un Pera'ya yerleşmesinin ardından eşine gönderdiği mektubundan anlaşıldığı üzere, İstanbul'a gelmeden önce şehirle ilgili ayrıntılı bilgiler edinmişti. Tarihi mekânları tarifi ve şehre dair değerlendirmeleri bunu göstermektedir. Büyük bir dikkatle Türkiye'nin ekonomik ve politik durumunu öğrenmeye başladı. Bu bilgilere dayanarak Rusya'daki yetkilileri bilgilendiriyordu. P. Zubov'a yazdığı mektubunda; "*Avrupa'nın içinde bulunduğu koşullar ve Türkiye'nin silahlı gücü dikkate alındığında Bâbîâli tarafından alınacak savaş kararı düşüncesizce olur*"³⁷ diyerek, yaptığı gözlemlerin analizini sunmaktaydı.

İstanbul'daki ilk günlerinde Kutuzov'un Osmanlı devlet bürokrasisini yakından izlediği anlaşılmaktadır. Ona göre Küçük Hüseyin Paşa, Sultanın iyi bir sırdaşı ve nitelikli bir bürokrattı. Yusuf Ağâh Efendi ile ilgili olarak, İngiltere'ye gönderilirken Sultan'ın mektubu ve Sadrazam'ın telkinleri dışında kendisine politik konular ile ilgili görüşülecek başlıklara ilişkin bilgi verilmediğini iddia etmektedir. Ona göre bu bilgiler daha sonra iletilecekti. Kutuzov, buna gerekçe olarak savaş durumunu gösteriyordu. Ona göre İngiltere'nin Fransa ile barışma ihtimali, İngiltere ile yapılacak ittifakın kime karşı yapılacağı ve İngiliz Hükümeti'ne Karadeniz'e engelsiz çıkış verilmesi gibi konular gündeme gelecekti.³⁸

hakkında II. Katerina'ya raporu", 21 Ağustos (1 Eylül) 1793, No: 317, *Dokümentü*, s. 226.

35 Fomenko, *a.g.e.*, s. 4-6.

36 "Kutuzov'un Türkiye'deki görevine dair II. Katerina'nın talimatnamesi" 21 Şubat (4 Mart) 1793, No: 279, *Dokümentü*, s. 191.

37 "Kutuzov'un İstanbul'daki elçi N. A. Pizani'nin verdiği bilgiler hakkında P. A. Zubov'a mektubu", 20 (31) Ağustos 1793, No: 315, *Dokümentü*, s. 224.

38 "Türkiye'nin Fransa ve İngiltere ile ilişkileri ve iç gelişmeler hakkında Kutuzov'un II. Katerina'ya gönderdiği raporu", 20 (31) Ekim 1793, No: 332, *Dokümentü*, s. 236.

Denizlerdeki hareketliliği yakından takip eden Kutuzov, Küçük Hüseyin Paşa'nın Akdeniz'den donanma ile İstanbul'a dönüşü hakkında Karadeniz Donanması komutanlarından Tümamiral N. S. Mordvinov'a, Paşa'nın üç gemi ve dört fırkateyn ile döndüğü ve diğer küçük çaplı gemilerin Mısır'da, Osmanlı başkentine götürülmek üzere, erzak yüklendiği bilgisini iletmekteydi.³⁹ Kutuzov, Fransız fırkateynlerinin İzmir'de bulunmalarıyla ilgili olarak da, onların birtakım entrikalar peşinde olduklarını iddia ediyordu. Ayrıca bu fırkateynlerin, Rus ticaret gemilerini arama amacıyla orada bulduklarına dair söylentilerden hareketle Bâbiâli'ye nota verildiğini aktarmaktadır.⁴⁰

Kutuzov, 31 Ekim 1793 tarihinde II. Katerina'ya gönderdiği raporunda⁴¹ Osmanlı Devleti'ndeki askeri reforma dair değerlendirmelerini ve bazı istatistiki bilgileri paylaşıyordu: *“Topçu olarak 5000 kişiyi toplamak gerekiyordu; ancak yalnızca 1000 kişi toplanabilmişti. Bu sayı da artmıyordu. Humbaracı, lağımıcı, öncü birlikleri elde tutmak daha kolay görünüyordu, Bostancılar düzenli olarak eğitim almakta ve sayıları 500'e ulaşmaktaydı. Bu sayının 2000'e çıkması hedeflenmekteydi. Bu birliklerin konuşlanması için kışlalar inşa ediliyor. Ancak buna Yeniçerilerin itirazı var, Hükümetin imtiyazlarına rağmen yeni birliklere onlardan kimse yazılmıyor. Tersane alanında da benzer yenilikler yapılmıyordu. Bâbiâli, deniz kıyılarında yaşayanlardan gönüllü olarak yazılacak 10000 denizciye sahip olmak istiyordu. Ancak bu mümkün görülmiyordu.”* değerlendirmesinde bulunarak, askeri alandaki yeni oluşumu başarılı bulmadığını vurguluyordu.

Aynı raporda kalelerdeki güçlendirme faaliyetlerindeki son aşama aktarılıyordu. *“Kale inşaatlarına gelince İmparatoriçe hazretleri, size bildirildiği gibi başarılı bir şekilde tamirat gerçekleşiyor. Bender önümüzdeki yaz sonuna bitiriliyor; Akkirman'ın dış müstemilatı güçlendiriliyor. Tuna ağzındaki tabya inşası söylendiğine göre durdurulmuş durumda. Ancak hepsinden daha fazla Bâbiâli Çingine Kilesi limanı tabyası kaygılandırıyor.*

39 “Kutuzov'un, Küçük Hüseyin Paşa'nın donanmayla İstanbul'a dönüşü hakkında Karadeniz Donanma Komutanı Amiral N. S. Mordvinov'a mektubu”, 20 (31) Ekim 1793, No: 335, *Dokümanı*, s. 240.

40 “Türkiye'nin Avusturya'da daimi elçi bulundurma niyetiyle ilgili Kutuzov'un A. K. Razumovkiy'e mektubu”, 31 Ekim (11 Kasım) 1793, No: 337, *Dokümanı*, s. 242.

41 “Türkiye'nin Fransa ve İngiltere ile ilişkileri ve iç gelişmeler hakkında Kutuzov'un II. Katerina'ya gönderdiği rapor”, 20 (31) Ekim 1793, No: 332, *Dokümanı*, s. 237.

Karadeniz'deki bu yer, İstanbul boğazının Rumeli yakasına yakındı. Başkente yaklaşık 50 km mesafede idi ve çıkarma yapmak için uygun bir yerdi."

Kutuzov'un II. Katerina'ya gönderdiği mektuplardan birinde, onun askeri istihbarat bağlamında üstlendiği sorumluluğu ve bunu yerine getirme konusundaki hassasiyetini görmekteyiz: *"Çok daha net çizimleri, ölçümleriyle beraber elde edeceğim. Tuna'dan İstanbul'a kadar geçtiğim yerlerin haritası bütün ayrıntıları ve çevresiyle beraber çalışıldı. Bâbiâli'nin deniz kuvvetleri hakkında en kısa zamanda net bilgiler içeren verileri sunacağım."* Bu bilgileri verdikten sonra, *"Kısa sürede ancak başlangıç için İmparatoriçe hazretleri, henüz tam anlamıyla yeterli değiller"* diyerek askeri alandaki bilgi akışının devam edeceğini bildirmiştir.

Kutuzov'un Rusya'daki üst makamları sık sık bilgilendirmesinin nedeni Osmanlı Devleti'nin yakın zamanda savaş ilan edeceğine dair Rusya'da bir beklentinin hakim olmasıdır. Bu anlamda idari ve askeri makamlara, onların işine yarayacağını düşündüğü bilgileri paylaşmaya görevi boyunca devam etmiştir. 1794 yılı başında A. V. Suvorov'a gönderdiği mektupta, savaş ilanının içinde bulunulan dönemde mümkün olmadığını bildiriyordu. Kutuzov, Rusya'nın sabık Yaş konsolosu İ. İ. Severin'in Suvorov'a bildirdiği Bâbiâli'nin üç ay sonra Rusya'ya savaş ilan edeceğine dair iddianın doğru olmadığını vurguluyordu: *"Ben bunun bu kadar çabuk gerçekleşebileceğine ihtimal vermiyorum. Her tarafta Osmanlı'nın kaleleri dağılmış ve savunma pozisyonuna hazır hale henüz daha getirilememiş durumda. Ayrıca donanma henüz güçlü değil, bu konuda gerekli olan kaynak yeterli düzeye gelmiş durumda değil. Bütün bu sebepler Osmanlı Hükümeti'ni akıllı bir tutum almaya zorluyor, aksi halde sonunu getirmiş olur."*⁴²

Kutuzov, askeri istihbarat içerikli raporlarının yanı sıra diplomasi, İstanbul'un sosyo-ekonomik yapısı, Osmanlı kurumları ve işleyişi, Türk-Rus ilişkileri gibi birçok konuda rapor yazmıştır. Kısa sürede, oldukça aktif bir elçilik yaptığı söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin Viyana'da daimi elçilik kurma niyetinde olduğunu, henüz bu gerçekleşmeden önce Kutuzov, 11 Kasım 1793'te Rusya'nın Viyana Büyükelçisi A. K. Razumovskiy'e bildirmişti.⁴³

⁴² "Kutuzov'un, Türkiye'nin Rusya'yla savaşa hazır olmadığı hakkında A. V. Suvorov'a mektubu", 5 (16) Ocak 1794, No: 395, *Dokumenti*, s. 239.

⁴³ "Türkiye'nin Avusturya'da daimi elçi bulundurma niyetiyle ilgili Kutuzov'un A. K. Razumovskiy'e mektubu", 31 Ekim (11 Kasım) 1793, No: 337, *Dokumenti*, s. 242.

1 Kasım 1793'te III. Selim tarafından kabul edilen Kutuzov, Sultandan oldukça etkilenmişti. Sultan hakkındaki duyumları, onun Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra tahta çıkan en yetkin isimlerden birisi olduğu ve kendisinden öncekilerden daha iyi bir eğitim aldığı yönündeydi. Sultan III. Selim genç yaşta tahta çıktığında Osmanlı-Rus Savaşı devam ediyordu. II. Katerina'ya karşı savaşı kararlılıkla sürdürmeyi tercih eden III. Selim, Rusya'yı durdurmayı başarmıştı. Kutuzov, 5 Kasım'da Pera'dan II. Katerina'ya gönderdiği raporunda, Sultan ile görüşmesinin oldukça olumlu geçtiğini bildiriyordu. Sultanın kendisini kabul ederken gösterdiği nezaketin etkisi altında kalmıştı. Ona göre Sultan, onu küçük düşürebilecek her türlü yaklaşımdan uzak bir tavır sergilemişti. Bu izlenimini; *“daha önce elçi Reprin'in bekletildiği Sultan'a giden saray yolunda bekletilmeden vezirle neredeyse aynı anda kabul edildim, Divan'a girmeden önce Vezir benim nasıl olduğumu sordu ve bazı geleneksel uygulamalar benim için uygulanmadı, Sultan şefkatli bir yaklaşım sergiledi ve İmparatoriçe hazretlerinin adını seslendirdiğimde kafasını eğerek saygı işaretini gösterdi”*⁴⁴ sözleriyle açıklıyordu.

Kutuzov'un haber toplama kanallarından en önemlisi Yaş'ta barış görüşmelerini yürüten İvan Stepanoviç Barotsi idi. Aslen İtalyan olan Barotsi, 1787 yılında Rusya donanmasının çıkarma yapması üzerine Rusya tarafına geçenler arasında yer alıyordu. Barotsi'nin iyi derecede Türkçe bilmesi, onun Rusya ordusunda görev almasında vesile oldu.⁴⁵

Kutuzov'un yakından takip ettiği konuların başında Fransa'nın Osmanlı Hükümeti'ne olası etkisi ve onu Rusya'ya karşı harekete geçirmesi geliyordu. Bu nedenle Fransa'dan İstanbul'a gelenlerin onun tarafından yakından takip edildiği görülmektedir. Bu konuda bir örneğe Kutuzov'un İstanbul'daki görevinin son zamanlarında II. Katerina'ya yazdığı raporda rastlamaktayız. Buna göre Fransa'dan gelen bir kişi, Bâbiâli tercümanının evinde kalmaktaydı. Kutuzov, kişinin kimliğini ve amacını öğrenmek için Barotsi'yi görevlendirmiş ve onun hakkında bir rapor hazırlamasını istemişti. Ona göre, bu kişinin ajan Anjeli ile bir bağlantısı olabilirdi.⁴⁶

44 İbçenko, *a.g.e.*, s. 174-175.

45 https://bdkm.ucoz.com/publ/i_s_barocci_prikljuchenija_italjanca_v_rossii/1-1-0-4 (Erişim Tarihi: 30.08.2019).

46 “Kutuzov'un, Rusya'daki Türk elçisi ve Türkiye'nin iç hareketliliği hakkında II. Katerina'ya

Kutuzov'un birçok mektubunda belirttiği üzere kendisine Osmanlı Hükümeti tarafından önem verilmiş ve saygıyla yaklaşmıştır. Bu konuda bir kıyaslama bilgisi 7 Aralık 1793'te Eflak ve Boğdan'da elçi olan İ. A. Rabiç'in İstanbul'daki maslahatgüzar A. S. Hvostov'a yazdığı mektupta bulunmaktadır. Rabiç, Bâbiâli'nin Kutuzov'a büyük bir saygıyla yaklaştığı ve kendisine verilen önemin daha önce Repnin'e dahi gösterilmediği söylentilerinin dolaştığından bahsetmektedir.⁴⁷

1794 yılı başında Kutuzov'un görevi sona ermekle ve yerine büyükelçi atanmakla birlikte, 28 Mart 1794'e kadar İstanbul'da kalmaya⁴⁸ ve istihbarat içerikli raporlar kaleme almaya devam etti. Bu anlamda Pera'dan yazdığı son rapor, 26 Mart 1794 tarihli dir.⁴⁹ 31 Mart'ta gönderdiği mektupta Silivri'de olduğunu belirtmektedir.⁵⁰ 22 Ağustos'ta Bezborodko'ya hitaben yazdığı mektuptan, Petersburg'a vardığı anlaşılmaktadır.⁵¹ Kutuzov İstanbul'dan Petersburg'a doğru yaptığı yolculuk boyunca raporlarını yazmaya devam etmiştir.

16 Ocak 1794 tarihinde II. Katerina'ya gönderdiği raporda Osmanlı silahlı gücüne dair bilgiler vererek, Osmanlı'nın saldırı niyetinde olmadığını; ancak kendini savunma hazırlıklarına önem verdiğini belirtiyordu. Bunun en önemli nedenini, Bâbiâli'nin barışın bozulacağına inanması olarak göstermektedir. Hazırlıklara gelince, Besarabya'daki kalelerde çalışanların sayısı ikiye çıkarılmış ve tamiratın gelecek yaza bitmesi planlanmaktaydı. Bu konuda istihbaratı veren mühendisin iddiasına göre malzeme yetersizliği çalışmaları aksatmaktaydı. Aynı raporunda, Bâbiâli'nin İsveç'e yardım niyetinde olduğunu da aktarıyordu. İsveç tercümanı Muraca, sık sık Sadrazamla görüşmekte ve

raporu", 20 (31) Aralık 1793, No: 377, *Dokumenti*, s. 277.

47 "Türk Hükümetinin Kutuzov'a yaklaşımıyla ilgili İ. A. Rabiç'in A. S. Hvostov'a mektubu", 26 Kasım (7 Aralık) 1793, No: 357, *Dokumenti*, s. 259. .

48 "İstanbul'dan ayrılma zamanı hakkında Kutuzov'un A. A. Bezborodko'ya mektubu", 7 (18) Mart 1794, No: 435, *Dokumenti*, s. 322.

49 "Kutuzov'un Türkiye'deki diplomatik işlerin durumu hakkında V. P. Koçubey'e gönderdiği mektup", 15 (26) Mart 1794, No: 437, *Dokumenti*, s. 323.

50 "Kutuzov'dan V. P. Koçubey'e Türk hükümetiyle yapılan görüşmelere dair rapor", 20 (31) Mart 1794, No: 438, *Dokumenti*, s. 328.

51 "Kutuzov'un İstanbul elçilik heyetinde yer alan isimlerin mükafatlandırılması isteğiyle ilgili A. A. Bezborodko'ya mektubu", 11 (22) Ağustos 1794, No: 453, *Dokumenti*, s. 340.

İsveç'e yapılacak yardımı konuşmaktaydı. Kutuzov, bu konudaki kanaatini "*Bâbîâlî'nin yardım yapacağını düşünüyorum*" şeklinde belirtiyordu.⁵²

Kutuzov, Osmanlı donanması ile ilgili ayrıntılı bilgiyi Karadeniz Tersanesi komutanı N. S. Mordvinov'a gönderdiği rapora ek olarak sunmaktaydı. Buna göre; hepsi tam anlamıyla başlamamakla birlikte İstanbul'da iki gemi, Sinop'ta iki gemi, Gemlik'te kısa süre önce suya indirilen bir gemi, Çanakkale Boğazı'nda bir gemi (Kemer'de), Midilli'de bir gemi, Rodos'ta bir gemi, Bodrum'da biri geçen hafta suya indirilmek üzere iki gemi olmak üzere toplamda on gemi inşa edilmektedir. On dört eski gemi sağlam ve elverişlidir. İki eski gemi işe yarar durumda değildir. Bununla birlikte toplamda yirmi dört zırhlı gemi elverişli bir şekilde bulunmaktaydı.⁵³

Kutuzov'a göre; Rusya'nın güçlü yapısından çekinen Bâbîâlî'yi durdurmak için donanmadaki bu eksiklikler yeterliydi. Mühendis Kauffer'in bildirdiğine göre, özellikle Bender ve İsmail kalelerindeki çalışmaları bitirmeye çalışması ve işçi sayısını arttırarak savunma hazırlıkları yapması şaşkıncı değildi. Tuna boyunca cephane takviyesi yapılmaktaydı.

Bu arada İstanbul'da bulunan Fransız ticaret gemilerinin Bâbîâlî tarafından İsmail Kalesi'ne top ve cephane götürmesi ve oradan buğday ile dönmesi planı Kutuzov'u endişelendirmişti. 1794 yılı Şubat ayında yapılması planlanan bu taşıma işleminin Türk bayrağı altında olması gerekirken Fransız gemileriyle gerçekleşmesinin Karadeniz'in tarafsızlığına aykırı olduğunu düşünmekteydi. Buna gerekçe olarak gemilerin Fransa'ya ait olması, Bâbîâlî'nin bunları yalnızca kiralamasını gösteriyordu. Bununla birlikte Kutuzov, Bâbîâlî'nin Rus topraklarında istihbarat faaliyetleri yürüttüğünü de iddia ediyordu. Herson'a (Ukrayna'nın güneyi) gönderilecek Rum istihbaratçı hakkında Karadeniz Tersane komutanı ve 1802'de Rusya'nın ilk deniz bakanı da olacak Nikolay Semonoviç Mordvinov'a bilgiler veriyordu. Kutuzov'a göre, gönderilecek olan istihbaratçının Rusların gemi üretimi, Herson ve Dinyester boyunca birlikler ve Kırım'da ne kadar birlik olduğu, kara ordusu ve donanmanın başında kimlerin olduğuna dair bilgileri elde etmesi bekleniyordu. Bununla

52 "Rusya'daki Türk elçinin şikayetleri ve Türkiye'nin askeri gücü hakkında Kutuzov'un II. Katerina'ya raporu", 5 (16) Ocak 1794, No: 393, *Dokümanı*, s. 286.

53 "Kutuzov'un N. S. Mordvinov'a Türkiye'nin Rusya'ya karşı savaş hazırlığında yetersiz olduğu ve Türk donanmasının durumu hakkında mektup", 5 (16) Ocak 1794, No: 396, *Dokümanı*, s. 291.

birlikte Kutuzov'un raporlarından, Osmanlı başkentinde diğer ülkelerin istihbarat faaliyetlerine dair de bilgiler bulunmaktadır.⁵⁴

1794 yılı Ağustos ayı başlarında Petersburg'a döndüğü anlaşılan Kutuzov, Bezborodko'ya başvurarak, kendisine İstanbul büyükelçiliği sırasında eşlik eden heyet arasından bazı isimlerin ödüllendirilmesini talep etmiştir. Kutuzov'a göre; danışman Pizani, bilgisi ve edindiği tecrübenin etkisiyle kendisine çok yararlı tavsiyelerde bulunmuştu. Yarbay Korf İstanbul'da hem Bâbiâli'nin hem yabancı temsilcilerin takdirini kazanmıştı. Ödüllendirilmesi istediği kişiler arasında haritalar, konumlar ve planları çizen genelkurmay temsilcileri ve mühendisler yer alıyordu. Bununla birlikte, adı geçen kişilerin henüz ellerindeki malzemeyi iktidara sunacak şekilde hazırlamayı tamamlamadıklarından, kendilerini daha sonraki bir tarihte ödüllendirme önerisinde bulunmuştur.⁵⁵

Sonuç

II. Katerina, Petro'dan sonra XVIII. yüzyıl Rusya tarihine damga vuran ikinci isimdir. Onun döneminde Rusya, Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırlarını sürekli olarak tehdit altında tutarak Karadeniz ve Kafkasya'ya sokulmayı başarmıştır. İki büyük savaşın (1768-1774/1787-1791) ardından, elde edilen zaferlerin kalıcı olmasını sağlamak adına daha fazla çaba gösterilmesi gerektiğinin farkında olan Rusya, Osmanlı Devleti'ni daha yakından tanımaya önem vermiştir. 1793 yılında İstanbul büyükelçisi olarak gönderilen Mihail Kutuzov'un bu amaç doğrultusunda elçilik görevini yerine getirdiğini görmekteyiz. II. Katerina'nın kendisine verdiği gizli talimatnameye uygun olarak, Petersburg'dan İstanbul'a yaptığı yolculuk boyunca yazdığı raporlar döneme dair ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Kutuzov, kısa süreli İstanbul büyükelçiliği günlerinde, istihbarat içerikli olarak 200'e yakın yazışma gerçekleştirmiştir. Yazışmalar II. Katerina ve dönemin önemli devlet adamlarıyla yapılmıştır. Daha önce diplomatik görevi olmayan ve Türk-Rus savaşlarında ön plana çıkan bir komutanın Osmanlı topraklarında yürüttüğü askeri istihbarat faaliyetlerinin, Rusya'nın Türkiye siyasetini anlamak

54 "Rusya'daki Türk elçinin şikayetleri ve Türkiye'nin askeri gücü hakkında Kutuzov'un II. Katerina'ya raporu", 5 (16) Ocak 1794, No: 393, *Dokümanı*, s. 286-288.

55 "Kutuzov'un İstanbul elçilik heyetinde yer alan isimlerin mükâfatlandırılması isteğiyle ilgili A. A. Bezborodko'ya mektubu", 11 (22) Ağustos 1794, No: 453.

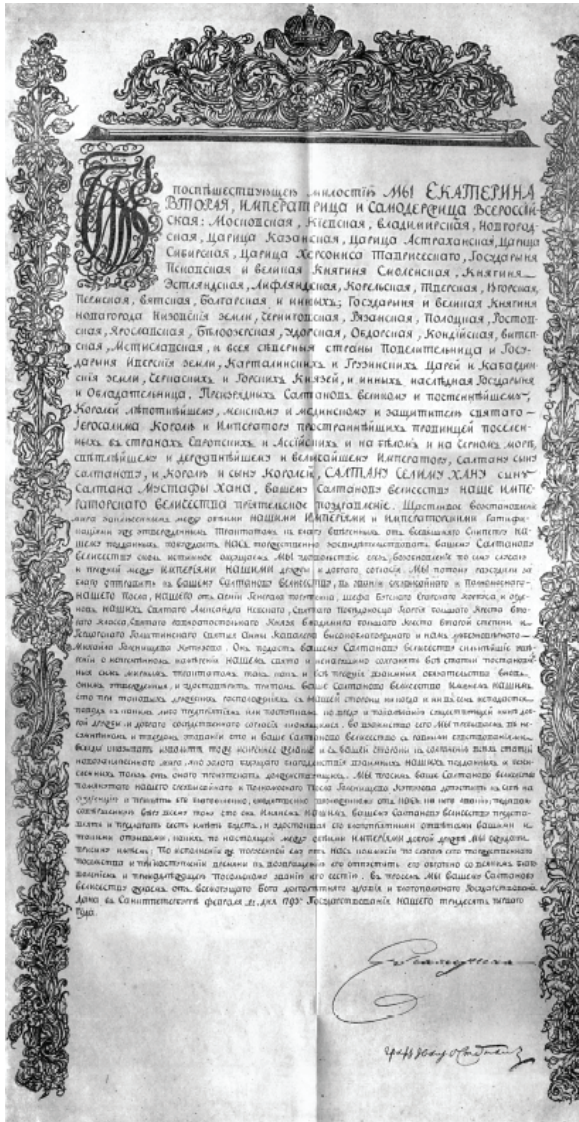
açısından önemli bir örnek teşkil ettiği şüphesizdir. Bu çalışmada, Kutuzov'un kaleme aldığı raporlar üzerinden, Rusya'nın XVIII. yüzyıl sonundaki Osmanlı siyaseti değerlendirilmeye çalışılmıştır.

EKLER

Ek 1: Mihail İllarionoviç Golenişev-Kutuzov (1747-1813)

Ek 2: II. Katerina'nın III. Selim'e sunulmak üzere Kutuzov'a verdiği mektup

ВЕРТЕЛЬНАЯ ГРАМОТА ЗА ПОДПИСЬЮ ЕКАТЕРИНЫ II. ПОЛУЧЕННАЯ М. И. КУТУЗОВЫМ ПЕРЕД ОТЪЕЗДОМ

1828-1829 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDA MÜSTAKİL KAFKASYA KOLORDU KOMUTANLIĞI'NIN BOĞAZLARA YÖNELİK ASKERÎ HAREKÂT PLANLARI¹

Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU²

I. Nikolay'ın tahta çıktığı ilk günlerde St. Petersburg'ta büyük karışıklıklar ortaya çıkmış, Aralık 1825'te meydana gelen Dekabristler İsyanı ve sonrasında yaşanan olaylar, yeni Çar'ın kuracağı rejime damgasını vurmuştu. Hükümete karşı darbe yapma niyetinde olan isyancıları bastırmak ve kendilerini gizlemiş olan sivil memurları ve askerleri tespit etmek için ilk önce jandarma, polis ve istihbarat teşkilatına dayanan bir baskı rejimi kuruldu. Devlet idaresini kontrol altında tutabilmek için tam manasıyla bir merkezîyetçi sistem ve geniş bir memur kitlesi vücuda getirildi. Tüm bunların yanı sıra Rus ordusunu profesyonel bir ordu haline getirebilmek için gereken tedbirler alındı. Modern tekniklerle askerî eğitim verilerek askerlerin sert ve disiplinli bir şekilde talim yapmalarına önem verildi. Avrupa'nın en güçlü ordusunu kurma niyetinde olan I. Nikolay, Şark Meselesi doğrultusunda Türklerin Avrupa'dan kovulmasını da hedefliyordu. Viyana Kongresi'nden sonra kurulan ve Avrupa'nın muhtelif yerlerinde çıkan ihtilal hareketlerini zor kullanarak bastıran Kutsal İttifak, özellikle Rusya'nın askerî gücüne dayanıyordu. 1831'de Lehistan ve 1848-1849'da Macar isyanlarının bastırılmasında doğrudan Rusya'nın rolü vardı ve bu yüzden Rusya "*Avrupa'nın Jandarması*" adıyla anılmaya başlanmıştı. Çarlık yönetimi, Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkan isyanların bastırılması konusunda ise yardımcı olmak şöyle dursun, bu isyanları açıktan destekliyor ve askerî müdahalede bulunuyordu. Bu minvalde Rusya, 1804 Sırp İsyanı ve 1821'de başlayan Yunan İsyanı'na destek vererek Osmanlı üzerinde baskı kurma siyaseti izledi. Yaşanan bazı gelişmeler üzerine 7 Ekim 1826'da imzalanan Akkerman Antlaşması'yla Rusya'ya bazı imtiyazlar verildi. Bu sayede Rus ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçişleri serbest oldu. Ayrıca Sırp ve Eflak-

¹ Bu bildiri tarafımda hazırlanan "Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018" adlı doktora tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Tez, Türk Tarih Kurumu'na yayınlanmış olduğundan bu metinde kitaba atıf verilecektir.

² Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, oguzhan0037@gmail.com.

Boğdan ile ilgili Rus talepleri kabul edildi. Böylece Rusya İmparatorluğu, Osmanlı toprakları içerisinde isyan eden veya etmeye hazırlanan gayrimüslim tebaanın koruyuculuğunu üstlenmiş oluyordu.³

İngiltere, Fransa ve Rusya, merkezi otoriteye isyan eden Yunanlıları muharip sıfatıyla tanıyınca bu üç devletin Osmanlı İmparatorluğu ile arası bozuldu. Bâbiâli'nin tepkisi üzerine bu devletlerin elçileri İstanbul'u terk etmek zorunda kaldılar. Çok geçmeden İngiliz, Fransız ve Rus savaş gemileri, Yunanlılar lehine gösteri yapmak için Mora açıklarına gönderildi. Bu esnada Mısır donanması Navarin Limanı'na demirlemiş durumdaydı. 20 Ekim 1827 tarihinde müttefik kuvvetlerin savaş gemileri Navarin'deki Osmanlı-Mısır donanmasına ateş açarak tüm donanmayı imha etti. Bu olay, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir anda donanmasız kalmasına neden oldu ve Rusya'nın Osmanlı'ya savaş açmak için uygun bir ortam bulmasını sağladı. Bu tarihten sonra Ruslar Karadeniz ve Akdeniz'den bastırmaya başladılar. Artık "*Boğazlar Sorunu*" olarak literatüre girecek olan Rusların Boğazlar'dan sıcak denizlere inme isteği sık sık gündeme getirilir oldu. Bâbiâli, bu olayı şiddetle protesto etti ise de her üç devlete karşı savaş açacak durumu olmadığı için olası bir Rus istilasına karşı Tuna boyuna asker sevk etmeye başladı. Kısa bir süre sonra 1828 yılı Nisan ayı sonunda, I. Nikolay, Türklere savaş ilan ettiğini duyurdu. Rusya, Türk donanması Navarin'de imha edildiği için Karadeniz'de rahat hareket edebileceğini düşünüyordu. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmış olması da Rusya'yı rahatlatıyordu. Şubat 1828'de Türkmençay Antlaşması ile 1826-1828 Rusya-İran Savaşı sona ermiş olduğundan Rusya'nın Müstakil Kafkasya Kolordu Komutanlığı tüm dikkatini ve enerjisini Türk sınırına çevirdi. Asıl hedef İstanbul ve Boğazlar'ı ele geçirmektir.⁴

Yukarıda 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi öncesi yaşanan gelişmeler izah edildi. Bundan sonra I. Nikolay'ın savaş sırasında Müstakil Kafkasya Kolordu Komutanı General İvan Fyodoroviç Paskeviç'ten beklediği askerî faaliyetler ve bu minvalde Kafkasya'daki Rus ordusunun Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırındaki kale ve şehirlerine düzenlediği saldırılardan kısaca bahsedilecektir. Hemen ardından da Paskeviç'in İstanbul ve Boğazlar'a yönelik tasarladığı planlar değerlendirilecektir.

3 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970), 53-56.

4 Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021), 141-142.

*1827 Navarin Baskını'nın tasvir edildiği bir tablo
(İstanbul Deniz Müzesi, Hüsnü Tengüz Albümü)*

Çar'ın Paskeviç'ten Beklediği Faaliyetler

Osmanlı İmparatorluğu ile başlayan savaşın arefesinde I. Nikolay'ın Paskeviç'ten beklediği iki önemli savaş stratejisi vardı. Bunlardan birincisi; Kafkaslardan bastırmak suretiyle savaşın ana merkezi olan Balkanlar'daki Türk kuvvetlerinin mümkün olduğunca Kafkas Cephesi'ne kaydırılmasını sağlamak; diğeri ise Rusya'nın Kafkasya'daki güvenliğini temin etmek için stratejik kale ve şehirleri ele geçirmektir. Bu hedefe ulaşmak için derhal Kars, Ahıska, Ahılkelek, Poti ve Anapa ele geçirilmeliydi.⁵

Kuzey Kafkasya'da mevcut hareketsizlikten istifade eden Ruslar, bir süvari birliği oluşturarak askerî ulaşım için gerekli araç ve gereçleri temin ettiler. Askerî harekât merkezi olarak Osmanlı sınırındaki Gümrü belirlendi. Dolayısıyla Doğu Anadolu'daki Türk şehirlerine yapılan saldırılar Gümrü'den hareketle gerçekleştirildi. Kafkas Hattı'ndan Osmanlı sınırına erzak ve cephanelik sevkiyatı yapıldı.⁶

Rusya'nın Osmanlı Doğu Vilayetlerini İşgali

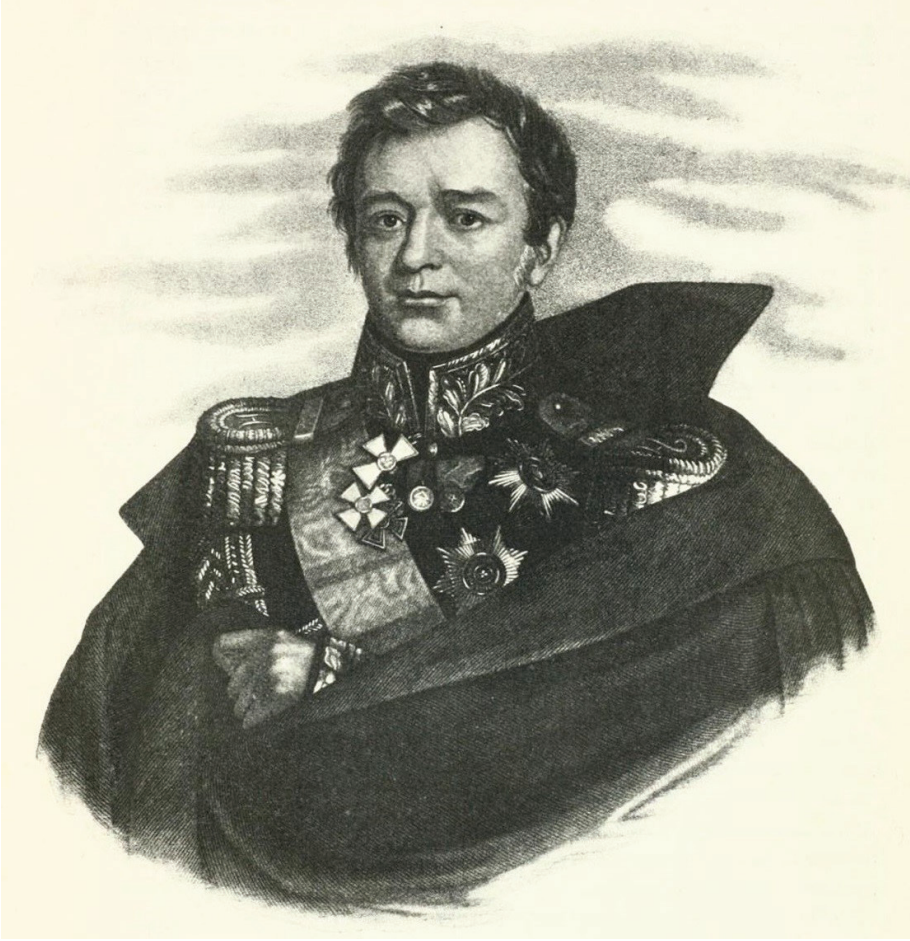
St. Petersburg, 12 Nisan 1828'de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açılması hakkında bir manifesto ilan etti. Hemen ardından 25 Nisan'da Rusya İmparatorluğu, 2. Ordu Komutanlığı, Boğdan'a (Moldova) girdi. Paskeviç ise St. Petersburg'dan gelen emri alır almaz Güney Kafkasya'daki orduyu Ahıska sınırına getirdi. 19-24 Haziran 1828 tarihleri arasında meydana gelen kuşatma neticesinde Kars Kalesi, Rusların eline geçti.⁷

Paskeviç, merkezle yaptığı yazışmalarında Osmanlı sınırındaki Türk kale ve şehirlerinin ele geçirilmesinin Rusya'ya sağlayacağı ekonomik ve stratejik faydalara dikkat çekiyordu. Mesela 26 Temmuz 1828 tarihinde Ahılkelek'ten Graf Nesselrode'a gönderdiği gizli raporunda, Kars'ı mal deposu haline getirerek burada depolanan ticaret mallarının Erzurum'dan Bağdat'a kadar

5 Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1780*, çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 495-496.

6 İ. G. Guryanov, *Znamenitiya Çerti iz Jizni i Voyenniye Podvigi Feldmarşala Grafa İvana Fyodoroviça Paskeviça Erivanskago*, II, (Moskva: v Tipografii N. Stepanova, 1831), 15; Lieut.-General W. Monteith, *Kars and Erzoroum: with the Campaigns of Prince Paskiewitch in 1828 and 1829*, (London: Longman, Brown, Green, and Longmans, 1856), 152.

7 V. Potto, *Kavkazskaya vojna, Turetskaya vojna 1828-1829 g.*, C. IV, (S. Peterburg: Tip. Y. Yevdokimova, 1889), 58-62.

İvan Fyodoroviç Paskeviç, 1828 (N. K.Şilder, İmperator Nikolay I : Yego Jizn i Tsartvovaniye, II, (S. Peterburg: İzdaniye A. S. Suvorina), 1903, 45).

sevk edilebileceğini söylüyordu. Ayrıca buradaki ana ticaret yollarını kontrol altına alarak Avrupa'dan gelen malların Revan ticaret yolu aracılığıyla İran'a gönderilebileceğini de belirtiyordu.⁸ Güney Kafkasya'nın batı kıyılarında yer

⁸ "Otnoşeniye gr. Paskeviça k gr. Nesselrode, ot 26-go iyulya 1828 goda, No: 209. - Lager pri kr. Ahalkalaki.- Sekretno.", AKAK, Belge No: 759, C. VII, (Tiflis: Tipografiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1878), 757, 758.

alan Redutkale ve Faş (Poti) limanları, Batum Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınıncaya kadar XIX. yüzyıl boyunca Rusya'nın ticaretinde kullanıldı.⁹

Paskeviç, Kars'ı ele geçirdikten sonra 16 Temmuz'da Ahılkelek üzerine yöneldi. 23 Temmuz'da kale önlerine gelerek saldırı emrini verdi ve Ahılkelek'i ele geçirdi. Birkaç gün sonra da Ahılkelek'in 40 km uzağındaki Hırtız Kalesi (Hertvis/Hertus) düştü. Böylece Ardahan ile Ahıska arasındaki ulaşım yolları tamamen Rusların eline geçti. Paskeviç'in bundan sonraki istikameti Ahıska üzerine oldu.¹⁰ Ahıska Kalesi, Kura Nehri'nin kıyısında yüksek ve erişilmez bir yere kurulmuş tarihi bir yapıdır. Ruslar kuşatmaya geldiklerinde kalede yaklaşık 10 bin personele sahip bir garnizon bulunmaktaydı. Ahılkelek'ten yola çıkan Ruslar 3 Ağustos'ta kale önlerine geldiler. 7 Ağustos'ta Paskeviç'in Kafkas Hattı'ndan beklediği kuvvetler de orduya dâhil olunca Rus ordusu 10 binin üzerinde bir sayıya ulaştı. Kaleye yardıma gelen Köse Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusuyla yapılan çetin mücadeleden sonra Ahıska Rusların eline geçti. Ardından Faş ve Borjom Geçidi'ni kontrol eden bir noktada konumlanan Azgur Kalesi Ruslara teslim olmak zorunda kaldı. Ruslar daha sonra Ardahan Kalesi ve Bayezid'e girerek Eylül ayı sonuna doğru şehri tamamen ele geçirdiler.¹¹

Paskeviç'in Boğazlar'a Yönelik Savaş Planları

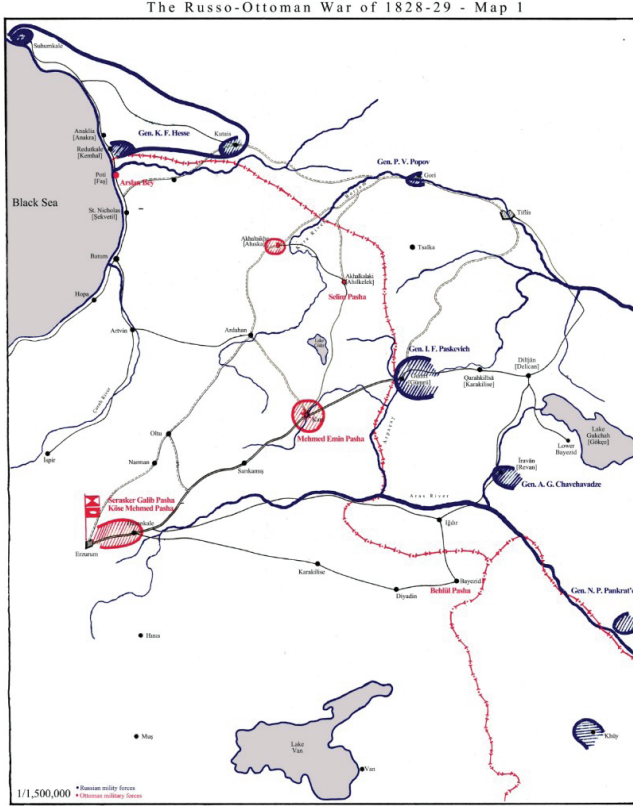
Kars, Ahılkelek, Ahıska ve Ardahan'dan sonra Paskeviç'in bir sonraki hedefi Erzurum'un alınmasıydı. Çünkü Doğu Anadolu'nun merkezi olan Erzurum ele geçirilirse Ruslar Anadolu'ya daha rahat girebilecekler ve böylece İstanbul'a kolayca ulaşabileceklerdi. Öte yandan bölgeden geçen ticaret yollarının güvenliğini de sağlayabileceklerdi.

Paskeviç'in İstanbul'a yönelik planlarını Erzurum seferi öncesinde dile getirdiğini görüyoruz. Ancak bu planın gerçekleşmesi için Müstakil Kafkasya Kolordu Komutanlığı emrine mevcut olandan daha fazla asker gönderilmesi gerekiyordu. Bu nedenle Paskeviç, St. Petersburg'tan 20 binin üzerinde asker

9 Hayri Çapraz, *Rusya Dış Ticaret Politikasında Güney Kafkasya (19. Yüzyıl)*, (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2012), 95.

10 John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, çev. Sedat Özden, 2. bs., (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, tarihsiz), 197, 198; *Tifliskiye Vedomosti*, sreda, Avgusta 15-go 1828 goda, No: 7. (15/08/ 1828, Çarşamba)

11 Çaycıoğlu, *a.g.e.*, 154-158.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Cephesi (Serkan Keçeci, The Grand Strategy of the Russian Empire in the Caucasus against Its Southern Rivals (1821-1833), (Ph. D. Dissertation, The London School of Economics and Political Science, London 2016), 328).

talep etti. Fakat savaşın büyük bölümü Balkanlar'da cereyan ettiğinden İmparator bu sayıdan daha fazlasını Kafkasya'ya gönderemedi.¹²

Paskeviç, 21 Kasım 1828 tarihli raporunda ordunun durumu ve sayısı hakkında bilgi verdikten sonra Anadolu aracılığıyla İstanbul'a ulaşmak

12 Rusya Devlet Tarih Arşivi (RGIA), Fond 1018, Opis 3, Delo 192, Listok 69b-70a; "Vsepoddanneşiy raport gr. Paskeviça, ot 21-go Noyabrya 1828 goda, - Tiflis.", AKAK, Belge No: 770, C. VII, (Tiflis: Tipografiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1878), 770.

için düzenleyeceği askerî harekât planını ortaya koydu. Sınır bölgesine yapılacak olan asker sevkıyatı, savaş malzemesi ve iâşe ikmali gibi hazırlıklar tamamlandıktan sonra ordu iki ayrı kol halinde Hasankale ve Toprakkale üzerine yürüyecekti. Paskeviç, Erzurum'u ele geçirdikten sonra Sivas'a varacak, buradan da Tokat yoluyla Samsun Limanı'na ulaşacaktı. Burada bekleyecek olan Rus donanması aracılığıyla birlikler İstanbul Boğazı'nın yakınındaki Şile'ye intikal ettirilecek ve böylece payitaht tehdit edilecekti.¹³

Balkanlarda hızla ilerleyen Rus ordusunun durumuna bakıldığında, Şile'ye çıkarma yapmayı tasarlayan Paskeviç'in bu harekâtla neyi amaçladığı daha iyi anlaşılır. Savaşın başından itibaren Balkanlar'daki Rus ordularının başkomutanı General İvan İvanoviç Dibiç, Rumeli'de hızla ilerlemekteydi. Dibiç'in Temmuz 1829'da Aydos'tan Çar'a yazdığı raporuna göre; bütün Burgaz Körfezi Rusların eline geçmiş; Karadurna, Fok, Karnobat gibi şehirler işgal edilerek yaklaşık 80 top ve 40 sancağa el koyulmuştu. Rus kuvvetleri Balkanlar'dan Edirne'ye doğru yürüyüşlerine devam ederek kısa sürede Yanbolu, İslimye, Kırkkilise ve İğneada'yı alarak Edirne'yi savaşız ele geçirmişlerdi. Bununla da yetinmeyip Vize, Lüleburgaz, Çorlu, Saray, Enez, Uzunköprü ve Hayrabolu'yu işgal ederek İstanbul'u tehdit eder duruma gelmişlerdi.¹⁴

Paskeviç, bu savaş planını gerçekleştirebilmek için bölgede yaşayan Kürt aşiretlerine yönelik de bir plan hazırladı.¹⁵ Kürt aşiretlerini Rusya tarafına çekmeyi tasarlayan Paskeviç beylere vermek için St. Petersburg'tan 1 milyon ruble almıştı. Eğer Kürtler, Rusların tarafına geçerse Paskeviç onları Diyarbakır, Muş ve Van üzerine sevk edecekti. Böylece İstanbul'a doğru ilerleyen Rus ordusunun sol tarafı güvende olacaktı. Bu şekilde İstanbul'u Diyarbakır ile Bağdat'a bağlayan yollar ele geçirilecek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya şehirleriyle irtibatı tamamen koparılacaktı. Sivas ve

13 RGIA, Fond 1018, Opis 3, Delo 192, Listok 70a.

14 Şerbatov, *General-feldmarşal knyaz Paskeviç: Yego jizn i deyatnost*, C. III, (S.-Peterburg 1891), 199; Ufuk Gülsoy, *1828 - 1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1993), 16.

15 Ruslar XIX. asırda güçlü bir aktör olarak Anadolu, İran ve Kafkas coğrafyasına müdahale ettiklerinde siyasi hesaplarını Ermeniler ve Kürtler üzerinden yapmışlardır. Kürtleri tanımak için yaptıkları çalışmalarla Rusya'da Kürdoloji araştırmaları hızlanmıştır. Burcu Özdemir, Ayna Askeroğlu Arslan, "Rusya'nın Kürdoloji Çalışmaları (1787-1947)", *İnsan ve İnsan*, Yıl: 5, Sayı: 17, (Yaz 2018), 197.

Diyarbakır arasında bulunan bakır ve gümüş maden yataklarıyla diğer yeraltı kaynakları da Paskeviç'in ele geçirmek istediği stratejik yerler arasındaydı.¹⁶

Böylesine geniş çaplı bir savaş planı gerçekleştirilirken Payitaht'a doğru ilerleyen Rus ordusunun sağ tarafı Trabzon'dan gelecek saldırılara açık olacaktı. Bunun engellenmesi Karadeniz'de bulunan Rus donanmasının kıyıya düzenleyeceği bir saldırı sayesinde olabilirdi. Böylece Trabzon'da bulunan Osmanlı askerinin dikkati, sahil tarafına çekilecek, Paskeviç de ordusuyla birlikte karadan rahatça yoluna devam edebilecekti. Bir başka varsayım ise doğrudan Trabzon'a sefer düzenlemek suretiyle buranın ele geçirilmesiydi. Ancak engebeli arazi koşulları ve yüksek dağlar bu planın hayata geçirilmesine engel oluyordu.¹⁷

Paskeviç'in Çar'a sunduğu bir başka harekât planına göre; Karadeniz kıyısındaki Batum Limanı üzerinden İstanbul seferine çıkılabilirdi. Ancak kış aylarında buranın iklim koşulları elverişsiz olabildiğinden, bölge tamamen ele geçirilip güçlendirildikten sonra harekete geçilmeliydi. Ahıska'nın ele geçirilmesinde görev alan Megrel Alayı'nın iki taburu kıyıda bir hat açmakla görevlendirilecekti. Megreli, İmereti ve Guri'nin muhafazası için 4 tabur asker bırakılacaktı. Eğer Batum ele geçirilirse Paskeviç'in fikrine göre sefere başlamak için bahar ayını beklemek lazımdı. Bu arada kara ordusuna yardım için iki ya da üç savaş gemisinin Batum'a gönderilmesi gerekiyordu. Eğer bu sağlanamazsa baharda Türklerin çeşitli engeller ve tuzaklarla kestikleri dar yollardan geçmek Rus ordusu için çok zor olacaktı. Elbette bu planın muhtevasını ordu bilmeyecekti.¹⁸

Kars ve Ahıska'daki Osmanlı birliklerinin dağıtılmasından sonra Rus kuvvetleri Paskeviç komutasında toplanarak 11 Haziran'da Erzurum üzerine askerî harekâta girişti. 12.757 piyade, 5.715 süvari ve 68 toptan oluşan ordu yaklaşık 18 bin askerden müteşekkildi.¹⁹ Erzurum'dan sonra Bayburt ve Gümüşhane ele geçirildi; Trabzon'a başarısız bir askerî harekât düzenlendi.

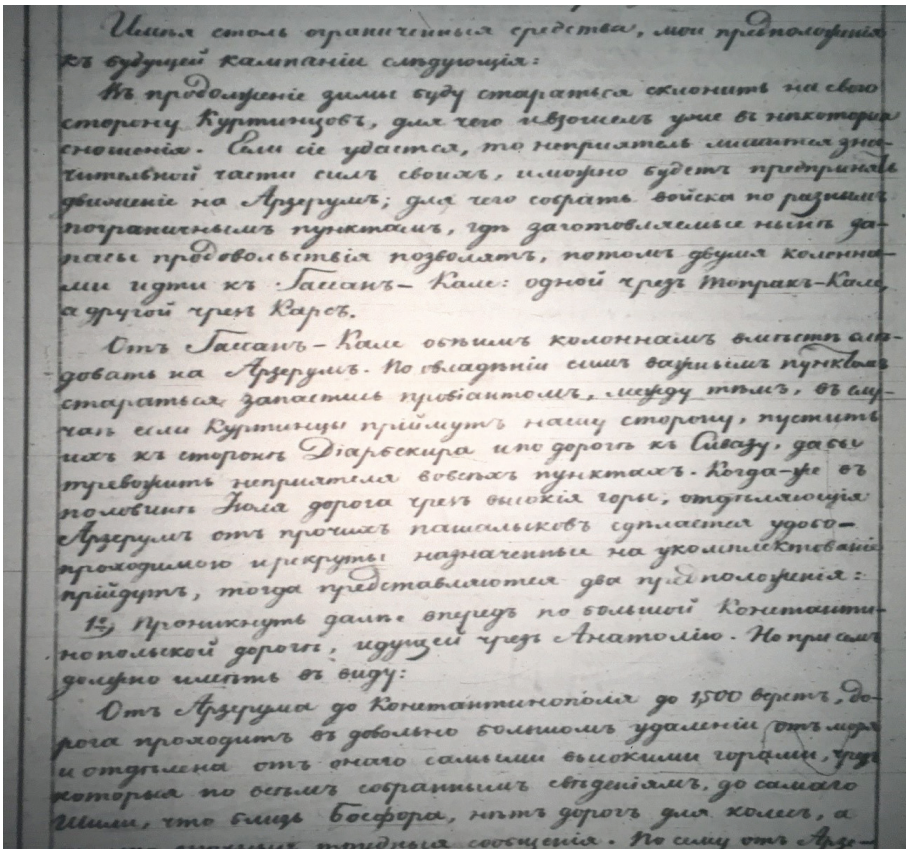
16 RGİA, Fond 1018, Opis 3, Delo 192, Listok 70b.

17 RGİA, Fond 1018, Opis 3, Delo 192, Listok 71a-71b.

18 "Vsepoddanneşiy raport gr. Paskeviça, ot 21-go Noyabrya 1828 goda, - Tiflis.", *AKAK*, Belge No: 770, C. VII, (Tiflis: Tipografiya Glavnago Upravleniya Namestnika Kavkazskago, 1878), 772; Çaycıoğlu, *a.g.e.*, 162.

19 RGİA, Fond 1018, Opis 3, Delo 192, Listok 88a.

Ancak arazi koşullarının elverişsiz olması ve bölgede bulunan Osmanlı kuvvetlerinin kararlı mücadelesi neticesinde Ruslar Erzurum'a geri dönmek zorunda kaldılar. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kafkasya'daki Rus ordusunun ele geçirdiği yerler Doğu Anadolu'daki bazı şehirlerden ibaret kaldı. Daha ileriye gidemeyen Rusların İstanbul ve Boğazlar'a yönelik planları ise gerçekleşmedi, dolayısıyla Paskeviç'in Şile'ye asker çıkarma teklifi sadece St. Petersburg'a gönderdiği jurnallerinin üzerinde kaldı.

Paskeviç'in İstanbul ve Boğazlara Yönelik İşgal Planlarını yazdığı jurnallerinden bir sayfa (Rusya Devlet Tarih Arşivi (RGIA), Fond 1018, Opis 3, Delo 192, Listok 70a).

Sonuç

Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'da Rus orduları karşısında alınan yenilgiler ve İstanbul'un da düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalması, Osmanlı Devleti'ni mütareke için harekete geçirdi. Bâbîâli, Mora üzerindeki haklarını devam ettirmek için çabaladı; ancak alınan ağır yenilgiler neticesinde Osmanlı İmparatorluğu bu haklarından vazgeçerek diğer Rus taleplerini de kabul etmeye mecbur oldu. Görüşmeler, 14 Eylül 1829'da Edirne Antlaşması'yla sonuçlandı ve Osmanlı-Rus Savaşı böylece nihayete erdi. Barış antlaşmasının imzalanmasında Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişlemesini kendi çıkarları için sakıncalı gören İngiltere'nin önemli bir rolü oldu.

Ruslar bu savaş sırasında Boğazlar'ı ve İstanbul'u ele geçirmek için detaylı planlar yaptılar. Bu hedeflerine ulaşamadılar, ancak Balkan ve Kafkas cephesinden İstanbul'u sıkıştırmak suretiyle zor durumda bıraktıkları Bâbîâli'ye diğer tüm Rus taleplerini kabul ettirdiler. Bunlar Eflak-Boğdan'daki Rus talepleri ve Boğazlar'dan geçişlerle ilgili bazı düzenlemelerden oluşmaktaydı. Diğer taraftan Yunanistan'ın bağımsızlığına giden yol bu tarihten itibaren açılmış oldu. Kafkasya'daki bazı stratejik kalelerin Ruslara bırakılması da Bâbîâli'nin kabul etmek zorunda kaldığı bir başka sonuç idi.

BOĞAZLARIN RUSLARA KARŞI SAVUNMASI: AVRUPALI GÜÇLER VE OSMANLI DEVLETİ’NİN ASKERİ İSTİHBARAT FAALİYETLERİ VE HAREKÂT PLANLARI (1815-1914)¹

Gültekin YILDIZ²

Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğü, 19. Yüzyılda Avrupa siyasetinde “Şark Meselesi” adı altında temel gündem maddelerinden biri olmuştı. Şark Meselesi’nin en önemli askerî konusu ise Osmanlı pâyitahtı İstanbul ile Türk Boğazlarının, yani İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının ani bir Rus taarruzuna karşı karadan ve denizden müdafaasıydı.

Edirne’nin Ruslar tarafından 1828-29 Osmanlı-Rusya Harbi’nin sonunda ele geçirilmesi, Osmanlıların İstanbul’u Ruslara karşı müdafa edemeyeceklerine dair Avrupalı güçlerin kanaatlerini pekiştirmişti. Britanya, Avusturya, Prusya/Almanya ve Fransa gibi çeşitli Avrupa ülkelerinden siyasetçi, diplomat, subay ve istihbarat yetkilileri bu senaryonun gerçekleşme ihtimal ve imkânlarını kamuya açık ve hizmete mahsus raporlarda ve yayınlarda ele aldılar.

İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına Yönelik Rus Tehditi Algısının Oluşumu Bilhassa Britanyalı yetkililer Türk Boğazlarının savunmasına dair senaryoları 18. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren tartışmaya başlamışlardı³. 1768-74 Osmanlı-Rusya Harbi sırasında Rus donanmasının Akdeniz’de görünmesi, Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne karşı denizdeki üstünlüğü sayesinde İstanbul’a yönelik denizden başarılı bir taarruz icra edebileceği kanaatini uyandırmıştı.⁴

¹ Bu metin daha önce İngilizce olarak yayımlanan şu makalenin revize edilmiş Türkçe halidir: Gültekin Yıldız, “How to Defend the Turkish Straits Against the Russians: A century-long ‘Eastern Question’ in British Defence Planning, 1815–1914”, *The Mariner’s Mirror*, 105:1 (2019), 40- 59.

² Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi/Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu.

³ Türk Boğazları konusunun Avrupa diplomasi dünyasındaki önemine dair bkz. Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question 1870-1887*, Bloomington and London 1973, s. 3-25.

⁴ V. Bulatov, “Eighteenth-Century Russian Charts of the Straits (Bosphorus and Dardanelles)”, *ImagoMundi* (2000), s. 98.

Harbin ardından Küçük Kaynarca Muahedesi ile birlikte Rusya, İstanbul yakınlarında bir harp gemisinden fazlasını bulundurmama şartı karşılığında, Karadeniz’de ve Çanakkale Boğazı geçişi de dahil bütün Osmanlı denizlerinde serbest seyrüsefer hakkını kazanmıştı⁵. Osmanlı Devleti’nin Karadeniz’de askerî ve ticari denizcilik seyirlerindeki tekel konumunun sona ermesi, Avrupalı Büyük Güçlerin bu bölge ve sorunla ilgili askerî ve deniz istihbarat faaliyetlerinde artışa sebep oldu.

Süratli ve değişken akıntılı İstanbul ve Çanakkale Boğazları gibi dar su geçitlerini geçmek için Rusya’nın büyük ölçekli hidrolojik haritalara ihtiyacı vardı. Rus Denizcilik Kurulu da bu yüzden kartografik çalışmaları koordine etmeye başlamış ve Osmanlı Devleti’ndeki temsilcilerini kara ve deniz haritaları hazırlamaları ve Boğazların ve mücavir sahil kentlerinin ayrıntılı etütleri için gereken bilgileri toplamaları için talimatlandırmıştı⁶.

Karadeniz’deki üstünlüğün kaybedilmesi ve Çariçe II. Katerina’nın “Rum Projesi” dedikodularıyla teyakkuza geçmiş olan Osmanlı hükûmeti ise, Boğazlar boyunca uzanan kıyı tabyalarını takviye etmek için öncelikle dış askerî yardım arayışına girmişti. Sultan I. Abdülhamid, bir sonraki Rus saldırısının Karadeniz’den geleceği görüşündeydi. Rusya-Avusturya ittifakına karşı girilen takip eden savaşta, bu tehdide karşı Boğaz tabyalarını güçlendirmek için çalışmalar yürütüldü. Fransa’nın Osmanlı toprağı olan Mısır’ı 1799’da işgal etmesine kadar, bu amaçla Fransız subaylar ve mühendisler istihdam edildi. O tarihten sonra ise Britanyalı mühendisler Fransızların yerini aldı ve böylece Osmanlı Devleti’nin güncel askerî vaziyetinin ve Türk Boğazlarındaki savunma tedbirlerinin tafsilatına âşina olma imkânı buldular. Fransız kökenli bir Britanyalı istihkâm subayı olan St. Deny, Çanakkale Boğazı’nın savunması üzerine bir rapor hazırlamakla görevlendirildi. Tıpkı 1768-74 Osmanlı-Rusya Harbi’nde bu tür bir vazife deruhde etmiş Fransız subay Baron de Tott’a (1733-1793) benzer olarak St. Deny de, Kilitbahir, Naraburnu ve Sultaniye hisarlarına yoğunlaştı ve bu mevkilere denizden muhtemel bir taarruza karşı büyük hisar tipi istihkâmlar inşasını teklif etti⁷. 1798’de Britanyalı diplomat William Eton *A Plan for Attacking the Turkish Fleet in the Porte of*

5 Sir J. McNeill, *Progress and Present Position of Russia in the East*, London 1836, s. 112-113.

6 Bulatov, “Eighteenth-Century Russian Charts”, s. 98.

7 Fatih Yeşil, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasi ve Askerî Anatomisi”, ed. Seyfi Kenan, *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedide III. Selim ve Dönemi*, (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 2010), 412-414, 416.

Constantinople başlıklı raporunu neşretti ve İstanbul Boğazı'nın muhtemel bir Rus taarruzuna karşı zaafına dikkat çekti⁸. Takip eden yüzyılda, bu bölgede görev yapacak pek çok Britanyalı diplomatik ve askerî görevli de kamuya açık veya hizmete mahsus raporlar hazırlayarak Rusya'nın askerî gücü, Osmanlıların Boğazlar'ı savunma kabiliyetleri ve Britanya'nın ani bir Rus taarruzu halinde Osmanlılara denizden destek vermesine dair senaryolar gibi taktik-operatif konuları tartışan ve analiz eden raporlar hazırlamaya devam edeceklerdi.

Rusya ve Osmanlı Devleti ile Fransa'ya karşı ittifak dönemi olan 1798 ve 1806 arası müstesna, Britanya'nın Doğu Akdeniz stratejisinin esası, Boğazları Rusya'nın askerî seyrüseferlerine kapalı tutmaktı. Rus Karadeniz Donanması'nın Boğazlar'ndan serbest geçisini temin eden 1806 Muahedesi'nden üç sene sonra, Britanya hükûmeti sorunu Doğu Akdeniz'de kendi üstünlüğünü garanti altına alacak şekilde yeniden anlaşmaya bağlamayı başardı. Boğazların kendi harp gemilerine kapatılması karşılığında Osmanlı hükûmetini bu maddenin bütün devletler için geçerli olduğunu ilan etmeye itti ve böylelikle Britanya'yı hukuken Boğazlardan geçiş meselenin üçüncü tarafı kıldı⁹.

Osmanlı Devleti'ne yönelik Rus tehdidinin yeniden ve yakından hissedildiği 1828-1829 Osmanlı-Rusya Harbi, konunun Avrupa ve bilhassa da Britanya askerî çevrelerince yeniden ele alınmasına zemin hazırladı. Yarbay George de Lacy Evans'ın ilgili risalesi, İngiliz yazarlar tarafından kaleme alınmış Rus korkusu kaynaklı (*Russophobic*) askerî etütlerin bir başka erken örneğiydi. Evans'ın temel argümanı, Osmanlı Devleti'nin Rus tehdidine, Büyük Güçlerin St. Petersburg'u bizzat kendileri veya Osmanlı Devleti adına caydırmamaları halinde, karşı duramayacağıydı¹⁰.

Dönemin Rusya gizli devlet yazışmalarını ele alan çağdaş araştırmalara bakılırsa, o tarihte ne Çar Nikola ne de Rus siyasi eliti İstanbul'u işgal ederek Osmanlı Devleti'nin dağılmasına sebep olmak arzusunda değildi. Rus reelpolitik anlayışı bunun yerine Osmanlı karar alma sürecini muhtemel bir

8 Eton, *A Survey of the Turkish Empire*, s. 511-513.

9 Ahmed Sedad, *Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Zaferi*, (İstanbul: E Yayınları, 2008), 40-42.

10 Daha fazla bilgi için bkz. L. Evans, *On the Designs of Russia*, London 1828.

Rus işgalinin baskısı altına almaya dayanıyordu¹¹. Bununla beraber, Evans ve War Office'deki pek çok halefi, İstanbul ve Boğaz'ın Rusya tarafından ele geçirilmesi riskini çok ciddiye alıyor ve böyle bir duruma dair harekât senaryolarını tartışıyorlardı.

Osmanlı-Rusya Harbi'nden sadece beş sene sonra, 1830'ların başında, Britanyalı analistlerin hal çaresi aradıkları stratejik durum daha da çetrefilli hale gelecekti. Osmanlı merkezî hükûmetinin Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya karşı aldığı askerî mağlubiyetin neticesi olarak, Sultan II. Mahmud Rusya ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü temin için mecburi bir ittifak kurdu. Sultan'ın talebi üzerine, Amiral Lazarov sevk ve idaresindeki bir Rus filotillası İstanbul Boğazı'na geldi ve 8 Şubat 1833'te Büyükdere önlerine demir attı. Akabinde 26 Mart tarihinde 5000 Rus askeri Beykoz yakınlarındaki Hünkâr İskeleyi'nde karaya çıktı. Hünkâr İskeleyi Antlaşması olarak da bilinen 8 Temmuz 1833 tarihli Osmanlı-Rusya Savunma Antlaşması, Boğazları Rus donanmasına açarken Çanakkale Boğazı'nı da Rusya'nın Karadeniz sahili için tehdit oluşturabilecek yabancı savaş gemilerine kapattı. Bâbîâlî bu maddeyi gerekçe göstererek, birleşik Fransız-Britanya donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan geçmesinin önüne geçti. Bundan kısa bir süre sonra ise, Rus Baltık Filosu'na Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Karadeniz'e geçme iznini verdi¹².

Doğu Akdeniz'deki bu yeni stratejik ittifak Britanya Dışişleri'ni alarm durumuna getirmişti. Britanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Ponsonby ve mahmisi David Urquhart, Dışişleri bakanları Lord Palmerston ve Lord Wellington'u âsi Mısır valisine karşı destek vermek ve böylelikle Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı boşa çıkarmak için Çanakkale Boğazı yoluyla bir filo göndermek için ikna etmeye çalıştılar ve Londra'daki siyasi çevrelerde görüşlerini yaymak için bir basın kampanyası başlattılar. Önde gelen bir Russofobik figür olan Urquhart, İstanbul'da görevli bulunduğu 1831-1834 arasında ve Londra'ya geri çağırıldığı Eylül 1834'ten sonra bunun için büyük bir mücadele verdi. *England, France, Russia and Turkey* başlıklı risalesi gibi takip eden neşriyatında ve kendi süreli yayını olan *The Portfolio*'daki çeşitli

11 F. W. Kagan, *The Military Reform of Nicholas I*, New York 1998, ss. 82-83; ayrıca bkz. M. T. Rendall, *Russia, The Concert of Europe and the Near East 1821-1841: A Status Quo State in the Vienna System*, Ph.D. Thesis, Colorado 2000.

12 Ahmed Sedad, *Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Zaferi*, s. 59-60, 62.

makalelerinde, Britanyalı karar vericileri ve kamuoyunu Şark Meselesi için aktif bir inisiyatif almaya zorlamaya çalıştı¹³.

Urquhart'a göre, Rusya'nın stratejik amacı İstanbul ve Boğazlara sahip olmaktı. Rusya'nın sonraki adımı ise, Urquhart'ın iddia ettiği üzere, Avusturya-Macaristan, Almanya ve Yunanistan üzerindeki etkisini arttırmak ve nihayetinde Fransa'ya karşı bir saldırıda bulunmak olacaktı. Pek tabii ki, Britanya'nın Asya'daki pazar ülkeleri olarak tavsif edilebilecek olan İran ve Afganistan da, Rusya tarafından tehdit edilenler arasındaydı. Britanya ve Fransa bu yüzden bir an evvel bir ittifak kurmalı ve Osmanlı Devleti ile Boğazlar'ı himayeleri altına almalıydılar.

Urquhart'ın bu Russofobik propagandası her ne kadar Britanya ve Fransa'da belirli bir aksülamel bulmuş olsa da, St. Petersburg'daki Britanya Büyükelçisi tarafından Rusya'nın İstanbul'u ele geçirmek için ne niyeti ne de gerekli vasıtaları olmadığı konusunda bilgilendirilen Britanya Dışişleri'ni (Foreign Office) etkilemeyi başaramadı¹⁴.

Hünkâr İskeleyi Antlaşması ve Boğazlar'da Rusya lehine şartların 1841'de yeni bir milletlerarası antlaşma ile revize edilmesine kadar, Londra İstanbul'u yerinden ve yakından da takibi sürdürdü ve ikili askerî işbirliği imkânlarını bu amaçla kullandı. Leh kökenli mülteci bir subay olan Britanyalı General Chrazanowski, Lord Palmerston tarafından Osmanlı askerî reformlarına destek vermesi için bu dönemde İstanbul'a gönderildi. Chrazanowski, Osmanlı hükûmeti tarafından herhangi bir sevk ve idare makamına getirilmedi. Ancak fiiliyatta zaman zaman bir askerî ataşe, zaman zaman da bir askerî müşavir gibi Osmanlı Devleti'nde olan biteni gözlemledi.

Londra'ya gönderdiği raporlara bakılırsa, Temmuz 1837'de bölgedeki Rus denizcilik ve askerî hareketlerinin düzenli olarak gözetilmesi ve Rus Karadeniz Filosu'nun kabiliyetlerinin analiz edilmesi gereğine dikkat çekmişti. Britanyalı generale göre, Rus Karadeniz Filosu 12 hatt-ı harp

13 G. H. Bolsover, "Lord Ponsonby and the Eastern Question (1833-1839)", *Slavonic and East European Review*, 13:37 (1934), s. 106-107; aynı yazar, "David Urquhart and the Eastern Question, 1833-37: A study in publicity and diplomacy", *Journal of Modern History*, 8:4 (1936), s. 454-455; C. Webster, "Urquhart, Ponsonby and Palmerston", *English Historical Review* 62 (1947), s. 337.

14 G. H. Bolsover, "David Urquhart and the Eastern Question, 1833-37: A Study in Publicity and Diplomacy", s. 455.

(*ships of the line*) gemisinden, 8 ağır firkateynden, korvetler ve briklerden ve çeşitli büyük nakliye gemilerinden müteşekkildi. Bunların çoğu oldukça yetersiz vaziyetteydi ve mürettebatı deniz adamı unvanını hak etmeyecek kadar ehliyetsizdi. Bu filo daha ziyade mühimmat ve levazım malzemelerinin nakliyesinde kullanılabilir haldeydi. Yeterince kuvvetle karşılık verilmesi halinde, Rus ordusunun kıyıdaکی harekâtı yetersiz denizden destek sebebiyle başarısız olacak amfibi bir deneme olarak kalacaktı. Rusya bu yüzden, Osmanlılara Avrupalı Güçlerden denizden destek gelecek tek yol olan Çanakkale Boğazı'nı emniyet altına almak zorundaydı. Chrazanowski'ye göre Ruslar bu kapsamda bir tür müşterek harekâta başvurmalıydı, yani bir *coup de main*, peşinden amfibi bir çıkarma gelecek ani bir deniz taarruzu.

General Chrazanowski, İstanbul'u ve Boğaz'ı ele geçirmeye yönelik olarak Rus deniz ve kara kuvvetleri tarafından icra edilecek bir *coup de main* harekâtı senaryosunu tartışan ilk Avrupalı askerî analisttir. Ona göre, Rus donanmasının Kırım'dan Karadeniz'deki bir noktaya büyük bir hazırlık olmadan herhangi bir zamanda bindirip taşıyabileceği en büyük kuvvet 10,000-12,000 kişiyi geçemezdi. Karaya çıkartıldıktan sonra da, gemiler takviye birliklerle geri dönüncüye kadar, muhasım bir ülkede çok kısıtlı ikmalle kendi başlarına kalacaklardı. Chrazanowski'nin kanaati, böylesi küçük bir askerî mevcudun, kendisi gönüllü olarak direnmekten vazgeçmediği sürece 500,000-600,000 nüfuslu Osmanlı pâyitahtını başarıyla işgal etmeye yeterli olmayacağı şeklindeydi¹⁵. Bununla beraber, Savaş Bakanlığı'na (*War Office*) Kasım 1837 ve 25 Ocak 1838'de Britanya Akdeniz Filosu'nun Osmanlı savunmasına destek vermesinin yerinde olacağı şeklinde telkinde bulunmaktan da geri durmamıştı¹⁶.

Hemen hemen aynı tarihlerde, 20 Temmuz 1837'da, W. Fraser War Office'e sunduğu gizli raporunda Britanya deniz kuvvetinin bölgedeki rolü hakkında benzer bir resim çizmişti. Britanya filusunun Karadeniz'de gözükmesiyle, Londra'nın rızası olmadan hiçbir hasmâne fiil ortaya çıkmayacak, Osmanlı topraklarının herhangi bir yerine Rus filusunca bir çıkarma yapılamayacaktı¹⁷.

15 The National Archives, Kew (=TNA), Foreign Office (=FO), 78-309, s. 226-227.

16 TNA, War Office (=WO), 106-1, ss. 148-152; başka bir nüshası için ayrıca bkz. TNA, FO, 78-348.

17 TNA, WO 106-1, s. 231-232.

O esnada Hindistan'daki Britanya Valisi Sir Hudson Lowe de, İstanbul'un savunmasını geniş bir bakış açısından tartışanlar arasındaydı¹⁸.

Marshal Marmont'un (Duc de Ragusa) Osmanlı Devleti'ni çeşitli boyutlarıyla ele alan eserinin *The Present State of the Turkish Empire* (London, 1839) başlığıyla yayımlanmış İngilizce çevirisine eklenmiş *Observations on the Defences of the Dardanelles and Bosphorus* başlıklı etüdünde Yarbay Frederic Smith de o dönemde Boğazların savunmasını analiz etmişti. Yarbay Smith, Boğazlar'daki statükoya yönelik Rus tehdidi halinde bir Britanya filosunun oynayabileceği operasyonel rol hakkında kamuya açık kalem oynatan ilk Britanyalı subaydı. Ona göre, Akdeniz Filosu Çanakkale Boğazı'nı geçerek Ruslardan evvel İstanbul Boğazı'na erişmeli ve böylelikle oyun bozucu stratejik bir rol oynamalıydı. Smith'in verdiği bilgiye göre, bu tür bir operasyon için Londra pek de hazırlıksız değildi. Britanya Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (*Admiralty*) henüz o tarihlerde bir deniz haritası çizdirmiş ve Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasındaki 14 istihkâm ve batarya ile su yolunun derinlik ve akıntılarını buraya işletmişti. Mevcut Osmanlı tabya ve toplarının muhtemel bir denizden taarruza göre konumlandırıldığını belirten Smith, bunların bir çıkarmaya karşı etkisi kalacağını düşünüyordu. Bu yüzden de Çanakkale Boğazı'nı geçecek bir Britanya filosunun her iki yakaya çıkaracağı sadece 2000 piyade askeri ile tabya ve bataryaları ele geçirebileceğini iddia etmişti¹⁹.

İngiliz beklentilerinin aksine, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın sağladığı imkânlarla rağmen Rusya Osmanlı pâyitahtını veya İstanbul Boğazı'nı ele geçirmek arzusuyla denizden veya karadan bir harekâta girişmedi. Doğu Akdeniz'deki statüko 1841'de Birleşik Krallık, Avusturya ve Osmanlı deniz kuvvetlerinin Suriye dahil bütün işgal ettiği toprakları boşaltmaya icbar edilen Mehmed Ali Paşa'ya karşı düzenlediği birleşik harekâtla değişti. Rusya'nın da mutabakatıyla Büyük Güçler, Rus harp gemilerinin barış zamanında Çanakkale Boğazı'ndan serbest geçiş imtiyazını sonlandıran yeni bir Boğazlar Antlaşması imzaladılar. Ayrıca Karadeniz çevresindeki Karadeniz sahilinde tersane inşa etmekten men edildiler.

18 TNA, WO, 80-12. Sir Lowe'ın İstanbul'un savunmasının önemi üzerine değerlendirmeler yaptığı mektubunun, Britanya'nın Hindistan, Seylan ve Malta gibi kolonilerinin savunmasıyla ilgili benzer incelemelerini barındıran bir War Office dosyasında bulunması kayda değerdir

19 Webster, "Urquhart, Ponsonby and Palmerston", s. 335-337.

1841-1853 dönemi Boğazlar için tarafsızlığın hâkim olduğu bir zaman oldu. Fransa ve Britanya'yı İstanbul'u tek başlarına veya ortaklaşa işgal etmekten men etmek bu dönemde Rusya'nın temel stratejik amacı oldu. Çar Nikola Avusturya İmparatoru ve Prusya Kralını bu kararıyla ilgili Eylül 1843'te, Londra'daki Britanya hükümetini de Haziran 1844'te bilgilendirdi. Çar, Osmanlı Devleti'nin dağılması halinde, bütün büyük güçlerin bu durumdan kendileri adına yararlanmak yerine düzeni yeniden kurmak için işbirliği yapmaları gerektiğini ifade etmişti. Sultan'ın Avrupa'daki bütün topraklarını almanın Rusya için imkânsız olduğunu, kezâ İstanbul'u almanın da uygun olmayacağını vurguladı. Çar, Bizans İmparatorluğu'nu ihya etme veya Türk topraklarını Yunanistan'a ilhak etme ihtimallerini de devre dışı bırakmıştı. Osmanlı Devleti'nin dağılması durumunda, Rusya'nın tercihi Osmanlı topraklarının her biri farklı bir büyük gücün himayesine verilecek şekilde bağımsız birimlere bölünmesiydi. Viyana'ya yaptığı teklif, İstanbul'u Boğaziçi'nde bir Rus üssü bulunan serbest bir şehir yapmak, Çanakkale Boğazı'na ise bir Avusturya üssü yerleştirmek yönündeydi²⁰.

Kırım Harbi'ndeki Rus mağlubiyeti ve akabindeki Paris Muahedesi ise Karadeniz'deki Rus askerî seyrüseferine yasak getirirken, Türk Boğazları hakkındaki bütün stratejik ve askerî tartışmaları da bir süreliğine durdurdu. Bununla beraber, Fransa'nın 1870'te Prusya ve Alman ittifakı karşısındaki hezimetini sadece Kıta'daki askerî güç dengesini değiştirmekle kalmadı ve Rusya'yı Karadeniz statükosunda bir revizyon talep etmek hususunda cesaretlendirdi. Bunun neticesi olarak Avrupalı büyük güçler Londra Sözleşmesi'nde (1871) Karadeniz'deki Rus deniz gücü önündeki sınırlandırmaları kaldırmak hususunda mutabık kaldılar. Boğazlar'ı bütün askerî seyrüsefere kapatma ilkesi ise muhafaza edildi. Ama yine de Osmanlı hükümetinin Boğazları, Paris Antlaşması'nın tam icrası için gerekli ise, dost ve müttefiklerinin harp gemilerine savaşta ve barışta açık tutma hakkını korumuştur²¹.

Boğazları İlk Kim Ele Geçirecek?: Rusların 1878'de İstanbul'a Yürüyüşü Sırasında ve Sonrasında Britanya ve Rusya'nın Gizli Gündemleri 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin ardından Rus birliklerinin İstanbul sirtlarında görünmesi, Britanya da dahil Avrupa büyük güçlerini gerçek bir alarm durumuna sokmuştu. Osmanlı hükümetinin rızasının olmamasına rağmen,

20 Bolsower, "Lord Ponsonby and the Eastern Question", s. 128-129, 132, 137.

21 Ahmed Sedad, *Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Zaferi*, s. 45-46.

6 harp gemisinden müteşekkil Amiral J. Cornby komutasındaki bir Britanya filosu Çanakkale Boğazı'ndan geçti ve Gelibolu yarımadası ve Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmeyi amaçlayan bir Rus teşebbüsüne karşı koymak ve Osmanlı pâyitahtındaki İngiliz tebasını korumak gerekçeleriyle Şubat 1878'de İstanbul'daki Prens Adaları önüne demirledi²².

Osmanlı-Rus Harbi sonrasında akdedilen Berlin Antlaşması Boğazlar ile ilgili önceki düzenlemeleri teyit ederken, Rusya'ya Karadeniz'de filo bulundurma izni Osmanlı Devleti'ne ise Boğazlar üzerindeki hükümler hakkı tanınarak belirli bir denge kurulmaya çalışılmıştı. Önceki antlaşmalarda zikredilenler müstesna bütün harp gemileri, Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nı geçmekten men edilmişti. Ancak bundan kısa bir süre sonra, Osmanlı sultanı Rus çarı ile bir anlaşma yaparak Rus Gönüllü Filosu (*Filot Volunteer*) gemilerinin ticari maksatla Boğazlar'dan geçmesine izin verdi. Söz konusu Gönüllü Filo sonraki yıllarda Rus askerlerini Uzakdoğu'ya taşıyan ve orda süresi dolanları geri getiren yarı resmî bir nakliye ajansı olarak iş görecekti²³. Osmanlı Devleti de bu faaliyetleri gizli olarak takip ve tarassud altında tutmaya başlayacaktı. Mesela Hocabey Şehbenderliği ile Petersburg Sefareti'nden gelen istihbarat raporlarında, Rus Gönüllü Filosu bünyesindeki tüccar gemilerinin gizli olarak asker, silah, mühimmat ve hatta mahkumlar ile gardiyanları taşıdığına dikkat çekilmişti²⁴.

Karadeniz çevresini görünüşte ticari temsilcilikler olarak sarmış ama askerî istihbarat hizmetlerini de üstlenmiş Varna, Hocabey (Odessa), Rusçuk, Batum, Poti (Faş), Köstence Tolcu (Tulca), Sivastopol (Akyar), Sohum (Sohumkale), Rostof (Rostov), Novorossisk, Nikolayef (Nicolaiief), Taygan (Taganrog-Tigan), Kerç, Akmescid (Simferopol) ve Kefe'deki (Theodosie) Osmanlı şehbenderleri, İstanbul ve Petersburg'daki Osmanlı Sefareti ile eşgüdüm içinde Rus donanmasının ve bazı kara birliklerinin faaliyetlerini yakından ve sürekli takip etmeye Cihan Harbine kadar devam ettiriler²⁵.

İthal edilen veya Rus tersanelerinde inşa edilerek Karadeniz Donanması'na katılan zırhlı gemi, torpido, torbidobot veya ganbotlarla meydana gelen

22 A.g.e., s. 76.

23 A.g.e., s. 49.

24 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Hariciye Nezareti Tercüme Odası (=HR.TO), 292/ 55; 334/ 46 ve 56.

25 Ayrıntılı bilgi için bkz. Müslimen Abacı, *II. Abdülhamid Döneminde Karadeniz Bölgesindeki Şehbenderliklerin İstihbarat Faaliyetleri (1876-1909)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

kapasite artışları Hocabey Şehbenderliği²⁶, Kefe Şehbenderliği²⁷, Nikolayef ve Sivastopol Şehbenderlikleri²⁸, St. Petersburg Ataşenevliği²⁹ tarafından merkeze raporlanmaktaydı. Bunlara ek olarak Rusya donanmasının Finlandiya körfezinde yaptığı taarruz esaslı manevraları hakkındaki raporlar³⁰, donanma bütçesindeki artışlara dair gazete ve diğer açık kaynaklardan elde edinilen haberler³¹, Rusya'nın Karadeniz donanmasının geceli gündüzlü yaptığı talimler ve Osmanlı Devleti başta olmak üzere denizden gelebilecek bir saldırıya karşı amfibi çıkarma tatbikatlarına dair bilgiler³² ve Karadeniz ile Akdeniz arasında inşa edilecek kanal gibi uygulamalarla iki donanmanın gerektiğinde birleşmesini sağlayacak projeler de³³, İstanbul'a bu tarihlerde rapor edilmişti.

1877 sonrası bu yeni jeopolitik bağlam Britanya askerî ve deniz istihbaratı dairelerini de Çanakkale ve İstanbul Boğazı geçişlerine hususi bir dikkat göstermeye itmişti. Britanya'nın İstanbul'daki Büyükelçiliği'nde görevli askerî ataşeleri Londra'ya düzenli olarak Boğazlar'daki Osmanlı kıyı savunması ve Çanakkale Boğazı'nı geçen Rus gemileri hakkında düzenli raporlama yapmaktalardı³⁴.

Keza Britanya askerî otoriteleri de Türk Boğazlarına karşı muhtemel bir Rus taarruzuna dair senaryoları tartışmaya yeniden başlamışlardı. Londra *Rifle Rangers* mensubu ve *Royal Geographic Society* üyesi Yarbay C. E. Howard Vincent'in hususi bir seminerde, "The Turkish Force and the Military Aspects of the Eastern Question" başlığı altında yaptığı sunum bunlardan biriydi. Vincent burada Osmanlı İmparatorluğu'nun taarruz ve müdafaa şartlarını

26 BOA, HR.TO, 341/ 101; 341/ 102; 349/ 115; Yıldız, Hususi Maruzat (=Y.A.HUS), 254/ 22; Yıldız, Mütenevvi Maruzat (=Y.MTV), 47/ 127.

27 Y.A.HUS, 250/ 56.

28 Y.A.HUS, 266/ 47, 452/ 90.

29 Y.MTV, 44/ 51.

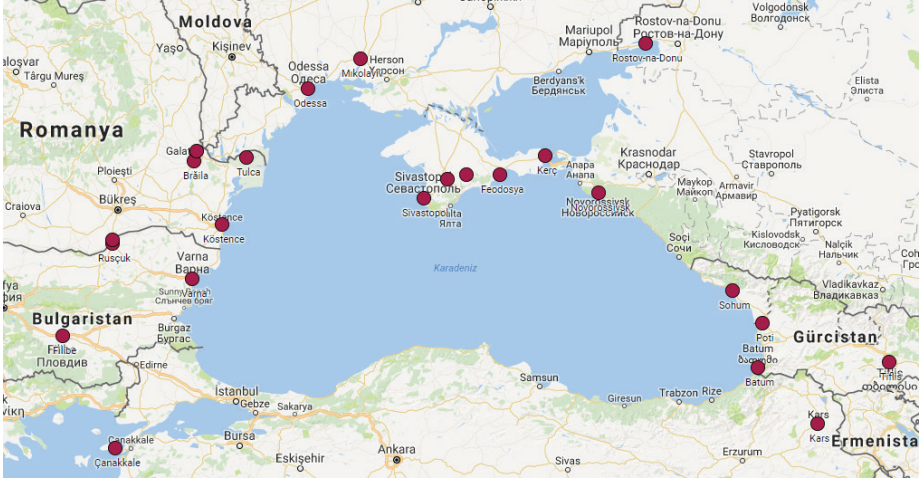
30 Y.MTV, 40/ 11.

31 Y.MTV, 58/ 58.

32 Y.MTV, 68/ 106.

33 Y.MTV, 143/ 51.

34 The National Archives Foreign Office (FO) belgeleri arasında Çanakkale ve İstanbul Boğazları'ndan geçişlerle ilgili müteferrik istihbaratı hâvi defterler mevcuttur. Bu defterlerin I-VI. ciltleri 1877-1896 arası dönemi kapsamaktadır, bkz. TNA, FO, 78- 4271; FO, 78-4473; FO, 78- 4592; FO, 78-4884; FO, 78-5428. Boğazlardan Rus harp gemilerinin geçişlerini listeleyen bir defter için bkz. FO, 195-2459.

Karadeniz Bölgesindeki Osmanlı Şehbenderlikleri

değerlendirmiş; Türkiye'nin muhafazasının Britanya'nın âlî menfaatleriyle çok yakından ilişkili olduğu kabulü üzerine sorunun askerî hal çarelerini analiz etmişti.

Sonradan Muhafazakâr Parti'den siyasete girecek olan Yarbay Vincent'e göre, belirli bir plan tasarlanmaz ve şartlar da bunun icrasına elvermezse, Britanya ordusu Osmanlılara büyük bir destek vermek için yetersiz kalacaktı. Buna çare olarak Vincent'ın teklifi, milislerin (ihtiyat askerleri)³⁵ harp halinde ülke dışı hizmetle sorumlu tutulmaları yönünde olmuştu. Diğer taraftan, kendisinden önce bu konuya kafa yormuş analistler gibi Vincent de, mevcut statükonun Rus Karadeniz Filosu tarafından ihlali halinde Britanya Akdeniz Filosu'nun Çanakkale Boğazı'na intikali zaruretine dikkat çekmişti. Malta ve Cebelitarık'taki garnizonların büyük kısmı hızla doğuya kaydırılmalı, buna ilâveten 40.000 askerlik düzenli birlik Britanya kıyılarından gönderilmeliydi. Ancak bu birliklerin Osmanlı topraklarına varması için gereken 10 gün, resmî harp ilânından üç hafta sonrasına denk düşecekti. Osmanlıların ustaca planlanmış ve enerjik şekilde icra edilecek bir işgale karşı direnecek imkân ve kabiliyetleri olmadığı için bu gecikme Rusların hedeflerini ele geçirmesine yol açabilirdi³⁶.

35 Britanyalı milislerin bu tarihlerdeki durumu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. R. J. Stoneman, *The Reformed British Militia, c. 1852-1908*, Ph.D. Thesis, Canterbury 2014.

36 C. E. H. Vincent, "The Turkish Force and the Military Aspects of the Eastern Question", *The*

Londra'daki bu tartışmalara paralel olarak Britanyalı askerî haber kaynakları da ani bir Rus taarruzuna vaktinde karşı koyamamak riskini bertaraf etmek için alternatif planlarla meşguldüler. İstanbul'daki Britanya askerî ataşesi 12 Ekim 1880'de, hesaba katılabilecek bir alternatifin Gelibolu yarımadasının Osmanlıların rızası olmasa da Britanya silahlı kuvvetlerince işgali olduğu görüşünü savunmuştu. Hareket anı gelene kadar konuyu mümkün olan en büyük gizlilik içinde tutmanın önemine değinen Ataşe, böylelikle Osmanlı hükûmetinin savunma için gereken birlikleri toplamak için mümkün olan en kısa süreye sahip kılınacağını ifade etmişti³⁷.

Bir taraftan “gerekirse” kaydıyla Gelibolu'yu işgal planları yapan Britanyalı askerî yetkililer, diğer taraftan müttefik statüsünde bir devletin temsilcileri olarak Çanakkale Boğazı'nın topografyası ve istihkâmları üzerine bizzat görgü tanıklığına dayalı bilgi toplama imkânı bulabiliyorlardı. Çanakkale Boğazı ve Gelibolu'daki Britanya konsolos muavinlerinden, bölgedeki Osmanlı birliklerinin mevcudu ve tertiplenmesi ile istihkâmlarda yer alan silahlardaki en küçük değişikliği dahi hemen rapor etmeleri beklenmekteydi. Bölgeden gelen askerî istihbarat raporlarında kara parçasına yapılan atıflar, Fransız kurmay haritası olan 1/50.000 ölçekli *Carte de la presque de Gallipoli*'ye ve Albay Home'un *Reports and Memoranda relative to the defence of Constantinople*'undaki krokilere idi. Bu sonuncusu, Çanakkale Boğazı'nın savunma imkânları hakkında 1876-77'de Albay Home ve Royal Engineers birliğinden subaylar tarafından hazırlanmış ayrıntılı bir rapordur. Britanya donanmasının Boğaz'ın Avrupa ve Asya yakalarına küçük birlikler çıkarıp bir *coup de main* ile bataryaları alabileceğini iddia eden Britanya askerî ataşesi de Çanakkale Boğaz'ındaki tabyaları yerinde incelemişti³⁸. Mamafih böylesi bir alternatif plan kamuya hiç dillendirilmeyecekti.

Osmanlı pâyitahtının ve Boğazların yeni platform ve silahlarla savunulmasıyla ilgili teklifler de 1880'lerde dile getirilmeye başlamıştı.

Journal of the Royal United Service Institution, London 1877, s. 356.

37 TNA, FO, 78-4271.

38 TNA, FO, 78-4271. Yıldız Sarayı Kütüphanesi, 1876 yılı sonlarında Osmanlı Müstahkem Mevkiler Müfettişi Korgeneral Sir Lintron Simmons tarafından hazırlanmış başka bir haritanın nüshasını da barındırmaktadır. Bkz. *Reconnaissance of the Defensive Positions between the Sea of Marmara and Black Sea covering Constantinople from the westward*, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, no. 93615.

Norveçli mucit ve silah imalatçısı Thorsten Nordenfeld tarafından 1882’de Sultan II. Abdülhamid’e arz edilen Amiral Charles William Sleeman’ın *Defence of the Approach by Sea of Constantinople, the Lay Torpedo* başlıklı risalesi buna bir örnektir³⁹. Bu raporunda Sleeman, İstanbul’u *lay torpedo* adı verilen sualtı mayınlarla savunmayı önermiş ve kıyı savunmasının torpidolarla desteklenmesi zaruretini ortaya koyan çarpıcı bir delil olarak Mısır’ın 1882’de İngiliz donanması tarafından bombalanmasında başlıca kıyı tabyalarının ve şehir ile limanın müdafaası için tesis edilmiş toprak tahkimatın tamamen imhasını göstermişti.

Torpedo savunmaları, Sleeman’ın fikrinde, lokomotif (seyyar) torpidolar ve sabit sualtı mayınlardan oluşmalıydı. Amerikalı mucit Albay John Louis Lay tarafından Rusya için imal edilmiş sevkedilebilir lokomotif torpidolar, büyük su derinliği ve kuvvetli akıntıları olan Boğazların girişleri için uygundu. Boğazlardaki hidrolojik şartlar sabit sualtı mayın savunmasına uygun olmadığından, yeni nesil torpidolar gemilerin yoğun veya derin suda kayıp gitmelerini engellemekte daha etkili olacaktı. İronik bir şekilde, bir Rus taarruzuna karşı Osmanlılara önerilen bu plan, 1880’lerde değil Mart 1915’de Çanakkale Boğazı’nı geçmeye çalışan Britanya-Fransız birleşik filosuna karşı başarılı olacaktı.

Aslına bakılırsa o tarihte Rusya’nın denizden ani bir taarruz ile Osmanlı pâyitahtını zapt etmek gibi planı yoktu. Bununla beraber, 1881’in ortalarında Hazar Denizi bölgesinde görevli mayın mühendisi S. O. Makarov ordan çağrılarak İstanbul’a gönderildi. Makarov, harp gemilerinin Boğazlarda hareket kabiliyetini, çıkarma yapılması ve mayın döşenmesi için uygun yerleri araştırmakla görevlendirilmişti. Ayrıca Osmanlı donanması hakkında da bilgi toplayacaktı. Nitekim “resmî olmayan yollarla” elde edilen İstanbul şehri ve İstanbul Boğazı’nın Avrupa kıyılarının haritalarını bir mektupla beraber 22 Ocak 1882’de Petersburg’a gönderdi. Türkistan’ın Rusya tarafından işgalinin önemli aktörlerinden General A. N. Kuropatkin de Çar III. Aleksandr’ın emriyle İstanbul Boğazı’nda 1886 yılının Mart-Nisan

39 Report to H.I.M. *The Sultan: Defence of the Approaches by Sea of Constantinople, the Lay Torpedo*, haz. Thorsten Nordenfeldt (Constantinople: Levant Herald Printing Office, 1882); İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, no. 80806. Rapor sadece İngilizce değil, Fransızca ve Türkçe de basılmıştır. Ancak bunlar basımcısı tarafından Yıldız Sarayı dışında bir yere dağıtılmamış gözükmektedir.

aylarında gizlice istihbarat toplamış, İstanbul Boğazı'nın her iki yakasında da iyi mevzileri belirlemek için birkaç hafta çalışmıştı. Ona İstanbul'daki Rus Askerî Ataşesi General V. N. Fillipov ile yardımcısı Yarbay M. M. Çiçagov yardımcı olmuşlardı. Bu meselede önemli rol üstlenenlerden biri de Rusya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi A. İ. Nelidov idi. Elçiliğin maslahatgüzarı olduğu Aralık 1882'de Çar III. Aleksandr'a "Boğazların İşgal Edilmesi" projesini sunmuş Nelidov, Rusya'nın her iki Boğaza da sahip olmasının önemine vurgu yapmıştı. Çar, bu projeyi onayladı ise de, henüz daha bu iş için uygun zamanın gelmediğini ve titizlikle hazırlıklar yapılması talimatıyla yetinmişti. Bundan yıllar sonra, 5 Aralık 1896'da Çar II. Nikolay'ın başkanlık ettiği üst düzey gizli bir toplantıya katılan Nelidov projesini anlatmak için bir kez daha fırsat bulacak, İstanbul'a dönerek Odessa ve Sivastopol'daki Karadeniz donanmasına İstanbul Boğazına çıkarma yapılacak vakti şifreli şekilde haber vermesi talimatını almasına rağmen Çar II. Nikola'nın bu plandan vazgeçmesi üzerine yine yarı yolda kalacaktı⁴⁰.

Askerî olarak arazide kazanmış olduğu 1877-78 Harbi sonrası ciddi mali ve askerî sıkıntılar yaşayan Rusya'nın siyasi eliti, Boğazlar ve İstanbul'a yönelik böylesi bir askerî teşebbüsün 1878'de olduğu gibi yine büyük güçlerin ciddi mukavemetiyle karşılanacağını ve hatta Britanya ile Avusturya-Macaristan'ın silahlı karşılık da verebileceği konusunda oldukça hassastı. Britanya bir Rus taarruzunun önünü almak gerekçesiyle Osmanlı topraklarına çıkarma yapmak için gizli harekât planları hazırlarken, ironik bir şekilde Rus askerî yetkilileri de muhtemel bir Britanya taarruzu halinde karşılık vermek ve savunmalarını kurmak için İstanbul Boğazı'nın yukarı kısmını zaptetme planı hazırlamaktaydı. Bu bağlamda Rus Albay V. U. Sollogob, Ocak 1882'de İstanbul Boğazı'nın işgaline dair ilk ayrıntılı Rus planını hazırladı. Sollogob, Boğaz'ın zaptını harekâtın biricik ilk adımı olarak görüyor ve nihayetin İstanbul'un alınmasıyla olacağını belirtiyordu. Bu planda öngörülen Boğaz'a ilk kademe olarak 27.000-40.000 arasında asker indirmek ise de elde mevcut buharlı gemilerin sadece 24.000 kişi taşıma kapasitesine sahip olduğunun o da farkındaydı⁴¹.

40 Gülnar Kara, "XIX. Yüzyılın Sonunda Rus Büyükelçisi A. N. Nelidov'un Boğazları İşgal Projesi", *Mehmet Akif Ersoy Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.8 sayı 14 (2016 Mart), s. 406.

41 N. Papastratigakis, *Russian Imperialism and Naval Power, Military Strategy and the Build-Up to the Russo-Japanes War*, London 2011, s. 38.

Bu tür bir harekâtla ilgili konuları ele almak üzere Rusya'daki ilk müşterek karargâh çalışması Mart 1885'de yapılmış gözükmektedir. Ordu ve donanma yetkililerinden müteşekkil müşterek komisyon bir dizi oturum yaptıktan sonra, Eylül ayında harekât planına son şeklini verdi. Planda, birliklerin denizden intikali için gerekli platformların eksikliği göz önüne alınarak, çıkarma yapacak müfrezenin 48 sivil ve Gönüllü Donanma mensubu buharlı gemiyle taşınması öngörülmüştü. İstanbul Boğazı'nın her iki yakası da ele geçirilip emniyet altına alındıktan sonra kanal mayımlanacaktı. Komisyon, Karadeniz Filosu'nun hâlâ çok zayıf olduğunu ve programa göre bitmesi gereken muharebe gemilerinin halen inşaatının devam ettiğinin farkındaydı. Çıkarma başarılı olsa ve mayınlar dökülse bile, filonun zayıflığı mevkinin müdafaasını tehlikeye sokabilirdi⁴². Bu ilk ciddi plan icra mevkine çıkmasa da, ilerleyen yıllarda muhtemel bir amfibi harekâta kullanılabilircek Rus kara kuvvetleri unsurları ile Karadeniz Filosu'nu harbe hazır hale getirmek için düzenlenen bir dizi tatbikata zemin hazırladı. Fakat bütün bu manevralar caydırıcılık amaçlı harp oyunları olarak kaldı ve gelecekteki bir müşterek harekâta yönelik kara ve deniz kuvvetleri hazırlıklarına hiç dönmedi.

Osmanlı hükûmeti, kendisine ait stratejik su yollarının ele geçirilmesine yönelik bu planlardan haberdardı. Sultan II. Abdülhamid'e arz edilen 9 Mart 1884 tarihli bir lâyhada Sadaret, Osmanlı-Rusya Harbi arefesinde bazı güvenilir yabancı muhbirler ve İstanbul'daki askerî ataşelerce verilen Rusların İstanbul'un kuzeyinde bir sahaya asker çıkarma planları hakkındaki istihbarata değiniyordu. Sadrazam bu bilgiyi Sultan'a arz ederken, henüz Rusların bu yönde bir hareketini gözlemlemediklerini de belirtmekten geri durmamıştı. Bununla beraber, bu spekülasyonları yok saymaksızın gereken her türlü tedbirin alınmasının izlenecek en iyi yol olacağını görüşüne eklemişti. Rusların Asya'daki kolonilerine asker ve mühimmat intikali Boğazlar geçişi ile yapma taleplerine dair elimizdeki Osmanlı kabinesi değerlendirmeleri, Osmanlı hükûmetinin Rus Gönüllü Filosu'nun gizli sevkياتın da haberdar olduğunu bize göstermektedir.⁴³

Osmanlı Seraskerliği Rusya'nın muhtemel "Boğaz Seferi" hakkında kendi bilgi kaynaklarını kullanarak ayrıntılı bilgi edinmeyi de başarmıştı. Seraskerliğin 20 Nisan 1886 tarihli arzında Sultan II. Abdülhamid'e, St.

42 Papastratigakis, *Russian Imperialism and Naval Power*, s. 78-80.

43 BOA, İrade-i Hariciye (=İ.HR), 337/ 21777.

Petersburg'daki Osmanlı askerî ataşesi Erkân-ı Harb Miralay Ziya Bey'in Rus Albay Vladimir Nikolayevich Filippov'un (1885'te tümgeneral) İstanbul'da Aralık 1880-Eylül 1885 arası görevli iken hazırladığı İstanbul Boğazı ve İstanbul'a ani taarruz projesinin bir kopyasını elde etmek üzere olduğu bildirilmişti. St. Petersburg'daki Osmanlı askerî ataşesine göre, beklenen ani Rus çıkarması, o dönemde Fransızca olarak askerî terminolojiye girmiş adı ile *coup de main*, öncelikli olarak İstanbul'un kuzeyindeki Fener, Papazburnu, Garipçe, Büyük Liman, Telli Tabya ve gerideki diğer mühim mevkiileri ele geçirmeyi hedefliyordu. Bütün bu noktalarda, Miralay Ziya Bey'in görüşüne göre, Osmanlı savunmasının herhangi bir amfibi harekâta karşı yeterli insan ve malzeme kaynağı mevcut değildi⁴⁴.

Bu yazışmadan yaklaşık bir ay sonra, St. Petersburg'daki Osmanlı Sefareti Sultan'a, askerî ataşelerinin İstanbul Boğazı'na taarruzla ilgili gizli bir Rus planını getirmek üzere pâyitahta doğru yola çıktığını bildirdi. St. Petersburg'daki Büyükelçi Şakir Paşa, söz konusu Rus planının güvenilir bir Osmanlı teb'ası gayrimüslim tarafından kısmen Fransızca'ya çevrildiğini de belirtmişti. Öyle anlaşılıyor ki büyükelçinin Filippov Projesi'ni çok ciddiye alıp almamakta bazı çekinceleri vardı çünkü bu ve benzeri planların İstanbul'da görev yapan Rus askerî ataşelerince hükûmetlerinin gözüne girmek için zaman zaman hazırlandığını biliyordu. Büyükelçiye göre, Filippov bu harekât planını, kendi inisiyatifıyla hazırlamış olabilirdi. Meseleye stratejik seviyede bakan Şakir Paşa, "*Rusya'nın bu hareket-i mevhûmeyi vücûda getirmesi bütün Avrupa'ya ilân-ı harb etmekten farklı olmaz*" diyerek aslında dönemin Rusya politik elitinin kafasında mevcut endişeleri de hesaba katan doğru bir değerlendirme yapmıştı. Kaldı ki askerî açıdan da planın hayata geçirilmesi zordu. Yine St. Petersburg Sefiri'nin ifadesiyle, "*öyle her defasında ancak 15.000 kişilik askeri sevk etmeye yetecek mevcut donanma ile İstanbul'a hem asker döküp hem zabtetmek*" tam manasıyla "*sâdedilâne*" bir düşünce idi.⁴⁵

Bununla beraber, Osmanlı yetkililerin elinde Rus silahlı kuvvetlerinin bu tür bir harekâtı icra için hazırlandıklarına yorulabilecek bazı yeni bilgiler de bulunmaktaydı. Bu yüzden de büyükelçi bazı kayda değer ayrıntılara dikkat çekmeyi ihmal etmemişti. Gönüllü Filo'nun Asya'ya yapacağı güncel seferin

44 BOA, Y.MTV, 20-79.

45 BOA, Yıldız Perakende Evrakı, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik Maruzatı (=Y.PRK. EŞA), 5/ 17.

Rus hükûmetince Mayıs ortasına kadar tehir edilmiş olması ve çıkarma, gemiye bindirme ve indirme gibi talimler de içeren Sivastopol'daki manevra hazırlıkları gibi. Mamafih dış siyaset ve denizcilikle ilgili sebeplerden, bu planı gerçekleştirmenin Rusya için oldukça zor olduğunu notunu da düşmüştü.

Büyükelçinin arzının ekinde, gizli Rus harekât planının ayrıntıları Askerî Ataşe Miralay Ziya Bey tarafından hülâsa edilmişti. Buna göre, Filippov Planı İstanbul Boğazı'nı Odessa ve Sivastopol'dan gemilere bindirilmiş 22,000 personelin ani çıkarmasıyla (*coup de main*) Boğaz'ı ele geçirmeyi öngörüyordu. Rus birlikleri öncelikle Boğaz'ın kuzey girişini zabtecek ve sonra suyolunun her iki tarafında Rumelikavağı ve Anadolukavağı'nda torpidolar dökmek suretiyle geçişi kapatacaktı. Böylelikle Ruslar Britanya Filosu'nun kendilerinden önce İstanbul'u ele geçirmesini engelleyeceklerdi. Osmanlı askerî ataşesinin fikrinde, Odessa'daki Rus deniz hazırlıkları, her ne kadar Rus yetkililer tarafından Vladivostok'a bir tugayın intikali olarak açıklanmış olsa da, bu planı icra etme arzusu olarak değerlendirilebilirdi⁴⁶.

Sefir Şakir Paşa, başta İstanbul Rus ateşemiliteri Filippov olmak üzere Rus yetkililere böyle bir plandan haberdar olduğunu hiç bir şekilde belli etmemek gerektiği konusunda maiyetini tembihlemişti. Çünkü böyle bir durumda ele geçirilmiş plan değişebilir ve yeniden güvenlik riski yükselebilirdi. Herhangi bir şüpheye mahal bırakmadan “*telâssızca ve hiç serrişte (emâre) verilmeyerek*” Boğazlar tahkim edilmeli ve durumdan halkın haberi olmamalıydı.

Filippov'un planının ele geçirilmesi sonrasında 1886 yılının Rusya'ya dönük Osmanlı askerî istihbarat faaliyetlerinin zirve yaptığı bir sene olduğu söylenebilir. Araştırma sırasında elde edilen veriler, teyakkuz durumuna geçen Osmanlı istihbarat ağının Rusya ile ilgili neredeyse her hareketi merkeze rapor ettiğini göstermektedir. Taktik seviyede askerî haber ve bilgi toplayan şebhenderlerin yanı sıra, başta Petersburg Sefiri Şakir Bey olmak üzere, Londra ve Berlin'deki Osmanlı sefirlerine de, buldukları ülkelerdeki farklı kaynaklardan konuyu araştırmaları talimatı verilmiştir. Ayrıca İstanbul'daki yabancı diplomatların da fikirlerinin yoklanması yoluna gidilmiştir⁴⁷.

Rus-Alman İttifak Antlaşması'nın 1890 baharında sona ermesi ve Almanya,

46 BOA, Y.PRK.EŞA, 5-17; Y.MTV, 20/79. St. Petersburg'daki bir gayrimüslim Osmanlı vatandaşına belge Rusça'dan Fransızca'ya tercüme ettirilirken, belgenin orijinali de özet tercüme sonrası ataşemiliter ve tercümanlarla birlikte İstanbul'a doğru yola çıkartılmıştı.

47 BOA, İ.HR, 338/21839 ve Y.A.HUS, 189/ 9.

Avusturya ve İtalya arasında 1891 yılında Üçlü İttifak'ın yenilenmesi sonrasında ve Britanya'nın da buna katılacağı işaretlerinin gelmesi üzerine, Rus siyasi eliti Avrupalı büyük güçler arasında kendisine yeni stratejik partnerler arar oldu. 1890-1894 döneminde Rusya ve ona benzer şekilde izole edilen Fransa müzakereye girdiler ve neticede bir ittifak oluşturdular.

Bu yeni stratejik durumda, kuvvetle muhtemel Osmanlı Devleti hizmetindeki bir Avusturyalı veya Alman subay olan anonim bir yazar Osmanlı pâyitahtına bir Rus taarruzu tartışmasını yeniden başlatan “Rusya İstanbul Boğazı'na bir taarruz yapılabilir mi? Askerî-politik bir etüt” başlıklı risalesini yayımladı⁴⁸. Yazar metne, Bismarck'ın 1891 yılında yaptığı kabul edilen, “*Rusya'nın Almanya'ya saldırarak hiçbirşey kazanamayacağı ancak İstanbul Boğazı'na denizden 30,000 askerle taarruz edebileceği*” açıklamasına atıfla başlamıştı. Basında bu konudaki tartışmaları ardından bundan önce bir “Boğaz Seferi” ihtimaline dair neşrettiği iki risalesini güncellemek istediğini belirten yazar, Rus silahlı kuvvetleri tarafından icra edilecek bir amfibi harekât senaryosu kaleme almıştı⁴⁹.

Bundan sadece bir yıl sonra ise Britanyalı bir amiral İstanbul ve Çanakkale boğazlarının savunma durumunu ayrıntılı olarak ele aldı. 22 Temmuz 1892'de, Koramiral Sir G. Tyron tarafından 22 Temmuz 1892'de Britanya Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na (*The Admiralty*) sunulan bu gizli rapor Dışişlerine (*Foreign Office*) de iletilmişti. Raporda konuyla ilgili mevcut literatürün büyük bir kısmını değerlendiren Britanyalı Amirale göre, İstanbul Boğazı'nın savunma tertibatına yeterince itina edilmemişti. Çanakkale Boğazı için ise durum farklı idi. Sultan burada sabırlı ve istikrarlı bir şekilde oldukça güçlü istihkâmlar inşa ettirmişti. İstanbul Boğazı'nın kuzey girişinde her iki yakaya çıkarılacak kuvvetlerce yapılacak ani bir taarruza açıklığının altını çizen Koramiral Tyron, böylesi bir hamlenin Rusya için çok cazip olduğunu ve Rusya'nın bunu planladığına dair elde açık işaretler bulunduğunu düşünüyordu. Bu konuda Alman, Fransız, İtalyan, Avusturyalı ve çok sayıda Britanyalı subayın fikirlerinden de haberdardı.

Bunlardan biri olan Binbaşı Trotler, sultana yapılacak en iyi tavsiyenin,

48 F., *Darf Russland einen Angriff auf den Bosphorus wagen?: Eine militaerisch-politische Studie*, Vienna 1892. Bu risale İstanbul'da kaleme alınmış, ancak Viyana'da neşredilmiştir.

49 Yazar 1888'de neşrettiği belirtilen önceki iki yayının isimlerini “Rusya'nın Üçüncü Pâyitahtı: İstanbul” ve “İstanbul Çevresinde Savaş” olarak vermiştir.

demir zırhlılardan ve torpidobotlardan müteşekkil filosunu çalışır ve en azından bir kısmı birkaç saatte seyrüsefer edecek kadar hazır tutmak olduğu fikrini ifade etmişti. Benzer bir şekilde, 1891'e kadar Britanya Askerî İstihbarat Dairesi'nin direktörü olarak görev yapmış General H. Brackenbury de Koramiral Tyron'un aktardığına göre, Sultan'ın filosunu her iki yakadan yapılacak bir çıkarmaya karşı duracak ve harbe hazır halde tutmak hususunda ikna edilmesi için herşeyi yapmak gerektiğini dile getirmişti. Rusya askerî kuvvetlerinin İstanbul Boğazı'nın her iki yakasına çıkarma yapması gibi bir teşebbüsün başarısı, General Brackenbury'ye göre, iki esas şarta bağlıydı: Rusya'nın Karadeniz'in mutlak hâkimi olması ve Osmanlı ordusu ile bütün müttefiklerinin arazide mağlup edilmesi.

Tyron'a göre, mevcut tehlike doğrudan İstanbul'a yönelik ani bir hücumdu. Buna karşılık toplar Boğaz'ın kuzey girişine konulmalı ve böylelikle gemilerden vurulamayarak sadece bir karadan kuşatma harekâtı ile alt edilebilir olmalıydı. Sahile paralel bir dizi tepenin zirvelerinden kıyıya uzanan vadileriyle, gemilerin top ateşinden gizlenmiş emniyetli mevziler sunduğu da hesaba katılmıyordu.

Britanyalı Koramiral Osmanlı torpido filotillosunun genişletilmesi ve gemilerin top bataryası ve mahmuz olarak kullanılması teklifini de getirmişti. Bu tür tedbirler, İmparatorluğun kalbine ani bir deniz taarruzu ile vurmaya deneyecek bir kuvvetin işini zorlaştıracaktı. Ancak Tyron'un Rusya'nın böylesi bir manevrayı planlamakla itham ettiği deliller, yeni inşa edilmiş ve sal ile mavnaları çekebilecek Rus küçük buharlı römorkörleri ile karaya asker çıkarmada kullanılabilecek yaklaşık 100 tekne veya dubanın varlığından ibaret idi.⁵⁰

Muhtemel bir Rus ani taarruzu tehdidini ciddiye almış gözüken ve yabancı gözlemcilerin dikkat çektiği zaaf ve eksiklikleri ortadan kaldırmak isteyen Osmanlı hükûmetinin bundan bir kaç ay sonra Belçikalı kara savunma uzmanı emekli bir subay olan General Brialmont'u İstanbul'a davet etmesi dikkate değerdir. 7 Eylül 1892'de Osmanlı pâyitahtına gelen Brialmont'un vazifesi, 23 Kasım 1892'de İstanbul'daki Britanya askerî ataşesi Albay Chermside'in Londra'daki Savaş Bakanlığı'na bildirdiğine göre, İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı, İstanbul ve Edirne'nin istihkâmlarını teftiş etmek ve bunlar hakkında bir rapor hazırlamaktı.

⁵⁰ TNA, FO, 881- 6231, 4-7.

Albay Chermside'in edindiği bilgiye göre, Belçikalı general İstanbul Boğazı tahkimatını yeterince ciddiye almamış ve onları fiilen savunmasız halde bırakmıştı. Çanakkale Boğazı tahkimatının ise modern bir muharip filo tarafından belirli bir mesafeden zarar görmeksizin tahrip edilebileceği düşüncesindeydi. İstanbul ve Çanakkale boğazlarındaki savunma tertibatı bir kara taarruzu ile de düşürülebilir cinstendi. Pâyitahta gelince, Brialmont, şehrin Karadeniz'den bir deniz taarruzuna, yani Boğaziçi'nin ağzına yakın bir veya iki yakaya çıkarılacak birliklerce icra edilecek bir *coup de main* harekâtına maruz kalma ve kıyı bataryalarının yükseklerden savunamaz duruma düşme risklerini de değerlendirmişti. Bu yüzden de raporunda ağırlığı, mevcut savunmayı inşa edilecek bir dizi tabya ile değiştirme teklifine vermişti. Bunlar birbirlerinden belirli bir mesafede yer alacak, Avrupa yakasında Marmara Denizi'ndeki bir noktadan Boğaz'a ve oradan da Marmara'nın Asya yakasındaki bir noktasına uzanacaktı. Brialmont denizden savunma ihtiyacına da işaret etmiş ve Haliç'deki "hareketsiz Osmanlı filosunun" atılığını tenkit etmişti. Onun tavsiyesi de, daha önce C. Sleeman tarafından öne sürüldüğü gibi, yeni demir zırhlı gemiler veya kruvazörler yerine etkin durumda daha büyük bir torpido filotillası, ilâve seyyar torpido savunması ve sualtı savunması oluturulması şeklindedir.⁵¹

Britanya askerî istihbaratı sadece Brialmont'u değil Osmanlı hizmetindeki Alman müşaviri von der Goltz Paşa'nın faaliyetlerini de takibe almıştı. Dışişleri Bakanlığı İstihbarat Dairesi (*The Intelligence Division in Foreign Office*) 4 Mayıs 1892'de Viyana'daki Kont Metternich tarafından, von der Goltz'un hazırladığı söylenen İstanbul Boğazı ve İstanbul'a bir Rus çıkarması halinde alınabilecek tedbirleri içeren "gizli Goltz lâyihası" hakkında bilgilendirilmişti. 17 Mayıs'ta ise bu lâyihanın tercümesinin hülâsası, Viyana'daki Britanya Büyükelçiliği tarafından Londra'ya gönderilmişti. Büyükelçi Gosselin'in Londra'ya sonrasında verdiği bilgiye göre, von der Goltz Paşa'nın lâyihasını kendisine ileten Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki direktörlerden biriydi.

Goltz Paşa'nın raporunun lâhikasında, Karadeniz'deki Rus harp ve nakliye filolarının güncel kuvvetini gösteren bir muhtıra mevcuttu. Alman general, Rusya'nın 1886 Yalta manevralarının Osmanlı pâyitahtına bir çıkarma için tam tekmilli bir tatbikat olduğu görüşündeydi. Britanyalı istihbarat analistleri ise, raporunu hazırladığı esnada von der Goltz'un Rusya'nın Akdeniz'de daimî

51 TNA, FO, 881-6271.

bir filo tutma niyetinden haberdar olmadığını derkenar düşmüşlerdi. Bu yeni bilgi ışığında Britanyalı yetkililer Rus tehditini mübalağa etmeye meyyaldiler ve değerlendirmelerinde Rus hükûmetinin Rurik gemisi ve muhtemelen bir başka kruvazörü Akdeniz'deki muharebe gemisi Imperator Nicolai, kruvazör Pamyat Azova ve Teretz'e katmak için önümüzdeki ilkbaharda göndermeye niyetli olduğunu iddia etmekteydiler. Bu gerçekleştirilebilirse, Martin Gosselin'in iddiasına göre, Rusların belli şartlar altında Çanakkale Boğazı'nı bir *coup de main* yoluyla ele geçirip Boğazları kapatacak güçte bir filosu olacaktı. Bu da Rus Karadeniz Filosu'na, İstanbul Boğazı'nda yürütülecek herhangi bir harekâtı icra için serbestlik verecekti⁵².

Von der Goltz Paşa, Rus kuvvetinin İstanbul Boğazı'nı geçmek veya zorlamak ve İstanbul yakınına seferî bir kuvveti çıkarmak için yeterli olduğunu düşüncesindeydi. Ama İstanbul Boğazı'nın yakınına bir çıkarma kolay bir iş değildi ve ancak uygun hava şartlarında icra edilebilirdi. Doğu veya Asya yakasında Riva koyunda bir yere yapılacak bir çıkarma, Avrupa yakasında olan şehir merkezine taarruz etmek isteyen işgalciler için avantajlı bir kıyıbaşı noktası değildi. Avrupa yakasının kuzey kıyılarına yapılması muhtemel bir çıkarma ise çok daha endişe verici olmalıydı. Gümüşdere civarına yapılacak bir çıkarma sonrasında birliklerin hedefi İstanbul olacaktı. 1868-1887 arası yirmi yıllık dönemde yapılan meteorolojik gözlemlere atıf yapan von der Goltz, diğer hava şartlarını da göz ardı etmeden, güney rüzgârlarının ortalama olarak etkinliğine işaret etmişti.

Goltz Paşa ikinci olarak, Rusya'nın İstanbul civarına kuvvetlerini çıkarmak için yeterli sayıda nakliye gemisine sahip olup olmadığını değerlendirmişti. Ona göre, Rusya'nın böylesi bir harekâtı elindeki askerî nakliye gemileri ile buna ilâveten Gönüllü Filo'nun, Rus Buharlı Gemi Şirketi'nin, Rus Nakliye Şirketi'nin, Karadeniz ve Tuna Şirketi'nin sivil nakliye gemilerini kullanarak başarması çok zor değildi.

Raporundan anlaşıldığı kadarıyla von der Goltz, Filippov'un İstanbul Boğazı'na ve İstanbul'a karşı ani bir taarruz şeklindeki projesinden haberdardı. Bu planın 1886 güzünde Yalta'da Rus donanması tarafından denizaltı mayın dökme harekâtı dışında denendiğini düşünüyordu. Alman generale göre, Rus filosunun kuruluşu da bu hedefin hep göz önünde tutulduğunu gösteriyordu.

52 TNA, FO, 78-4884.

Süratli, güçlü zırhlı kruvazörleri yetersiz olsa da, Rus deniz gücü İstanbul Boğazı'nı abluka altına almaya veya zorlamaya gayet uygun demir zırhlı gemilerden (*ironclads*), bu zırhlıların korumasını sağlayacak bir torpido flotillasından ve nihayet nakliye gemilerini koruyacak ve kıyı savunmasında kullanılacak ganbotlardan oluşuyordu⁵³.

Sultan II. Abdülhamid'e doğrudan arz imtiyazına sahip olması sebebiyle, von der Goltz Paşa'nın bu raporunun Türkçe çevirisini Yıldız Sarayı evrakı arasında bulmak şartırcı değildir⁵⁴. Goltz Paşa tarafından Sultan'a arz edilen bu lâyiha, Britanyalı diplomatların elde ettiği kopyası ile oldukça benzerdir. Alman müşavir burada, İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'den gelen bir demir zırhlı ve torpidobot filosu tarafından kolaylıkla geçilebilme riskini tartışmıştır. Raporunda Avrupa'daki Büyük Savaş'ı on yıl önceden öngördüğünü gördüğümüz von der Goltz'un sultana tavsiyesi, Boğazların savunmasını Avrupa'daki iki muarız gruptan gelebilecek bir taarruzu caydırmak için takviye etmek olmuştur.

Von der Goltz Paşa, General Brialmont'nun teklif ettiği istihkâm planını tenkit eden ve sultana arz ettiği raporuyla onları geliştirmeye çalışan tek asker şahıs değildi. Hemen hemen aynı zamanlarda, Alman deniz subayı Albay Alfred Stenzel de, İstanbul Boğazı'nı ele geçirmeyi hedefleyen ayrıntılı bir Rus amfibi harekât senaryosunu ele alan bir çalışma neşretmişti⁵⁵. Aynı konudaki önceki incelemelere de atıf yapan Alman subay muhtemel Rus çıkarma noktaları ve Osmanlıların kendilerini savunmak için tabya yapması gereken yerler için de alternatifler teklif etmişti.

Bölgede bulunan Britanyalı ve Alman analistler Rusya'nın Osmanlı pâyitahtını ele geçirmek için ani bir taarruz yapabileceğine en azından taktik ve operatif seviyelerdeki değerlendirmeleriyle ikna olmuş gözükürken, Rus ordusu ve donanamasından yetkililer ise yine İstanbul'a bir İngiliz çıkarması olmasından korkar haldeydiler. 1892 yılına geldiğimizde dahi İstanbul'daki Rus A. I. Nelidov, Ermeni isyanının Britanya'nın Boğazları kontrol için

53 TNA, FO, 78-4884, 3-6. Kont Metternich tarafından iletilen Goltz raporunun bir diğer kopyası için bkz. TNA, FO, 881-6205.

54 BOA, Y.MTV, 89-172.

55 A. Stenzel, *Der kürzeste Weg nach Konstantinople: Ein Beispiel für das Zusammenwirken von Flotte und Heer*, Kiel 1894.

müdahalesini hızlandırabileceğinden endişe etmekteydi. Nelidov'un buna karşılık tavsiyesi, Rusya'nın tedbiren İstanbul Boğazı'nı işgal etmesi yönündeydi. Ancak Çar III. Alexander Büyükelçi Nelidov'un bu teklifini, tedbir amaçlı da olsa, böylesi bir hamlenin milletlerarası ilişkilerde tehlikeli neticeler ortaya çıkaracağı gerekçesiyle geri çevirecekti.

Kısa bir süre sonra, Ocak 1893'de, bu kez de Rus Albay Lomen İstanbul Boğazı'nın 10,000 Rus askerinin karaya çıkarılmasıyla ele geçirilmesi ve sonrasında deniz mayınları, kıyı topçusu ve torpido bataryalarıyla müdafaasını tavsiye eden bir rapor sundu. Ancak, Lomen'in de işaret ettiği gibi, Rus donanması o tarihte bu harekâta güç intikali için gereken platformlardan mahrumdu ve yeteri sayıda mayın ve mayın dökücüsü de yoktu. O yılın Nisan ayında bu seferle ilgili konuları görüşmek için müşterek bir komisyon toplandı ve planın icrası için kıyı topçu unsurlarının ve mayın dökme imkânlarının geliştirilmesinin yanı sıra çıkarmaya katılacak birlik mevcudunun da 27.000'e çıkarılması icap ettiği karara bağlandı⁵⁶. Bunu takiben bir araya gelen pek çok sonraki komisyon da seferî kuvvet mevcudunun artırılması, top ve mayın da dahil topçu teçizatının nitelik ve niceliğinin yükseltilmesi, kara ve deniz nakliye vasıtalarının iyileştirilmesi gibi tedbirleri tekrar tekrar tavsiye ettiler⁵⁷.

1890'lar boyunca Britanya ve Rusya hükümetlerinin her biri, Türk Boğazlarına yönelik ani bir muhasım taarruzu ihtimalinden az ya da çok korkmayı sürdürdüler. Bilhassa Osmanlı hükümetinin Doğu Anadolu'daki Ermeni devrimci örgütlerin isyan hareketini güç kullanarak bastırmaya çalıştığı 1895 güzünde, Britanya Akdeniz Filosu'nun bir kısmının Çanakkale Boğazı'na yakın bir mevkiye bulunması Rus yetkilileri endişelendirmiş, Rus Karadeniz Filosu Osmanlı siyasetine Ermeni isyancılar lehine muhtemel bir Britanya askerî müdahalesine karşılık vermek üzere seferber edilmişti. Bununla beraber, Rus Dışişleri Bakanlığı istenmeyen siyasi neticeler verebileceği gerekçesiyle böylesi bir harekete cevaz vermedi. Ama St. Petersburg da, bir *coup de main* harekâtının imkan dahilinde bir seçenek olduğu intibasını vermek için donanmaya deniz tatbikatı yaptırılmayı da ihmal etmedi.

Rus askerî istihbaratı Ege'deki Britanya deniz varlığını abartılı şekilde fazlasıyla hesaba katarken, Britanyalı yetkililer de Rusların gerçek denizcilik kapasitesini değerlendirmeyi başaramamışlardı. Oysa yeterli sayıda buharlı

56 Papastratigakis, *Russian Imperialism and Naval Power*, ss. 81-82.

57 *A.g.e.*, ss. 98-99.

gemi ve topçu birliğinin toplarını çekmek için hassaten modifiye edilmiş nakliye vasıtaları yokken, Rus zâbitler İstanbul Boğazı ile İstanbulu ele geçirmek için amfibi bir harekâtı sahneye koyamayacaklarını biliyorlardı. Kaldı ki eldeki mayın stoğu ve mevcut mayın dökücüler de yetersiz sayılırdı ve mayınlı alanların korunması için gereken kıyı topçu imkânları da vazifeyi yerine getirmeye müsait değildi⁵⁸. Ama yine de bölgedeki Britanyalı diplomat ve askerî istihbarat unsurları Rusların gizli harekât hazırlıklarını *Foreign Office*'e rapor etmeye devam ediyorlardı. Meselâ Riga'daki Britanya konsolosu 10 Temmuz 1895'da Londra'ya, Rus yetkililerin tam bir İstanbul Boğazı haritası hazırladıklarını bildirmişti. Söz konusu harita, konsolosun bilgi kaynağının aktardığı kadarıyla, Nicolaieff Amirallığı Torpido Dairesi tarafından sualtı mayınlarının (torpidolarının) mevkilerini göstermek için hazırlanmıştı. Torpidoların yerlerinin belirlenmesinde ise, konsolosun teyit edemediği bir bilgiye göre, Osmanlı hükûmetinden bir yetkili Ruslarla işbirliği yapmıştı. Aynı zamanlarda Paris ve Viyana'daki Britanyalı diplomatlar da Rusya ve İstanbul Boğazı'nı geçme planlarına dair benzer istihbarat raporlarını Londra ile paylaşmaktalardı⁵⁹.

Diğer taraftan, denizde görev yapan Britanyalı gemi komutanları da Doğu Akdeniz'deki Rus denizcilik varlığını gözlüyorlardı. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na (*Admiralty*) gönderdiği 13 Şubat 1896 tarihli gizli bir muhtıradâ, H.M.S. Ramillies'in kurmay başkanı Albay W. H. May, Rus Gönüllü Filosu gemilerinin düzenli olarak Vladivostok'a yapılan sıradışı miktarda bir malzeme sevkiyatında kullanıldığını rapor ediyordu. H.M.S. Imogene komutanı, Çanakkale'deki Britanya konsolosu ile Port Said'deki kıdemli deniz subayı gibi isimler de bu faaliyetleri gözleyen diğer bilgi kaynaklarıydı⁶⁰.

Muhtemelen bütün bu istihbarat raporları tesiri altında, Başbakan ve Dışişleri Bakanı Lord Salisbury Çanakkale Boğazı'na filoyu göndermenin beklenen Rus *coup de main* harekâtının önüne geçebileceği tezini benimsedi. Bu görüş, Çanakkale Boğazı'nın Britanya tarafından işgalinin Çanakkale Boğazı kadar İstanbul Boğazı'nı da kurtaracağını ve Ruslara karşı direnmek isteyen Osmanlılara destek sağlayacağı üzerine kurulmuştu. Ancak, Deniz

58 *A.g.e.*, ss. 120-121.

59 TNA, FO, 78-4884, 5-6.

60 TNA, FO, 78-4884, 56-58.

Kuvvetlerinin liderliğinde Kabine tarafından reddedildi. Denizcilerin itirazları temelde muhtemel bir Fransız müdahalesi ihtimali, Viyana'nın bu tür bir hareketi desteklemeyi reddetmesi ve Salisbury'nin onları Rusya tehdidinin acilliği hususunda ikna edememesi halinde Kraliyet Donanması için doğacak tehlikelerden kaynaklanıyordu⁶¹.

Britanya askerî istihbarat analistleri, Osmanlı tabyalarının ve Boğazlardan geçerek Odessa'dan Vladivostok'a askerî personel ve levazım götüren Rus Gönüllü Filosu'nun güncel durumuna dair rutin raporlar dışında bölgeye askerî müdahale seçenekleri de sunmayı ihmal etmiyorlardı. Britanya askerî ataşesi Alb. Herbert Chermiside, Londra'ya gönderdiği 29 Ocak 1896 tarihli gizli lâyihasında, Çanakkale Boğazı'nı kontrol etmek için amfibi bir harekât teklif etmişti. Chermiside'a göre, Çanakkale Boğazı'nın yabancı bir gücün eline düşmesi halinde Britanya Filosu'ndan bir görev gücünün Gelibolu yarımadasının güneybatı ucunda bir mevki işgal etmesi kendilerine bir avantaj sağlardı. Bu görev için Britanya Akdeniz Filosu'nun çeşitli deniz üslerinden birliklerin bölgeye ne zaman erişeceğine dair hesaplamalar da yapılmıştı⁶².

Rus yetkilileri Britanya Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (*The Admiralty*) ve Kabinesinin Çanakkale Boğazı'na yönelik deniz harekâtına muhalefetinden haberdar olmadığından, Boğazlara muhtemel Britanya müdahalesi endişeleri büyük oranda canlıydı. Muhtemel politik komplikasyonları bir tarafa bırakılıp salt askerî perspektiften bakılsa ve Ruslar Londra'nın bu hesaplarından haberdar olmuş ve bu iş için hazırlanmış olsalar, aslında 1896 güzünde ve 1897'nin ilk aylarında Boğazları ele geçirmek için ilk kez gerçek bir fırsat bulduklarını fark ederlerdi. Ancak tam da bunun tersine, Odessa Askerî Bölge Komutanlığı tarafından hazırlanan 1896 tarihli bir raporda bu tür bir harekâtın barındırdığı riskler dile getiriliyordu. Buna göre, her zaman için Rus Karadeniz Filosu'ndan üstün görülmesi gereken Britanya Akdeniz Filosu acil durumda İstanbul ve Karadeniz'e ulaşmaya kalkışabilirdi. Ancak seferin geciktirilmemesi ve çok gizlice yerine getirilmesi halinde İstanbul Boğazı'nı ele geçirmek ve Britanya gemileri erişmeden bir savunma pozisyonu almak yine de mümkündü. Avrupalı gözlemcilerin de beklediği gibi, Rus Boğaz

61 Papastratigakis, *Russian Imperialism and Naval Power*, 121.

62 TNA, FO, 78- 4884, 45, 48, 53; Ferdi Ertekin, *İngiliz Askerî Ataşe Raporlarında Osmanlı Devleti ve Türk Ordusu (1889-1908)*, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2020, ss. 178-180.

Seferi ani bir taarruz şeklinde icra edilecek, Karadeniz Filosu'ndan 6 muharebe gemisi ve hafif gemilerden müteşekkil küçük bir flotillanın desteklediği 12.700 asker süratle intikalle karaya çıkarılacaktı. Mamafih Rusya hükûmeti bu projeyi de gerçekleştiremeyecekti. Çünkü Fransa'dan beklenen askerî destek alınmadığı gibi Britanya'nın müdahalesi halinde harekâtın başarısız olacağı korkusu da göz ardı edilememiştir⁶³.

Rus siyasi eliti Boğaz Seferi için Avrupalı Büyük Güçlerin stratejik niyetlerini analizle meşgulken, Osmanlı dış askerî istihbarat birimleri de Rus Karadeniz Donanması'nın faaliyetlerini sürekli takip altında tutmaya devam ediyordu. Nisan 1897'de patlak veren Osmanlı-Yunan Harbi'nin hemen öncesinde, Rusya'nın ansızın İstanbul'a saldıracağına dair haberlerin yoğunluk kazandığı görülmektedir. Karadeniz Donanması'nın harbe hazır bir şekilde Sivastopol ve Odessa limanlarında bekletildiği ve emir verildiğinde hızlı bir şekilde yola çıkacağına dair haberleri içeren Sivastopol şebhenderinin verdiği rapor İstanbul'u tekrar harekete geçirmiş ve Petersburg Sefareti'ne verilen talimatla oradaki Ataşeneval Mustafa Efendi ve İkinci Ataşemiliter Enver Efendi'ye ayrıntılı bir etüt hazırlanmıştı.

Rusya'nın Karadeniz'de 100.000 civarında asker bulundurup bunların bir çıkarma harekâtına uygun şekilde hangi maksada yönelik talim ettirildiğini izah eden 21 Mart 1897 tarihli raporda, bazı Rus gazetelerinin “İstanbul'un büyük bir kuvvetle işgalinin artık zamanı geldiği” yönünde yayınlar yaptıkları ve bu hususun büyük meclislerde ve Rusya üst düzey bürokratlar arasında görüşüldüğünün önceden bildirildiği ifade edilmişti. Mustafa Efendi'nin devamla verdiği bilgiye göre, Ruslar her ihtimale karşı bir anda harekete hazır bulunmak üzere 60.000 kişilik bir kuvveti Odessa ve Sivastopol'da harbe hazır tutulmasına ve Karadeniz Donanması'nın da harekât emrine amâde bekletilmesine karar vermişlerdi. Rusya'nın epey zamandan beri Kafkasya'da bulunan 100.000 kişilik ordusunu, *çeşitli yerlerde karakol hizmetinde bulunabilecek küçük bir kısmı müstesna, bütünüyle Osmanlı Devleti'ne yakın yerlere sevk edip yığınak yapmış olması da, artık Rus komutanların da saklayamayacağı kadar âşîkar bir seferberlik emaresiydi. Böylesi bir harekâtın gerçekleştirilme ihtimalini stratejik bağlamda da değerlendiren Mustafa Efendi, “işin dehşet-i fevkalâdesinden dolayı tüyler ürpermemek kabil olamıyor*’ gibi endişeli bir ikazı takiben, ‘Rusya bugün devletimize

63 Papastratigakis, *Russian Imperialism and Naval Power*, s. 269, ss. 137-140.

ilân-ı harb etmek veyahud diğer hükümetlerle birleşerek hafazanallah mahvımıza kalkışmak fikrinde olmayabilir lâkin şurasında şüphesiz zât-ı ‘âli-i sefirânenizce dahi muhakkaktır ki “tradisyonel” politikasına zâhiren mugayir gibi görünen politika Rusyanın devlet-i Osmaniyemize ne dostluğuna ve ne de hakperestliğine olmayıp belki ilân-ı harbde veyahud diğer bir yolda hareket zuhûru ağlab-ı ihtimal olduğu kadar neticede meşkûk bulunan bir harb-i umumiden sonra da İstanbul ve Boğazlara istediği gibi mâlik olamayacağına kendince emin bulunmuştur” şeklinde realpolitik şartlara dikkat çekmiştir. Ona göre, kendiliğinden harp ilân ederek gayrimeşru hale gelmekten çekinen Rusya hükûmeti, Osmanlı Devleti içinde ve civarında isyanlar çıkararak Avrupa kamuoyuna onu ülkesine hükmedemeyen siyasi iktidar olarak takdim etmek ve akabinde bu kriz sürecine müdahale kapsamında ani bir saldırı ile İstanbul’u almak niyetindeydi.

Ataşeneval Mustafa Efendi’nin Rusya’ya karşı alınacak pozisyon hakkında yaptığı analiz de realist bir yaklaşımla kaleme alınmıştır:

*“Bir milyona karîb askeri ve senevî 40 milyon liradan fazlaca askeri bütçesi bulunan Rusya’ya karşı eser-i cinnet demek olacak olan ibraz-ı şiddet cihetini iltizam olmayıp belki bilakis cebr u siknet ve vakar-ı haysiyetimizi muhafaza ederek vukû‘ât-ı mâziyye ve hakâyık-ı tarihçe ile şimdiki ahval güzelce karşılaştırılarak – Devlet-i ebed müddet-i Osmaniyeye ve millet-i necibe-i İslâmiyenin selâmet ve saadeti içerisinde merhamet-penah padişahımız hazretlerinin öteden beri şeref-sudûr eden ...”*⁶⁴

XX. yüzyılın başlarına kadar Britanya büyük stratejisi, Rusya’ya karşı Doğu Akdeniz’de deniz üstünlüğünü temin etmek üzerine kuruluydu ve Türk Boğazlarının herhangi bir Rus tehdidine karşı savunulması da stratejik bir öncelikti. Ancak işler XX. yüzyılın başlarında değişmiş gözükmektedir.

Londra’da 11 Şubat 1903’de yapılan toplantıda, İmparatorluk Savunma Komitesi (IDC) mühim bir müzakere yürüttü. Burada Rusya’nın İstanbul ve Boğazları işgali halinde bunun Akdeniz’deki denizcilik durumuna etkisi gündeme getirildi. İstanbul Büyükelçisi Sir Nicholas Roderick O’Connor’ın da hazır bulunduğu müzakere sonrasında, Komite şu neticeye vardı:

“If Russia was to obtain, through the possession of Constantinople, free egress from the Black Sea through the Dardanelles and these remaining

64 BOA, Y.A.HUS, 370/ 105; Y.A.HUS, 367/ 27.

closed as at present against other Powers, it would not fundamentally alter the present strategic position (the balance of power) in the Mediterranean.”

Bu ifade, yakın gelecekte 1904 Birleşik Krallık-Fransa Anlaşması (*Entente Cordiale*) ve 1907 Rusya-Birleşik Krallık Anlaşması gibi stratejik ittifaklarda akis bulacak Britanya'nın Doğu Akdeniz politikasındaki stratejik dönüşün göstergesiydi. Britanya Başbakanı A. J. B. Balfour bu toplantı hakkındaki sonuç raporunda nihai kanaatini, ‘*the maintenance of the status-quo as regards Constantinople is no more one of the primary interests of Britain*’ şeklinde, yani ‘İstanbul ile ilgili statükonun muhafazası artık Britanya'nın birinci derece menfaatlerinden biri değildir’ ifadesiyle net olarak ortaya koymuştu⁶⁵. Ancak Britanya gizli devlet yazışmalarında yer bulan bu yeni stratejik yönelişten İstanbul'daki Osmanlı Sultanı ve hükûmetinin haberi yoktu.

Söz konusu kurulda ele alınan ikinci mesele, İstanbul'da kaos ve anarşi ortaya çıkar ve Rusya kamu düzeni adına hareket ettiği iddiasıyla şehri işgal etmek için ani bir *coup de main* yaparsa, Britanya'nın hangi yolu izlemesi gerektiği idi. Temel kabul Britanya'nın bu hamlenin yapılacağına farkedilmesi ve başarıyla icrası arasında bir haftadan ve kuvvetli muhtemel dört günden fazla dışarda kalamayacağı şeklindeydi. Büyükelçi O'Connor, böylesi bir ani durumun Gelibolu'nun Britanya tarafından işgal edilmesiyle karşılık bulacağını düşünüyordu. Önceki yıllarda 5000 Britanyalı asker ve deniz piyadesinin filonun da desteğiyle yarımadaı muhafaza etmesi ve böylelikle Rusya'nın İstanbul'u işgaline etkili bir karşı taarruz yapılması tavsiyeleri zaman zaman dile getirilmişti. Ancak Birleşik Krallık Savunma Komitesi bu fikri, Britanya Akdeniz Filosu ile Mısır ve Malta'daki garnizonların bölüneceği gerekçesiyle uygulanabilir bulmadı.

Askerî İstihbarat başkanı olan W. G. Nicholson'a göre, Rusların İstanbulu işgali halinde Gelibolu yarımadasını tutmak için bir kolorduya ihtiyaç olacaktı. Ancak böylesi bir kuvvetin İngiltere'den getirilebilmesi ve yarımadaı çıkarılması için hesaplanan en kısa süre Rus işgalini takiben bir ay idi. Ayrıca İngiltere'den Gelibolu'ya bir kolordunun yollanması, deniz hâkimiyetinin tam olarak elde edilmesi ve Dünyanın başka yerlerindeki sıkıntılardan boşa çıkmış olunması şartlarına bağlıydı. Gelibolu yarımadasının sadece 5000 kişilik bir kuvvetle zapt edilmesine dair teklif, muhtemelen gerekli birliklerin Akdeniz garnizonlarından alınması üzerine tasarlanmıştı. Cebelitarık Gelibolu'dan

65 TNA, The Cabinet Papers (hereafter CAB), 24-1.

8 gün uzaktaydı ve 5500 kişilik bir mevcuda sahipti. Malta Gelibolu'dan 4 gün uzaktaydı ve 10500'lük bir garnizona sahipti. Nihayet Mısır (Port Said, Süveyş) Gelibolu'dan 4 günlük yerdeydi ve 5500'lük bir garnizona sahipti. Ama Malta ve Cebelitarık garnizonlarının belirtilen kuvvet mevcutları ancak bu kaleleri savunmaya yeterdi.

Gelibolu'ya yapılacak herhangi bir amfibi çıkarma hakkında Deniz Kuvvetleri İstihbarat direktörünün de söyleyecek sözü vardı. İmparatorluk Savunma Komitesi'ne arz edilen bir bilgi notunda, Rusya'nın Çanakkale Boğazı'nı işgali halinde, Britanya'nın hemen o anda Limni, Midilli veya uygun konumdaki diğer bir Türk adasını askerî olarak işgal ve tahkim edip edemeyeceğini tartışmıştı. Tamamıyla denizcilik açısından bakıldığında sorunun cevabı menfiydi. Çünkü sadece ilâve deniz üslerine sahip olmak Britanya'nın deniz gücü olarak konumunu kesin olarak güçlendirmeyecekti. Britanya Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (*The Admiralty*) istihbarat analistleri bunun yerine, Rusya'nın Fransa ile ortak bir inisiyatif alması halinde İtalya ve Avusturya ile işbirliği yapmayı önermişlerdi. Daha da ilginç, Deniz İstihbarat Dairesi (*The Department of Naval Intelligence*) İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında bir Rus işgali veya Rusya'nın Karadeniz ve Akdeniz arasındaki su yolunu serbestçe kullanması yönündeki bir düzenlemenin, mevcut şartlarla mukayese edildiğinde Britanya'nın stratejik menfaatleri açısından kayda değer bir fark oluşturmayacağını ifade etmişlerdi.

Bu istihbarat raporları ışığında, Komite İstanbul'daki Büyükelçiye, acil durumda sultanı veya karar alabilecek yetkili kişiyi mukavemet göstermek üzere İstanbul veya Gelibolu'da faal tedbirler almaya ikna etme talimatını verdi. Bu esnada uygun fırsat ortaya çıkarsa Avusturya, İtalya ve mümkünse Fransa ve diğer Avrupalı güçlerine danışmak, böylesi bir durumda herbirinin oynayacağı rolü anlamak için istenen bir şeydi. Balfour Britanyasının yeni stratejik yaklaşımı, mutabık kalınacak herhangi bir ortak harekette rolünü oynamak ama Avrupa'nın işi olarak görülen bir konuda tek taraflı bir fiil içine girmemektir⁶⁶.

1890'ların ortalarından itibaren Rusya'nın büyük stratejisi Uzak Asya'da yayılmayı da kapsar hale gelince, XX. yüzyılın başında Ruslar için Doğu Akdeniz'e denizden erişim tek stratejik amaç olmaktan çıkmıştı. Trans-

66 Aynı belge.

Sibirya demiryolunun inşasını müteakip Rusya'nun Türk Boğazlarından malzeme ve insan intikali için geçiş talepleri de belirgin şekilde azalmıştı. Tam da bu dönemde 1902-1908 arasında birbiri peşisıra yeni savunma ittifakları kuruldu. Japonya ve Birleşik Krallık, Fransa ve Birleşik Krallık ve en nihayet Rusya ve Birleşik Krallık arasında. Daha önce Londra için en büyük küresel tehditlerden biri olan Türk Boğazları'nın Rusya tarafından zabtedilmesi, XX. yüzyılın başında stratejik ilginin Pasifik bölgesine kayması ve Londra-St. Petersburg rekabetinin yerini Londra-Berlin çatışmasının almasıyla kendi akışına bırakılan bölgesel bir konu haline dönüştü.

İronik bir şekilde, 1790'lardan 1900'lere Osmanlı Devleti'ne her iki stratejik su yolunu ve İstanbul'u Rusya'ya karşı savunması için tavsiyelerde bulunan ve hatta Ruslara kaptırmamak için Gelibolu yarımadasını işgal planları dahi yapan Britanya siyasi ve askerî karar alıcıları, Cihan Harbi'nde Rusya ve Fransa ile müttefik olarak Gelibolu'ya çıkarma kararını alacak ve savaşın sonunda da Osmanlı pâyitahtı İstanbul'u işgal eden kuvvetlerin komutasını üstlenecekti. İstanbul'a yönelik olarak Rusya'nın Kırım'daki Karadeniz deniz üslerinden çıkışla amfibi bir harekât olarak beklenen ani taarruz ise, 29 Ekim 1914'de Osmanlı donanmasına dahil edilmiş Alman gemileri tarafından İstanbul mahreçli olarak o limanlara yönelik denizden bombardıman şeklinde yapılacaktı.

İKİNCİ OSMANLI-RUS YAKINLAŞMASI VE BOĞAZLAR'DA RUS NÜFÛZUNUN OLUŞUMU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1833-1841)

Özhan KAPICI¹

Tarih boyunca, 1677'den 1917'ye kadar Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında 13 savaş yaşandı. Her iki ülke arasında bir yandan diplomatik, ticarî, kültürel alış veriş sürerken ilişkilerin ana eksenini genellikle askerî çatışmalar ve savaşlar oluşturdu. Tarihçiler de genellikle Osmanlı ve Rus askerî ilişkilerinde yakınlaşma dönemlerine değil, savaş dönemlerine odaklandılar. Tarihte birbiriyle bu kadar sık ve uzun süren savaşlar yaşamış iki devletin çok da fazla olmadığı görülür. XVII. yüzyıl sonundan XX. yüzyılın başına kadar iki devlet arasında yaşanan savaşların çoğunda Rusya üstünlük sağlamış, Avrasya'daki jeopolitik dengeleri uzun süreli olarak değiştirmeyi başarmıştır. Bu savaşların yanında Osmanlı ve Rusya, Suriye ve Mısır meseleleriyle doğrudan ilgili olmak üzere iki defa askerî ve siyasî ittifak yapmışlardır. Devrim Savaşları silsilesinin en kritik aşaması olan 1798'de Napoléon'un Mısır'ı işgalini müteakip yapılan birinci ittifaka göre Osmanlı ve Rus İmparatorluğu, Fransa karşıtı koalisyonda yer alarak Akdeniz'de müşterek askerî harekât yapmışlardır. Konjonktürel olan bu ittifak uzun ömürlü olmamış, 1806'da her iki devlet arasında yeniden askerî çatışma süreci başlamıştır.²

1815'ten sonra Viyana sisteminin dışında bırakılan Osmanlı İmparatorluğu'nun 1856'ya kadar yaklaşık 40 yıl boyunca başlıca diplomatik prensiplerinden biri, bu diplomatik sisteme dahil olarak varlığını garanti

1 Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, ozhan.kapici@hacettepe.edu.tr.

2 Bu sürecin detaylı bir tahlili için bkz. Valeriy Morkva, *Russia's Policy of Rapprochement with the Ottoman Empire in the Era of the French Revolutionary and Napoleonic Wars, 1792-1806*, (Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2010). Yine bu konuda klasik bir çalışma olması münasebetiyle bkz. Boris Mouravieff, *L'Alliance russo-turque au milieu des guerres napoléonnes*, (Neuchatel: Édition de la Baconnière, 1954).

altına almaktı.³ 1833-1841 Savunma İttifakı, Avrupalı büyük güçler tarafından “*kendi hâline terk edilen*” Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa uyumuna girişi yolunda Batılı diplomatlara adeta bir ders niteliğindedeydi. 1833-1841 yılları arasında Osmanlı ve Rusya, ortak çıkarların yeniden gözden geçirilmesini gerektiren, 1798-1806’dakine benzeyen bir süreç yaşadı. Her iki taraftaki siyâsî tereddütlerin derin olmasına karşın müşterek jeopolitik tehditler, büyük ölçüde askerlerin marifetiyle oluşan “*zorunlu*” bir ittifakı beraberinde getirdi. Bir başka deyişle 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması, perde arkasında diplomatlardan ziyade her iki hükümdarın kişisel iradelerinin ön planda olduğu ve askerî diplomasinin ulaştığı bir savunma ittifakıydı. Bu çalışmada, ikinci Osmanlı-Rus yakınlaşmasının başlıca parametreleriyle ilgili, olaylar mümkün mertebede dışarıda bırakılmak suretiyle genel bir değerlendirme yapılacaktır. Bu manada askerî bir ittifakın diplomatik detaylarından ziyade, stratejik ve jeopolitik parametreleri üzerinde durulacak; Boğazlar’ın öncelikle bir kara gücü olan Rusya’nın savunma stratejisindeki konumu değerlendirilmeye çalışılacak ve son olarak Rusya ile Osmanlı arasındaki başlıca çatışma noktası olan Boğazlar’ın, gerektiğinde nasıl bir ittifak noktası hâline geldiğine dikkat çekilecektir.

1829 Edirne Antlaşması’ndan sonra Rusya’nın dış politikasında başlıca gündem maddelerini batı sınırlarında Lehistan İsyanı’nın ardından siyâsî istikrarın temini, güneyde ise öncelikle büyüyen Karadeniz ticaret hacminin devamlılığı için gerekli olan güvenlik tedbirlerini alınması ve doğuda ise İran ile Türkistan’a yönelik yeni arayışların ticarî ve askerî keşif seferleriyle somut bir vizyona dönüşmesini sağlamaktı. Ancak bütün bunların bir şekilde ilişkili olduğu bir diğer parametre, Kafkasya’daki askerî faaliyetlerin Karadeniz cenahında da güvenliğinin sağlanmasıydı.⁴ Rusya’nın Karadeniz politikasını ise Doğu Akdeniz’deki gelişmelerden bağımsız düşünmek imkânsızdı. Bir başka deyişle XIX. yüzyılda Karadeniz’in güvenliği sorunu, Rusya’nın sıcak

3 Bir değerlendirme için bkz. V. İ. Şeremet, *İmperiya v ogne: sto let voyn i reform blistatelnoy portu na balkanah i blijnem vostokeye* (Moskova: Aviar, 1994), 232.

4 Rus dış politikasının Hünkâr İskeleyi Antlaşması arifesindeki başlıca gündem maddelerinin derli toplu bir değerlendirmesi için bkz. Oleg Ayrapetov, *İstoriya vneşney politiki rossiysskoy imperii, 1801-1914, (1825-1855: Vneşnyaya politika imperatora Nikolaya I)*, C. 2, (Moskova: Kuçkogo pole, 2017), 217-219.

denizler politikasının esas merkezini oluşturuyor, Mısır valisinin Fransa ve İngiltere'den aldığı cesaretle sultana karşı giriştiği bağımsızlık savaşı, Boğazlar üzerinden doğrudan Rusya'ya yönelik potansiyel bir tehdit hâline geliyordu. Karadeniz'in güvenliğinin gittikçe kritik bir konu hâline gelmesiyle çar, bu denizdeki filoyu başarılı bir şekilde idare edebilecek güçlü bir amirale ihtiyaç duymaktaydı. Amiral Lazarev'in 1832 başında Karadeniz filosunun başına atanması, bu çok bilinmeyenli jeopolitik denklemin bir sonucuydu.⁵

Şubat 1833'ten itibaren Rus askerî birlikleri Boğaziçi'ne peyderpey sevk edilmeye başlamıştır.⁶ Mısır valisi ile Osmanlı sultanı arasındaki savaşın kritik bir hal aldığı, 1833 yılının bahar aylarının son günlerinde, önce 8 parça gemiden oluşan Rus filosu İstanbul Boğazı'na giriş yapmıştır. Ardından Beykoz sahillerinde karaya çıkmak üzere Rus kara birlikleri gönderilmiştir. 25 Mayıs'ta Odessa'dan hareket eden birlikte bin topçu eri olduğu bilgisi vardır. Dört alay da gemiye binmeye hazır olarak beklemekteydi ve ilk emirde İstanbul'a doğru yola çıkacaklardı. Nihayetinde yaz başında kara birlikleri de Beykoz civarında konuşlanacaklardı. Antlaşmanın imzalandığı 8 Temmuz günü 13 gemiden oluşan bir filo ve 15 bin neferlik bir askerî birlik Boğaziçi'nde bulunmaktadır. 10 Temmuz 1833'te Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın imzalanmasını müteakip Rus filosu Büyükdere'den demir almaya başlayacaktır. Bütün bunlara karşın İbrahim Paşa'nın, Rusya'ya karşı gerçek bir projesinin olmadığı bilinmekteydi.⁷ Bu ise Mısır ordularının Rusya ile karşı karşıya gelmeye cesaret edemeyeceği anlamına gelmekteydi.

Rus Karadeniz filosunun Boğaz'da demirlemesi, Avrupalı büyük güçlerin temsilcileri arasında büyük bir etki yarattı. İngiliz gözlemci Mate William Mends'ye göre tam teçhizatlı 22 bin kişiden oluşan Rus askerî kuvveti, akşamüzeri 6 civarında Büyükdere'de karaya çıkıyordu. Filonun başında Amiral Lazarev bulunmaktaydı. Lazarev, İngiltere'nin hizmetinde eğitim

⁵ John C. K. Daly, *Russian Seapower and the Eastern Question, 1827-1841* (Naval Institute Press, 1991), 70.

⁶ N. A. Dulina, *Osmanskaya imperiya v mejdunarodnih otnoşeniyah (30-40-e godı XIX v.)* (Moskova: Nauka, 1980), 31.

⁷ *Archives du ministère des Affaires étrangères*, (AMAE), Turquie, tome 266, Tarabya (10 Mayıs 1833) (Amiral Roussin'den Duc de Broglie'ye), f. 176.

almış bir subaydı ve bir zamanlar, Devrim Savaşları döneminde, Trafalgar Muharebesi'nde (1805) Amiral Nelson'ın komutasında görev yapmıştı. Katı disiplinli bir amiraldi ve Boğaz'a demirleyen Rus askerî gemileri, yüksek derecede etkinlik kapasitesine sahip bir filoya benziyordu. Tabii rüzgârın yön değiştirmesi gibi bazı küçük aksilikler de yaşandı; daha sonra filoya ait bazı gemiler geri döndü. Bir de güneyden, Amiral Rikord'un filosu, yani Rusya'nın Doğu Akdeniz ve Adalar Denizi filosu Boğaz'a doğru yaklaşıyordu. Geride yalnızca 2 gemi Yunanistan'da kalmış, Ege Denizi'ndeki diğer Rus gemileri İstanbul'a gönderilmişti.⁸ 1833 yazında Rusya'nın İbrahim Paşa'yı durdurmak için gerektiğinde güç kullanacağı, Boğazlar'a ve İstanbul'a yanaştırmayacağı ve yanaşırsa da açık bir şekilde güç kullanarak bölgeden çıkaracağı bir defa daha vurgulanıyordu.⁹

Doğu Akdeniz'de sular ısınırken diğer yandan Tuna Prenslikleri'ndeki Rus askerî birliğinin bir kısmı da aynı günlerde aşağı kaydırılıyordu. Rusya'nın bu dönemde yaptığı bütün analizler, Karadeniz yönünden tahkimatin zayıf olması dolayısıyla küçük bir birlikle ele geçirilse dahi kara bağlantısı kurulmadan Boğazlar'ın kontrol altına alınamayacağı yönündeydi. Bu ise Besarabya ve Ukrayna civarındaki birliklerden takviye yapmayı zorunlu kılıyordu. Ancak buralardan fedakârlık yapmamak da önemli olduğundan, Avusturya ile uzlaşma yolu seçilecekti. Polonya ve Romanya sınırındaki askerî hareketlilik için Polonyalı siyasî mültecilerin takibi de Rusya için ayrı bir gerekçeydi.¹⁰ Kafkasya'daki birliklerde yaşanan hareketlilik ise yabancı elçilerin gözünden kaçmayan başka bir ayrıntıydı. Hatta İbrahim Paşa'nın Anadolu içlerinde ilerlemesi hâlinde, Rus ordusunun Erzurum ve Trabzon'a gireceği yönünde haberler gelmekteydi.¹¹ Böylelikle İstanbul'un yakın ve uzak çevresinde, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a yönelik saldırı tehlikesine karşı kayda değer bir Rus askerî gücü teyakkuza geçmiş, İstanbul'a doğru askerî hareketlilik başlamıştı.

8 Daly, *a.g.e.*, 101.

9 The National Archives, Foreign Office (TNA.FO.) 65/211, St. Petersburg (Nesselrode'den Lieven'e), f. 45, (6/06/1833).

10 TNA.FO 65/207, St. Petersburg (J.D.Bligh'dan Palmerston'a), No 44, (11/05/1833).

11 TNA.FO. 65/208, St. Petersburg, (J.D.Bligh'dan Palmerston'a), No 62, (3/07/1833).

Osmanlı devlet adamlarının bir kısmında hoşnutsuzluğa neden olan Boğaz civarındaki Rus askerî varlığının önünü açan bu ittifakın teşekkülünde sultan ile çarın aldıkları kişisel inisiyatifin rolü büyüktü. Avrupalı güçlerin Boğazlar'a yönelen bu Rus askerî hareketliliğinden rahatsızlığı ise Doğu Akdeniz'de toplam 14 gemiden oluşan Britanya-Fransa birleşik filosunun amaçsız gibi gözükken, ancak Rus askerî manevralarını yakından takip amacı taşıyan seyrüseferinden açıkça anlaşılıyordu. İskenderiye önlerinde birleşecek olan bu müttefik filonun Çanakkale Boğazı'na doğru hareketi bekleniyordu ve nitekim böyle de oldu. İngiliz donanması Bozcaada'ya varmıştı.¹²

Nihayetinde İbrahim Paşa tehdidi, Rus baskısıyla bertaraf edildi ve Mısır etkisiz hâle getirildi.¹³ Ancak Mısır'ın Yakın Şark'ta Rusya'nın Boğazlar'a ve sınırlara asker sevkiyatı suretiyle etkisiz hâle getirilmesinin, Osmanlı açısından bir maliyeti olmalıydı. Osmanlı ve Rusya arasındaki bu savunma antlaşması müzakerelerinden, İngiltere Hariciye Nazırı Palmerston ve ekibinin fazlasıyla rahatsız olduğu bilinmekteydi. Bu girişim, Rusya'ya karşı İngiltere'de yükselen "Russofobik" yaklaşıma bir derinlik kazandırmıştı.¹⁴ Onun görüşüne göre Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na dış saldırılara karşı askerî koruma vaadinde bulunurken her fırsatta Osmanlı'nın içişlerine müdahale edecek ve gittikçe İstanbul'u St. Petersburg'a bağımlı hale getirecekti. Palmerston'ın asıl çekincesinin Boğazlar'dan her an geçme salahiyetine sahip Rus donanmasının, Doğu Akdeniz'deki Britanya donanma nüfuzunu azaltabilme potansiyeliydi. Londra ile İstanbul arasındaki birçok yazışmadan, esas rahatsızlığın kaynağının bu olduğu açıkça anlaşılmaktadır.¹⁵ Bu nedenle sultan ve çar tarafından yapılan

12 TNA.FO 65/211, Büyükdere/İstanbul, (Orloff'tan Lieven'e), f. 58, (27/06/1833).

13 TNA.FO65/207, St. Petersburg, (J.D.Bligh'dan Palmerston'a), No 56, (19/06/1833).

14 Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın İngiltere diplomasisi üzerindeki etkileri ve Palmerston ile Ponsonby'nin meseleye yaklaşımı üzerine genel olarak bkz. Norman Anick, *The Embassy of Lord Ponsonby to Constantinople, 1833-1841*, (Doktora Tezi, McGill University 1970), 50-61. Russfobi için bkz. John H. Gleason, *The Genesis of Russophobia in Great Britain, A Study of the Interaction of Policy and Opinion* (Cambridge: Harvard University Press, 1950), 13-164.

15 Bu yazışmalar, şimdiye kadar farklı dillerde yapılan çalışmalarda oldukça fazla işlenmiştir. Genel olarak bkz. F. S. Rodkey, "Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1834-1841", *The Journal of Modern History*, Vol.1, No. 4 (1929): 570-593. Daha detaylı bir çalışma olarak bkz. Charles K. Webster, *The Foreign Policy of Palmerston, 1830-1841 Britain and the Liberal*

bu antlaşmanın Bâbîâli tarafından 21 Ağustos'ta onaylanması, İngiltere Elçisi Lord Ponsonby'nin protestosunu da beraberinde getirdi. Britanya, -St. Petersburg'daki İngiltere elçisinin ifadeleriyle- bu antlaşmayı bağımsız bir güç olarak imzalayan ve kendi yolunu takip eden, davranışının sorumluluğunu üstlenen, diğer devletlerle savaş ve barışa kendi çıkarlarına göre bağımsız bir güç olarak kendisi karar veren Osmanlı'ya bakışlarını çevirmişti. Sultanın Rusya ile girdiği yeni bağlayıcı yükümlülükler, Osmanlı'nın Avrupa'nın diğer büyük güçleriyle olan konumunda son derece önemli bir değişiklik yapmıştı. Bu antlaşma her ne kadar savunma antlaşması olsa da diğer büyük güçlere karşı bir düşmanlık karakteri taşımaktaydı. İngiliz temsilciye göre Rusya, bundan böyle askerî gücü vasıtasıyla Osmanlı'nın iç işlerine müdahale imkânına kavuşmuştu; içişlere müdahale, daha önce siyasî ve diplomatik vasıtalara dayanmaktaydı. Ancak artık askerî vasıtalar da devreye girecekti.¹⁶ Sultan ve tebaası arasına Rusya'nın bir imparatorluk olarak girişi, Osmanlı üzerinde bir protektorası, yani hâmilîği oluşturmuş, bu ise askerî nüfûzun yarattığı bir protektora olduğundan Batılı güçler tarafından son derece tehlikeli görülmüştü. Bunlar tabii ki marjinal yorumlardı. Batılı gözlemcilere göre sultan dış politikada artık kendisini Rusya'nın çekişmelerine göre ayarlamak zorunda kalacaktı ve kendi iç meselelerine gelince onlar üzerindeki otoritesini sürdürmek için Rus ordusuna yüzünü çevirecekti. Kısaca pek çok gözlemci, Osmanlı İmparatorluğu'nun içeride ve dışarıda bağımsızlığını kaybetme tehlikesine dikkat çekmekteydi. Batılı gözlemcilere göre Osmanlı'yı Mehmed Ali Paşa tehlikesine karşı koruma iddiası, aslında Rus askerî kuvvetlerinin Osmanlı topraklarına "*barışçıl*" yollardan girişinden başka bir şey değildi. Boğaz, Rus birliklerinin "*işgali*" altındayken yapılan bir antlaşmanın "*gizli*" olma ihtimali de yoktu. Yani bu şartlarda yapılan bir savunma antlaşması, Boğazlar ve İstanbul'un geleceğini Rus askerî nüfûzunun kontrolsüz artışı nedeniyle doğrudan etkileyebileceğinden gerek Britanya'nın gerekse de diğer büyük güçlerin çıkarlarına aykırı sonuçlar doğurabileceğinden, gizli müzakerelere gebe olmamalıydı. Ancak müzakereler, gizli bir şekilde yürütülmüştü. Müzâkere ve ittifakın oluşum sürecinde İstanbul'daki Fransız temsilci Amiral Roussin'in de en fazla rahatsız olduğu konuların başında bu gelmekteydi. Amiral Roussin, tıpkı Britanyalı meslektaşısı gibi Rusya'nın

Movement and the Eastern Question, (Georges Bell and Sons, 1951).

16 TNA.FO 65/205, St. Petersburg, (J. D. Bligh'dan Palmerston'a), No 85, (24/08/1833).

bundan böyle Osmanlı İmparatorluğu üzerinde müdahale hakkı kazanmasına fırsat vermesinin rahatsız edici olduğunu düşünmekteydi.¹⁷

Rusya açısından bakıldığında ise bu savunma antlaşması, bizzat sultanın talep ettiği bir antlaşmaydı ve Kont Orlov, bu talebi kendi hükûmetine iletmekle yetinmişti. Dolayısıyla diğer taraflar, sessizce süreci takip etmeliydiler. Zira Mehmed Ali Paşa meselesi, Rusya açısından başından beri güney sınırını tehdit eden ciddi bir sorun olarak değerlendirilmişti.¹⁸ Rusya'nın Edirne Antlaşması ile Yakın Şark'ta elde ettiği kazançları Mısır meselesi yüzünden kaybetmeye hiç de niyeti yoktu. Rusya'nın iddialarının aksine rakipleri, Hünkâr İskeleyi'nde karara varıldığı türden askerî yükümlülükler içeren bir antlaşmanın sultan tarafından değil, ancak Rusya tarafından önerilebileceği düşüncesindeydiler. Hatta İngiliz değerlendirmesine göre sultan, askerî boyutu derin olan bu antlaşmayı Bâbiâli'nin rutin istişare mekanizmalarını devre dışı bırakarak imzalamıştı. Zira istişare mekanizması işletilmiş olsaydı teklif edilen angajmanlara muhalif görüşler dile getirilebilirdi. İngiliz ve Fransızların değerlendirmesine göre antlaşmanın taslağı veya talimatlar Petersburg'dan Butenyev'e gönderilmişti. Hatta Orlov'un kendisinden önce İstanbul'a varmış olması muhtemeldi. Dolayısıyla antlaşma, öncelikle Rusya'nın talep ettiği bir antlaşma olduğundan Osmanlı'nın değil Rusya'nın çıkarlarına göre düzenlenmişti.¹⁹

Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın 1833'teki global manzara içinde değerlendirilmesi, antlaşmanın aslında Rusya ile Britanya arasındaki "Great Game"de kartların yeniden dağıtılması anlamına geldiğini gösterir.²⁰

17 AMAE, Turquie, tome 267, Tarabya, (Amiral Roussin'den Duc de Broglie'ye), f. 11-16, (6/07/1833).

18 *Russkie na Bosfore v 1833 godu: İz zapisok N.N.Muravyova (Karsskogo)*, (Moskova: 1869), 2. Nesselrode ve Rus askerî çevreler, bu meselenin Belçika meselesi ile çakışmasının genel bir savaşa yol açabileceğini düşünmekteydiler. Bu açıdan Rusya, Osmanlı'nın zamanından önce çökmesinin Yakın Şark'ta Rusya aleyhine ciddi jeopolitik sonuçlar doğuracağını farkındaydı.

19 Bu argümanların derli toplu bir analizini içeren klasik bir çalışma olması münasebetiyle bkz. Philip E. Mosely, *Russian Diplomacy and the Opening of the Eastern Question in 1838 and 1839* (Cambridge: Harvard University Press, 1934), 22-30.

20 Bu tabir, başı daha sonra Buhara Emiri tarafından kestirilecek olan Yüzbaşı Arthur Conolly tarafından 1842'de kullanılmıştır. Ardından Rudyard Kipling'in romanı (1901) Kim'de dünya

Cebelitarık Boğazı'nı askerî kontrolü altında tutan Britanya, Rus Baltık Filosu'nun Akdeniz'e giriş kartını da aslında elinde tutmaktaydı. Rus Karadeniz Filosu'nun Akdeniz'e giriş anahtarları ise Boğazlar'ı elinde tutan güç olan Osmanlı'nın elindeydi. Böylelikle Devrim Savaşları'nda Senyavin ve Uşakov komutasındaki filonun Akdeniz'deki Fransa karşıtı etkin faaliyetlerini hafızasına kaydeden Britanya için oluşan yeni durum, son derece kritikti. Bununla birlikte Hünkâr İskelesi ittifakıyla askerî ve siyasî avantajın Rusya'ya geçmesi, Britanya'yı provokatif bir eylemden de alıkoymakta, diplomasiye ağırlık vermeye zorlamaktaydı. Antlaşma şartlarının Rusya'ya bundan böyle Osmanlı'nın iç meselelerine askerî müdahale imkânı tanıdığı iddiası, öncelikli endişeyi doğurmaktaydı. Britanya iç yazışmaları, bu antlaşmanın yaratacağı yeni koşullara bağlı olarak Boğazlar başta olmak üzere Osmanlı iç meselelerine bir Rus askerî müdahalesi söz konusu olduğunda Britanya'nın karşı müdahaleye hazırlanma hakkının saklı tutulması yönündeki politik ve askerî tutumunu açıkça yansıtmaktadır. Kısaca Osmanlı'nın devamlılığı konusundaki hayatî siyasî ve ticarî çıkarları, Boğazlar'da artan Rus dolaylı baskısı ve bunun yol açtığı Karadeniz havzasındaki Rus kontrolünün genişlemesi, Britanya'nın “*Yakın Şark politikasını*” yeniden gözden geçirmesine neden olacaktı. Londra hükümeti diplomatik teşebbüslerini yoğunlaştıracağı gibi askerî misyonlar da gönderecek,²¹ bu doğrultuda muhtemel askerî ve siyasî tutumun Bâbîâli'ye de doğrudan veya dolaylı olarak ifade edildiği görülecektir.

çapında tanınır hâle gelmeden önce Conolly'den mektuplar alan askerî tarihçi Sir John Kaye'de görüldü. Mecazi olarak Büyük Oyun tabiri golf ve avlanmadaki referansını aşarak büyük güçler arasındaki istihbaratı sembolize eder hâle geldi. Rusya ve Britanya'nın XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başında Orta Asya'daki karşılaşması bağlamında Büyük Oyun hammadde kaynakları ve Avrupa sanayisi lehine potansiyel olarak ticareti geliştirme bakımından yeni zengin sahaları ilhâk etme, stratejik konumları elde etme ve Asya'nın kalbine doğru düşmanlarının genişlemesini engelleme gibi birçok hedefi bulunan dünya hegemonyasının bir önkoşulu olarak Avrasya'nın çekirdek bölgesinin kontrolü için verilen mücadeleyi temsil etmekteydi. XVIII. yüzyılda Rusya'nın Kafkasya'ya doğru genişlemesi ve Hindistan'daki Portekiz tekelinin Britanya tarafından lağvıyla başlayan oyun, 1850'lerin ortalarına doğru zirveye ulaşacak ve 1910'da bitene kadar sürecekti. Svetlana Gorshenina, *Asie centrale: L'invention des frontières et l'héritage russo-soviétique* (Paris: CNRS Édition, 2012), 89.

21 Constantin Ardeleanu, “A British Military Mission to the Near East, Russia and the Danubian Principalities (1835-1836)”, *Anuarul Institutului de Istorie “A.D. Xenopol”*, No. XLVIII (2011), 101, 102.

Fransa'nın Rusya'nın lehine oluşan yeni duruma yaklaşımı da İngiltere'ninkine benzer argümanlar içermekteydi.²² St. Petersburg'daki Fransa elçisinin bildirdiğine göre menzili Boğaziçi olan Rus seferinin başladığı günlerde basında çıkan haberlerin analizine göre bu hareket, yalnızca İmparator Nikolay'ın çıkarlarını pekiştirmektedir. Mısır ordusunun Anadolu topraklarından çekilmesi sağlandığında bu çıkar, garanti altına alınmış olacaktır. Bunun neticesinde yapılacak antlaşma ile İstanbul'daki olaylara dışarıdan müdahale eden yegâne unsur olan Rusya dışındaki hiçbir güç, İstanbul ve Boğazlar'da nüfuz kuramayacaktır. Fransız yaklaşımına göre sistem, Rusya tarafından tasarlanmıştır. Ancak bu, sanki sultanın yardımına merhametle koşuluyormuş ve sultan imdat istiyormuş gibi gösterilmiştir. Aslında benzer iddialar, İngiliz diplomatik yazışmalarına da yansımıştır ve bu devletlerin diplomatik kayıtlarına göz atıldığında, sıklıkla karşılaşılan bir argümandır. Yani Fransızlara göre Osmanlı-Mısır krizinin savaşa dönüşmesinden en kârlı çıkan devlet, Boğazlar'daki askerî nüfuzunu garanti altına alacak bir antlaşmayı Bâbüâli'nin önüne koyan Rusya'dır. Zira Fransız elçi, bir raporunda Yakın Şark'ta Rusya'nın pozisyonunu tarif ederken siyasî ve askerî manzarayı, “*Türkiye üzerinde yüksek bir protektora*”, yani himaye olarak niteliyordu.²³

Rusya açısından ise durum oldukça hızlı bir tercihi zorunlu kılmaktaydı. Rus tarih yazımı, Viyana sistemi içerisinde ihtilâlcî hareketlere karşı ortak duruşun ve sultanın içinde bulunduğu güç durumun Rusya'nın Mısır İhtilâli'ne müdahalesine hukukî zemin kazandırdığı iddiasındadır.²⁴ General Muravyov'un Yakın Şark misyonu, hızlı tercihlerin hayata geçirilmesini içeren bu şartlarda hazırlandı.²⁵ Daha Nisan 1832'de yazdığı raporunda bir

22 Tabii ki 1812'den beri Fransa'da hâkim bir Russofobik hâlet-i rûhiyede gelişmişti. Raymond T. McNally, “The Origins of Russophobia in France: 1812-1830”, *The American Slavic and East European Review*, Vol. 17, No 2 (1958), 173-189.

23 AMAE, Russie, tome 187, St. Petersburg (Lagrené'den Duc de Broglie'ye), f. 74, (7/08/1833).

24 E. P. Kudryavtseva, “Voенно-političeskie soyuzi Rossii i Turtsii v kontse XVIII-pervoy treti XIX stoletiya”, *Rossiya i çernomorskie prolivi (XVII-XX stoletiya)* ed. L. N. Nejniskiy-A. V. İgnatyev, (Moskova: Mejdunarodniye otnoşeniya, 1999), 111.

25 Muravyov'un daha sonra Mısır ve İstanbul misyonu hakkında oldukça hacimli yazışmaları

Rus askerî gözlemci, yani İstanbul'daki Rus askerî uzman, Batı'nın bu duruma daha fazla kayıtsız kalamayacağını, Rus politikası için hızlı bir şekilde hareket edilmesi amacıyla şartların uygun olduğu görüşünü dile getirmekteydi. Londra ve Paris hükümetlerine Şark'ta Bâbîâli'nin yerine yeni bir devlet oluşumu için destek mi vermeli yoksa Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü mü benimsemelidir? İstanbul'daki Rus askerî ve sivil temsilcilere göre Bâbîâli, bundan böyle Rusya'ya karşı politikasında korkuya teslim olacaktır. Osmanlı'nın kökleri üzerine kurulmuş Şark'a doğru yönelen Rus genişlemesi ve gelişmesi, denizci güçler olan İngiltere ve Fransa arasında endişe ve kıskançlık uyandırmaktadır. Bu güçler, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ve daha sonraki mücadelelerde rakibi karşısında sayısız mağlubiyete uğrayan Bâbîâli'yi, Rusya'nın “*ıflah olmaz açlığı*” konusunda ikna etmiş gözükmektedirler. Bu gelişmeler karşısında politikasız kalınmayacağı gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtemel çözüldüğündeki bu durumda Rusya'ya düşman olan denizci güçlerin Şark'ı kendi ticarî çıkarları ve tasarımlarına göre şekillendirecekleri düşünüldüğünde, Bâbîâli'yi Rusya'nın ihtiraslı projeleri üzerindeki vehimleriyle baş başa bırakmak da tehlikelidir. İstanbul'daki Rus askerî uzmanları, büyük güçlerin çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutmak için çaba sarf etmek yerine kondisyonel ve konjonktürel yeni devletlerin oluşumuna müsaade edeceği kanaatindeydi. Avrupalı güçlerin Levant'taki bu müdahaleleri Rus çıkarlarına aykırı olduğu gibi Bâbîâli'nin Sırbistan ve Romanya konusunda yürüttüğü görüşmelerde Rus sarayının yeterince nüfuzu da bulunmamaktaydı. Avrupa politikasından izole edilmiş Osmanlı ile ticarî antlaşma veya başka çıkarları bulunmayınca sadece savaşı hesaba katılıyordu. Ancak bu defa Rusya'nın Bâbîâli'ye askerî yardımda bulunmasıyla Rus nüfuzunu oluşturması gündeme geldi. Kısaca Yakın Şark'ta ortaya çıkan Rus askerî nüfuzu, 1829 sonrasında iki deniz gücü olan İngiltere ve Fransa'nın da zemin hazırlaması ve Osmanlı İmparatorluğu'nu bu iki güç lehine ortadan kaldırılmasıyla yeni bir sistemin teşekkülü tehdidi ile karşı karşıya kalmıştı. Bir başka deyişle Mısır meselesi, Rusya'nın Levant'taki askerî ve siyasî nüfuzunun da çözülmesine yol açabilecek noktaya geldiğinden bu nüfuzu yeniden oluşturmak için küçük ama etkili bir dokunuşa ihtiyaç vardı. Bunun için öncelikle şu amaçlar önerilmekteydi: Şark meselelerinde

ve notları yayımlanmıştır; *Turtsiya i Egipet iz zapisok N. N. Muravyova (Karskogo), 1832 i 1833 godov*, 4 cilt, (Moskova: 1869).

yeniden Rusya'ya üstünlük kazandırmak; ortak tedbirlere başvurmaksızın bu üstünlüğü güvence altına alacak araçları tasarlamak ki bu ortak tedbirler, her zaman sağduyuyla tatbik edilmezdi ve sıklıkla başarılması da zor olan tedbirlerdi.²⁶ Özetle bu temel strateji çerçevesinde, Bâbîâlî'ye askerî yardım kararı alınacaktır. Böylelikle hem Doğu Akdeniz'de, diğer iki gücün gelecekteki nüfuz alanlarını belirleyip şekillendirecek olan hâlihazırdaki Osmanlı-Mısır Savaşı'na sultan aleyhine müdahalesizlikleri etkisizleştirilmiş olacak hem de Rusya, 1829'daki "*fedakarlıkları*"na rağmen üç hâmisinden birisi olduğu Yunanistan ile İngiltere arasında ilk işaretleri ortaya çıkan yaklaşma sürecine, Boğazlar ve İstanbul'da askerî himâyeye ve koruma politikası üzerinden bir karşı denge unsuru olarak müdahalede bulunacaktı. Genel değerlendirmelere bakıldığında Osmanlı ve Rusya arasında oluşan yeni askerî vaziyet, bir siyasî veya askerî ittifaktan ziyade, konjonktürel bir yaklaşmanın sonucu olarak Sultan II. Mahmud lehine bir askerî müdahale imkânı kartının öne sürülmesidir. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun zamanından önce çöküşü yerine, şimdilik Rusya himâyesinde varlığını sürdürmesinin daha uygun olduğu görüşünü ajandasına almıştır. Bu stratejinin arkasında ise Boğazlar'ın başlıca parametre olduğu, bütün taraflarca bilinen bir gerçektir. Ancak bu stratejinin uygulanabilirliği, XIX. yüzyılda Rusya'ya karşı bir çeşit çevreleme politikasını hayata sokmaya çalışan bir deniz gücü olarak Britanya'nın karşısında en azından bir kara gücünün Avrupa'da desteğini almasına bağlıydı.²⁷ Literatürde bilindiği üzere Rusya, bu gerekliliğe istinaden Avusturya ve Prusya ile uzlaşma yolunu seçecekti.

Mısır valisine karşı İstanbul'daki birliklerin Boğazlar'ın Asya yakasına geçirildiği 1833 yılının başlarında, Çar Nikolay'ın acil yardım teklifinin İstanbul'a iletilmesini müteakip sultan, önce teklif için teşekkür eder. Ocak 1833'te, tehlike kritik bir noktaya ulaşmadan önce Rusya'dan bir filo ve askerî destek gelmesine karşı olduğu bellidir. Avrupalıların kayıtsızlığı, Müslümanlar arasında bir "*fanatizme*" ve "*aşırılığa*" yol açabileceği için

26 Bu değerlendirme şu belgeden çıkarılmıştır; Rossiyskiy gosudarstvenniy voenno-istoričeskiy arhiv (RGVIA), fond 450, opis 1, delo 13, list 1-5, (22/08/1832).

27 Paul W. Schroeder, "Containment Nineteenth Century Style: How Russia was Restrained", *Systems, Stability, and Statecraft, Essays on the International History of Modern Europe*, ed. David Wetzel-Robert Jervis-Jack S. Levy, (New York: Palgrave Macmillan, 2004), 121-133.

zararlı sonuçlar da doğurabilirdi. Sivastopol'de harekete hazır bekleyen Amiral Lazarev'in komutasındaki Rus filosu Boğazlar'a açılmayı beklerken bir yandan da Rus komuta kademesinin gözü, İskenderiye'de başlaması muhtemel görüşmelere dikilmişti. Rusya, görüşmelerin seyrine göre bekleyip, birlikleri sınıra yerleştirmeyi ve deniz üzerinden her an nakletmeye hazır halde tutmayı da ihmal etmemeyi düşünüyordu. Rusya bir yandan Boğaz seferi hazırlıkları yapıp Boğaziçi'ne asker sevkiyatını sürdürürken bir yandan da Rus askerî uzmanları Anadolu'nun topografik verilerini değerlendiriliyor, yolların ve güzergâhların analizini yapmaya çalışılıyordu. Bu muhtemelen Mısır ordusunun Anadolu'daki ilerleyiş sürecine ilişkin doğru tahminlerde bulunmak için olduğu kadar önu alınamayabilecek muhtemel bir kaosta, Rus ordusunun müdahalesi için de elde bulunması faydalı olabilecek verilerdi. Rus askerî ve diplomatik misyonları, Adana'dan başlayarak Anadolu'nun iç bölgelerine doğru uzanan güzergâh hakkında da bilgi topluyordu.²⁸

Gerektiği takdirde Rus kara ordusunun Kafkasya'dan girerek Anadolu'da Mısır ordusunu karşılama yahut Suriye'de durdurma olasılıklarının da masaya yatırıldığı anlaşılıyordu. Anadolu coğrafyasının askerî açıdan analizleri yapılırken Rus askerî mühendisleri de Çanakkale tahkimatlarının durumunu hassasiyetle değerlendiriyordu. Onların özellikle Çanakkale civarında yaptıkları incelemeler, Fransa ve İngiltere'yi ziyadesiyle tahrik ediyordu.²⁹ Hatta bu süreçte Rus askerî uzmanların, Bâbîâli'ye gayri resmî askerî danışmanlık yaptıklarına dair işaretler de bulunmaktaydı. Nitekim bu dönemde Çanakkale Boğazı ile ilgili bazı tavsiyelerin İstanbul'a bildirildiği anlaşılmaktadır. Kolonel Duhamel'in İskenderiye güzergâhında Çanakkale tahkimatlarına ilişkin gözlemleri, buna açık bir örnek teşkil etmekteydi. Zira Doğu Akdeniz'deki olası bir kaos durumunda Çanakkale, Rusya açısından en hassas noktayı oluşturuyordu. Bir başka deyişle Çanakkale, Fransa ve İngiltere'nin de müdahil olabileceği Doğu Akdeniz'deki derinleşmiş bir topyekûn savaşta, en kritik tehdit noktası durumundaydı. Duhamel, Mehmed Bey'in idaresindeki bu tahkimatı inceleyip onun yetenekleri ve hevesine tanık

28 Örneğin İstanbul'dan Konya'ya ve Anadolu'ya yolların durumu ve güzergâhıyla ilgili 1824'te Londra'da basılan bir çalışmanın Rus askerî kaynakları tarafından değerlendirildiği görülmektedir; RGVIA, fond 450, opis 1, delo 14, list 13.

29 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Hatt-ı Hümâyûn (=HAT), nr. 350/19814.

olmuştu. Bölge, geliştirilmek için iyi bir bağlantı noktasıydı ve buradaki savunma mevzilerinin geliştirilebileceği kanaatindeydi. Kasım 1833'te yazdığı raporunda, Rus filosu ve kara birliklerinin konakladığından beri Boğaziçi'nin artık aynı canlı görüntüyü vermediğini daha sakin bir havanın hâkim olduğunu belirtmiştir. Rus filosu ve birlikleri, Boğaz'da bir güvenlik algısı yaratmıştı ve bu algı, İbrahim Paşa'yı da durdurmaya yetmiş gibiydi. Ancak Rus askerî uzmanın ifade ettiğine göre İzmir açıklarında bulunan ve gittikçe güçlenen İngiliz ve Fransız donanmalarının başlıca tehdit noktası ve hedefi olarak Çanakkale işaret edilmekteydi. Rus askerî stratejistlerine göre Rusya ve Bâbîâli arasında imzalanan antlaşma, Londra ve Paris hükümetleri arasında büyük bir endişeye sebebiyet vermişti. Bâbîâli'deki "sınırsız" Rus nüfuzu kıskançlığa neden olmuştu. İngiltere ve Fransa'nın Doğu Akdeniz silahlanmaları, Rusya'ya karşı açık bir düşmanlık göstergesi olarak değerlendirilmekteydi. Çanakkale tahkimatı üzerine de incelemelerde bulunan Duhamel, tıpkı 1807'de Amiral Duckworth'ın filusunun başına geldiği gibi³⁰ İngiliz filusunun da Çanakkale'yi mevcut şartlarda zarar görmeden geçemeyeceği kanaatindeydi. Bununla birlikte İngilizlerin böyle bir durumda kesinlikle bir maceraya girişmeyeceklerini düşünen Rus askerî uzman, gerektiğinde amfibik bir çıkarma yapacaklarını tahmin etmekteydi. Böyle bir çıkarma planı, Çanakkale Boğazı'nın hem Avrupa hem de Asya yakasının girişlerinden beklenmekteydi. Rus askerî uzmanların bölgede yaptığı incelemeler, tahkimatın yetersiz ve kötü durumda olduğunu göstermekteydi. Filonun geçişini sağlamak için İngilizlerin bu tahkimatı ele geçirmek isteyecekleri belliydi. Uzmanlara göre Bâbîâli, Boğaz'ın her iki tarafındaki tahkimat konusunda gerekli tedbirleri almazsa ve buraları askerî birliklerle desteklemezse olası bir çıkarma harekâtında sorunlar yaşanabilirdi. Bu yüzden takviye olarak 5 biner kişilik birlik gerekmekteydi. Avrupa kısmında böyle bir durumda Rusya, Saros Körfezi'ne askerî birliklerini sevk edecekti. Buradan da 17 bin Türk ve Rum'un yaşadığı ve Çanakkale Boğazı'nın kuzey girişinde konumlanmış Gelibolu'ya yürünecekti. Bu bölgede Osmanlı donanması için liman, depolar ve dükkânlar bulunmaktaydı. Rus askerî uzmana göre Gelibolu, neredeyse hiç tahkim edilmemişti ve sadece yüksek bir tepedeki köhne bir kale tarafından savunuluyordu. Bu mevkiinin işgalinden sonra

30 Bu konuda bkz. Fatih Yeşil, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi", *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan, (İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010), 391-493.

Avrupa yakasındaki Çanakkale kaleleri ciddi bir direnişe karşı koyamazlardı. Asya'da ise Autandros yakınındaki adanın (Ida) dibinde, Lidya Limanı'nda ve Edremit Körfezi'nde bir çıkarma yapmak çok daha uygun görülmekteydi. Bu bölge, geniş ve güvenli bir bölgeydi; Papatlı'dan itibaren iyi bir sürüş yolu güzergâhı vardı. Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyısında bulunan ve kara tahkimatına sahip Naslı, Bayram ve Erkistambul kaleleri yakın bir geçmişte yeniden inşa edilmese ve büyütülmeselerdi ani ve kararlı bir saldırıda başarı şansı sunarlardı.³¹ Özellikle Çanakkale Boğazı'nın durumuna ilişkin Rus uzmanın yaptığı bu gibi çeşitli askerî değerlendirmeler, Rusya ile Osmanlı arasında bu dönemdeki askerî yakınlaşmanın ve Boğazlar'daki Rus askerî nüfûzunun en somut örneklerini oluşturmaktaydı. Yine Duhamel tarafından hazırlandığı şekliyle Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasındaki kalelerin ve bataryaların vaziyeti ile ilgili rapora dayanarak gereken tedbirlerin Bâbîâlî ile istişare edildiğini düşünmek için elde yeterince veri bulunmaktadır.³²

Çanakkale Boğazı'nın savunması, 1833 sonrasında Rusya açısından niçin bu kadar önemliydi? İbrahim Paşa'nın Kütahya'da Bâbîâlî'ye ilettiği mesaj, yani Rusların gözünün aslında Boğaz'da olduğu doğru muydu?³³ Türk tarih yazımında ana akım tarafından Boğazlar meselesi genelde Rusya'nın "sıcak denizlere inişi" perspektifinden ele alınır. Bu, birçok yönüyle doğru olmakla birlikte eksik bir yaklaşımdır. 1830'larda oluşan yeni durum, (rakiplerinin Karadeniz'in soğuk sularına çıkma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Rusya açısından Boğazlar sorunu) Karadeniz'in güvenliğini tehdit etme potansiyeline sahipti. Zira antlaşma sürecinde birleşik İngiliz ve Fransız filosu, Çanakkale'ye pek de uzak olmayan mesafelerde manevralar yapıyor, İstanbul'daki Rus askerî güçlerinin gerekirse güç kullanmak suretiyle çekilmesini sağlayacaklarını ima ediyorlardı. Rusya, Avrupalı iki büyük güç karşısında Karadeniz'in güvenliğinin anahtarının Çanakkale Boğazı'nda olduğunun farkındaydı. Çanakkale Boğazı'nın güvenliği, Rusya açısından her ne pahasına olursa olsun mutlaka sağlanmalıydı. Marmara civarında her an Karadeniz'e açılmaya hazır bir İngiliz filo üssünün oluşması ihtimali,

31 RGVIA, fond 450, opis 1, delo 15, list 10-22.

32 BOA, HAT, nr. 866/38571. Nitekim Duhamel'in Miralay Mehmed Bey ile tabyaların ve tahkimatın denetlenmesinde birlikte çalıştığı Osmanlı Arşivi'ndeki başka örnek belgelerden de anlaşılacağı üzere açıktır.

33 BOA, HAT, nr. 357/20020.

Rusya'nın yaklaşık yüzyıllık Karadeniz politikasının çöküşü anlamına gelmekteydi.³⁴ Yeni oluşan askerî-jeopolitik koşullarda Çanakkale Boğazı, bir bakıma ilk savunma hattını oluşturmaktaydı.

Rusya'nın bu süreçte Mısır ordusunun silahlanması ve askerî potansiyelini yakından izlediği görülmektedir. Rusya'nın elindeki verilere bakıldığında Mısır ordusunun askerî potansiyeline ilişkin güncellenmiş veriler bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁵ Diğer yandan Rusya, 1834'ten itibaren Anadolu coğrafyasının bir askerî harekât için gerekli olabilecek verilerini de imkânları dâhilinde elde etmeye çalışıyordu. Bu çerçevede Erzurum'dan Karadeniz kıyıları ve Halep ile Suriye'ye kadarki yolların ve nüfusun durumu vs. Rusya'nın, Osmanlı makamlarının onayıyla toplamaya çalıştığı verilerden bazılarıydı. Bütün bu çalışmaların ve muhtemel harekât planlarının³⁶ başlıca bir tek amacı vardı: Boğazlar'ın askerî kontrolünün Rusya'nın rakiplerinin yahut onların Yakın Şark'taki bir müttefikinin eline geçmesini engellemek. Asya Türkiye'sinin olası bir savaştaki koşullarını belirlemek için fiziki tetkik yapan Rus askerî uzmanların amacı Boğazlar'ı ele geçirmek için değil Osmanlı lehine buranın güvenliğinin sağlanmasıydı. 1833 sonrasında oluşan yeni jeopolitik hassasiyetlerde Boğazlar'ın güvenliği, Anadolu'nun güvenliği ile birlikte ele alınmakta, yani bir başka deyişle Boğazlar'ın güvenliği, doğuda Kafkasya hudutlarıyla birlikte değerlendirilmekteydi. Zira bu defa Boğazlar'a yönelik tehdit, Mısır'dan ve onun "*açık veya gizli*" destekçilerinden gelmekteydi. Bu nedenle yapılan fizibilite çalışmalarında, Rus ordusunun Anadolu'ya girişi ve Mısır ordusu ile muhtemel müttefiklerine müdahale etmesi durumunda, kullanılacak askerî lojistik ve stratejik noktaların haritalar üzerinde belirlenip işaretlendiği anlaşılmaktaydı.

34 Nitekim 1856 Paris Antlaşması sonrasında Karadeniz'in askerî nötralizasyonu ile oluşacak yeni tabloda, İngiliz hariciyesi, Osmanlı Devleti'ne Marmara'da, Rusların askerî varlıklarının en aza indirildiği Karadeniz'e açılmaya her an hazır güçlü bir donanma oluşturmasını tavsiye ederek, Karadeniz'in askerî nötralizasyonunu Marmara'da silahlanmak suretiyle Osmanlı ve müttefikleri lehine avantaja çevirmeye çalışacaktır. 1871'de bilindiği üzere bu jeopolitik konjonktür iflas etmiştir.

35 RGVIA, fond 450, opis 1, delo 15, list 1-5.

36 Veriler, gerektiğinde Kafkasya'dan Suriye'ye bir ordu gönderilmesinin planlandığına da işaret etmekteydi. RGVIA, fond 450, opis 1, delo 15, list 12-13.

1833 Antlaşması, Rusya'nın sultana verdiği askerî desteğin bir ödülüydü ve Rus filosu ile ordusu Boğaziçi'ni boşaltmadan böyle bir antlaşmayı imzalatmayı başarmışlardı. Mısır ordusu yaz başında çekilmekte olmasına karşın gelecekteki olası bir benzer tehdide karşı imzalanmış olan ittifak antlaşması aslında Rusya'nın Boğazlar'a yönelik ilgisinin somutlaşmış hâli olarak yorumlandı. Harici güçlerin nüfûzunu engelleyerek Boğazlar sorununu kendi lehine çözüme politikası bakımından Rusya'nın XIX. yüzyılda ulaşabildiği en ileri nokta olarak da görülmeliydi. Bu antlaşmanın esaslarını iki asker-diplomat, Graf Orlov ve Ahmed Fevzi Paşa belirlemiş; Butenyev ve Âkif Efendi ise diplomatik jargon ve detaylara son şeklini vermişlerdi. Antlaşmanın yapılmasından ve İbrahim Paşa'nın Kütahya'dan geri çekilmeye başlamasından hemen sonra Rus askerî birlikleri, İstanbul'dan ayrıldı. Ancak her an geri dönmelerine imkân tanıyan, herhangi bir uluslararası krizde Rusya'nın müdahalesinin önünü açan ve bizatihi Sultan II. Mahmud tarafından imzalanmış resmî bir antlaşmayı da yanlarında götürdüler.

Biri gizli olmak üzere 7 maddelik ve 8 yıl geçerli olacak Hünkâr İskeleyi Antlaşması, şekil ve içerik açısından büyük ölçüde askerî savunma antlaşmasıydı.³⁷ Antlaşma metnindeki anahtar kelimeler, ittifak ve dayanışma olarak ön plana çıkıyor; karşılıklı askerî yardım taahhüdü, antlaşmanın kritik noktalarından birini teşkil ediyordu. Ancak gizli madde, Osmanlı tarafının da üstlendiği bu askerî yardım taahhüdünü, jeopolitik destek karşılığında adeta tek taraflı hâle getiriyordu. 1833 ve 1834 yılları boyunca Rus askerî uzmanların Çanakkale Boğazı'ndaki tetkiklerini araştırmacılar için anlamlı ve anlaşılır kılan da aslında bu maddeydi. Gerektiği durumda askerî yardım taahhüdünü yerine getirme külfetinden muaf tutulan Bâbiâli, bunun karşılığında Rusya açısından ihtiyaç duyulduğunda Çanakkale Boğazı'nı kapatma ve hiçbir askerî geminin geçişine izin vermemeyi kabul etmişti. Bu, herhangi bir savaş durumunda Karadeniz'in Rusya lehine askerî kapalılığının garanti altına alınması anlamına gelmekteydi. Aynı zamanda Kafkasya'daki Rus ilerleyişine olası bir denizci gücünün müdahalesini, ve yardımını etkisizleştirmek gibi bir amaca da hizmet ediyordu. Bu süreçte Bâbiâli de Kafkasya'daki direnişin kırılmasında etkili olacak hamlelerde kendisini mecbur hissettiğini gösteren

37 Antlaşma maddelerinin içeriğine birçok kaynaktan ulaşmak mümkündür. Bkz. Kemal Beydilli, "Hünkâr İskeleyi Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (=DİA)*, C. 18, (İstanbul: TDV, 1998), 488-490.

bazı adımlar attı ve bunların Vixen hadisesi ile ilgili olduğu şüphesizdi.³⁸

Antlaşmada Rus askerî gemilerine Akdeniz'e çıkma izni verildiği açıkça ifade edilmese de, buna izin veren 1799 ve 1805 antlaşmalarına atıf olduğu tartışmasından dolayı bu yönde yorumlanmaması için bir neden yoktu.³⁹ Avrupa'nın dikkatleri Akdeniz'e yoğunlaşmışken Rusya açısından asıl meselelerin başında, Karadeniz'in güvenliği gelmekteydi. Bir başka deyişle Boğazlar'da oluşan ve bir antlaşmayla hukuki zemin kazanan Rus askerî nüfuzu, Avrupalılar açısından bakıldığında Akdeniz'in anahtarı Rus askerî gemilerine açabilecekken Rusya tarafından Karadeniz'i Avrupalı denizci güçlerin tehdidine karşı kilitliyordu. Rusya tarafından, Boğazlar'da nüfuzunun tesisiyle öncelikle Karadeniz'in harici güçlere karşı güvenliğinin sağlandığı, İngiltere ve Fransa tarafından ise bu nüfuzun Akdeniz'i Rus tehdidine açtığı anlaşılıyordu. Yani Rusya, 1833 şartlarında Boğazlar'a Karadeniz'den bakıyor, İngiltere ve Fransa ise Akdeniz'den bakıyordu.⁴⁰ Yakın Şark'taki ani bir askerî tehdidin bertaraf edilmesine dönük olarak güvenlikçi bir perspektifle askerler tarafından hazırlanan ve büyük ölçüde askerlerin elinden çıkan bu antlaşma uzun süreli olmayacaktı.⁴¹ Nitekim daha önceki antlaşmaların tamamının kabul edildiği prensibi, çelişkili bazı durumların ortaya çıkmasına da yol açıyordu. Hünkâr İskeleyi ile ortaya çıkan diplomatik ve askerî tansiyon, Metternich'in araya girmesi ve Osmanlı toprak bütünlüğünü teyit eden Münchengraetz Antlaşması (18 Eylül 1833) ile azaltılsa da krizin çözümünün zamana yayılacağı ortaya çıkmıştı.⁴² Bu son antlaşma, Boğazlar meselesinin

38 Çerkes limanlarına tuz ithalinin yasaklanması hakkında bkz. BOA, HAT, nr. 691/33411.

39 Philip E. Mosely, *a.g.e.*, 14 vd.

40 Hünkâr İskeleyi Antlaşması, her ne kadar Nesselrode aksini iddia etse de askerî açıdan aynı zamanda 1809 Kale-i Sultanî-Çanakkale Antlaşması'nın da aynı kriter üzerinden tersine çevrilmesi anlamını taşıyordu. 1809 Antlaşması, bütün askerî gemilere Boğazlar'a kapatıyordu, Nesselrode kriterin devam ettiğini söylemekte haklıydı. Ancak "kapalılık" kriteri, o dönemde Rusya aleyhine, bu dönemde ise Rusya lehine işletilmekteydi. Mosely, *a.g.e.*, 10, 11.

41 Aslında antlaşma, Serasker Paşa'nın konağında 8 Temmuz'da imzalanmıştı. Bir tarafta Serasker Hüsrev Paşa, Reisülküttab Âkif Paşa ve Ahmed Paşa ile karşı tarafta Kont Orlov ve Butenev bulunmaktaydı. TNA.FO 78/224, Tarabya, (Pisani'den Ponsonbi'ye), f. 22, (10/07/1833). Reisülküttâbın da antlaşmadan hoşnut olmadığı ifade edilmektedir.

42 G. H. Bolsover, "Palmerston and Metternich on the Eastern Question in 1834", *The English*

çapını da göstermesi bakımından önemliydi: Boğazlar'ın güvenliği meselesi, bir yanda Kafkasya'nın diğer yanda Balkanlar'ın güvenliği açısından kritikti. Avusturya ile Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun olası bir dağılmasında, Balkanları kendi çıkarları doğrultusunda dizayn etmenin yolunu arıyorlardı.

Spesifik olaylar üzerinde fazla durmaksızın bakıldığında, periferik şartların zorladığı ve merkezinde Boğazlar'ın bulunduğu bir güvenlik antlaşması olan Hünkâr İskelesi sisteminin kısa sürede çözülüşünde, koşulların değişmesi etkili oldu. I. Nikolay'ın Osmanlı söz konusu olduğunda yaklaşımının belirsiz/kararsız olduğunu ileri sürmek mümkündür. İngiliz diplomasisinin İstanbul'daki etkinliğini arttırması yanında 1830'larda İstanbul'da Rusya'nın kendisine daha yakın olarak gördüğü Fransız diplomasisinin de İngiltere'ye eklenmesi ve ayrıca -araştırmacıların daha sonra sıklıkla kullanacağı bir terimle- Russofobik bir algının Bâbiâli'de başarılı bir şekilde canlandırılması, nihayetinde ise bir askerî nüfûzun ticarî araçlarla etkisizleştirilmesi gibi bir dizi sürecin sonunda antlaşmanın kısa süreli de olsa yarattığı sistem, özellikle 1838'den itibaren hızlı bir çözülme evresine girdi. Birçok gözlemci, bu antlaşmada sultan ve çarın bireysel inisiyatiflerinin rolüne dikkat çeker. Sultan II. Mahmud'un ölümünün, süreci ne ölçüde etkilediği konusunda fikir yürütmek bu aşamada zordur.

Tarihçilerin yaptığı değerlendirmeler ve 1830'ların sonuna doğru gelişen olayların ışığında bakıldığında öncelikle denizci rakiplerinin varsaydığı üzere Rusya'nın bu antlaşma sürecinde Karadeniz'deki güçlenen askerî varlığını, Osmanlı'nın talebi olmaksızın Akdeniz'de kullanmak gibi bir niyetinin de pek olmadığını düşündürmektedir. Aynı şekilde İstanbul'dan doğrudan bir talep gelmedikçe Mısır filosunun karşısına Rusya'nın Karadeniz filosunu çıkarması gibi son derece tehlikeli komplikasyonlara yol açabilecek bir girişimi de beklememek gerekmektedir. O halde Rusya da bu antlaşmayı Boğazlar'ı işgal etmek suretiyle Akdeniz'e inmeyi garanti altına almak yerine kendisini, Akdeniz ve Boğazlar yönünden gelebilecek bir tehdide karşı ön savunma hattı oluşturarak savunma amacıyla tasarlanmış olmalıydı. Ancak St. Petersburg yönetimi, Rusya'nın başka bir güç ile savaş durumundayken

Historical Review, Vol. 51, No. 202 (1936), 238. Arka planı için bkz. Miroslav Sedivy, "From Adrianople to Münchengrätz: Metternich, Russia, and the Eastern Question, 1829-1833", *The International History Review*, Vol. 3, No. (2011): 225-227.

Bâbiâli'yi Çanakkale Boğazı'nı kendisine doğru kapatmakla yükümlü kılan açık bağlayıcılığın olup olmadığından emin değildi. Hatta bir defasında Nesselrode, bunun antlaşmadaki en büyük boşluğu, Çanakkale Boğazı söz konusu olduğunda savaş durumunda aynı kapalılık prensibinin kendileri için de geçerli olabileceğine hükmettiğinde fark etti. Herhangi bir antlaşma maddesi, Boğaziçi'nden Rus savaş gemilerine Akdeniz yönünde açık bir çıkış izni de tanımıyor gibiydi.⁴³ Bunun anlamı şuydu: Bâbiâli, antlaşma şartları dikkate alındığında bu yönde Rusya'dan gelecek bir talebi kabul veya reddedebilirdi. Sistemdeki bu boşluğun kaynağını ise -şahsi düşüncem o doğrultudadır- Boğazlar üzerindeki bu nüfuz sisteminin esaslarının belki de diplomatlar tarafından değil, askerler tarafından belirlenmiş ve konjonktürel bir meseleye özgü olarak aceleyle tasarlanmış olmasında aramak gerekir. Zira Akdeniz'e giriş yapmak isteyen Rus filosuna uluslararası hukuk açısından Bâbiâli'nin verebileceği bir ret yanıtı, Rusya'yı uluslararası sistemde zor durumda bırakabileceği gibi kabul yanıtı ise Doğu Akdeniz'deki rakiplerinin de aynı taleple Osmanlı'ya başvurmalarının önünü açabilirdi. Karadeniz'deki Vixen hadisesinden sonra kamuoyu önünde güç duruma düşen Palmerston'ın bu tür girişimlerde bulunması beklenebilirdi.⁴⁴ Böyle bir durumda ise Rusya, Bâbiâli'yi Çanakkale'deki güvenlik bariyerini açtığından dolayı suçlayamazdı. Hâliyle bu durumda Rusya'nın Çanakkale'ye kurmaya çalıştığı bariyerin tartışmaya açık olduğu anlamı çıkıyordu. Eğer Bâbiâli, tek taraflı olarak Rusya'ya askerî geçiş izni tanıyıp İngiltere ve Fransa'yı dışarıda bırakırsa, bu defa son derece elverişsiz bir durumla karşı karşıya kalır ve ticarî çıkarlarını kaybedebilirdi. Yine bu durum Mısır valisinin Batı'da kazandığı sempatinin daha tehlikeli boyutlara ulaşmasına neden olabilirdi. 1833'ün askerî acilietlerinde, Kütahya'ya dayanmış İbrahim Paşa'nın ordularından gözü korkan Sultan II. Mahmud, ticarî çıkarlarını da bir kenara bırakmıştı. Sultan, İngiliz ve Fransızlardan gelebilecek geçiş serbestisi taleplerini kabul ederse Rusya, kendi güvenliğini sağlamak için kendi eliyle kurduğu bariyeri yıkmak zorunda kalabilir, Osmanlı'yı da İngiltere ve Fransa'nın kucağına itebilirdi. Boğazlar'dan hem askerî geçiş serbestliğini reddedip hem de gerektiğinde Rusya'ya bu konuda hususî bir imtiyaz verilmesini istemek, 1830'ların devletlerarası sistemiyle pek de örtüşmüyordu. Kısaca Nesselrode,

43 Bu konu üzerine bkz. Mosely, *a.g.e.*, 31 vd.

44 Meyle ilgili V. V. Degoev'in bu kitaptaki çalışmasına müracaat edilebilir.

Boğazlar'dan Rus askerî filosuna geçiş hakkı meselesinin zamanla diğer büyük güçlerle krize yol açabilecek ölçüde ciddi bir problem olduğunun bilincindeydi. Zira bir gün Osmanlı İmparatorluğu, görüş ayrılığında olduğu herhangi bir konudan dolayı Rusya ile sıcak bir çatışmanın içine girebilirdi. Dolayısıyla Boğazlar'daki Rus askerî nüfuzu da aslında konjonktürel bir özellik taşıyordu ve Nesselrode'ye göre 1833 antlaşması, öyle bir izlenim veriyor olsa da Boğazlar'da hiçbir yeni rejim oluşturmamıştır. Nesselrode bunu geç fark etse de Metternich, daha önceden anlaşmanın Rusya'ya sanıldığı gibi diğer büyük güçler karşısında Boğazlar üzerinde çok da avantajlı bir konum sunduğunu düşünmediğinden rahattı.⁴⁵ Bu yönüyle evvel emirde askerî aciliyetler gözetilerek ancak ve belki de bu yüzden uluslararası hukuk zemininde küçük bir boşluk bırakılarak yapılan bir savunma ittifakının, çözülmeye mahkûm kalması gibi bir durum ortaya çıkmaktaydı.

Münchengraetz Antlaşması sonrasında Avusturya ve Rusya arasındaki kısmî işbirliğine karşı İngiltere ve Fransa'nın başlıca diplomatik aparatının, Bâbîâlî'yi reformizm -ki önce 1833 ve ardından 1839 sonrası dönemde Osmanlı iç siyasetine damgasını vuracak mentaliteydi- üzerinden etkilemek olduğu görülür. Fransız ve İngiliz donanmasının Çanakkale'den geçişe yönelik bazı teşebbüslerinin henüz başında karşılıksız kalmasından sonra bir yandan diplomatik baskı artarken diğer yandan reformizm ruhu üzerinden İstanbul'da etkili olmayı başarabileceklerdi. Bu yüzden son yıllarda döneme odaklanan tarihçiler, 1830'ların ikinci yarısından itibaren Osmanlıda İngiliz etkisinde bir modernleşme hamlesi başladığını daha fazla vurgulama ihtiyacı hissederler.⁴⁶ 1830'lardaki Osmanlı reformizmi, zamanla İngiliz etkisinin de yükselişini beraberinde getirdi. Diğer yandan Mehmed Ali Paşa'nın etkisiz hâle getirilmesi politikasına dönen İngiltere, İstanbul'daki Rus etkisini kırmada bu diplomatik silahını da özellikle 1830'ların sonunda daha etkili bir şekilde kullandı. Bütün bunların yanında Boğazlar'daki askerî nüfuzunun en fazla olduğunu sandığı noktanın aslında en zayıf olduklarını fark etmedikleri nokta olduğunu Nesselrode, 1838'de idrak etmişti. Boğazlar meselesi, askerî olduğu kadar politik bir meseleydi. Askerler marifetiyle, diplomatların

45 Miroslav Šedivý, *Metternich, The Great Powers and the Eastern Question*, (Pilsen: University of West Bohemia, 2013), 533.

46 Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi (1833-1841)*, *Diplomasi ve Reform*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014).

enine boyuna düşünmediği bir antlaşmayla 1833'te Rus askerî nüfûzu tesis edilmeye çalışılmıştı. Bâbîâli'nin, müttefiki Rusya'nın askerî gemilerine hukukî olarak geçiş hakkı verip vermemekte aslında serbest olduğundan mevcut rejimin kendi lehine ne tür bir avantaj yarattığını sorgulayan Rusya, aslında uzatılmasına Bâbîâli'nin de pek hevesli yaklaşmadığı antlaşmayı, bir bakıma çözülmeye terk edecekti. Böylelikle Çanakkale Boğazı'nda Rusya'yı savunmaya dönük bir hat oluşturma stratejisi de zamanla gündeme gelecek olsa da tatbikata konulmayacaktı.

1841'de Boğazlar rejimi geçişleri Bâbîâli'nin inisiyatifine bırakılmak suretiyle yeniden düzenlenecekti ve zaten bir süredir Rusya da artık 1833 Antlaşması'nı yenilemek niyetinde değildi. İttifakın oluştuğu yıllarda Rus askerî uzmanlar; 1832, 1833, 1834, 1836 ve 1837 yıllarında düzenli olarak ittifakın askerî bariyeri olarak belirledikleri Çanakkale Boğazı'ndaki tahkimatların ve mevzilerin durumunu yakından inceleyip Boğaz'da belirlenen yeni stratejik mevzilere yapılan tabyaları, olumlu bir gelişme olarak gösterdiler. Özellikle Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerin ve tabyaların mevcut vaziyeti; Seddülbahr, Kilidülbahr, Kumkalesi, Sultan Hisar/Çanakkale gibi yapıların inşası ve yeniden yapılandırılması, kayda değer gelişmeler olarak değerlendiriliyordu. Topların sayıları da artırılmıştı; ancak hâlâ eski, kullanışsız toplar da yerinde duruyordu. Rus askerî gözlemcilerin Osmanlı makamlarına bir çeşit danışmanlık yaptıkları, gözlemlerini rahat yapmalarından anlaşılıyor.⁴⁷ Kısaca bu raporları kaleme alan Rus askerî uzmanlar, Çanakkale Boğazı'ndaki savunma tahkimatlarının güçlendirilmesinden ve yeniden yapılandırılmasından memnun görünmekteydiler. Bâbîâli ise bu ittifaktan istifade ederek Çanakkale'de boğaz savunmasını elden geldiği kadar güçlendirip etkili hâle getirmeye çalıştı.

Boğazlar'ın XIX. yüzyıl devletler sisteminde kendine mahsus yarattığı bir denge politikası vardır. 1833'te yapılan dizayn, askerî diplomasinin yerleşmediği bir ortamda, diplomatik yönü zayıf, savaş yönü daha belirgin bir antlaşma olarak 1838 sonrasında çözülmeye bırakıldı. Bazı araştırmalar, 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Rusya'nın rakiplerini mi yoksa kendi kendisini mi sınırladığı sorunsalını tartışırlar.⁴⁸ Ancak 1833 Antlaşması'na

47 RGVIA, fond 450, opis 1, delo 15 ve 16.

48 Matthew Rendall, "Restraint or Self-Restraint of Russia: Nicholas I, The Treaty of Unkiar

müteakip Rusya'nın Karadeniz'in güvenliği için bariyer olarak belirlediği ve güçlendirilmesine dolaylı olarak nezaret ettiği Çanakkale Boğazı tahkimat mevkilerinin, tadil ve tamir edilen kalelerin ve bataryaların Rus askerî gözlemcilerle açılması, İngiltere ve Fransa'nın sert tepkilerine neden olmuştu.⁴⁹

Genel bir değerlendirme yapıldığında Rusya açısından Osmanlı Devleti ile bir ittifak kurulmasını asıl avantajını, Boğazlar'a dönük bir askerî seferi, tek taraflı ve kesin olarak yeniden mümkün kılacak bir antlaşmanın yapılmasıydı. Bir başka ifadeyle imparatorluğun muhtemel bir çözülüşünde, Rusya'nın Boğazlar'ı ve İstanbul'u savunma gerekçesiyle öncelikli askerî müdahale hakkını ve Boğazlar'ı ele geçirmesini meşru kılacak hukukî zemini yaratmaktı. Bu ise o dönemde rakipleri açısından bakıldığında Osmanlı'yı Rusya'nın vassalı durumuna düşürecekti. Ancak fiiliyatta bunun olmadığını altını çizmek gerekir. Rusya'nın potansiyel müdahale hakkı, bir daha hiç geri çekilmemek üzere Boğazlar'a gelişi ve yerleşmeyi mümkün kılan bir antlaşma ile garanti altına alınmak istenmiş, ancak Şark meselesinin çok boyutlu ve girift bir mesele oluşu, Rusya'nın Boğazlar konusunda tek başına inisiyatifi ele alma girişimini engellemiştir. Bu “*dostça müdahale hakkı*” ile “*önünü alma*” hareketinin yasal çerçevesi oluşturulmak istenmişti. Bu açıdan bakıldığında Nikolay'ın 1833'te Boğazlar'da bazı kontrol noktalarının oluşturulup oluşturulmayacağını soruşturması dikkate değer olmakla birlikte asıl önemli nokta, bunun nihai işgali erteleme anlamına gelip gelmediğiydi. Boğazlar meselesi, Doğu Akdeniz'in jeopolitiği kadar bir bütün olarak Karadeniz'de de egemenlik ve güvenlik problemlerinin merkez noktasını oluşturuyordu. Çerkesya'daki askerî yayılma sorunları ile Aşağı Tuna'daki ticarî çıkarların çatışması sorununda olduğu gibi Yakın Şark'taki sorunlar zincirinin kilit noktasındaydı.⁵⁰ Diğer yandan Boğazlar'a dostça müdahale planı, kara bağlantısı olmadan da gerçekleştirilemezdi. Bu ise Tuna Prenslikleri'ni ve ötesinde Silistre mevkiini, stratejik açıdan dolaylı kontrol altında tutmayı

Skelessi, and the Vienna System, 1833-1841”, *The International History Review*, Vol. 24, No. 1, (2002): 38.

49 Vernon J. Puryear, “L'Opposition de l'Angleterre et de la France au Traité d'Unkiar-Iskellesi en 1833”, *Revue Historique*, tome 182, Fasc.2, (1938): 287.

50 Bu konuda bkz. Constantin Ardeleanu, “The Lowe Danube, Circassia and the Commercial Dimensions of the British-Russian Diplomatic Rivalry in the Black Sea Basin (1836-1837)”, *Journal of Mediterranean Studies*, Vol.19, No. 2 (2010): 165-186.

zorunlu kılmakta, öncelikle Rusya'yı Avusturya ile uzlaşmaya zorlamaktaydı. Nikolay, Avusturya ile uzlaştı. Münchengratz Antlaşması, bu bağlamda değerlendirilmelidir. Rusya iki denizci gücün baskısını, Avusturya gibi bir kara gücünü kendi yanında tutmaya özen göstererek dengelemeye çalıştı. En azından Avusturya ile birlikte görünmeye dikkat etti. Bu açıdan bakıldığında 1833 sonrasında Boğazlar üzerindeki mücadele, deniz ve kara güçlerinin bir nüfuz mücadelesi olarak da tanımlanabilir. Öte yandan Metternich, Rusya'yı tek başına hareket etmekten alıkoyduğu gibi Mısır meselesi faslında da Avusturya'ya daha fazla söz hakkı tanıtmayı başarmıştı. Şark meselesinde (bu yıllarda her şeyden önce Boğazlar ve Mısır meseleleri anlamına geliyordu) Fransa ve İngiltere'yi ortak hareket etmeye zorlayan başlıca faktör ise öncelikle 1833 Antlaşması'nı bertaraf etme hedefi hâline geldi. Çanakkale açıklarında bu yıllarda sık ve uzun manevraları dikkat çeken İngiliz-Fransız müşterek filosu, Rusya'yı rahatsız ettiği kadar, Osmanlı İmparatorluğu'na da denge politikası oluşturmada yeni fırsatlar verdi. Özellikle İngiltere'nin askerî personeline ordunun, bilhassa donanmanın yeniden yapılandırılmasında daha fazla yer verilmesi gündeme geldi. Diğer bir deyişle Osmanlı devlet adamları, bu süreçte müttefikler ve Rusya arasındaki askerî baskıyı birbirine karşı kullanmaya azamî dikkat etmiştir. Böylelikle Rus askerî uzmanlar, İngiliz askerî uzmanların da istihdamıyla dengelendi. İzmir açıkları ise birkaç yıl adeta müttefik donanmaları tarafından gözetim altında tutulmuştur. Bu açıdan bakıldığında ise Tanzimat diplomasisinin belli açılardan provası yapılmıştır. Rus danışmanlar, Çanakkale tahkimatlarında ön plana çıkarken İngiliz subaylar ise ordunun talimi konusunda gündeme gelmiştir. 1838'de antlaşma askerî açıdan bir teste tabi tutulacaktır. Mısır valisinin bağımsızlık ilanı girişimine karşı Rusya, başlangıçta herhangi bir saldırganlığa karşı aynı şekilde karşılık verileceğini ilan etti. Ancak bu defa Britanya ve Fransa'nın politikasında bir değişiklik gözlemlendiği gibi Avusturya da bu güçlerle birlikte hareket etme kararı almıştı. Bu defa Şark meselesi konusunda büyük güçler, daha uzlaşmacı bir yolu tercih edeceklerdi.⁵¹ Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı müteakip Rusya'nın Boğazlar'a yönelik geliştirdiği askerî-stratejik bakış açısı, 1838'den sonra değişmiş ve 1841'den sonra Çar I. Nikolay, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü konusundaki konjonktürel yaklaşımını terk etmiştir.

51 V. B. Mihaylov, "Vostochny krizis 1839-1841 godov i russko-angliyskoe sblijenie", *İstoriya vneşney politiki Rossii (Konets XV v.-1917 g.)*, ed. A. N. Saharov-A. V. İgnatyev, (Moskova: Mejdunarodniye Otnoşeniya, 1999), 326-327.

İNGİLTERE VE RUSYA ARASINDA MEYDANA GELEN 1837 “VİXEN” USKUNASI VAKASI: BU BİR KIRIM SAVAŞI PROVASI MIYDI?

Vladimir DEGÖEV¹

Çev. Ruhan GÜL²

Kırım Savaşı, tarihteki en gizemli olaylardan biri olarak kabul edilir. Kendinizi, 40’lı ve 50’li yılların başında uluslararası olayları doğrudan gözlemleyen insanların yerine koymaya çalıştığımızda 19. yüzyıl için ortaya böyle bir izlenim çıkar.

1843 yılında kimse 10 yıl sonra savaş çıkacağını söyleyemezdi.1833’te yapılan Münih ve Berlin gibi riskten korunma antlaşmaları sayesinde Kutsal İttifak güçlendirilmişti. İngiltere’nin bu ittifaka karşı Fransa, İspanya ve Portekiz ile benzer bir birlik oluşturma girişimi ise başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Londra ve St. Petersburg gibi Şark Meselesi’nin muhalifleri birbirlerine kuşkuyla bakmaya devam etmelerine rağmen aralarındaki ilişkiler, aşağıda bahsedeceğimiz vaka dışında, her zaman büyük ölçüde istikrarlı devam etti. Bunun nedeni, Rusya’nın 1833’te yapılan Hünkâr İskelesi Antlaşması’nın çıkarlarından feragat etmesi ve 1840 Londra Antlaşması ile 1841 Boğazlar Sözleşmesi’ni imzalaması idi. Büyük önem taşıyan meseleler arasında ise I. Nikolay’ın Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğüne yönelik tehditleri önleme arzusuyla ilgili sayısız resmi açıklamasıydı. Çar, dış politikasında selefi I. Aleksandr gibi Avrupa’daki barış ve istikrarın sürdürülmesi ve Asya’daki işler de dâhil olmak üzere her şeyi ona bağlı kılma temel fikrinden ilham alıyordu³. Amerikalı tarihçi Bruce Lincoln’in, Rusya’daki yabancı diplomatlara istinaden kaydettiğine göre Avrupa’daki birçok devlet Rusya’ya güveniyordu.

1 Prof., Uluslararası İlişkiler ve Rus Dış Politikası Bölümü / Moskova Devlet Diplomasi Enstitüsü.

2 Dr.Öğr.Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Hava Harp Okulu Dekanlığı Yabancı Diller Bölüm Başkanlığı Bölgesel Diller Ana Bilim Dalı Başkanı, rgull1@msu.hho.edu.tr

3 W.B. Lincoln, *Nicholas I. Emperor and Autocrat of All the Russias*, (London: Indiana University Press, Bloomington, 1978), 111, 208; D.R. Gillard, *The Struggle for Asia 1828-1914*, (A Study in British and Russian Imperialism. L., 1977), 39.

Ayrıca imparatorun vaadinin herhangi bir yazılı antlaşmadan daha güvenilir olduğuna inanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut durumunun korunmasını müzakere etmek üzere Londra'ya (1844) gelen muhafazakâr Peel ve Aberdeen Hükümeti de I. Nikolay'a bu konuda güveniyordu⁴.

1848-1849 devrimlerinin Avrupa'da büyük bir savaş çıkaracak bir karışıklığa neden olması bekleniyordu. Ama böyle bir şey olmamış; Rusya ve Türkiye'yi ortak bir tehdit için birleştirmişti. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü önlemek için Şark Meselesi'nde onun yanında yer almıştı.

1850'lerin başında, en dikkat çeken husus İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkilerdi. Londra, Fransa'nın iç durumunu sıkı bir şekilde takip ediyor ve uluslararası arenada saldırgan eylemlerle sonuçlanabilecek tehlikeli devrimci eğilimlere (önceden meydana gelen hadise gibi) karşı tetikte bekliyordu. İngiliz devlet erkânı, Avrupa ve onun sınırları ötesindeki emperyalist tutkunun kaynağını Fransız milletinin ve liderlerinin özünde bulunan geçmişten beri içlerinde olan meziyetlerinden ileri geldiğine inanıyorlardı. İngiltere, öngörülemeyen sonuçlara yol açabilecek bu saldırgan içgüdünün tezahürü karşısında her zaman hazırda beklemeyi tercih ediyordu.

1851-1852 senesinde, İngiliz-Fransız ilişkilerindeki gerginlik seviyesi o kadar yüksekti ki askerî bir çatışmaya doğru evrilme tehlikesi belirdi. Londra ve Paris, donanmalarını birbirlerine karşı olası savaş ihtimali için hazırda tutuyorlardı⁵. İlginçtir ki, birbiriyle savaşmaya hazır bu iki devlet, bir buçuk yıl sonra Rusya'ya karşı savaşmak üzere ittifak kurmuşlardır.

Bu ve diğer şartlar göz önüne alındığında Kırım Savaşı'nın neden “*garip, saçma, mantığa sığmayan*” olarak adlandırıldığı anlaşılıyor⁶. Fakat bu olay gerçekleştiğine göre tarihçi “*Neden?*” sorusu sormalıdır. Bize göre, makul bir cevap bulmanın tek yolu Kırım Savaşı'nı uzun bir tarihsel süreç bağlamında ele almaktır. Bu süreçte hadiseler, küçük ve rastgele meydana gelen olaylar gibi görünseler bile belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşiyordu.

4 M.E. Chamberlain, *Lord Aberdeen*, (L.,1983), 303.

5 James Lawrence, *The Rise and Fall of the British Empire*, (N. Y., St. Martin's Press, 1994), 179, 180; C. J. Bartlett, *Defence and Diplomacy, Britain and the Great Powers 1815-1914*, (Manchester-N.Y.: 1993), 44-48; R. Palmerston Bullen, *Guizot and the Collapse of the Entente Cordiale*, (L., 1974), 334.

6 N. Rich, *Why the Crimean War? A Cautionary Tale*, (University Press of New England, 1985), Passim.

1780'li yıllardan itibaren Şark Meselesi'nde yaşanan gelişmelere göz attığımızda savaş başlatması muhtemel iki gerçek ile karşılaşırız: Rus-Osmanlı ve Rus-İngiliz anlaşmazlıkları. Rus-İngiliz çatışması, Rus-Osmanlı çatışmasından farklı olarak savaşların doğrudan nedeni değildi, ancak Balkan-Karadeniz bölgesinde gergin anların ortaya çıkmasının kesinlikle birinci nedeniydi. Böyle bir durumda, olasılık teorisine göre er ya da geç bu gerginlik kendini göstermek zorundaydı ki bu neredeyse iki kez oluyordu. 1791 Özi meselesi, Londra ve St. Petersburg ilişkilerinin kopma noktasına geldiği ilk olaydır⁷. William Pitt Jr. Hükümeti İngiliz filusunun Rusya'ya savaş ilan edilmesinin ardından Karadeniz'e girmesinden yanaydı. Alternatif tarih sevenler için 1854-1856 olaylarını öngörüymüşçasına başarısız bir savaş senaryosunu hayal etmek kesinlikle cezbedici olacaktır. Akla gelen soru ise şudur: Şayet bu savaş gerçekleşseydi yine “*garip, saçma, anlamsız*” olacak mıydı? Sonuçta, krizin beklenmedik bir şekilde ortaya çıktığı söylenebilir. Çünkü İngilizler kan dökmeyi kabullendikleri Özi'nin yerini bile bilmiyorlardı.

Rus-İngiliz ilişkileri tarihindeki ikinci savaş alarmı, 1837'de, Çerkeslere silah ve tuz taşıyan ve böylece Rusya'nın gümrük kurallarını ihlal eden İngiliz uskunası Vixen'in Kafkas kıyılarında tutuklandığı zaman ortaya çıkmıştı. Olay hızla uluslararası bir krize dönüşerek Londra ve St. Petersburg'u savaşın eşiğine getirmişti. Dönemin birçok Avrupalı politikacıları ve diplomatları, savaşın kaçınılmazlığından neredeyse emindi. Bunlar arasında, yakın çevresine bunun “*korkunç bir savaş*” olacağını söyleyen I. Nikolay da vardı⁸.

Durum tehlikeli ve öngörülemeyen bir yönde geliyordu. İngiliz Parlamentosu ve toplumundaki hırs gitgide artıyordu. Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın Londra'da yol açtığı manevi sarsıntı, kendisini açıkça belli ediyordu. Avrupa'nın göz yumması dolayısıyla her yerde St. Petersburg'un Boğazlar ve tüm Türkiye'nin efendisi haline geldiği anlatılıyordu. Sonrasında da Hindistan'a saldırmaya devam edeceği ve sonunda orayı da ele geçireceği söyleniyordu. 1833'ten sonra Rusya'nın Karadeniz'de elde ettiği baskın konum, İngilizlerin onurunu zedelemeye başlamıştı. Bunun cevapsız bırakılması, tüm dünyaya İngiltere'nin Rusya karşısında çaresizliğini kabul

7 P.C. Webb, “Sea Power in the Ochakov Affair of 1791”, *The International History Review*, Vol. 2, No. 1 (Jan., 1980), 13-33.

8 V.V. Degoev, “Kavkaz i velikie derjavı 1829-1864 gg.”, *Politika, vojna, diplomatiya*, M.: «Rubeji XXI», (2009), S. 70-102.

etmesi ve daha da aşağılanmaya hazır olması demektir. Kamuoyu bir düşünce ile birleşmişti. Ruslar “*kaba kuvvet*”ten başka bir dil anlamadığından, onlarla o dilde konuşulması gerekiyordu.

İlk başta, Londra bu söylenenlerin peşinden gitmeyi tercih etti. Ancak geri dönüşü olmayan sonuçlarla dolu bir dizi riskli adım atmıştı. Adalar’daki İngiliz filosu, Çanakkale Boğazı’nın girişinde konuşlanmak ve yeni talimatları beklemek için emir almıştı. İngiltere’nin İstanbul Büyükelçisi John Ponsonby, İngiliz donanmasının Boğazlar’dan geçişi, ayrıca Batum’da veya Poti’de bir İngiliz deniz üssü inşa edilmesine yönelik Bâbıâli ile görüşmelere başlamıştı.

Başka bir deyişle, Sultan II. Mahmud’u Hünkâr İskeleyi Antlaşması’nı feshetmeye ve Rusya’ya karşı savaşa katılmaya ikna etmeye çalışıyorlardı. Sultan, avantaj ve dezavantajları dikkatlice değerlendirdikten sonra İngiltere’nin aksine, ayrılıkçı Araplara karşı mücadelede İstanbul’a gerçek yardım sağlayan St. Petersburg ile iyi ilişkiler kurmanın, Palmerston’un, onu sürüklemek istediği riskli maceradan çok daha önemli olduğu sonucuna varmıştı.

II. Mahmud, “*karşı konulamaz*” teklifi reddettiğinde Londra, bunun kapitülasyon olarak gözükmemesi için krizin diplomatik çözüm yollarını aramaya başladı. St. Petersburg, Vixen olayını, İngiliz hükümeti ile hiçbir ilgisi olmayan maceraperestlerin girişimi olarak göstermeyi teklif ederek İngilizleri bu durumun ikileminden kurtarmayı teklif etti.

II. Mahmud’un soğukkanlılığı, savaşın önlenmesinde muhtemelen kilit rol oynamıştı. Ancak sultan bu teklifi reddetmeseydi olayların gidişatı nasıl bir savaşa yol açacaktı? Kim kimin tarafında yer alacaktı? Karada ve denizde hangi yerler hedef olacaktı? İngiltere, Rusya’yı yenmeyi ve barışa zorlamayı başarır mıydı ve bu hangi şartlar altında gerçekleşirdi? Ve nihayetinde, bu savaş “*rastgele*” çıktı denir miydi?

Bu sorular, alternatif tarihe çok az hayranlık duyanların bile ilgisini çekecek türden sorulardır. Cevapları olduğu için değil. Bu gerçekleşmeyen senaryolar, savaşların kaynağındaki düzenli ve rastlantısal ilişkinin gizemli probleminin çözülmesini teşvik ediyor. Bugün, bir nedenden dolayı savaşa dönüşmeyen 19. yüzyılın uluslararası problemlerinin incelenmesi son derece önemlidir, zira en kötü olayları önlemenin ve onlardan tecrübe edinmenin yollarını daha derinden keşfetmemize olanak tanırırlar.

1853-1856 KIRIM SAVAŞI ARİFESİNDE RUS SAVAŞ STRATEJİSİ VE İSTANBUL BOĞAZI ÇIKARMA HAREKÂTI

Alexey Alekseevich KRIVOPALOV¹

Çev. Ruhan GÜL²

Viyana uluslararası ilişkiler sistemi, Napolyon savaşlarının sona ermesine müteakip 1815'te şekillenen ve I. Dünya Savaşı'na kadar bir şekilde süren en büyük gücün ve istikrarın dönemiydi. Ne yazık ki Avrupalı devletler arasında uzun süre devam eden barış dönemi 19. yüzyılın ortalarında son bulacaktı.

Tarih yazımı geleneğinin aksine Kırım Savaşı'nın sonucuna sadece Kırım seferi etki etmemiştir. Zira savaşın sonucuna, Karadeniz'de gerçekleşen askerî faaliyetlerin de üzerinde bazı faktörlerin etkisi büyüktür³.

Kırım Savaşı'nın bilinen senaryolar sonucunda başlamış olması için, Büyük Doğu Buhranı'nın da kronolojik olarak çoğu zaman çekişmeli, bazen de düşmanca ilişkiler içinde olan İngiltere ve Fransa'nın yaklaştığı döneme tekabül etmesi gerekmektedir. İngiliz-Fransız bloğu kendini gitgide belli etmeye başlayınca Rusya'nın dışarda kalmasını tamamlıyormuşçasına Fransız ve Avusturya'nın yakınlaşma süreci başladı. Ancak gerçekte Viyana ve Paris arasındaki soğukluk gitgide artıyordu⁴.

Rusya'nın Avusturya'nın İtalya üzerindeki çıkarlarını garantileyememesi, Fransız-İngiliz ittifakının ise Avusturya'nın Rusya'ya karşı Balkanlar'daki çıkarlarını garantilemesi sonucunda, Rus diplomasisinin 1830'larda oluşturduğu ikili ittifaklar sistemi özünde işlevini kaybetmiştir.

Sonuç olarak 1854 baharında doğuda yaşanan kriz, büyük bir Avrupa

1 Doktora Adayı, Kıdemli Araştırmacı, Post-Sovyet Çalışmalar Merkezi, Y. M. Primakova Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler üzerine Ulusal Araştırma Enstitüsü (RAS Üniversitesi), krivopalov@centero.ru, ORCID: [0000-0002-7916-036X](https://orcid.org/0000-0002-7916-036X).

2 Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Hava Harp Okulu Dekanlığı Yabancı Diller Bölüm Başkanlığı Bölgesel Diller Ana Bilim Dalı Başkanı, rgul1@hho.edu.tr

3 Krivopalov A.A. Feldmarşal I. F. Paskeviç i russkaya strategija v 1848-1856 gg. M., 2019.

4 Daly J.C.K. Russian Seapower and "The Eastern Question" (1827-1841). Annapolis, 1991. P. 183, Butkovskiy Ya.N. Sto let avstriyskoy politike v vostočnom voprose: v 2 t. SPb., 1888.

1854-1855 yılları arasında Rusya'nın stratejik konumu

- Batı sınırındaki ana kaleler
- Rus ordusunun konuşlandırılması
- Avusturya ordusunun genel hareketi
- Prusya ordusunun kısmi hareketi
- İsveç ordusunun kısmi hareketi
- Türk ordusu
- Avusturya kıtalarının Galiçya ve Bukovina'da toplanması
- Keşif seferleri ve müttefik filoların faaliyetleri
- Pripet Havzası

savaşına doğru hızla büyüdü. Rus İmparatorluğu Fransa, İngiltere, Osmanlı ve Sardinya devletlerinden oluşan koalisyonla karşı karşıya geldi. Avusturya, Prusya ve İsveç'in duruşları ciddi endişelere sebep oluyordu. Böylesi bir savaştan zaferle ayrılmanın mümkün olmadığı aşikârdı ve ancak barış koşullarının olabildiğince iyi olması için savaşılacaktı.

1852-1853 yıllarında çatışma arttıkça içinde yer alan taraflar kendi dış politikalarını güçlendirmek için giderek daha fazla askerî faaliyetlere başvurdu. Bu yolda ilk adımı Mayıs 1852'de Fransa attı ve 1841 Boğazlar

Sözleşmesi'ne aykırı olarak Charlemagne savaş gemisini Haliç'e gönderdi. Öte yandan Rus İmparatorluğu ise elinde bulundurduğu askerî-diplomatik baskı araçlarına güveniyordu.

Bildirim konusu, Karadeniz filosunun ve V. Piyade Kıtası'nın başarısız İstanbul Boğazı çıkarmasıdır. Bu konunun dikkat çekici olmasının sebebi ilk klasik plan olan “önleyici saldırı” ile askerî gösteri arasında kalmasıdır. Sonunda, bu iddialı projeyi başarısız kılan husus belirsizliği oldu. Askerî hazırlıkların derin bir gizlilik içinde yürütülmesi, planın istikrarsız Osmanlı hükümetine karşı psikolojik baskı unsuru olarak kullanılmasına imkân vermedi. Buna ilaveten maddi yetersizlikler planın kritik bir dönemde devreye sokulmasına ve Boğazlar meselesinin askerî yolla çözülmesine olanak tanımadı.

Kırım Doğuda Yaşanan Kriz Kırım Savaşı'na Dönüşüyor

Rusya ile Fransa arasında uzun süredir dolaylı yollarla devam eden çatışma, 1852'nin sonuna doğru gitgide şiddetlendi. Kutsal yerlerle ilgili dinler arası anlaşmazlığı başlatan taraf Rusya olmasa da, I. Nikolay'ın Fransa'nın İstanbul üzerinde giderek artan etkisine son vermek için harekete geçmeye karar verdiği zaman son derece uygunsuzdu. 1850'lerin başlangıcı, Rusya'nın Boğazlar rejimi meselesinde ve Osmanlı Ortodoks tebaasının Rus himayesine girmesi konusunda tek taraflı adımları 1833 yılına kıyasla olumlu sonuçlar vaat etmiyordu.

Fransa'nın yaptığı askerî gösterilerin yanı sıra Avusturya ile yaşanan Karadağ krizi ve ardından Avusturya Kontu H. F. Leiningen tarafından verilen ültimatoma kabul edilmesi ile Osmanlı hükümeti dış politikadaki taviz limitini büyük ölçüde yitirdi. A.S. Menşikov'un İstanbul'da yürüttüğü Osmanlı Ortodoks tebaasının Rus himayesine girmesi ile ilgili çalışmaları içinde bulunulan şartlar nedeniyle başarıya ulaşamadı.

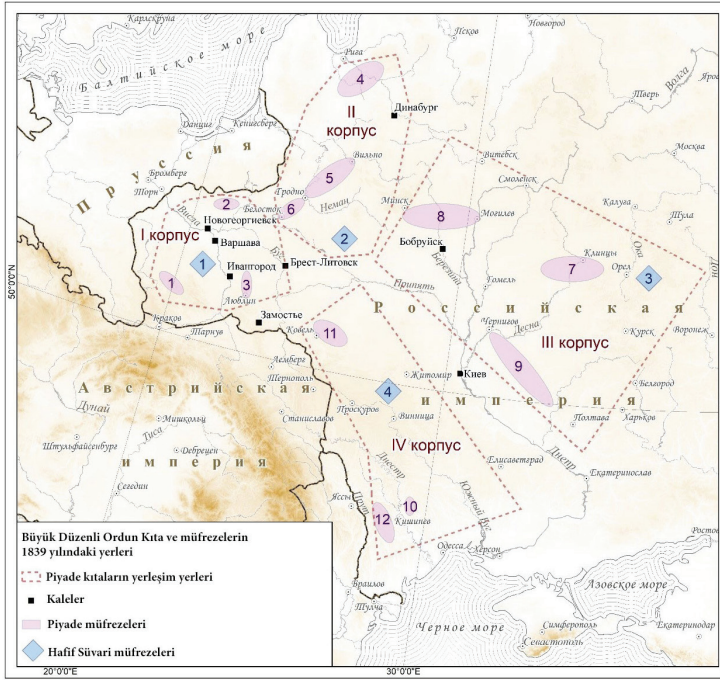
Rus hükümeti, İngiltere-Fransız ve Avusturya-Prusya yakınlaşması tehlikesini çok küçümsemişti. Fransa'nın Cezayir'de sürdürdüğü savaş da sona eriyordu. 1850'deki Olmütz Anlaşması'nın imzalanmasından sonra Avusturya kendi politikasını desteklemek için önceden olduğu gibi Rusya'ya ihtiyaç duymuyordu.

Rus İmparatorluğu'nun yönetim şekli 19. yüzyılın ortasında otokratik monarşiydi. Dolayısıyla da imparatorun gücünün üstünde hiçbir yasal sınır yoktu. Bürokrasinin ve yüksek devlet kurumlarının ilkel doğası ve ruhuna uygun olarak imparator, bu yönetim politikasının kilit figürü idi. Rus ordusunun en yüksek rütbeli şahsı Nikolay, silahlı kuvvetleri, askerî idareyi, personel atamalarını, ordunun örgütsel yapısını, asker alımlarını, kale ve yol inşalarını, Rus askerî istihbarat raporları dikkate alınarak çalışmaların yürütülmesini, dış politikayı ve diplomasiyi, yabancı devletlerle ilişkileri kendi kontrolü altında tutuyordu.

I. Nikolay, şahsen yaptığı seçimler sonucunda kendine danışman ve asistanlarından oluşan bir çalışma kadrosu oluşturmuştu. Bu çevreye ayrıca Nikolay'ın gözünde ahlaki ve profesyonel otoriteye sahip, Napolyon Savaşları'na katılmış alanında uzman gaziler de dâhil edilmiştir. Her ne kadar bu grubun bazı temsilcileri Nikolay'a yakın ve gayri resmi statülere sahip kişilerden oluşsa da, Rus ordusunun amaç, hedef ve dış politikasının belirlenmesi yetkisini yüksek otorite onlara vermişti.

1831'den 1855'e kadar Varşova'nın en Aziz Kontu sayılan Mareşal İ.F. Paskeviç-Erivanski, 1831'den sonra Nikolay'ın askerî politikasının vazgeçilemez anahtarı sayılan "*Büyük Düzenli Ordu*"nun başındaydı. Bu Büyük Düzenli Ordu, imparatorluğun en büyük Kara Kuvvetleri kıtalarının birleşiminden oluşuyordu. Paskeviç'in bu ordusu birbiriyle bağlantılı en önemli görevleri üstlenmişti. Bunlardan ilki Avrupa'da olası ciddi bir savaş durumunda Rus kara kuvvetlerinin dağıtılarak konuşlanması; ikincisi bu ordunun Lehistan Krallığı'nın iç güvenliğinden ve ülkede askerî garnizon bulundurmaktan doğrudan sorumlu tutulması; üçüncüsü ise ikinci hattın piyade ve yedek süvari kuvvetleri şeklinde takviye alan bu Büyük Ordu'nun gelecekteki herhangi bir savaş durumunda merkezî güç haline gelecek olmasıydı. I. Nikolay'ın egemenlik sürecinin büyük çoğunluğu boyunca, Paskeviç, imparatorluğun yüksek askerî idare sisteminde bir baş figür olarak kalmıştı.

Yüce Majesteleri A.S. Menşikov, 1829'dan beri Deniz Kuvvetleri'nin başkanlığını yürütüyordu. 1836'da Rus İmparatorluğu'nun Bahriye Nazırı oldu. Rus filosu 19. yüzyılın başındaki göreceli bir düşüş döneminden sonra onun önderliğinde toparlandı ve dönemin üçüncü büyük filosu haline geldi.

1853 yılında ise Şark krizinin alevlenmesi sırasında Menşikov, İstanbul'da başarısızlıkla sonuçlanacak diplomatik bir görevin başına getirilmişti.

Menşikov ve Paskeviç'in imparatorluğun dış ve askerî politikası üzerindeki etkisi, hem Hâriciye Nazırı Şansölye Kont K.V. Nesselrod hem de Harbiye Nazırı Kont V.A. Dolgorukov'un kararlarını doğrudan etkiliyordu. I. Nikolay, Paskeviç ve Menşikov'un birinci kademedeki temsilcilerine karşı, Rusya'nın askerî-politik alanındaki elit temsilcileri, yönetimin ikinci kademesini oluşturuyorlardı.

1853 yazında, krizin doruğunda Paskeviç, Osmanlı'nın Rus hükümetinin şartlarını yerine getirmesi için imparatora Tuna civarındaki prenslikleri işgal etmesini tavsiye ettiğinde Menşikov bu düşünceye katılmamıştı. Osmanlı üzerindeki en etkili baskı aracının Tuna civarındaki prensliklerin işgali değil, Kuzeydoğu Anadolu olduğuna inanıyordu. Zira böyle bir eylem Batı Avrupa güçlerinin çıkarlarını doğrudan etkilemiyordu ve İngiliz-Fransız-Osmanlı

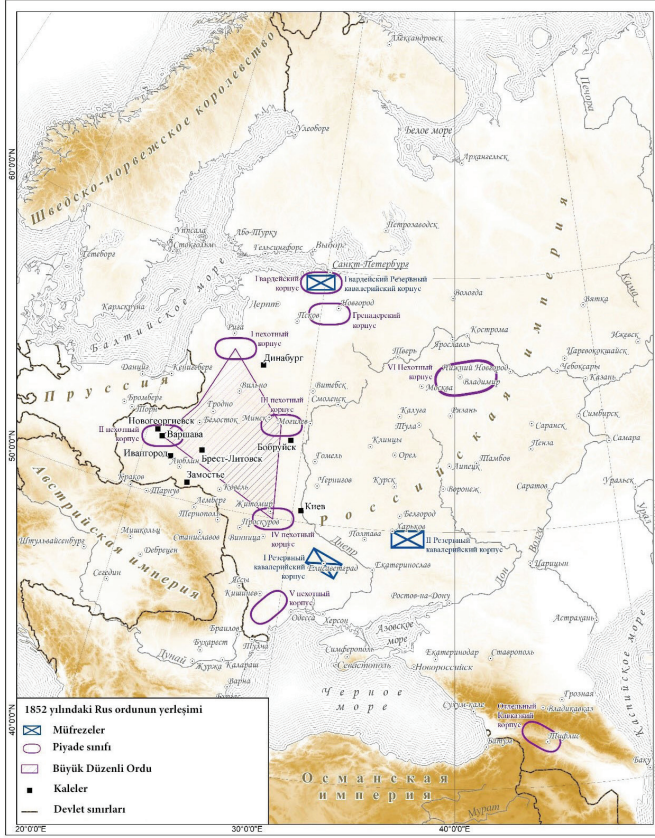
ittifakı oluşumunu engellerdi. Bilindiği üzere I. Nikolay, Menşikov'un Küçük Asya'ya yönelik saldırısını, Kars, Batum ve Bayezid kalelerini beklenmedik bir taarruz ile ele geçirme planını reddetmişti. Anlaşılan o ki, 1853 ilkbahar ve yazında Osmanlı ile başlayan savaş, Rus imparatorunun planlarının bir parçası değildi. Rus diplomasisinin bir takım hataları ve I. Nikolay'ın olayları hafife alması nedeniyle, imparator Osmanlı'nın kısa sürede parçalanmasına yönelik elle tutulur planlar yapamamıştır. İmparatorun politikası uzun vadede savunmaya yönelikti. Neredeyse tüm hükümdarlığı boyunca Nikolay, Osmanlı İmparatorluğu'nu “*zayıf bir komşu*” olarak koruma ilkesine tutarlı bir şekilde bağlı kaldı. I. Nikolay, Osmanlı'nın varlığına son verme arzusundan çok, İstanbul'a karşı gitgide artan dış devletlerin, özellikle Fransa'nın etkisini bitirmeye yönelikti⁵.

Büyük devletler, kendilerinin onayı olmadan St. Petersburg'un emri vaki yaparak Osmanlı Devleti'ni tampon bölge ilan etmesine göz yumamazdı. Avusturyalı diplomat A. Prokesch von Osten'e göre, “*Politikada Şark Meselesi olarak adlandırılan şey, aslında Rusya ile Avrupa'nın geri kalanı arasında yaşanan tartışmadır*”. Osmanlı İmparatorluğu'nun korunması Avrupa dengesinin en önemli unsuru olduğundan İngiltere, Fransa ve Avusturya, Boğazlar'ın kaderini Rusya'nın tek taraflı kararına bırakmayacaklarını hem Şansölye K.V. Nesselrode ve hem de I. Nikolay çok iyi biliyordu. Rusya'nın amacı 1853 yılında İstanbul'da kontrol edilemeyen Fransız etkisinin büyümesini sınırlandırmak olsaydı, o zaman Boğaz'a yönelik önleyici bir çıkarma garantisi altına alınacaktı. Bu, herhangi bir müttefiksiz koalisyona karşı umutsuz bir savaşın başlangıcı olacaktı.

Rusya hükümeti, uluslararası komplikasyonlar durumunda tipik bir ihtiyat önlemi olarak yaklaşmakta olan krizin ölçeğine göre “*Büyük Ordu*”nun birkaç kıtasını veya tamamını gelecek için hazırlamaya başlamıştı. 1833 ve 1839'da ortaya çıkan uluslararası kriz Paskeviç'e verilen yalnızca bir kısım askerî birlik ile halledildiyse de, 1848'deki devrim krizi ve 1852'deki olaylar için daha ciddi askerî hazırlıklar yapmak gerekecekti.

Barış zamanında, General Yardımcısı A.N. Liders, Novorossisk'de ve Kırım'da bulunan V. Tuna Piyade Kıtaları'ndan sorumluydu. Osmanlılarla muhtemel bir çatışma beklentisine karşı V. Kıta Ordusu, Büyük Ordu'nun askerleri ile birleştirildi ve daha sonra iki bölüme ayrıldı. I. ve II. piyade

5 Taylor A.J.P. *Borba za gospodstvo v Yevrope. 1848-1918. M., 1958. S. 91-92.*

birlikleri Lehistan, Litvanya ve Baltık bölgesinde bulunan General Yardımcısı F.V. Rigider'in emrinde kalırken III. ve IV. piyade birlikleri V. kıta ile birlikte güneye sevk edildi ve orada General Yardımcısı M.D. Gorçakov'un Tuna Ordusu'nu oluşturdu. Ağırıklı olarak zırhlı süvarilerden oluşan iki yedek tümen de Pripet Havzası'nın güneyindeki düz bozkır alanlarına yerleştirildi.⁶

Askerî hazırlıklar Karadeniz filosunda da yapıldı. 1852'nin son aylarında ve 1853'ün başlarında Nikolay, Karadeniz filosu tarafından Yardımcısı Amiral V.A. Kornilov başkanlığında hazırlanan Boğaz çıkartması planından son derece umutluydu. Başarılı olduğu takdirde Boğazlar'ı Rusya'ya düşman

6 Raspisanie suhoptutnıh voysk. SPb., 1852.

olan devletlerin donanmalarına sonsuza kadar kapatacakmış gibi görünen bu planın, çaresi bulunamayan bir takım eksik yönleri vardı⁷.

Rus Stratejisinde Karadeniz Boğazları, İmparatorluğun Deniz Gücünün Sınırları

Boğaz'a çıkarma yaparak karaya çıkma ve böylece Osmanlı'ya ani saldırı düzenlemenin olası stratejik sonuçları hakkında bu kadar cesur, ancak son derece riskli bir karar, dış politikayı dikkate almadan uygulanamazdı. I. Nikolay ve Şark'taki Rus siyasetinin hedefleri ve yöntemlerine ilişkin en yakın danışmanlarının nihai karar verememeleri, başarısız operasyon planlama ve hazırlamasına eşlik eden süreci büyük ölçüde önceden belirlemişti.

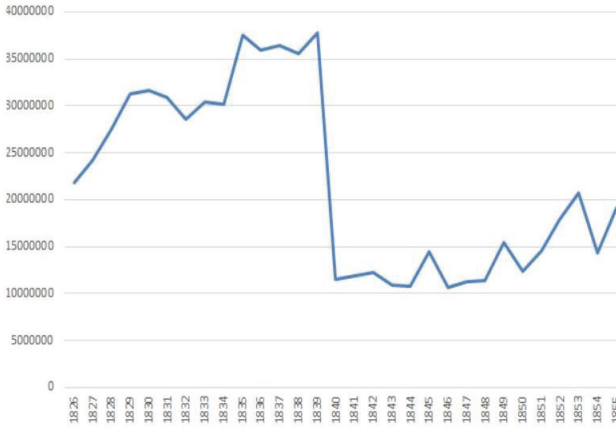
Boğazlar'ı tamamen kendi hâkimiyeti altına almak, Rusya'ya şüphesiz askerî stratejik ve ekonomik avantajlar sağlayacaktı. Ancak Boğazlar'ı elde etmek için Rus hükûmeti Avrupa güçleri ile büyük bir savaşa girmek zorundaydı. Sadece Boğazlar için bunu yapmak mantıksız gibi görünüyordu. Teoride, Rusya Boğazı 1802-1815 yıllarında yani Napolyon savaşlarının en canlı ve sıcak günlerinde, zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'nun mirası konusunda ihtilafa düşen Avrupa devletleri dolayısıyla hiçbir müdahale olmadan ele geçirebilirdi. Ancak 19. yüzyılın başında Rus Karadeniz filosunun vahim denilebilecek bir durumda olması bu harekâtı engelledi⁸. Daha sonraki yıllarda, Karadeniz filosu canlandı ve yeniden ciddi bir savaş gücüne dönüştü⁹; ancak aynı zamanda, izole edilmiş bir Rus-Osmanlı çatışmasının bir parçası olarak çıkarma operasyonuna izin verecek elverişli uluslararası ortam artık yoktu.

Bilindiği üzere, Rus donanmasının kurulma amacı kara kuvvetlerine yardım etmektir. Bu donanma, kara kuvvetlerine destek olarak çok dar işlevsel amaçlar için oluşturulmuştu. Alfred Mahan'ın askerî-politik yaklaşımı, Rus devletine çok yabancıydı. Rusya'nın deniz gücü kendi ekonomik çıkarlarıyla

7 Lihaçev D. Oçerk deystviy Çernomorskogo flota v 1853-1854 gg. // Voennyi sbornik. 1902. № 3. S. 46. Zayonçkovskiy A.M. Vostoçnaja vojna 1853-1856 gg. v svyazi s sovremennoy ey političeskoy obstanovkoy: v 2 t. SPb., 1908-1913. T. 1. Prilojenie. S. 585-592. Sm. takje: Vitse-admiral Kornilov. Sbornik dokumentov. M., 1947. S. 173.

8 Ayrapetov O.R. Na Vostoçnom napravlenii. Sudba Bosforskoy ekspeditsii v pravlenie imperatora Nikolaya II // Poslednyaya vojna imperatorskoy Rossii. M., 2002. S. 158-261.

9 Ogorodnikov S.F. Istoričeskij obzor razvitiya i deyatelnosti Morskogo ministerstva za sto let ego sušestvovaniya: 1802-1902. SPb., 1902.

Deniz Dairesince oluşturulan 1826-1855 yılları arasındaki harcamalar tablosu

uyumlu değildi. İmparatorluğun refahı büyük oranda geçimlik ekonomiye bağlıydı, dolayısıyla devletin ekonomisi tahıl ihracatının yapıldığı deniz yollarının kontrol edilmesine bağlı değildi. Bu, aynı zamanda, gemiyle ticaret yapmayan ama dünyanın üçüncü büyük askerî donanmasına sahip Rusya için bir paradokstu.

Rus donanması, aslında birinci sınıf deniz güçlerinin donanmalarıyla savaşa girmek için tasarlanmamıştı. 1827’de Menşikov tarafından onaylanan “*Donanma Oluşturma Komitesi*”nin kararlarına, Karadeniz için oluşturulacak filo Osmanlı’nın sahip olduğu gemilerden, Baltık için oluşturulacak filo ise Danimarka-İsveç filolarından daha iyi olmalıydı. Bu amaca tam olarak 1830’larda ulaşıldı.

Nikolay daha sonra donanmaya olan eski ilgisini yavaş yavaş kaybetmeye başladı. Nikolay 30 yıllık hükümranlılığı boyunca toplamda, 69 hat gemisi, 47 yelkenli fırkateyn, 10 buhar makinesi destekli yelkenli fırkateyn, 43 yandan çarklı vapur ve yaklaşık 600 adet küçük gemi inşa edilmişti. Ancak 1830’larda her yıl yaklaşık 7 ila 10 adet hat gemisi inşa ediliyorduydu da daha sonra gemi inşalarının hızı keskin bir şekilde düşmüştü. 1840’lara doğru yılda sadece 2 hat gemisi, 1 yelkenli fırkateyn ve 3 küçük gemi inşa ediliyordu ¹⁰.

10 Donald W. Mitchell, *A History of Russian and Soviet Sea Power*, (L., 1974) 137.

1841 İkinci Boğazlar sözleşmesi, Petersburg tarafından Rus diplomasisinin yenilgisi olarak kabul görmedi. Aksine, 1833 Hünkâr İskeleye Antlaşması'na kıyasla Rusya'ya deniz harcamalarını 3 kata kadar azaltabilme imkânı sağlamıştır.

1839 yılında ise bu harcamalar yılda 37,7 milyon gümüş rubleye; 1840'da filonun maliyeti 11,6 milyon rubleye düşürüldü ve 1853'e kadar 20 milyon rubleyi geçmedi. Anlaşıldığı üzere, 1833 Rus-Osmanlı Anlaşması'nın imzalanması, Bahriye Nâzırlığı'nın bütçelerinde ciddi bir değişikliğe sebep olmamış¹¹ 1840'tan sonra büyük fonlarının buraya aktarılmaması üzerine, Rus filosunun gemi sayısında tekrar azalma görülmeye başlanmıştı.

Rus birlikleri, Osmanlı kıyılarına çıkarmayı 1833'teki Boğaziçi Seferi sırasında yapmıştı. Fakat bu çıkarma Osmanlı hükümetinin davetiyle mümkün olabilmişti. Bu tam teşekküllü bir çıkarma operasyonu değil, yalnızca askerî teçhizatın deniz yoluyla taşınmasıyla ilgiliydi. Bununla birlikte nispeten basit koşullarda bile keşif seferi için ikmal sağlama amacıyla Boğaz'a çıkarma yapan General N.N. Muravyov'un Karadeniz filosu İstanbul çevresinde taşıma tonajı sıkıntısı nedeniyle zorluklarla karşılaşmıştı¹².

1853 yılında Karadeniz filosu, Osmanlı sahillerine ilk amfibi birliklerini çıkartabilme imkânına sahip olsa da, bu birliklere takviye kuvvet gönderme ve ikmal desteği sağlama konusunda yeterli güce sahip değildi.

Rus birliklerinin İstanbul Boğazı'ndaki durumu, ancak Balkanlar'dan geçen ve ordunun iletişim hattını oluşturan büyük düzenli ordunun gelmesinden sonra sağlamlaşacaktı. Böylece, 1853'ün planlarında deniz çıkarması önemli stratejik bir rol üstlenmekteydi. Ani bir çıkartma durumunda, Akdeniz'deki İngiliz filoları ulaşana kadar Rusların Boğaz'ı kıyı topu bataryalarıyla doldurmaya yeterince zamanı olacaktı.

İngiliz Amiral W. Parker filosunun 1849 yılında Çanakkale bölgesindeki harekât deneyimlerine göre İngilizlerin Beşike Körfezi'nden Marmara Denizi'ne geçişi yaklaşık 7-10 gün sürecekti. Bu nedenle, geriye dönük olarak olaylara bakarsak 1853'teki müttefikler, Rus birliklerinin doğrudan

11 Ogorodnikov S.F., *İstoriçeskiy obzor razvitiya i deyatelnosti Morskogo ministerstva za sto let ego suşestvovaniya: 1802-1902*. SPb., 1902, S. 130.

12 Muravyov N.N., *Russkie na Bosfore v 1833 g. İz zapisok N.N. Muravyova (Karskogo)*. M., 1869.

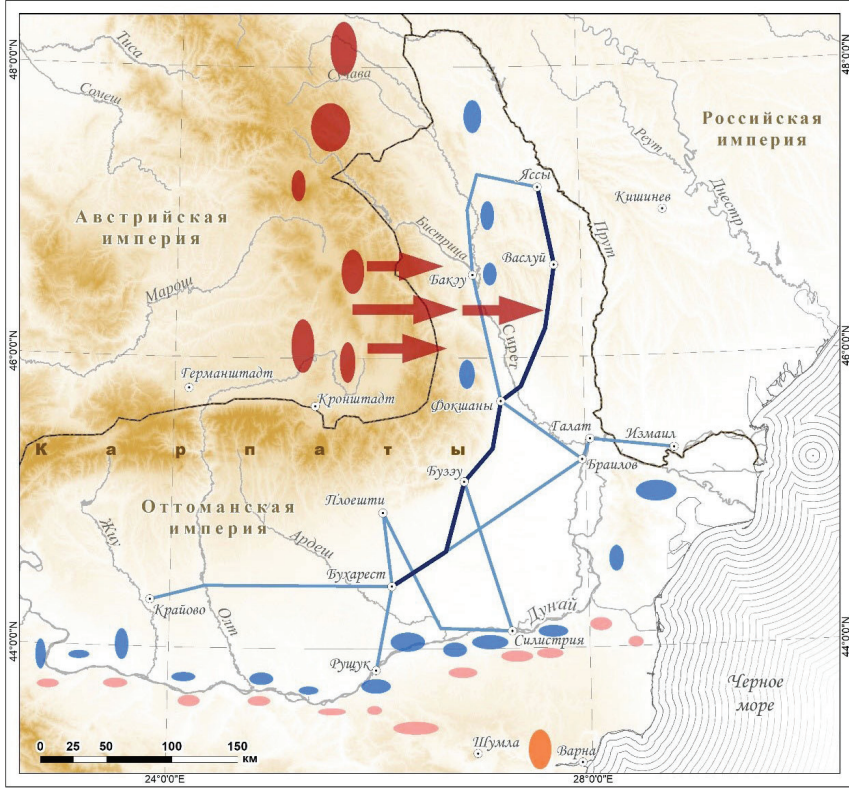
olarak kıyıya çıkarma yapmasını engellememiş olabilirdi. Ancak İngiliz ve Fransız gemilerinin Marmara Denizi'nde görünme tehdidi, Karadeniz filosunu stratejik olarak ümitsiz bırakıyordu.

Eğer İngiltere ve Fransa Marmara Denizi'ne girip sonrasında Boğaz'ı geçmeye çalışacak olursa, bu, sonuçları öngörülemeyen bir dizi deniz savaşının başlamasına yol açardı. Karadeniz filosunun yenilmesi durumunda ise Boğaz'a indirilen amfibi birliklerinin yok olması kaçınılmazdı. Bu savaşta Ruslar zafer kazanmış olsalar bile Boğaz'a indirilen birlikler düzenli destek alamadığı sürece her zaman savunmasız kalacaklardı. Olayların en iyimser senaryosunda bile Rus birliklerinin Eflak'tan geçerek İstanbul'a ve Boğaz'a karadan ulaşması birkaç ay alacaktı.

Tuna Savaşı, hiçbir zaman basit bir olay olmadı. Eflak ve Boğdan, Rus ordusunun Tuna Nehri'ne olası herhangi bir saldırısı karşısında birliklerinin büyük bir kitle halinde konuşlandırılmasında ilk bölge olmak için uygun değildi. Rusya'nın Avrupa tarafında bulunan yerleşim yerleri ile Tuna arasında yüzlerce kilometre vardı. Osmanlı sınırındaki birliklerin en elverişli koşullar altında bile toplanması birkaç ay sürüyordu. Eğer Avusturya ihtilafa müdahale etseydi ya da dostça olmayan bir tavır alsaydı Balkanlar'da gerçekleşecek hızlı bir askerî harekât mümkün olmayacaktı.

Tonaj sıkıntısı, gemiye alınabilecek birliklerin, özellikle de ilk seferde gönderilecek amfibi ve topçu birliklerinin sayısını oldukça kısıtlamaktaydı. 1853 yılında Karadeniz filosu iki tümene eşdeğer kuvvet oluşturacak güçteydi. Bu sayı, Boğazlar bölgesini 1833'te olduğu gibi Osmanlı hükümetinin daveti sayesinde işgal etmek için yeterli olacaktı. Muhtemelen bu, Osmanlıların ılımlı direnişiyle ve tam bir ani saldırı koşuluyla Boğaz'ın ele geçirmesi için de yeterli olacaktı. Osmanlı ordusunun ciddi bir direnişi veya yabancı filoların yaklaşması durumunda ise başarıdan söz edilemezdi.

Seferberlik müfrezesinin bir parçası olan V. Piyade Birliği'nin XIII. ve XIV. Piyade Kıtası'nı küçültülmüş üç tabura dönüştürülmesi kararlaştırıldı. Savaş atları sadece bir kutu cephanelik taşınması için kullanılabilirdi. Sadece minimum teçhizatla donatılmış askerler, filodan uzakta gerçekleşen operasyonlarda tamamen kendi başına ve çaresiz kalacaktı. Dönemin deniz topları, karadaki birlikleri ancak sahilin kenarında buldukları süre boyunca destekleyebilirdi. Kıyıya yakın yerlerde hat gemilerinin silahları işe yaramamaktaydı, zira bölge

- 1854 yılının bahar ve yaz mevsimindeki mevkileri
- Rus Tuna ordusu
 - Avusturya ordusu
 - Türk birlikleri
 - İngiltere ve Fransa keşif ordusu
- Tuna ordusunun iletişim ağları
- Temel ağlar
 - Yardımcı ağlar
 - ➔ Avusturya saldırısının muhtemel hareket yönü

dağlıktı. Aşırtma atışların yapılabilmesi için gerekli teknoloji ise ancak birkaç on yıl sonra bulunacaktı.

Boğaz'daki birliklerin savaşa devam edebilmeleri için malzeme, su, gıda ve mühimmat getirmeleri gerekiyordu. Böyle bir faaliyetin yerine getirilmesi, tamamen küçük nakliye gemileri filosuna bağlı olacaktı. Birinci kıtanın karaya çıkarılmasından sonra Rus donanmasına ait muharebe gemileri, Avrupa deniz kuvvetlerinin gelişini beklemek üzere Büyükdere'de demirleyip pozisyon

alacaklarından, tekrar nakliye için kullanımları söz konusu olamazdı. Böylece Karadeniz filosunun elinde ilave birlikleri ve cephaneyi aynı anda taşıyabilecek boş tonajda gemi kalmıyordu.

İlk seferde gönderilmesi planlanan iki piyade tümenindeki asker sayısının arttırılması da mümkün değildi, zira çıkarma sonrasında ikmal desteği imkânsız hale getiriyordu. Sonuç olarak indirilen birlikler sadece kara yoluyla takviye alabilirlerdi ve bunun için Tuna Ordusu'nun Balkanlar'ı tek seferde geçmesi gerekiyordu, ne var ki tüm Rus-Osmanlı savaşları boyunca Ruslar bunu hiçbir zaman yapamamışlardı.

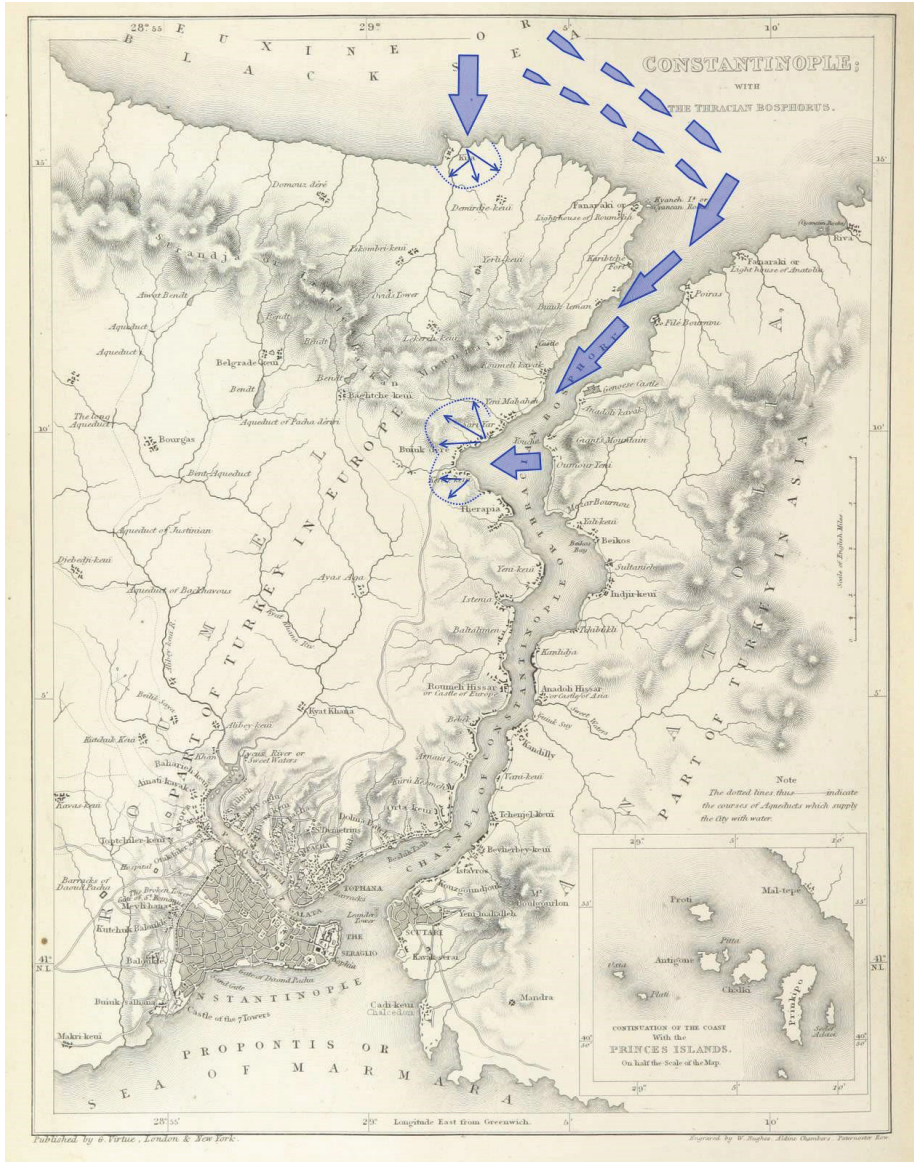
Eğer ani çıkarma planı başarısız olur ve buna ilaveten nispeten güvenli olan Büyükdere Körfezi de ele geçirilmezse, B planında çıkarma yapılabilecek bölge olarak Kilyos'un açık arazileri kalıyordu. Amiral Kornilov'un tahminlerine göre kuzeydoğu ve kuzeybatı yönündeki rüzgârların biraz olsun şiddetlenmesi bile yük indirme faaliyetlerini imkânsız hale getirebilirdi.

1853 baharında ani bir çıkarma harekâtının başarılı olma olasılığı azdı. Bu zamana kadar birkaç ay boyunca, Rusya, Osmanlı ve Fransa arasında diplomatik anlamda giderek artan yoğunlukta müzakereler devam ediyordu. Bu tartışmalara daha sonra İngiliz Elçisi Stratford - Canning katıldı. Boğaz üzerindeki Osmanlı ordusu ve kıyıdağı ağır silah depoları da yavaş yavaş savaşa hazır hale getiriliyordu. Amiral A.L.F. Régno de la Suce'in komutasındaki Fransız filosunun Salamis Adası'na doğru yola çıktığı, Malta'daki İngiliz filosunun da her an demir alabileceği haberi alınınca Rusya, çıkarma harekâtını rafa kaldırmak zorunda kaldı. Olumsuz uluslararası zemin ve birçok teknik zorluk, hazırlıkları süren çıkarmanın stratejik olarak anlamsız olduğunu Rus hükümetine açık şekilde göstermekteydi. Devamında gelişen olaylar neticesinde çıkarma planı tamamen gündemden kalktı.

Osmanlı Develiti'nin varlığını sürdürmesi gerekliliği Avrupa'daki dengelerin korunması için önemli bir unsurdur. Bu durum Rusya'ya, Osmanlı ile olan hesaplarını kimsenin karışmadığı bir Rus-Osmanlı mücadelesi çerçevesinde çözmesine müsaade etmiyordu.

Şark Meselesi olarak adlandırılan sürece en az dört büyük Avrupa gücünün

ÇARLIK RUSYASI VE BOĞAZLAR

dahil olması, Boğazlar'daki rejimin Rusya lehine doğru evrilmesini neredeyse imkânsız kılıyordu. Şayet Avrupa sahnesindeki katılımcılar Rusya lehine duruş sergileselerdi, bu durumda Rusya batı sınırında duran 2-3 tûmenden oluşan birliklerini çıkarma yapacağı Boğaz'a destek vermek için çekebilirdi. Dahası, tarihin de gösterdiği gibi Rus ordusu Osmanlı ile yapılan herhangi bir savaşta Tuna'ya baskı yapmadan ve Balkanlar'ı aşmadan İstanbul ve Boğaz'ı tek bir çıkarma ile elde edemezdi¹³.

Boğazlar'da kontrolü ele geçirmek stratejik açıdan Rusya için çok önemliydi ve uzun zamandır bunun hayalini kuruyordu. Ancak I. Nikolay'ın gözünde bu ödülü elde etmek için Avrupalı güçlerle karşı karşıya gelmeye değmezdi. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Avrupa'daki konjonktür, kimsenin karışmayacağı bir Rus-Osmanlı çatışmasının başlamasına kesinlikle müsaade etmezdi. Bu çatışmaya bir veya iki adet birinci sınıf donanmanın dahil olması ile çıkarma harekâtının başarılı olma olasılığı doğrudan sıfırlanıyordu.

Sonuç olarak, 19. yüzyılın ortasında Rusya'nın İstanbul Boğazı'na yönelik çıkarma planı güven vermiyordu, ayrıca meydana gelebilecek birçok dış etkene bağlıydı ve başarılı bir şekilde gerçekleşmesi ancak şansa kalmıştı. Karadeniz filosunun bağımsız bir şekilde, Balkanlar'dan kara yoluyla gelecek desteğe bağlı kalmadan Boğaz'a saldırabilmesini sağlayacak imkânlar ancak 19. yüzyılın sonunda, yeni teknolojik gelişmelerin yaşandığı, önemli ölçüde değişmiş bir dış politika ve askerî strateji sayesinde oluşmuştur.

13 Petrov A. N. Vliyanie Turetskih voyn s polovini prošlogo stoletiya na razvitie russkogo voennogo iskusstva. T. 2. Voynı s 1787-1812 gg. SPb., 1894. S. 323-336. Sm. takje: Petrov A.N. Voyna Rossii s Turtsiey 1806-1812 gg. T. 3. SPb., 1887. S. 421-431.

RUSYA’NIN 1878’DE İNGİLTERE, AVUSTURYA-MACARİSTAN VE OSMANLI DEVLETİ KOALİSYONUNA KARŞI SAVAŞ PLANI VE İSTANBUL BOĞAZI’NIN İŞGAL EDİLMESİ SORUNU

Oleg Evgenievich ALPEEV¹

Çev. Ruhan GÜL²

Bu makalede Rusya’nın 1878 yılında İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti koalisyonuna karşı savaş planlaması süreci ele alınmaktadır. 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı’nın sona ermesinden hemen sonra Rus ordusu Şark meselesini çözmeye, İstanbul Boğazı’nı ve İstanbul’u ele geçirmeye yönelik çalışmalar yürütmüştür. İngiltere ve Avusturya-Macaristan’ın muhalefetiyle karşılaşan Rusya, İstanbul şehrini ve İstanbul Boğazı’nı işgal edip etmemek konusunda kararsız kalmıştır. Bu kararsızlık Rusya’nın Berlin Kongresi’nde başarısız olmasının nedenlerinden biridir. Genelkurmay Başkanlığı ve Korgeneral N.N. Obruçev tarafından hazırlanan, Balkanlar’da ve Galiçya’da askerî faaliyetlerin yürütülmesini öngören bu planlar hayata geçirilememiştir.

1878 yılının Ocak-Şubat aylarında Türkleri mağlup ederek Balkanlar’daki mücadeleden zaferle ayrılan Rus ordusu, Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti İstanbul’a yaklaşmıştı. Kanlı savaşın sona ermesine rağmen imparatorluğunun askerî ve siyasî yönetimi, fırsattan istifade ederek Şark Meselesi’ni çözmeye, Boğaz kıyılarında varlığını sağlamlaştırma ve Balkan Yarımadası’nda egemenlik kurma hevesine kapılmıştı. Batılı güçlerin Balkanlar’daki barış sürecine müdahalesi, Rusya’yı, Osmanlı dışında, İngiltere ve Avusturya-Macaristan’ın koalisyonuna karşı yeni bir savaş süreci ile karşı karşıya bıraktı.

Rus tarihyazımında, Rusya’nın bu üç koalisyona karşı 1878 yılının kış ve yaz aylarında dönüm noktası sayılan savaş hazırlıklarının önemi, neredeyse hiç dikkate alınmamaktadır. Araştırmacılar, İstanbul ve Boğaz’ın işgal sorunu

1 Dr. Tarih

2 Dr.Öğr.Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Hava Harp Okulu Dekanlığı Yabancı Diller Bölüm Başkanlığı Bölgesel Diller Ana Bilim Dalı Başkanı, rgul1@msu.hho.edu.tr

nedeniyle yalnızca en yüksek askerî-politik çevrelerdeki mücadeleye dikkat çekmektedir. Bu konu, “Balkan Yarımadası’nda 1877-78 Rus-Osmanlı Savaşı” resmi çalışmasının dokuzuncu cildinde ve bu çalışmanın “Özel Eki”nin ikinci baskısında ele alınmıştır. Ancak savaş halindeki Balkan ordusu ile İmparator II. Aleksandr arasındaki ihtilafların tetkikleri yalnızca Nisan ayı ortasında, yani Başkomutan Yüce Kont Nikolay Nikolayeviç’in görevden alınmasından sonra yayınlanmıştır. Bu konuyla ilgili bilgiler, Savaş Bakanı D. A. Milyutin’in Nikolay Nikolayeviç’e yazdığı 27 Şubat tarihli mektupta, küçük ama özlü bir yorumla yer almaktadır. Bu mektup “*Bulgaristan’ın Türk Boyunduruğundan Kurtulması*” adlı belgenin ikinci cildinde yayımlanmıştır³. Çağdaş tarihçilerden O.R. Ayrapetov, Rusya’nın bu yeni savaş için yaptığı hazırlıkları Genelkurmay Başkanı Nikolay Nikolayeviç Obruçev’in biyografisinde incelemektedir. Ancak bunu, Obruçev’in yaklaşmakta olan çatışmada kurulması gereken güney-batı ordusunun karargâhını yönetmesi rolü bağlamında değerlendirmektedir⁴. Genel olarak Rusya’nın başlaması muhtemel savaşa hazırlık süreci, imparatorluğun 1878’in ilk yarısında içinde bulunduğu askerî-stratejik ve politik durumu gözardı edilerek incelenmiştir.

Kriz ortamının neredeyse her gün değiştiği 1878’in kış ve yaz aylarında, diplomatik ve askerî nitelikteki kararları oluşturup kabul etmek çok karmaşık bir süreçti. Rusya’nın hazırlık ve planlamadan oluşan bu yeni savaşı iki ayrı dönemde inceleniyor. 1878 Ocak’tan Mart sonuna kadarki ilk dönemin odak noktası İstanbul ve Boğaz’ı ele geçirme sorunu; ana konusu ise başkomutan, general yardımcısı ve mühendis-general unvanlarını taşıyan Kont Nikolay Nikolayeviç ve onun heyeti ile II. Aleksandr ve onun yakın askerî danışmanlarının Boğaz hakkında aralarında yaşanan çekişmelerdi. İkincisi ise Mart’ın sonundan 1 Temmuz’a kadar olan dönemdir. Bu dönemde Rusya Boğaz’ın batı kıyısını işgal etme fırsatını kaçırdığını fark etmişti. Askeriyenin önde gelenlerinin bu dönemdeki faaliyetleri, savunma savaşının hazırlanması yönünde değişmişti. Ayrıca düşman ittifaklarını alternatif politika ile çözme yoluna gidilmişti.

1878 yılının 3-5 Ocak arasında gerçekleşen Filibe Muharebesi sonucunda,

3 Osvobođenje Bolgarii ot turetskogo iga: dokumenti v treh tomah. T. tretiy. Borba Rossii i bolgarskogo naroda za sozdanie bolgarskogo gosudarstva. 1878-1879. (M., 1967), ss. 29-31.

4 Ayrapetov O.R. General-adyutant Nikolay Nikolaeviç Obruçev (1830-1904), *Portret na fone epohi*, (M., 2017), ss. 240-256.

Korgeneral İ. V. Gurko'nun komutasındaki Batı bölümünün Süleyman Paşa'nın ordusuna indirdiği darbeden sonra savaş halindeki Balkan ordusunun bundan sonra atacağı adımların belirlenmesi ihtiyacı gündeme gelmiştir. Bu zaferden sonra Osmanlı'nın kesin olarak yenildiği belli olmuş, böylece İstanbul'un yolu açılmıştı. 7 Ocak'ta Osmanlı heyeti ateşkes ile ilgili ilk teklifleriyle Kazanlık'taki Rus karargâhına geldiler. 8 Ocak'ta ise Rus birlikleri Edirne'yi aldı. 10 Ocak gecesi N.N. Obruçev, II. Aleksandr'a Rus birliklerinin İstanbul'a yaklaşması ve İngiltere'nin savaşa müdahale etmesi durumunda ne yapması gerektiği ile ilgili talimat beklediğini yazan bir telgraf yolladı⁵. Ocak'tan Şubat ayının ortalarına kadar, Obruçev ve adamları savunmasız kalan İstanbul'u ele geçirme fikriyle, kelimenin tam anlamıyla, yanıp tutuşurken imparator ve Dışişleri Bakanı A.M. Gorçakov oluşacak uluslararası tepkiden çekinerek bu karara karşı çıkmıştı.

12 Ocak'ta, Nikolay Nikolayeviç'in yetkili temsilcisi, Muhafız birlikleri ve St. Petersburg Askerî Bölgesi karargâhının kıdemli komutanı, ayrıca Generalkurmaylık'a bağlı Nikolayevskiy Akademisi'nde Profesör olan Albay M.A. Gazenkampf günlüğünde şöyle yazmıştır: “İstanbul ve Gelibolu'ya kadar ilerleme düşüncesi Obruçev'i büsbütün etkisi altına almıştı. Obruçev, sadece bunu düşünüyor ve bunu konuşuyordu. İmparator'un onu durduracağından çok korkuyordu. Bu tavırları, aslında cephe gerisini düşünmeden ileriye atılmaya olan hevesini gösteriyordu. İstanbul ve Gelibolu'yu ele geçirmenin yetersiz olduğunu, her iki yakaya yerleştikten sonra şartlarımızın sadece Sultan'a değil İngiltere ve Avrústurya'ya da dayatılması gerektiğini söylemekteydi”⁶. Obruçev'in karargâhında, Karadeniz'in kıyılarını koruyan 10. Kolordu'ya bağlı bir piyade tümenini Boğaz'ın Asya yakasına indirme gibi ütöpik fikirler dolaşmaya başlamıştı. Bu plan, 14 Ocak'ta Başkomutan tarafından II. Aleksandr'a gönderilen telgrafta bile yer alıyordu⁷. Bu amaçla Odessa Askerî Bölge Komutanlığı, 13. ve 34. Piyade Tümeni'nden buraya gönderilmesi için 3 alay tahsis etmeyi kabul etti⁸. Savaş Bakanı D.A. Milyutin ve Donanma Dairesi Başkanı Amiral Grandük Konstantin Nikolayeviç, Obruçev'in planına

5 *Arhiv vneşney politiki Rossiyskoy imperii* (dalee - AVPRİ). F. 138. Op. 467. D. 29/30. L. 44-44 ob; Osoboe pribavlenie... Vıp. VI. Dokument iz sekretnih bumag g.-ad. Milyutina. (SPb., 1911), ss. 242-243.

6 Gazenkampf M.[A.] *Moj dnevnik 1877-1878* gg: izd. ispr. i dop. (SPb., 1908), s. 360.

7 *a.g.e.*, ss. 380-381.

8 Osoboe pribavlenie... Vıp. VI., s. 257.

uygulanamaz ve zamansız olduğunu düşündükleri için karşı çıkmışlardır⁹.

10 Ocak'taki telgrafa cevaben 12 Ocak'ta yolladığı telgrafta II. Aleksandr, Türklerin veya yabancı güçlerin temsilcilerinden talep gelirse askerlerinin İstanbul'a gönderilmesine izin vereceğini belirtti¹⁰. Bu telgraf, Başkomutanın eline 17 Ocak saat 14.00'da ulaşmıştı.

Ateşkes görüşmeleri 19 Ocak'ta olumlu sonuçlanırken Rus birlikleri Edirne'den Çorlu'ya kadar yayılmıştı. 19 Şubat'ta Ayestefanos Anlaşması'nı yapılmasından evvel, Korgeneral M. D. Skobelev'in komutasındaki öncü birlikler, Çatalca yakınlarında konuşlanıp ertesi gün sonradan duracakları yer olan İstanbul'a doğru ilerlemişlerdi. Onlara sonradan İ. V. Gurkoa'nun birlikleri de katılmıştı. Hükümetteki iniş çıkışlara ve yapılan ateşkes sonuçlarına rağmen Obruçev, kenti ele geçirmek için hazırlıklara başlamıştı. Balkanları geçerken birliklerin yorgun düşmüş oldukları ve ordunun mühimmat eksikliği çektiği gerçeği bile onu durdurmamıştı. Bu eksikliğin sebebi de mühimmatın top arabasının ve yükleme kasaların önünde bulunmasıydı. Diğer mühimmat ise Balkanlar'da kalmıştı. 21 Ocak'ta yeni bir saldırı yapılacaktı. Obruçev, birliklerin nizamlarını detaylı bir şekilde II. Aleksandr'a 22 Ocak'ta yazılan raporda bildirmişti¹¹. Ancak İmparator, böyle cesur bir adım atmanın uygun olup olmadığına şüphe ile bakmaya devam edip her seferinde karar vermekten çekiniyordu.

Ordu karargâhı ile Petersburg arasında çıkan anlaşmazlıklar, askerî-siyasî karar alma sürecini de olumsuz etkiliyordu. Böylece 29 Ocak günü öğleden sonra saat 12.30'da, II. Aleksandr'ın başkomutanına gönderdiği telgrafta İstanbul'u ya sultanın rızasıyla ya da barışçıl yollarla almak için askerî kuvvet sevk edilmesine izin verdiğini yazıyordu¹². 30 Ocak [günü] 17.40'ta A. M. Gorchakov'un tavsiyesi üzerine kararında düzeltme yaparak gönderdiği telgrafta İstanbul'un işgalini Türkler ile anlaşmadan da

9 Milyutin D.A., Dnevnik. 1877-1878, Pod red. L.G. Zaharovoy, (M., 2009), s. 373.

10 Osoboe pribavlenie... Vıp. VI. s. 249. Napisanniy rukoy A.M. Gorçakova podlinnyy proekt telegrammi, sostavlenniy im sovместno s D.A. Milyutinim, sm: AVPRİ. F. 138. Op. 467. D. 29/30. L. 46-48.

11 "Sbornik materialov po russko-turetskoy voyne 1877-1878 gg na Balkanskom poluostrove, Vıp. 14. Raportı Glavnokomanduyuşego Velikogo Knyazya Nikolaya Nikolaeviča Gosudaryu İmparatoru, (SPb., 1898), ss. 142-151.

12 AVPRİ. F. 138. Op. 467. D. 29/30. L. 63.

gerçekleştirebileceğini; ancak bunun sadece İngilizlerin Boğazlar'da ortaya çıkacak düşmanca faaliyetlerine cevaben yapılabileceğini söyledi¹³. Bununla birlikte telgraf hattındaki kesintiler nedeniyle ikinci telgraf birinci telgraftan daha erken, 1 Şubat'ta gelmişti. Bu da Obruçev'e ve onun yanındaki Piyade General A.A. Nepokoyçitskiy'e, diplomatik danışmanlar Kont N.P. İgnatyev ve A.İ. Nelidov'e Boğaz'da başlaması muhtemel bir savaşta atılacak adımları belirleme konusunda zorluk çıkarmıştır¹⁴.

Ateşkes, barış antlaşması hazırlıkları ve akabinde barışın imzalanması, bölgedeki çıkarlarını tehdit ettiği için İngiltere ve Avusturya-Macaristan tarafından tepki görmüştür. 1 Şubat'ta İngiliz gemileri Marmara Denizi'ne girmiştir. Bu durumu gören II. Aleksandr, nihayet İstanbul'un ele geçirilmesi hakkındaki görüşlerini gözden geçirerek başkomutanın saldırı için hazırlanmasını talep etti. Bunun aksine Knyaz Nikolay Nikolayeviç, bu savaşın başarısına şüphe ile bakmaya başlamıştı. Nikolayeviç'in bu şüphesini M.İ. Gazenkampf ve İ.V. Gurko da paylaşıyordu¹⁵. Nitekim Türklerin başkentte ve onun çevresindeki kuvvetleri, Tuna kalelerinden çekilen birlikler nedeniyle artmaya başlamıştı. 25 Ocak itibarıyla Rus istihbaratı, İstanbul'un çevresinde Osmanlıların zayıf da olsa 91 adet taburunun bulunduğunu, şehrin merkezinde ise bu sayının 22 (her taburda ortalama 300-500 asker, toplamda 43 bin demoralize asker)¹⁶ olduğunu düşünüyordu. Mart ayı başlarında, kent çevresindeki birliklerin 77-80 tabur olduğu tahmin ediliyordu¹⁷. Rus ordusu, Şubat ve Mart aylarında burada 80 ilâ 100 bin düşman asker ve subayının direnişiyi karşılamayı bekliyordu¹⁸. Barışın imzalanmasından sonra Türkler, çoğunlukla geceleri çalışarak İstanbul'a yakın yerlerin tahkimatlarını güçlendiriyordu.

Değişen askerî-politik durum nedeniyle Rus ordusu, Avrupa koalisyonuyla

13 a.g.e., L. 62-62 ob.

14 Osoboe pribavlenie... Vıp. II. S. 3-5; Tatişev S.S., İmperator Aleksandr II: ego jizn i tsarstvovanie, (SPb., 1903), s. 457.

15 Gazenkampf M.[A.] Ukaz. soç. s. 438.

16 Sbornik materialov... Vıp. 12, Çislitelnost russkih i turetskih voysk v teçenie kampanii, (SPb., 1899), s. 146.

17 Rossiyskiy gosudarstvenniy voenno-istoriçeskiy arhiv (dalee - RGVIA). F. 846. Op. 16. D. 7468. Ç. 3. L. 361 ob.

18 Opisanie Russko-turetskoy voynı... T. IX. Ç. 1. s. 483.

geniş çaplı savaşa hazırlanmaya başladı. Karargâh, II. Aleksandr'ın 24 Şubat'ta verdiği onaya dayanarak planı geliştirmeye koyuldu¹⁹. 27 Şubat'ta D.A. Milyutin, bu planın ayrıntılarını²⁰ ve buna bağlı "kuvvetlerin dağılımı ile ilgili genel hususlar"²¹ Obruçev'e mektupla göndermişti. Bu planların temeli büyük olasılıkla 6 Şubat'tan (Ocak sonu Şubat başında) önce hazırlanmış Korgeneral N.N. Obruçev'e ait bir nota dayanıyordu²².

1878'de N.N. Obruçev'in başında bulunduğu Askerî Bilim Komitesi, Genelkurmay merkezi planlama yetkisi altına ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında girmişti. Obruçev, Osmanlı Devleti ile savaşın planını yazan kişiydi. Ancak bu plan ordu komuta kademesi tarafından bozulmuştu. Obruçev aynı zamanda, 2 Eylül-3 Ekim 1877 arasında Transkafkasya'da gerçekleşen Alacadağ Muharebesi'nde Osmanlı'nın ana güçlerinin dağıtılmasına ilham veren kişiydi. Bu dönemde General Obruçev, önemli stratejik askerî kararların geliştirilmesinde D.A. Milyutin'i ve II. Aleksandr'ı önemli derecede etkilemiştir.

N.N. Obruçev iki senaryo önermişti: 1) İngiltere ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaş, 2) İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaş. Zor olan ikinci senaryoya göre, savaş halindeki Balkan ordusundan 7 tümen, Boğdan'da bulunan ve 13 tünden oluşan Aşağı Tuna Ordusu'na gönderilecekti. Lehistan ve Podolya'da Galiçya (15 piyade taburu) ve Volhinya (6 tabur) ordularının konuşlandırılması planlandı. Üç ordudan oluşan bir gruba, Galiçya'daki Avusturyalıları yenme, Macaristan ve Transilvanya'nın ovalarını işgal etme ve ardından Budapeşte'ye yoğun bir saldırı düzenleme emri verildi. Toplamda, 34 piyade birimi Avusturya-Macaristan'a gönderilmişti. Bu da Galiçya'daki İkili Monarşinin iddia edilen kuvvetlerinden çok daha üstün bir sayı idi. Rus karargâhında düşmanın sadece 24 piyade birimi ile karşılık verebileceği kesin olarak saptanmıştı²³.

17 Ocak'ta Balkanlar'da bulunan zayıf askerî kuvvetler için (Eflak'ta askerî faaliyetler için 17 tümen birliği ve 3 tabur mevcuttu) imparatorluğun

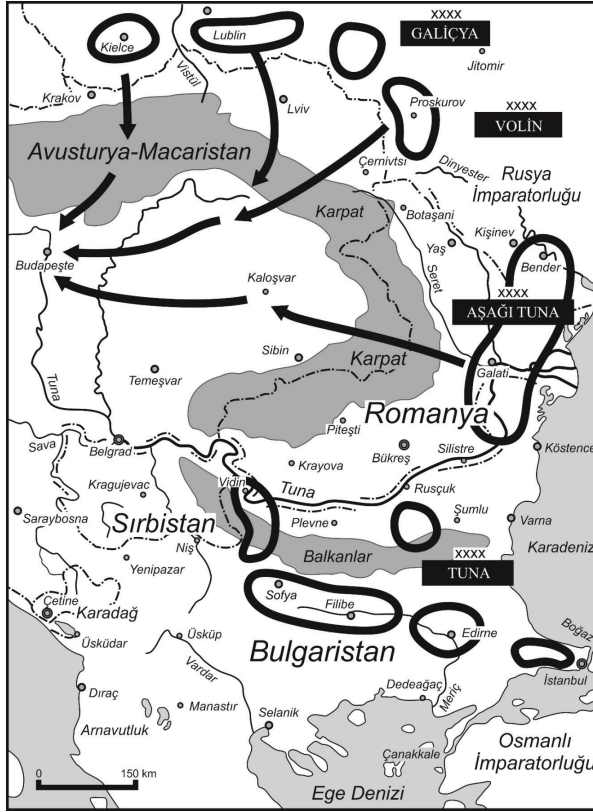
19 RGVIA. F. 846. Op. 3. D. 31. L. 16-16 ob., 33-34 ob.

20 RGVIA. F. 846. Op. 16. D. 7447. L. 1-5 ob.

21 a.g.e., L. 6-7 ob.

22 RGVIA. F. 846. Op. 3. D. 31. L. 17-28, 35-39.

23 RGVIA. F. 485. Op. 1. D. 572. L. 48.

N.N. Obruçev'in notlarına göre Ocak-Şubat 1878 konuş planı

askerî ve siyasî önderliğinde buralara ciddi askerî kuvvetler yollanmıştı. Zira İstanbul Boğazı'na çıkarma yapıp yapılmayacağı kararı alınmamıştı. Şunu kaydetmek gerek ki Rus askerî yönetimi, örneğin Orta Asya gibi ikincil sahalarda İngiltere ile mücadeleye hazırlanmanın önemini hafife almıştı. N. N. Obruçov'un notunda şunlar yazılıydı: "Boğaz'a ek olarak İngiltere'nin Orta Asya'da dağıttığı silahlı gemileri kullanma yetkileri ve yaptığı gösterileri sebep olarak gösterip bunun üzerine de harekete geçebiliriz. Ancak bu sebeplerin her ikisi de, yalnızca geçici çare olurdu."²⁴

24-27 Şubat tarihli plan dahilinde, belgelerde adı "Balkan ordusu" olarak
 24 RGVIA. F. 846. Op. 3. D. 31. L. 35 ob. - 36.

geçen savaş durumundaki ordunun tümenleri, 17 yerine 21 tümene düşürülmüş ve asli görev olarak kendisine İstanbul Boğazı'nı ele geçirme sorumluluğu verilmiştir²⁵. Bundan ayrılan muhafız ve grenadie birlikleri, deniz yoluyla Rusya'ya taşınıp Avusturya-Macaristan'a karşı faaliyet gösteren ordulara dâhil edilecekti. Aşağı Tuna ve Volhinya orduları yerine ise 11 piyade tümeninden oluşan bir Güneybatı Ordusu kuruldu. Polonya'nın batı kanadındaki ordusuna 14 tümen atanmıştı. Bu orduların görevleri arasında Avusturya-Macaristan'a saldırı yapmak da vardı. Batı Ordusu'nun eylem planı, Şubat ayında Varşova Askerî Bölgesi Karargâhı'nda ayrıntılı bir şekilde geliştirilmiş ve bölge komutanı Piyade General Kont P.D. Kotzebue tarafından 19 Mart tarihli bir notta anlatılmıştı²⁶. Doğu Galicya'nın tamamını ele geçirmek için saldırının Lublin bölgesinin merkezine yapılması amaçlandı. Güneybatı Ordusu'nun eylem planının temeli, Ocak 1877'de Kiev Askerî Bölge Genel Merkezi tarafından, Osmanlı Devleti ile savaş arifesinde yürütülen tatbikat çalışmaları ve savaş oyununun sonuçlarından oluşuyordu.²⁷

Askerî bakanlığın, İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı koalisyonuyla çatışma beklentisi, silahlı kuvvetlerin seferberlik konuşlandırması için tedbirler almasını sağlamıştı. Yeni bir seferberlik yapmak sorun olarak gözüküyordu. 1878'in başında Rus kara kuvvetlerinin çoğu harekete geçirilmişti. Bunlardan sadece 12 piyade ve 6 süvari bölüğü savunma hattında kalmıştı. Savaş başlamadan onları hazır duruma getirmek için 205 bin kişinin daha orduya alınması gerekiyordu²⁸. Muhtemel rakiplerin kuvveti üzerinde üstünlük sağlamak için Genelkurmay Seferberlik Komitesi, Rus ordusunda 48. bölüğe ilave olarak yedek piyade bölükleri oluşturmaya başladı. 1877'de 4 bölük çoktan seferber edilmişti. 19 Ocak-23 Mart 1878 arasında, 8 bölük Berlin Antlaşması'nın sonuçlandığı tarihte tamamen hazır olup toplamda 14 yeni bölükten oluşuyordu²⁹. Orduda toplamda 1,5 milyonun üzerinde asker bulunuyordu.

1878 yılının Mart ayında, askerî-politik durum Rusya için kötüye gitmişti.

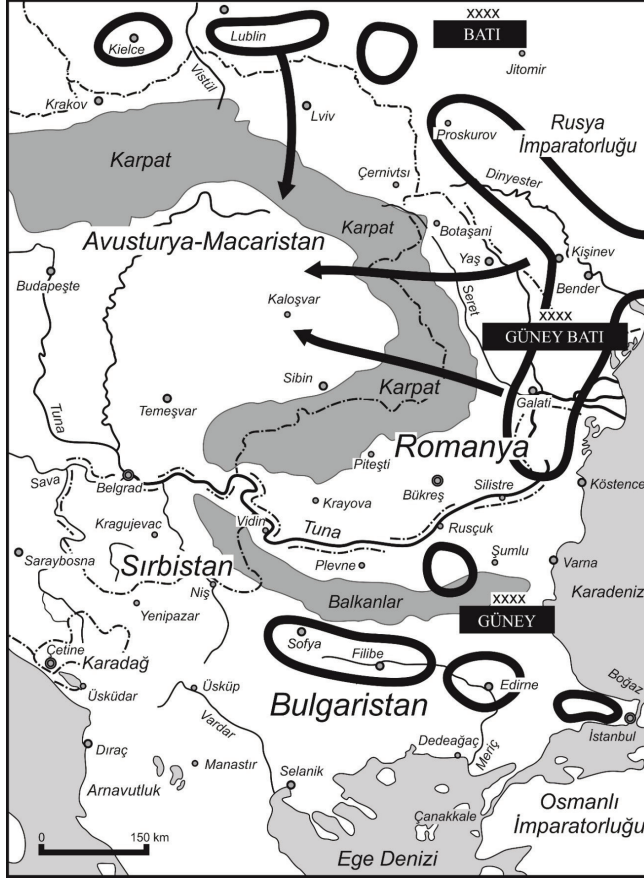
25 a.g.e., L. 33.

26 RGVIA. F. 846. Op. 16. D. 7896. L. 15-33 ob.

27 RGVIA. F. 485. Op. 1. D. 572. L. 163-165 ob., 169-179 ob.

28 Dobrorolskiy S.K., Mobilizaciya russkoy armii v 1914 godu. Podgotovka i vıpolnenie: po materialam Voenno-istoričeskogo arhiva, (M., 1929), s. 19.

29 RGVIA. F. 846. Op. 16. D. 7909. L. 60-61 ob.

24-27 Şubat 1878 tarihli “Kuvvetlerin Dağılımına İlişkin Genel Değerlendirmeler”e göre konuş planı

İngiltere’de, St. Petersburg’la uzlaşmayı destekleyen Dışişleri Bakanı E. Derby istifa etmişti. Onun yerine geçen Marquis R. Salisbury’nin ilk adımı, Ayestefanos Anlaşması’nı protesto edip sonuçlarını gözden geçirmeyi gündeme getirmek için Birleşik Krallık’ın diplomatik temsilcilerine not yollamak oldu. İngiltere’de seferberlik çalışmaları başladı. Rus istihbaratı, askerlerin Hindistan’dan Malta’ya nakledildiği ve orada toplandığına dair endişe verici raporlar almaya başladı. Rusya İmparatorluğu, İngiltere’ye

ait Albion Gemisi'nin 100-250 ve hatta 300 bin kişiye kadar askere sahip olabileceğini göz önünde bulundurarak İngiliz ordusunun güç ve seferberlik kaynaklarını ciddi şekilde abartıyordu³⁰.

Aslında İngilizler, Rusya ile karada geniş çaplı bir savaş yürütmenin imkânsız olduğunu biliyordu. Mart 1878'de, Savaş Bakanlığı istihbarat birimi generalinin yardımcısı, dönemin İngiliz ordusunda görev yapan en yetenekli muvazzaf subaylarından Brevet-Albay (yani geçici olarak bu rütbeye getirilen) R. Home ve Lord R. Nepir'in karargâhında görevli G. Walsley, Rusya'ya karşı iki eylem planı sunmuştur³¹. İlk plan daha ihtiyatlıydı. Türklerle işbirliği yapıp Balkanlar'da çıkarma yapacak; sonra Karadeniz ve Baltık'taki yerleri abluka altına alıp Vladivostok ve Petropavlovsk'a baskı yapacak ve üs kurma amacıyla Limni ve Midilli Adası'nı işgal edecekti. İkinci plan daha iddialıydı. Balkan Yarımadası'ndaki çıkarmaya ek olarak Baltık Denizi'ndeki Riga, Sveaborg ve Reval'e çıkarma yapılacaktı, ayrıca Orta Asya'da Taşkent ve Semerkant'a sefer düzenlenecekti. Ancak İngiltere, ilk planı bile hayata geçirebilecek kaynaklara sahip değildi. Rusya'ya karşı askerî faaliyet yürütmek için 150 bin kişi gerekiyordu. Zira yalnızca Kraliçe Victoria'nın ordusu 134 bin kişiden oluşuyordu. Bunların da 63 bini Hindistan'da ve 22 bini İrlanda'daydı³². Bu da Londra'ya, büyük bir kara ordusuna sahip olan Habsburg monarşisinden destek almaya zorluyordu.

Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan rahatsız edici haberler geliyordu. İngiliz-Avusturya ittifakını bölmek için Kont N. P. Ignatieff'in Viyana'ya saldırısı beklenen sonuçları vermemişti. 14 ve 15 Mart'ta Nikolay Nikolayeviç, Sultan Abdülhamid ile [birtakım] özel görüşmeler yaptı. Ancak bu görüşmeler de beklediği sonuçları vermeyip Osmanlı Devleti'nin olası bir savaşta tarafsız kalma ihtimalini ortadan kaldırıyordu³³. Aynı zamanda, Türk birlikleri de savaş kapasitelerini geri kazanma çabalarını sürdürüyordu. Nisan'da İstanbul eteklerinde ve kent merkezinde 300 taburdan oluşan 150

30 RGVIA. F. 846. Op. 3. D. 31. L. 19-19 ob.; Op. 16. D. 7902. L. 14.

31 A. Preston, "Frustrated Great Gamesmanship. Sir Garnet Wolseley's Plans for War against Russia, 1873-1880", *The International History Review*, Vol. 2. № 2, (1980), p. 261-264.

32 Jelavich B., "British Means of Offense against Russia in the Nineteenth Century", *Russian History*, Vol. 1. № 2, (1974), p. 125.

33 *Opisanie Russko-turetskoy voynı... T. IX. Ç. 1. s. 486-487; Gagenkampf M.[A.]. Ukaz. soç. s. 534.*

bin kişinin (her taburda 500 kişi) bulunduğu tahmin ediliyordu³⁴. Bu, orada bulunan ve yaklaşık 110 bin kişiden oluşan ordunun kuvvetlerini aşıyordu³⁵. Romanya ile başlayan diplomatik kriz nedeniyle, Mart ayında burada bulunan XI. Kolordu Rusçuk'a, ardından Tuna'nın sol yakasına aktarılmıştır. Öte yandan, muhafaza ve grenadier birliklerinin³⁶ Rusya'ya nakledilmesi imkânsız görünüyordu, zira Osmanlı Devleti ile İngiltere bu birliklerin Büyükdere'ye indirilmesini protesto etmişlerdi³⁷.

Koalisyonla savaş yaklaştıkça II. Aleksandr ve danışmanları, Prens N. N. Obruçev'den Boğaz'ı ele geçirmeye yönelik hazırlıklarını hızlandırmasını istiyorlardı. İmparator, başkomutandan 6 Mart'ta ayrıntılı bir işgal planı yapılmasını isteyince, Obruçev planı 9 Mart'ta St. Petersburg'a ulaştırdı³⁸, 18 Mart'ta ise onaylandı³⁹. Bir gün evvel ise D.A. Milyutin, Obruçev'e gönderdiği telgrafta, Boğaz kıyılarında kullanılacak topların Topçu General A.A. Barantsov'dan temin edilmesini istiyordu⁴⁰.

M.A. Gazenkampf'ın belirttiğine göre, Obruçev, imparator ile anlaşmazlık yaşayacağına dair çekincelerinden dolayı Balkanlar'ın gerçek durumu hakkında bilgi vermiyor; bu nedenle de St. Petersburg mevcut durumu doğru bir şekilde değerlendiremiyordu⁴¹. Osman Paşa'yı yenen Mühendis General E.İ. Totleben, durumu kurtarması amacıyla Boğaz'ın işgali için plan geliştirmekle görevlendirildi. Mart ayının sonunda yazdığı notta, Boğaz'ın Büyükdere'den Karadeniz'e kadar olan batı bölümünün ele geçirilmesi ve Boğaz'da mayın tarlaları oluşturup buraya 50 havan taşınması gerektiğini

34 RGVIA. F. 846. Op. 16. D. 7468. Ç. 3. L. 386 ob.

35 Osoboe pribavlenie... Vıp. III. Perepiska İmperatora Aleksandra II s Glavnokomanduyuşimi: Vel. Kn. Nikolaem Nikolaeviçem i gen.-ad. Totlebenom. (SPb., 1899), s. 83.

36 Grenadier birlikleri takriben 17. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış olup görevi el bombası kullanarak operasyonlara destek vermektir (ed. notu).

37 Opisanie Russko-turetskoy voynı... T. IX. Ç. 1. s. 485.

38 Osoboe pribavlenie... Vıp. II. s. 4

39 RGVIA. F. 846. Op. 16. D. 7893. L. 121-121 ob.; Gazenkampf M.[A.]. Ukaz. soç. s. 541-542.

40 RGVIA. F. 846. Op. 16. D. 7893. L. 84.

41 Gazenkampf M.[A.]. Ukaz. soç. s. 498, 510.

belirtiyordu⁴². Tottleben'in planı, yürürlüğe konmak üzere 20 Mart'ta Ordu karargâhına iletilmişti⁴³.

Nikolay Nikolayeviç'in Boğaz'ın ele geçirilmesi konusundaki kararsızlığı, komutanlık görevinden istifa etmesine yol açtı. 21 Mart'ta II. Aleksandr'a gönderdiği raporda ilk defa İstanbul'un yakınındaki zor durumu tarafsız olarak anlatmaya karar verdi⁴⁴. 1 Nisan'da Korgeneral Prens A.K. İmeretinskiy'nin raporu, Balkanlar'ın gerçek durumuyla ilgili İmparator ve danışmalarının gözlerini açmıştı⁴⁵. II. Aleksandr aynı gün kardeşini görevden alarak E.İ. Tottleben'i görevlendirdi. Tottleben 17 Nisan'da göreve başladı⁴⁶. Prens İmeretinsky, Genelkurmay Başkanı oldu. Gerçekte bu çok da yerinde bir karar değildi. Zira Sivastopol savunmasının kahramanı, bir saha savaşında orduyu yönetme ve müstahkem yerlere saldırma deneyimine sahip değildi.

Askerî kadrolardaki değişiklik ile bağlantılı olarak imparatorluk Mart'ın sonunda savaşın stratejik planını tekrar gözden geçirdi. 27 Mart'ta St. Petersburg'ta, II. Aleksandr'ın başkanlığında toplantı yapıldı⁴⁷. Toplantının ardından, 30 Mart'ta oluşturulan ve onaylanan muharebe takvimi ile "*İngiltere ve Avusturya ile meydana gelebilecek savaş için askerlerin dağılımı*"na ilişkin planlar hazırlanmıştı⁴⁸. Toplantıda Türk askerlerinin saldırı olasılığının sorgulanmasına rağmen Boğaz'ın işgali Rus birliklerinin hâlâ asıl görevleriydi. D. A. Milyutin, günlüğüne aynı gün şunları yazdı: "*Yüce Prens Nikolay Nikolaevich'ten alınan mevcut durum hakkındaki yazılı açıklamalar nedeniyle İmparator, Boğaz'ın işgali hakkındaki görüşünü belirgin biçimde değiştirmişti. Ayrıca bu görevin kolay olmadığını ve Nikolayeviç'in Boğaz'ın acil işgali konusundaki ısrarlı taleplerin uygulanmasının kaçınılmaz olarak İngiltere ve belki de Osmanlı ile arayı açacağını biliyordu.*"⁴⁹

42 RGVIA. F. 846. Op. 16. D. 7449. L. 3-5.

43 a.g.e., L. 2.

44 Osoboe pribavlenie... Vıp. II. s. 106-110

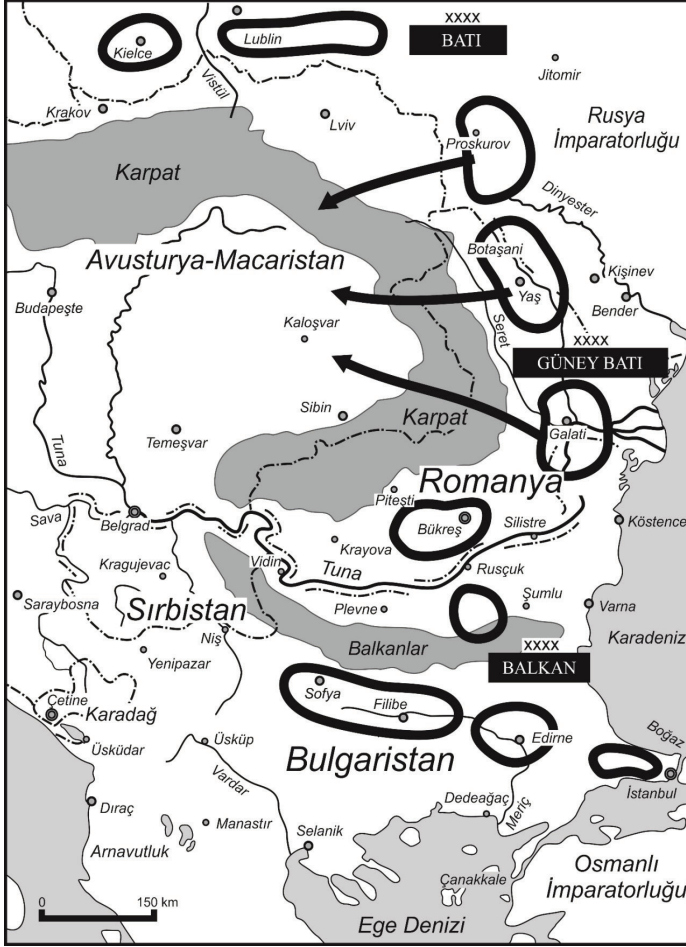
45 Milyutin D.A. Ukaz. soç. s. 404-405.

46 RGVIA. F. 846. Op. 16. D. 7449. L. 28-30.

47 Milyutin D.A. Ukaz. soç. s. 399-400

48 RGVIA. F. 846. Op. 3. D. 31. L. 51-61 ob.

49 Milyutin D.A. Ukaz. soç. s. 399.

30 Mart 1878 tarihli “İngiltere ve Avusturya ile Başlaması Muhtemel Savaşta Ordunun Dağılımı”na göre konuş planı.

Şubat planının aksine, yeni askerî ve siyasî gerçekleri gören Rus komuta kademesi, Lehistan ve aşağı Tuna’daki ordularının muhafız ve grenadier birlikleri ile takviyesini iptal etmek zorunda kaldı. Ayrıca yeni plana göre Avusturya-Macaristan’a Varşova askerî bölgesinden yapılması planlanan saldırıdan vazgeçilecekti. Zira bu gidişat batı ordusunun 9 piyade bölümünün

gitgide zayıflamasına neden oluyordu. Ana darbenin Galiçya, Yaş ve Kamanıçe olarak 3 bölüğe ayrılan güneybatı ordusu tarafından Bukovina ve Transilvanya'dan gerçekleştirilmesi planlanıyordu. Ordu, toplamda 19 piyade birliğinden oluşuyordu. Batı ordusunun görevi, merkez güçlerin ilerlemesine mani olacak kuzeyden gelecek her şeyi önlemektir.

Burada şunu belirtmek gerekir ki Genelkurmay Başkanlığı, seferberliğin ana yönüyle ilgili ciddi bir hata yapmıştı. Muhtemelen Rus istihbarat elemanlarının raporları buna sebebiyet vermişti. 28 Şubat'ta Viyana'daki askerî ajanstan alınan istihbarata göre Korgeneral F.A. Feldman, Avusturya-Macaristan ordusu ile Romanya toprakları üzerinden geçip büyük Rus ordusunun iletişim ağlarına darbe indirecekti⁵⁰. Aslında Kasım 1876'da Avusturya Genelkurmay Başkanı Mareşal Teğmen Baron A. von Schonfeld tarafından geliştirilen plana göre Habsburg birliklerinin ana seferleri Lehistan Krallığı'na yönelikti⁵¹. Ancak Londra'da olduğu gibi Viyana'da da büyük bir savaşın kazanç getirmeyeceğini anlamıştı. İmparatorun askerî kabine başkanı ve en yakın askerî danışmanı General F. von Beck, 14 Şubat 1878'de Franz Joseph'e sunduğu raporda İngiltere'nin ısrar ettiği seferberliğin maliyetinin yüksekliği ve Avusturya ordusunun zayıf olması nedeniyle imkânsızlığını açıkça anlattı⁵².

Rus İmparatorluğu'nun askerî ve siyasî otoriteleri, orduda hayal kırıklığı yaratan haberleri aldıklarında Nisan'da Boğaz'ı işgal etme planlarından vazgeçmek zorunda kalmışlardı. İstanbul'a gelen E. İ. Tottleben, 27 Nisan'da II. Aleksandr'a gönderdiği raporda, başkente karşı da aktif faaliyetlerin imkânsızlığını açıkladı⁵³. Savaş çıkması durumunda, eski gücüne kavuşmaya başlayan Türklerin saldırı ihtimalinden dolayı General, kuvvetlerin Edirne'ye çekilmesi ve müstahkem ordugâh oluşturulması için plan geliştirdi⁵⁴. Ayrıca Bulgaristan'daki düşman birliklerini geri püskürtmek için savaş sırasında XII, XIII ve XIV. kıtalardan bağımsız bir Kuzey Bölük oluşturma emri verdi. XII. ve XIV. kıtalar ise savaş durumuna karşı Güneybatı Ordusu'na katıldı. Ancak

50 RGVIA. F. 485. Op. 1. D. 572. L. 57.

51 Rothenberg G.E., *The Army of Francis Joseph*. West Lafayette, (1976), p. 94-95.

52 Lackey S.W., "The Rebirth of the Habsburg Army", *Friedrich Beck and the Rise of the General Staff*, (Westport, London: 1995), p. 74-75.

53 Osoboe pribavlenie... Vıp. III. s. 78-88.

54 a.g.e., 85-87.

savaş durumundaki Balkan ordusunun yeni komutan, bu düzenlemeye karşı çıktı. Çünkü ona emanet edilen bu grubu ortak çıkarlar için güçsüzleştirmek istemiyordu. Bu kıtalar nedeniyle Totleben ile imparatorluğun askerî oteriteler arasında Mayıs ve Haziran boyunca tartışmalar devam etti⁵⁵. St. Petersburg'da, 30 Mart'ta onaylanan plana göre savaş hazırlıkları devam ediyordu. 12 Nisan'da II. Aleksandr, 30 Mart tarihli "Açıklayıcı Not" uyarınca oluşturulacak orduların ayrıntılı mücadele planını onaylamıştı⁵⁶. 20 Mayıs'ta, savaş olasılığına karşı birliklerin güncellenmiş durumları da onaylandı⁵⁷.

Boğaz'a yönelik saldırı eylemlerin hazırlanamaması, Rusya'yı İngiltere ile başa çıkabileceği alternatif çareler aramaya itti. St. Petersburg'da 4-8 Nisan günlerinde Orta Asya çıkarma hazırlıkları başlığı altında toplantılar gerçekleşti. Sonrasında ise Türkistan Askerî Bölgesi'nde bulunan birliklerin İngiltere Hindistan'ına tehdit oluşturma amacıyla seferberliklere başlanması kararı verildi. Ayrıca Kafkas askerî birliklerinin bir kısmını Krasnovodsk'tan Merv'e yollama kararı alındı. Afgan Emiri Şir Ali'yi de kendi taraflarına çekmek için diplomatik yollar aranmaya başlandı⁵⁸. 13 Nisan'da D.A. Milyutin, ilgili emirleri, Türkistan bölge Komutanı General-Mühendis K.P. von Kaufman'a ulaştırdı⁵⁹. Savaş Bakanlığı'nın ve Türkistan'daki makamların faaliyetleri sonucu Buhara'nın kuzey sınırında kalan Jom'daki kışlağa 12.500 kişilik bölük yollandı. Orada bulunan İngilizler için bir korku senaryosuna dönüşen bu harekât ordusu 1878'in Temmuz'unda bölgeye varmıştı. Rus Komutanlığı, bu faaliyeti organize etmenin ve gerekli toplu taşıma iletişimine sahip olmayan bölgelere büyük sayıda asker temin etmenin problemlerinin farkındaydı. Bu nedenle en başından itibaren "Jom Seferi" bir blöf ya da çaresizlikten kaynaklanan bir tepki olarak görüldü. Trans-Hazar'daki Rus birliklerinin faaliyetleri de olumlu sonuç vermeyerek Çikişlyar ve Türkmenbaşı yerleşimlerine Teke Türkmenlerinin baskınlarının

55 a.g.e., 89-137.

56 RGVIA. F. 846. Op. 16. D. 7447. L. 68-81.

57 RGVIA. F. 846. Op. 16. D. 7899. L. 174-176 ob.

58 Ayrıntı için bkz.: "Bolşaya igra" v Central'noj Azii: "İndiyskiy pohod" russkoy armii: sbornik arhivnih dokumentov / sost. T.N. Zagorodnikova, (M., 2014), s. 89-94; Milyutin D.A. Ukaz. soç. s. 408-409, 411; G.A. Hidoyatov, "İz istorii anglo-russkih otnoşeniy v Srednej Azii v kontse XIX v. (60-70-h gg.), (Taşkent: 1969), s. 259-261.

59 "İndiyskiy pohod"... s. 95-100.

yoğunlaşmasına yol açmıştır⁶⁰. General N.G. Stoletov'un başarısız diplomatik misyonu dolayısıyla 1878-1880 arasında meydana gelen II. İngiliz-Afgan Savaşı, Afganistan'ı tam anlamıyla İngiliz kontrolü altına alıp 40 yıla yakın bir süre Rus dış politikasının nüfuz alanından tamamen çıkaracaktı⁶¹.

Aynı zamanda, imparatorluğun askerî-politik çevresinin nüfuzlu kişileri, İngilizlerin deniz iletişim ağları üzerinde çalışmalara başlayıp üç kruvazörü savaşa hazır duruma getirdi ve ABD'den de 4 yüksek hızlı vapur satın aldı⁶². Orta Asya ve denizdeki faaliyetlere ek olarak Mart'ın sonunda, Doğu Sibirya'da bulunan askerî bölgeden çıkarılan bir kısım kuvvet İngiltere'nin saldırı ihtimaline karşılık Vladivostok'ta toplanıp örgütlenmişti⁶³.

1878 yılının Mayıs ve Haziran aylarında, savaşın başlaması durumunda yüksek komuta kademelerinde kimlerin görev alacağı meselesi de çözülmüştü. İlk başta, başkomutanlığa ciddi bir şekilde, Mareşal Prens A.İ. Baryatinskiy düşünülüyordu. Hatta böyle bir sorumluluk için N.N. Obruçev talimatlar ile Baryatinskiy'nin yanına bile gelmişti⁶⁴. Ancak sonunda II. Aleksandr, D.A. Milyutin başkanlığında gerekli durumda bu görevi kendisinin üstleneceğini bildirdi⁶⁵. Güneybatı ordusunun başına halefi olan Aleksandr Aleksandroviç atanacak, genelkurmay başkanı ise Obruçev olacaktı⁶⁶. Batı Ordusu ise muhtemelen Varşova Askerî Bölgesi komutanı Kont P.D. Kotzebue tarafından yönetilecekti.

Tüm hazırlıklara rağmen Rusya'nın askerî-politik otoriteleri, Şark meselesini çözenin yarar getirmeyeceğini açıkça anlamıştı; ama belli etmemeyi tercih ediyordu. 13 Haziran ve 13 Temmuz arasında Berlin Kongresi yapıldı. 15 Temmuz'da Avrupalı koalisyonla savaşmak için yapılan tüm

60 Kuropatkin A.N., *Zavoevanie Turkmenii (Pohod v Ahal-teke v 1880-1881 gg., s oçerkom voennih deystviy v Sredney Azii s 1839 po 1876 g.* (SPb., 1899), s. 97.

61 Zagorodnikova T.N., "Indijskij pohod" russkoj armii i missiya generala N.G. Stoletova v Kabul, Vostok, № 4, (2006), s. 21-36; G.A. Hidoyatov, *Ukaz. soç. s. 261-293.*

62 Kondratenko R.V., L.P. Semeçkin. *Sudba teoretika kreyserskoj voyni.* (SPb., 2003), s. 18-33; Strakhovsky L.I., *Russia's Privateering Projects of 1878: A Page in the History of Russian-American Relations*, *The Journal of Modern History*, Vol. 7, № 1 (1935), p. 22-40.

63 RGVIA. F. 846. Op. 16. D. 7897. L. 4-5.

64 D. A. Milyutin, *Ukaz. soç. s. 428-429.*

65 a.g.e., 429-430.

66 RGVIA. F. 485. Op. 1. D. 572. L. 4.

hazırlıkların iptal edilmesi kararı verildi⁶⁷. Böylece yeni bir çatışma tehdidi önlenmiş oldu.

Rusya'nın 1878'de İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı'ya karşı savaşa hazırlanması, imparatorluğun geç dönemlerinde askerî birim ve genelkurmay faaliyetlerinin olumsuz sonuçlar doğurmasına neden oluyordu. 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'nın "*Kayıp Fırsatlar Savaşı*" haline gelmesi, devlet ile askerî strateji arasındaki tutarsızlıkların sonucuydu. Bu tutarsızlıkların nedeni ise İstanbul Boğazı'nın işgal meselesi ve ordu ile St. Petersburg'un merkezi arasındaki çatışmaydı. En üst düzey komuta kademesi ile stratejik noktadaki komuta kademeleri arasında yaşanan anlaşmazlıklar kendini I. Dünya Savaşı sırasında da gösterecekti. Bu anlaşmazlıklar Romanov hanedanlığına ait ordunun kronik hastalığı haline dönüşecekti.

Bir diğer hata ise Avusturya-Macaristan'a yönelik ana güçleri Moldova, Bukovina ve Podolya'da yoğunlaştırma kararının alınmasıydı. Ana operasyonda yönün yanlış belirlenmesi nedeniyle, Lehistan'da yalnız kalan Rus ordusu büyük bir tehdit altındaydı. Öte yandan Generkurmaylık yönetiminin düşman devletlerin gücünü abartması sonucunda Berlin'de diplomatik teslimiyet kaçınılmaz olmuştur.

Diğer yandan Rusya İmparatorluğu'nun askerî-politik otoritesi, 1878'deki kriz durumundan iki önemli ders çıkarmayı başarmıştır. Şark Meselesi'ni kökten çözmek için atılan başarısız adımlar arasında ilk sırada "İstanbul Boğazı Seferi" için yapılan sistematik hazırlıklar gelmekteydi. İkincisi, ancak bir nebze olumlu yanları olan adım ise Rusya'nın Orta Asya'da genişleme politikası izlemesiydi. Rus askerî komuta kademesi, "*Jom Seferi*"nin başarısızlığından sonra İngiltere'ye ve onun en büyük kolonisi Hindistan'a karşı yeni savunma bölgeleri arayışına girdi. Bunun sonucunda Türkmenlere karşı 1879 ve 1880-1881 Ahal-Teke seferleri gerçekleşmiş ve 1884'te Merv vahası Rus topraklarına katılmıştır. Alınan yeni bölgeler, Rus ordusuna gerektiğinde Hindistan'ı işgal etmek amacıyla kullanabileceği uygun konuşlanma alanları sağlamıştır. Bu da Rusya'ya, 1885 Afganistan krizi sırasında İngiltere ile müzakereleri tamamen farklı bir dille yürütmesine imkân vermiştir.

67 RGVIA. F. 846. Op. 16. D. 7909. L. 1.

III. ALEKSANDR DÖNEMİNDE İSTANBUL BOĞAZI'NA YÖNELİK SEFER PLANI HAZIRLIKLARI

Oleg Rudolfoviç AYRAPETOV¹

Çev. Ruhan GÜL²

1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'nın sonuna doğru İngiliz Amiral J. Hornby'nin İngiliz filosuyla Marmara Denizi'ne girmesi, Rusya'nın İngiltere ile karşılaşma tehlikesini doğurmuştu. Rus filosunun durumu çok zayıftı. 1878 Mart'ında gönüllü ve halk kesimlerinden filo oluşturmak için fonlar ayrılmaya başlandı. Bu konuda ilk adımı Moskova attı. Her vilayette bir fon toplama komitesi kuruldu. Bu komitelerin öncüsü, başında Vali General Prens V.A. Dolgorukov'un bulunduğu Moskova komitesiydi. Bu komitenin onursal başkanı olarak göreve Çar'ın veliahtı getirildi³. Hamburg-Amerika Buharlı Gemi Şirketi'nden satın alınan ve Kronstadt'a getirilen 3 buharlı gemi, burada "Moskva", "Peterburg" ve "Rossiya" isimlerini alarak kruvazörlere dönüştürüldüler⁴. Bununla beraber uzak mesafelere ulaşmak amacıyla "Knyaz Pojarskiy" adında bir firkateyn, "Askold" adında bir korvet ve "Djigit" adında bir yelkenli Baltık Denizi'ne indirilmek üzere hazırlanmaya başlandı. Öte yandan ABD'den satın alınan 4 adet yüksek hızlı buharlı gemi, "Yevropa", "Aziya", "Afrika" ve "Zabiyaka" isimlerini alarak kruvazörlere dönüştürüldüler⁵. 1878'de resmi olarak toplamda 8 yelkenli savaş gemisi (bu gemilerin hızı çok yüksek değildi: 12 ilâ 13 knot arası, ana silah olarak 3-4 adet 6 inçlik top kullanılıyordu) ve ABD'den temin edilen 4 kruvazör mevcuttu⁶.

¹ Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi.

² Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Hava Harp Okulu Dekanlığı Yabancı Diller Bölüm Başkanlığı Bölgesel Diller Ana Bilim Dalı Başkanı, rgul1@msu.hho.edu.tr

³ Dmitriev M.M., *Çto takoe kreysera Dobrovolnogo flota i počemu oni neobhodim dlya Rossii?* Lyublin, 1878. ss. 5-7.

⁴ Poggenpol M, *Oçerk voznikoveniya i deyatelnosti Dobrovolnogo flota za vremya 25-letnego ego suşestvovaniya*. SPb. 1903. ss. 3, 10, 13.

⁵ Mordovin P., "Russkoe voennoe sudostroenie v teçenie poslednih 25 let.", *Morskoy Sbornik*, № 9, (1881), s. 95; Butkovskiy İ.Ya., "Tainstvennaya ekspeditsiya v Ameriku v 1878 godu", *İstoriçeskiy Vestnik*, № 3, (1883), ss. 605, 608; Kondratenko R.V., *Sudba teoretika kreyserskoy voyni*, (SPb. 2003), s. 22.

⁶ Beljaev, *Oçerk voennogo sudostroeniya v Rossii v period ot 1863 goda i bronenosnogo*

Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı zafer elde etmiş olsa da, çok yıpranmıştı. Özellikle finans sistemi kötü durumdaydı. İmparatorluğun 1877'deki geliri 570.777.802 ruble iken olağan giderler 585.044.810 ruble, olağanüstü giderler ise 429.328.089 ruble idi. 1876 yılındaki 50.998.114 rublelik olağanüstü giderler ile birlikte Rusya'nın 13 Ocak 1878'deki askerî harcaması 480.326.203 ruble idi. Rusya, Mayıs 1877'de Almanya'dan 307.500.000 mark tutarında kredi alarak bu zor durumu az da olsa dengelemiştir⁷.

13 Ocak 1878'e doğru Rus ordusunun toplam sayısı 1.512.998 kişiydi⁸. 22 Ocak 1878, ordu saflarına katılan yeni er ve milis savaşçıların eğitiminin hızlandırılması kararı alındı. Normalde 6 olan hazırlık süresi 2 aya düşürüldü⁹. Birinci kategorideki savaşçıların toplamı 1.250.562 kişiyken 1877'nin başından itibaren (İlk defa 22 Temmuz 1877'de) yedek ve yerli kuvvetlerin sayısını arttırmak için birliklere 98.910 kişi gönderildi¹⁰. Tabii ki aceleyle eğitilmiş bir askerden büyük başarı beklenemezdi. Ayrıca personel çokluğu ve silahların yetersiz sayıda olması nedeniyle tüm askerleri görevlerinde hazır bulundurmak imkânsızdı. 2 Mayıs 1878'de 5 ilâ 11 arası olan piyade kıtalarını 3 tabur halinde alaylara ayırma emri verildi. Bu planın uygulanmasıyla orduda toplam 32 alay olacaktı¹¹. Savaş, Rusya'nın çekili ve ağır toplarının zayıflığını göstermişti. Başlatılan silah yenileme süreci ise ancak 1882'de tamamlanmıştır¹².

Balkan Yarımadası'ndaki askerî operasyonların planlarını hazırlayan Korgeneral N. N. Obruçev, hedeflediği sonuçlara ya kısmen (Bulgaristan'ın

fregata kreysera «Vladimir Monomah», (SPb. 1885), ss. 20-22.

7 Blioh İ.S., “Finansı Rossii XIX stoletiya”, İstoriya-statistika, T. 2, (SPb. 1882), ss. 230-231, 240.

8 Stoletie Voennogo ministerstva 1802-1902, T. 4. (SPb. 1914) Glavnıy ştab. İstoriçeskiy oçerk. Ç.3. Kn.1. Otdel.2. Komplektovanie voysk s 1855 po 1902 g. s.116.

9 Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie vtoroe. SPb.1880. T.53. Zakonı 1878 goda. Otd.1. №.58071. ss.43-44.

10 Stoletie Voennogo ministerstva 1802-1902. SPb. 1914. T.4. Glavnıy ştab. İstoriçeskiy oçerk. Ç.3. Kn.1. Otdel.2. Komplektovanie voysk s 1855 po 1902 g. s.113.

11 Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie vtoroe. SPb.1880. T.53. Zakonı 1878 goda. Otd.1. №.58071. №58417. s.276.

12 Ayrapetov O.R., “Razvitie koncepciy ispolzovaniya i upravleniya tyaşeloy artilleriey i gonka voorujeniy v kontse XIX - naçale XX veka”, İstoriya. Ostcraft, Nauçnoe obozrenie. № 1, (M. 2018), ss. 24, 25.

özgürleşmesi) ya da hiç ulaşamamıştı (Boğazlar'ın ve İstanbul'un işgal edilmesi)¹³. Savaştan sonra General Yardımcısı P.A. Şuvalov şöyle demiştir: “Savaş sırasında elde ettiğimiz parlak askerî başarılarla ve onlar sayesinde kazandığımız maddi ve manevi avantajlara rağmen milli arzumuz çözümsüz kalmıştır. Bu hususun çözülmesi için birliklerimizin İstanbul'a girmesi gerekiyordu”¹⁴.

Rus-Osmanlı Savaşı sona erse de Boğazlar'da Rus-İngiliz çatışması bitmedi. Hornby gemileri, 1879 baharına kadar Marmara Denizi'nde kaldı. Ayastefanos Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Avusturya-Macaristan'ın da bu çatışmaya dahil olabileceği ortaya çıktı. 23 Mart 1878'de N. P. İgnatyev, Kont Andreas'ın iddialarını ve Avusturya-Macaristan hükümetinin Rusya'ya karşı tavrını netleştirmek için Viyana'ya gitme emri aldı. Üç gün sonra Şansölye ve İmparator tarafından kabul edildiği Habsburg Monarşisi'nin başkentindeydi. Avusturyalıların, Rusya ile savaş öncesi antlaşmada ihlaller mevcut olduğu için bu durumdan başından beri memnun olmadıkları ortaya çıktı¹⁵. Rusya savaşa hazır değildi, özellikle de koalisyonla, dolayısıyla tavizler vermek mecburiyetinde kalmıştır.

Bu olaylardan çıkarılan bariz sonuç şuydu: Boğazlar'ı ele geçirmek demek imparatorluğun batı sınırlarını korumaya ve İngiltere ile yüzleşmeye hazır olması anlamına geliyordu. İngiltere ile yüzleşebilmesi için Deniz Kuvvetleri'nin güçlendirilmesi gerekiyordu. Ağustos 1881'de, imparatorun başkanlık ettiği özel bir toplantıda, Bahriye Nâzırı'nın inisiyatifıyla bir araya gelerek Rus donanmasını yeniden kurma kararı alındı. Kabul edilen kararda şunlar yazılıydı: “Rusya'nın genel siyasî çıkarları açısından ön planda olması gereken konu Karadeniz'deki deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesidir. Ancak bundan sonra diğer denizler için aynısı yapılmalıdır”¹⁶. Gelecekteki Karadeniz filosunun görevi, gerekirse İstanbul Boğazı'nın Asya ve Avrupa kıyılarını ele geçirmek ve İngiliz filosunun Karadeniz'e girme olasılığını engellemek için burada hazır bulunmaktı. Aralık 1882'de, yani İngiltere'nin Mısır'ı ele geçirmesinden 5 ay sonra İstanbul, St. Petersburg'a Hünkâr İskeleyi'ne benzer

13 Gazenkampf M.A., “Moy dnevnik 1877-1878 gg”, Prilojenie 1, (SPb. 1908), s. 1.

14 P.A. Şuvalov o Berlinskom kongresse 1878 g. Krasny arhiv, T. 4 (59). (M. 1933), s. 86.

15 Posle San-Stefano, Zapiski grafa N.P. İgnatyeva, (Pgr. 1916), ss. 3-6.

16 Kinyapina N.S., “Balkanı i Prolivı vo vneşney politike Rossii v kontse XIX veka (1878-1898)”, (İzd-vo MGU. 1994), s. 173.

bir anlaşma yapılabileceğini belirtti. Rusya'nın Osmanlı Büyükelçisi A. İ. Nelidov, III. Aleksandr'a "*Boğazlar'ın İşgali*" hakkında hazırladığı projeyi sundu¹⁷.

Bu arada Rus elçiliğinin Boğazlar'ın nasıl savunulduğuna dair bilgileri Rus ordusuna aktardığı da belirtilmelidir. 1881'den itibaren Rus istihbaratı, Balkanlar'daki çalışmalarını hızlandırmıştır. 1877-1878 Savaşı'ndan önce askerî ataşelik görevlisi sadece İstanbul'da varken, 1881'de Atina'da, 1888'de Belgrad ve Bükreş'te, 1889'da ise Çetine'de faaliyet göstermeye başlamıştır¹⁸. Amfibi birliklerinin en verimli şekilde hazırlanabilmeleri için Rus Dışişleri Bakanlığı ile Savaş Bakanlığı'nın sıkı bir koordinasyon içinde olması gerektiğini düşünen Nelidov, bu bilgilerin İmparatorun nezdinde de dikkate alınmasını sağladı¹⁹.

III. Aleksandr'a iletilen notta İngilizlerin Boğazlar'da faaliyetlerini arttırması bağlamında şu ifadelere yer verilmiştir: "*...Rakiplerimize gözdağı vermemiz gerekmektedir. Ortamın elverişli olduğu ve Boğazlar'ın başka bir devlet tarafından işgali tehlikesi iyiden iyiye arttığı şu dakikalarda bizim Boğazlar'a sağlam bir şekilde yerleşmemiz gerekmektedir*". Bunun üzerine III. Aleksandr: "*Bu çok önemlidir*"²⁰ demiştir. Bu yazıda üç ayrı seçenek sunulmuştu: 1) Rus-Osmanlı savaşı durumunda saldırılması; 2) Osmanlı'nın iç işlerinde karışıklık olması durumunda aniden saldırılması; 3) Osmanlı ile anlaşmalı olarak yapılacak işgal. İmparator'a göre üçüncü seçeneğe öncelik verilmeliydi²¹. Nelidov'un ana fikri de çok dikkat çekmişti. Bu fikrin özeti şuydu: "*İstanbul Boğazı'ndaki konumumuzu sağlamlaştırdığımız takdirde tüm güney sınırlarımızı güvence altına almış oluruz. Bu sayede tüm gücümüzle Batı'ya odaklanabiliriz*"²².

17 "Zapiska Aİ. Nelidova v 1882 g. o zanyatii Bosfora", Krasny arhiv, T. 3 (46), (M.-L. 1931), ss. 182-187.

18 Kaşirin V.B., Dozornie na Balkanah. Russkaya voennaya razvedka na Balkanah nakanune i v godi Pervoy mirovoy voynı, (M. 2014). ss. 114-119; Asinovskaya M.Yu., "Russkaya voennaya razvedka na Balkanah v kontse XIX veka", Voprosı istorii, № 11, (2002), s. 143.

19 Rossiyskiy Gosudarstvenny Voenno-İstoriçeskiy arhiv (dalee RGVA). F. 400. Op.4. Ed.hr.586. L. 27.ob.

20 "Zapiska A.İ. Nelidova...", Krasny arhiv, T.3(46), (M.-L.1931), s. 183.

21 a.g.e.,

22 a.g.e., s. 187.

Rusya'nın Osmanlı büyükelçisi tarafından önerilen eylem planı Boğazlar çevresindeki durumla da uyumluydu. Mısır'ın işgalinden sonra Londra, Osmanlı'da yürüttüğü eski politika ilkelerinden gittikçe uzaklaşıyordu. Bu ilkelerine geri dönmek için iki şeyden biri gerekliydi. İlki Londra'nın Süveyş Kanalı üzerindeki kontrolünden vazgeçmesi, ki İngiltere'nin çıkarları düşünüldüğünde bu imkânsızdı. İkincisi İstanbul'un Mısır'ı gözden çıkarması, ki buna da Osmanlı İmparatorluğu kesinlikle yanaşmıyordu. İhtilafı ancak savaş çözebilirdi. 1914'te Osmanlı Devleti'nin merkezî devletler tarafında I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra Londra Mısır'ı İngiliz İmparatorluğu'na ilhak edeceğini ilan edebildi. Ocak 1897'de Nelidov III. Aleksandr'a "*Rus politikasının Osmanlı Devleti'ndeki hedefleri üzerine*" başlıklı bir yazı gönderdi. Burada Osmanlı İmparatorluğu'nu koruma politikasının izlenmesi, ancak ihtiyaç anında İstanbul Boğazı'na çıkarma yapılması gerektiği belirtilmekteydi. İmparator bu yazıda belirtilen ana maddeleri onayladı.

Bu hususları hayata geçirmek kolay olmayacaktı. Daha 26 Kasım 1870'de II. Aleksandr, Karadeniz için gemi inşa programını onaylamıştı²³. O zaman özel savunma filosu oluşturulmaya karar verilmişti²⁴. Ancak bu mütevazı program için dahi sermaye yeterli değildi. 1870 (20.135.297 ruble) ve 1871 (21.144.814 ruble) yılları için de aynı durum geçerliydi. Donanmanın geliştirilmesi için gerekli finansman ancak 1873 yılında (25.766.520 ruble) sağlanmıştı ve zamanla artmıştır: 1877'de 32.447.094 ruble, 1878'de 32.672.000 ruble²⁵. Savaş, sermayeye ağır bir darbe vurmuştu. 1880 senesi büyük bir bütçe açığıyla kapanmıştı. Toplam gelir 615.016.653 ruble iken giderler 694.505.313 rubleydi. Açık 43.488.630 ruble gibi büyük bir rakama çıkmıştı²⁶. Bu açık, daha sonra büyük çaplı enflasyona sebep olacak para tahvili ile kapatılmıştı. Devletin borcu gitgide büyüyordu²⁷.

23 Mordovin P., "Russkoe voennoe sudostroenie v teçenie poslednih 25 let", Morskoy Sbornik, № 10 (1881), s. 91.

24 Obzor deyatelnosti morskogo upravleniya v Rossii v Rossii v pervoe dvatsatipyatiletie blagopoluçnogo tsarstvovaniya Gosudarya İmperatora Aleksandra Nikolaeviça. 1855-1880. SPb.1880. Ç.1. s. 576.

25 Ogorodnikov S.F. İstoriçeskiy obzor razvitiya i deyatelnosti Morskogo ministerstva za sto let ego suşestvovaniya (1802-1902 gg.). SPb. 1902.. s. 216.

26 Blioh İ.S. Uk.soç. SPb. 1882. T. 2. s. 281.

27 Stepanov V.L. Nikolay Hristianoviç Bunge, Rossiyskie reformatori (XIX-naçalo XX v.). M. 1995. s. 195.

Devlet bütçesinin en ağır yükü askerî harcamalardı. 1876'dan 1882'ye kadar bu açık 1.075,4 milyon rubleye ulaşmıştı. 1876-1879'da dışarıdan 917,1 milyon ruble tutarında 5 kere borç alınmıştı ve ülkenin ulusal borcu 4.452'den 6.036 milyon rubleye çıkmıştı²⁸. Yeni Maliye Bakanı N. H. Bunge, Rus maliyesinin yeni savaşa dayanmayacağını sürekli olarak yineliyor ve devlet için ekonomi politikası izlemeyi uygun görüyordu. Böylece 1881'den 1884'e kadar fazla harcamalar üç katına kadar düşürüldü²⁹.

Donanmanın harcamaları da düşürülmek zorunda kaldı. Nakliye filosunu güçlendirilmesi ve savaş durumunda kullanılmak üzere yedek muharebe filosu oluşturmak amacıyla kısaca Dobroflot olarak adlandırılan Dobrovolny Flot (Gönüllü Filo Birliği) oluşturuldu. Bu filo, sermayesi önemli oranda devlet tarafından karşılanan özel bir gemi şirketi idi. Şirketin tüzüğü 21 Mayıs 1879 tarihinde onaylanmıştı. Bu birlik taht varisinin himayesi altında idi. Tüzüğün hedefleri şu maddelerde belirtilmiştir: “*Madde 2. Birliğin amacı: Barış zamanında bağış ve hibe yoluyla filoya dahil edilen gemileri takip etmek, bu gemileri ve mümkünse mürettebatını savaş zamanlarında kruvazör olarak hizmet verebilmeleri için sürekli olarak desteklemek; Birliğin bütçesi dahilinde birlikteki gemilerin sayısını düzenli olarak arttırmaya çalışmak, gemiler için nakliye işleri aramak ve genel itibariyle filonun her konuda gelişimine katkıda bulunmak. Madde 3. Savaş durumunda birlik, hükümetin emri üzerine, mümkün olan en kısa sürede tüm gemilerini hükümetin emrine vermek zorundadır. Hükümet, kendi takdirine bağlı olarak ihtiyaç duyulduğu sürece bu gemileri askerî amaçları için kullanır ve sonra onları birliğe geri verir*”³⁰.

Birliğin bir diğer sorumluluğu da Uzak Doğu ile ulaşım ağını organize etmektir. Birliğin başkanlığına imparatorun özel danışmanı K. P. Pobedonostsev atanmıştı. En başından itibaren birlikteki gemilerin, deniz kuvvetlerindeki gemilerin yedeği olarak kullanılması planlanıyordu. Bu nedenle birlik için gemi satın alırken geminin 14-15 knot hıza sahip olmasına dikkat edildi.

28 Stepanov V.L., “Tsena pobedi: Russko-turetskaya voyna 1877-1878 gg. i ekonomika Rossii”, Rossiyskaya istoriya, № 6, (2015), ss. 111-113.

29 Stepanov V.L. Nikolay Hristianoviç Bunge, Rossiyskie reformatorı (XIX-naçalo XX v.). M. 1995. ss. 201-202.

30 Morskaya hronika, “Ustav obşestva Dobrovolnogo flota (Vısoçayşe utverjden 9-go maja 1879 goda)”, Morskoy Sbornik, № 8, (1879), ss. 21-22.

Ayrıca geminin 2 adet 7 inçlik top, 1 adet 9 inçlik havan ve 4 adet 9 poundluk top kaldırabilecek dayanıklılıkta olmasına dikkat ediliyordu. Dobroflot'a ait gemiler, kruvazör hizmeti yerine Uzak Doğu'ya kargo taşımak için kullanılmaya başlandı, zira daha önce yelkenli gemilerle yapılan taşımacılık hem uzun sürüyor hem de pahalıya mal oluyordu. Yani yelkenli ile yapılan taşımacılıkta bir pud³¹ için ödenmesi gereken ücret 2 ruble iken, Dobroflot taşımayı pud başına 90 kapıke³² yapıyordu. Ayrıca bu gemilerle Uzak Doğu'ya sürgün edilen kişiler de gönderiliyordu³³. Bu buharlı gemiler geri dönerken Sahalin'den aldıkları kömürü Çin limanlarında satıp Rusya'ya çay getirmeye çalışıyorlardı³⁴.

Rusya, 1877-1878 Savaşı'ndan sonra Balkanlar'daki etkisini yitirmeye başlamıştı. 28 Haziran 1881'de Belgrad'da Avusturya ile imzalanan ve süresi 10 yıl olan Avusturya-Sırp antlaşması sonucunda Sırbistan resmen Avusturya'nın himayesine girmiş oldu³⁵. Rusya ve Romanya arasındaki ilişkiler de kötüye gitmeye başlamıştı. Romanya Prensi 1881'de kendini kral ilan etti. 1882'de Belçikalı İstihkâm Korgeneral Henri Brialmont ile birlikte Romanya'nın Rusya'ya yönelik savunma planı hazırlandı³⁶. 30 Ekim 1883'te, dönemin Romanya'nın Başbakanı Ion Brătianu, Almanya'nın da sonradan dahil olduğu Romanya-Avusturya ittifak anlaşmasını imzaladı³⁷. Sıra Bulgaristan'a gelmişti. 1885-1886 Krizi, St. Petersburg ile Sofya'nın arasını açmıştı. 19 Kasım 1886'da Rusya Dışişleri Bakanlığı tarafından "*mevcut hükümetle diplomatik ilişkilerin kesilmesi gerekli görülmüştür*" mesajı yayımlandı³⁸.

Sırbistan ve Bulgaristan ile ilişkilerde yaşanan kopuş, yalnızca bir çıkış yolu bırakmıştı: Boğazlar'a Karadeniz yoluyla ulaşmak. 80'li yılların ortalarından itibaren Rusya Denizcilik Bakanlığı yavaş ama istikrarlı bir şekilde finanse

31 1 pud yaklaşık 16,3804964 kg. (Çevirmenin notu)

32 Rus kuruşu. (Çevirmenin notu)

33 Poggenpol M. Uk.soç. ss. 35-36, 40, 44.

34 a.g.e., ss. 51, 192.

35 Stavrianos L.S., The Balkans since 1453, (Lnd. 2002), pp. 449-450.

36 The Times History and Encyclopedia of the War, Part. 115. Vol. 9. (Oct. 31 1916), p. 404.

37 Gheorghe Nicolae Cazan, Serban Radulescu-Zoner. Romania si Tripla Alianta 1878-1914, (Bucuresti: 1979), p. 123.

38 Pravitelstvenny vestnik, 8 (20) noyabrya 1886, № 246, s. 2.

edilmeye başlandı. Bu destek, neredeyse III. Aleksandr dönemi boyunca devam etti:

1881 - 30.659.029 ruble

1882 - 30.659.029 ruble

1883 - 30 963 278 ruble

1884 - 34.239.908 ruble

1885 - 38.469.133 ruble

1886 - 44.637.873 ruble

1887 - 39.959.114 ruble

1888 - 40.914.889 ruble

1889 - 40.784.218 ruble

1890 - 40.693.182 ruble

1891’de gelecek 6 yıl için yapılan tahminlere göre bütçeye 55.000.000 ruble daha eklendi.

1891 - 45.468.267 ruble

1892 - 48.186.283 ruble

1893 - 50.386.848 ruble

1894 - 51.226.928 ruble³⁹.

Rus-Osmanlı Savaşı’nın bitiminden neredeyse hemen sonra Rus donanması, Boğazlar’ın hidrografik koşullarını incelemeye başladılar. Burada amaç, çıkarma harekâtının başlaması durumunda mayın tarlalarının etkin bir şekilde kullanılma olasılığını belirlemektir⁴⁰. Tabii ki bütün bu çalışmalar gelecekte kullanılmak üzere yapılıyordu, zira bu sırada Karadeniz filosu çok zayıftı. 13 Ocak 1880’de bu filo, 4 adet pervaneli korvet, 13 pervaneli uskuna, “Ştandar” adında 1 imparatorluk yatı, 7 çarklı ve 12 küçük vapurdan

39 Ogorodnikov S.F., İstoriçeskiy obzor razvitiya..., ss. 243-244.

40 S.O. Makarov, Dokumentı, T. 1., (M. 1953), ss. 276-278.

oluşuyordu⁴¹. 1880'den itibaren İstanbul'da demirleyen "Taman" adlı koruma gemisinin komutanı Albay Makarov, 1881-1882 yıllarında İstanbul Boğazı'nın sahillerinde yürüttüğü araştırmalar sayesinde buranın hidrografik, meteorolojik ve topoğrafik özellikleriyle ilgili önemli bilgiler topladı. Ayrıca çıkarma yapılabilecek sahilleri ve buradaki Osmanlı tahkimatlarını inceledi. Bu çalışmaların sonuçları 1883 yılında Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na teslim edildi⁴².

İstanbul Boğazı'nın incelenmesiyle ilgili çalışmalar henüz bitmemişti. Bir başka koruma gemisi "Psezuape" isimli uskunaydı. Bu, kullanım süresini çoktan aşmış, düşük hızlı (7 knot civarı), yelkenleri olan pervaneli ahşap bir gemiydi⁴³ ve hiçbir şekilde tehdit olarak görülüyordu. 31 Mayıs 1884'te Savaş Bakanı General P. S. Vannovski'nin İmparatora sunduğu "Muharebeye Hazırlık Derecesi Raporuna Ek"de şu sonuçlara yer verilmiştir: "Denizcilerin (S. O. Makarov ve İ. M. Dikov) Boğazlar'da yaptıkları incelemeler sonucunda her türlü derinlikte bariyer kurulabileceği, hem de bunun otomatik olarak yapılabileceğine dair çok iyi sonuçlar alındı"⁴⁴. Deniz ve Kara subayları tarafından eşzamanlı olarak yürütülen Rusya'nın Karadeniz kıyıları incelemeleri, mevcut nakliye kapasitesiyle ancak 40 bin kişinin taşınabileceğini, Odessa Askerî Bölgesi'nin ise sahile yakın olan askerlerden 30 bin kadarını çıkarma için tahsis edebileceğini ortaya koydu⁴⁵.

Vannovski, çıkarma harekâtı için Karadeniz filosunun teknik açıdan güçlendirilmesini teklif etmiştir: "Avrupa'daki hiçbir devlet, Rusya'nın İstanbul'a olduğu kadar yakın değildir. Bu avantajı bize veren Odessa ve Sivastopol deniz yollarıdır. Ancak bu büyük avantajı değerlendirebilmenin tek yolu ani bir saldırı gerçekleştirmektir. Bu nedenle çıkarmada ve mayınlamada kullanılacak gemilerin teminine öncelik verilmelidir, zira Karadeniz filosunun genel olarak büyümesini beklemek gereğinden fazla uzun sürebilir ve ortam

41 Obzor deyatelnosti morskogo upravleniya v Rossii... Ç. 1, (SPb.1880), s. 473.

42 Asinovskaya M.Ju. , Voenno-morskaya razvedka na Balkanah v period tsarstvovaniya Aleksandra III. Podgotovka Bosforskoy ekspeditsii, № 3, (Vestnik Moskovskogo universiteta, Ser.8. İstoriya, 2004). ss. 44, 47-48.

43 Ştenger V.A., "Vospominaniya starogo moryaka. Zloklyuçeniya şhuni Çernomorskogo flota «Psezuape»", Voennaya bil, № 59, (Paris: 1963), s. 2.

44 RGVIA. F. 400. Op.4. Ed. hr. 587. L.1.ob.

45 a.g.e.

elverişli olsa bile çıkartma yapmamıza imkan vermeyebilir. Bu bağlamda Savaş ve Denizcilik Bakanlıkları, imparatorun da izniyle, İstanbul Boğazı'na ani bir çıkartma yapılabilmesi için acilen fon arayışına geçmeleridir. Örneğin geçen yıllarda yaşanan olaylar sonucunda ordumuzun Burgaz ya da Varna'ya ani bir çıkartma yapması gerekmiştir. Şu anda İstanbul'a, hatta bize ondan da yakın olan Bulgaristan'a karadan girmek çok zordur; dolayısıyla denizlerdeki imkân ve kabiliyetimizi arttırmak durumundayız.”⁴⁶ İmparatorun kararı açıktı: “Birliklerimizin ani bir çıkartmaya en kısa zamanda hazır olması elzendir”⁴⁷.

26 Mart 1883'te Dobroflot, Denizcilik Bakanlığı'na devredildi⁴⁸. İlk olarak gemi mürettebatının tamamı Denizcilik Bakanlığı tarafından atanan erlerden oluşuyorken sivil denizcilere geçiş 1880-1889 yılları arasında gerçekleşmiştir⁴⁹. Ama Dobroflot gemilerinin komutanları ve subayları 1889'dan sonra aktif filo subayları içinden atanıyordu. Sadece gemi tayfası ve teknisyenler paralı askerlerden oluşuyordu⁵⁰. 1886 Ocak ayının başında Odessa Askerî Bölgesi Ana Karargâhı İstanbul Boğazı'nın stratejik inceleme çalışmalarını tamamladıktan sonra, bu bilgileri Savaş Bakanlığı'na teslim etmiştir⁵¹. Savaş Bakanlığı 1886'dan itibaren İstanbul Boğazı'ndaki tahkimatları dikkatli bir şekilde incelemeye koyuldu. 1886'nın Nisan sonu Mayıs başlarında, III. Aleksandr ve Vannovski denetleme gezisi için Sivastopol'e gelmişti. Denetlemenin sonuçları İmparator'u hayal kırıklığına uğratmıştı⁵². Bu, elbette 1884'te Odessa Askerî Bölgesi'nde başlayan çıkarma hazırlıklarının durdurulacağı anlamına gelmiyordu. 1885, 1891, 1893 yıllarında Odessa'da çıkarma tatbikatları gerçekleştirildi. Benzer tatbikatlar

46 a.g.e., L. 2.ob

47 a.g.e., L. 1

48 Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy imperii, Sobranie trete. SPb. 1886. T. 3. 1883. №. 1424. s. 77.

49 Poggenpol M. Uk. soç. ss. 74-75.

50 Spisok liçnogo sostava Dobrovolnogo flota. (SPb.1889), ss. 4-16.; Spisok liçnogo sostava Dobrovolnogo flota. (SPb. 1893), ss. 7-17.; Spisok liçnogo sostava Dobrovolnogo flota. (SPb. 1895), ss.8-21.

51 RGVIA. F.400. Op.4. Ed.hr.587. L.7.

52 Ayrapetov O.R., Zabytaya karera «russkogo Moltke». Nikolay Nikolaevič Obruçev(1830-1904), (SPb. 1998), ss. 252, 253.

1886'da Kırım'ın güneybatı kesiminde Baydar köyü yakınlarında, 1887 ve 1892'de Sivastopol'de, 1890 yılında Sudak'ta yapıldı⁵³.

Askerî birlikler, Rus Denizcilik ve Ticaret Şirketi (ROPİT)'ne ait buharlı gemi ve uskunalarla sahile çıkartma yapma ve duba köprülerin kullanımı konularında tecrübe kazanmışlardır⁵⁴. İlk denemelerden itibaren birliklerin bu operasyon için hazırlıklı olmadığı ve beceri kazanmak zorunda oldukları anlaşıldı⁵⁵. Yavaş yavaş yeni çıkarma teknikleri uygulanmaya başlandı⁵⁶. Askerî kargo ve ağır topların nasıl taşınacağı meselesi ordu içinde büyük merak konusuydu⁵⁷. Diğer yandan filo gittikçe güçleniyordu. 1888-1889 yıllarında Karadeniz filosu 3 zırhlı muharebe gemisi ve 6 gambot ile güçlendirilecekti. Gemi inşaatı programının sonucunda, 8 zırhlı muharebe gemisi (Buna 2 popovka⁵⁸, 12 gambot, 12 muhrip, 1 kontr-muhrip, 8 muhrip, 2 torpidolu kruvazör dâhil değildir) ile son derece etkili bir güç oluşturulacaktı⁵⁹.

53 Obzor deyatelnosti Voennogo ministerstva v tsarstvovanie imperatora Aleksandra III. (SPb. 1903), s. 85.

54 Samsonov, "1-ya batareya 13-y artilleriyskoy brigadi v bolşom manevre voysk Benderskogo i Odesskogo lagerey v 1885 godu", Artilleriyskiy jurnal, № 1, (1886), ss. 99-103.; Fortunatov A., "Opit primeneniya raznogo roda sredstv k vısadke na bereg artillerii s morskikh sudov, proizvedenny pri 5-y sapernoy brigade", İnjenerniy jurnal, № 10, (1888), ss. 897, 902-904, 909.; Grineviç N., "Polutorniy pontonny perevoznoy parom, prisposoblenniy pri perezovke artillerii, kavalerii i voyskovih tyajestey s sudov na bereg", İnjenerniy jurnal, № 5, (1888), ss. 573-575, 585.

55 Fortunatov A., "Opit primeneniya raznogo roda sredstv k vısadke na bereg artillerii s morskikh sudov, proizvedenny pri 5-y sapernoy brigade", İnjenerniy jurnal, № 10, (1888), ss. 920, 921.

56 Grineviç N., "Polutorniy pontonny perevoznoy parom, prisposoblenniy pri perezovke artillerii, kavalerii i voyskovih tyajestey s sudov na bereg", İnjenerniy jurnal, № 5, (1888), ss. 586, 587.

57 Sm.: Dmitriev, "Opıtı perezovki na pontonnih paromah osadnih orudiy bolşih kalibrov" İnjenernyy jurnal, № 4, (1894), ss. 473-504; Yureviç, "Desantnyy sposob perepravı na pontonah polevoy artillerii i voyskovih gruzov, i oblegçenny parom iz polutornih pontonov", İnjenerniy jurnal, № 2, (1895), ss. 189-202; Hazinskiy, "Pereprava osadnih orudiy sredstvami pontonnih batalyonov", İnjenerniy jurnal, № 10, (1895), ss. 1197-1240.

58 1870'lerde Rus İmparatorluk Donanması için yapılmış yuvarlak biçimli zırhlı duba (Çevirmenin notu).

59 RGVIA. F. 400. Op. 4. Ed. hr. 587. LL. 27 i ob.

Plana göre 13'üncü ve 15'inci Tümenler, 4'üncü Piyade Tugayı, 3 istihkâm taburu, demiryolu filosu, 6 topçu birliği ve 200 Don Kazağı yapılacak ilk çıkarmada görev alacaklardı. Bu birlikler; Odessa, Kefe, Kerç ve Sivastopol'den yola çıkacaktı. Taşıma için 59 buharlı gemi belirlenmişti. Buna müteakip düzenlenecek ikinci seferde ise kısmî seferberlik kapsamında redif askerler ile ağır topçu birlikleri gönderilecekti⁶⁰. Odessa Askerî Bölge Karargâhı'nda yapılan hesaplamalara göre çıkarma yapacak amfibi birliğin içerisinde 3 tümen, 3 istihkâm ve 1 duba köprü taburu, telgraf ekibi, Don Kazakları alayı ve topçu birliklerinden oluşan toplamda 47 tabur, 4 sotnya⁶¹, 64 top olmalıydı. Nakliye flotillası toplamda 35 bin kişi (bunun 31 bin kadarı piyade) ve 2 bin at taşıyacaktı⁶².

General Kuropatkin, 6 Aralık 1887'de Genelkurmay Başkanı'na iletmiş olduğu aynı yılın Ağustos ve Eylül aylarında icra edilen amfibi harekâta hazırlık denetleme raporunda şu ifadelere yer vermiştir: “*Balkan Yarımadası'nda geçmiş yıllarda yaşanan olayların Rusya'ya etkisi iyi değildir. Ancak tüm bunlara sessiz kalmak zorundayız, zira vatanımızın çıkarlarına uygun şekilde ve layığı ile harekete geçmeye hazır değiliz. Tarih, bu sessizliğimizi ancak zor zamanda yaşadığımız tek bir günü boşuna harcamadığımız sürece takdir edecek ve haklı çıkaracaktır. Şayet bu yaklaşan güne Rusya, cesurca karşılık verebilirse bu günlerimiz boşa gitmeyecektir. Ancak olaylar bizim hazır olmamızı beklemeyecek ve yakın gelecekte bizi Karadeniz'de aktif bir rol almaya zorlayabilecektir*”⁶³. Tatbikatlar devam ederken birliklerin hazırlık seviyesi yavaş da olsa ilerleme kaydetmekteydi. Ancak 1888'de, askerlerin, topların ve araç gereçlerin yüklenmesinde, taşınmasında ve indirilmesinde elde edilen başarılar III. Aleksandr tarafından “çok zayıf” olarak değerlendirildi⁶⁴.

Çıkarma çalışmalarına hazırlıkların tamamlanması 1890'ların ortalarına planlanmıştı. Aynı zamanda Avrupa sınırındaki olası bir askerî çatışmaya hazırlık planlarında da önemli değişiklikler yaşandı. 1882 ile 1902 yılları

60 Krestyannikov V.V., “Podgotovka desantnoy operatsii na Bosfor v kontse XIX - načale XX vv.”, Sevastopol: vzgljad v prošloe. Sbornik naučnih statey sotrudnikov Gosudarstvennogo arhiva g. Sevastopolya, Sost. V.V. Krestyannikov, (Sivastopol: 2006), s. 132.

61 Don Kazaklarından oluşan her biri 100-150 kişilik birliklerdir (Çevirmenin notu).

62 RGVIA. F.400. Op.4. Ed.hr.587. L.31.ob.

63 a.g.e., L.37.

64 Kondratenko R.V., Morskaya politika Rossii 80-h godov XIX veka, (SPb. 2006), ss. 266-269.

arasında Belostok, Brest-Litovsk, Rovno hattının batı yönünde 3 bin kilometreye yakın demiryolu inşa edilmişti. Bunun 1.800 kilometresi malî getirisi olmayan ve sadece askerî amaçlar için inşa edilmişti⁶⁵. Bu büyük inşaatın kendisi seferberlik ve konuşlanma sürecinde herhangi bir avantaj sağlamadığından (1885 yılında Almanya'nın sahip olduğu demiryolu 36.779 km; Avusturya-Macaristan'ın 22.341 km, Rusya'nın ise 25.620 km idi)⁶⁶ aynı zamanda büyük çapta tahkimat çalışmaları da yapılmaya başlanmıştır. 1881 yılında Avrupa sınırında bulunan Dinaburg (1893'ten itibaren adı Daugavpils, Letonya) Modlin, Varşova, İvangorod, Brest-Litovsk, Kiev, Bender ve Bobruisk Kaleleri eski olmalarından dolayı sadece yerli nüfusu kontrol etmek için kullanılabilirdi.

1885'te Varşova, Novogeorgievsk, Kaunas (St. Petersburg yolu üzerinde), Osowiec kalelerinde (Grayevo-Brest demiryolunu koruyan) ilk etap tahkimat işleri tamamlanmış, Kaunas ve Osowiec kaleleri 1886 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Aynı yıl, Varşova'da bulunan Vistül Nehri'nin sağ yakasında 4 adet yeni kale inşa edilmeye başlandı. 1885 yılında inşasına başlanan Dubna Kalesi, 1889 yılında tamamlanmıştı. Aynı yıl, Novogeorgievsk Kalesi'nin inşaatı ve 1890'da Zegrze Kalesi tamamlandı⁶⁷. Bobruisk, Dvina ve Bender kaleleri kullanımdan kaldırıldı. Buna ek olarak Narev ve Neman'da 2 adet kale tahkim edildi. Sonuç olarak 1895'te Rusya'nın Almanya ile olan sınır hattı iyi tahkim edilmişti. Ayrıca deniz kıyısı da Liepāja'da yapılan tahkimat ile güçlendirilmişti. Burada Baltık Filosu için bir ileri üs oluşturma kararı, uzun tartışmaların ardından Aralık 1889'da alındı. Revel ve Kronstadt'tan farklı olarak bu limanda donma sorunu yoktu ve Almanya sınırına çok yakındı⁶⁸. 1895 yılına gelindiğinde, Liepāja Kalesi'nin inşaatı henüz bitmemişti. Bu durum, Rus Genelkurmay Başkanı'nı oldukça rahatsız ediyordu, zira Kurlandiya'nın neredeyse tüm kıyıları savunmasız kalıyordu. Bu da Alman filosunun mutlak üstünlüğü göz önüne alındığında Klaipėdal ile Ventspils arasındaki bölgeye, Rus savunma hattının cephe gerisine amfibi hareket düzenlenmesine olanak veriyordu⁶⁹.

65 Zayonçkovskiy A.M., Podgotovka Rossii k mirovoy voyne (planı voyını), (M. 1926), s. 58.

66 Skazkin S., Konets avstro-russko-germanskogo soyuza, (M. 1974), s. 22.

67 Obzor deyatelnosti Voennogo ministerstva..., s. 182.

68 Kondratenko R.V., Morskaya politika Rossii..., ss. 287-290.

69 Luntinen P., French Information On The Russian War Plans 1880-1914, (Helsinki:1984), s. 27.

Sınırın güneybatı kesimi, diğer bölgelerle kıyaslandığında savunma konusunda daha az hazırlıklıydı. Burada yer alan Lutsk-Dubno-Rovno kaleleri üçgeni, Lviv'e yönelik Rus kuvvetlerinin konuşlanması için ideal bir mevkiye sahipti. Bu kalelerin bulunduğu yerde Galiçya ve Zakarpatya'yı ele geçirmek için oluşturulan Volhinya ordusunun ana kuvvetleri bulunuyordu.

Rusya'nın Avusturya'ya karşı saldırı hazırlığı içinde olduğunun bir diğer göstergesi ise 1885'te Kiev Kale Topçu Birliği tarafından oluşturulan 3 dağ topçu⁷⁰ bataryasıydı (1891'de bu dağ bataryaları, dağ topçu alayı çatısı altında toplanmıştır⁷¹). Dağ topçularının bu bölgede ortaya çıkması ve gitgide sayısının artması tesadüf değildi. Gelecekte Karpatlar'a yönelik bir taarruz planlandığı açıktı. Bu hedefi gören Avusturyalılar, Krakov (aktif olduğu yıllar 1855-1862) ve Przemyśl Kalesi'ne (1881'den beri aktifti)⁷² giden yolları aktif olarak güçlendirdiler. Ayrıca Karpatlar'daki dağ geçitlerini ve Galiçya'nın ön arazilerini de güçlendirip Lviv'de müstahkem bir kamp kurmuşlardı⁷³.

Bu tür planların varlığını iki komşu bölge birliğinin 1886'dan itibaren büyük tatbikatlar icra etmeye başlaması gösterilebilir. Hazineye olan maliyetinin 500 bin rubleye varması nedeniyle tatbikatlar planlanandan bir sene sonraya ertelenmiştir.

1886 yılında Grodno vilayetinde Varşova ve Vilnius birlikleri arasında on iki gün süren tatbikatlar yapılmıştır (118 tabur, 85 süvari bölüğü ve sotnya, 210 top). 1888'de Harkov ve Odessa bölge orduları arasında Kirovograd çevresinde altı günlük tatbikat gerçekleştirildi (78 tabur, 79 süvari bölüğü ve sotnya, 170 top). 1890'da Varşova ve Kiev bölge orduları arasında Volhinya'da 9 günlük tatbikat gerçekleştirildi (191 tabur, 143 süvari bölüğü, 468 top). 1892'de Varşova askerî bölgesinde İvangorod yakınlarında 74 tabur, 67 süvari bölüğü ve sotnya, 216 top ile altı günlük tatbikat gerçekleştirildi. 1894'te Vilnius ve Moskova askerî bölge birliklerinin katılımıyla tatbikat

70 1817-1864 Rus-Kafkas Savaşı sırasında Rusya'da ortaya çıkmış, özellikle dağlık alanlarda faaliyet gösteren bir topçu sınıfıdır. (Çevirmenin notu).

71 Obzor deyatelnosti Voennogo ministerstva..., s. 37.

72 Papkeviç D., "Fortifikatsionnaya oborona Avstrii na russkoj granitse", İnženernyj jurnal, № 10, (1888), ss. 1855, 1017.

73 Studia i materialy do historii wojskowści. Warszawa. 166. T. HII. Częśc I. s. 237.

yapılması planlandı, ancak III. Aleksandr'ın hastalığı nedeniyle iptal edildi⁷⁴.

Karadeniz'deki bu tatbikat ve eğitimler, gelecekte Alman sınırını korumak, İstanbul Boğazı ve Galiçya'ya taarruz etmek için yapılan planların habercisiydi. Bunlar, imparatorun desteğiyle Savaş Bakanlığı tarafından yürütülen, ancak Dışişleri Bakanlığı ile paylaşılmayan planlardı. Bununla birlikte bu planlar, Rusya'nın Balkan politikasını da etkilemekteydi. Sırbistan'da nüfuzunu kaybettikten ve Bulgaristan ile ilişkilerini kestikten sonra Rusya'nın yalnızca güvenilir tek ortağı kalıyordu: Karadağ. Prens Nikolay, Rusya'nın Avusturya-Macaristan veya Osmanlı Devleti ile savaşması durumunda, en az bir Avusturya-Macaristan kolordusunu dağıtmaya yetecek 50 bin kişilik bir orduyu görevlendirebileceğine Petersburg'u ikna etmişti. Bu öngörü ile ordunun tedarigi ve savaş durumuna hazırlık olarak gerekli stokların yapılması için kendisine devletten yıllık 2 milyonluk fon tahsis edilmişti⁷⁵.

Böylelikle Rus İmparatorluğu ordusunun ve donanmasının İstanbul Boğazı'na saldırı hazırlıkları 1890'larda teknik açıdan en üst seviyeye ulaşmıştı. Ancak bu sırada Büyük Güçler arası dengeler yine değişmişti. Bu durum, 1896 Ermeni Krizi ve 1897 Yunan-Osmanlı savaşı döneminde riske girmemek adına "İstanbul Boğazı Projesi"⁷⁶nin iptal edilmesinde önemli rol oynamıştır.

74 Obzor deyatelnosti Voennogo ministerstva..., ss. 84-85.

75 Solovyev Ju.Ja. , Vospominaniya diplomata 1893-1922, (Minsk: 2003), s. 139.

RUS ASKERÎ İSTİHBARATININ İSTANBUL BOĞAZI'NA YÖNELİK FAALİYETLERİ (1878-1885)

Aleksandr TOMİLİN¹

Çev. Ruhan GÜL²

1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'ndan sonra Rusya'nın ana hedeflerinden biri, İngiliz donanmasının Karadeniz'e girme tehlikesine karşı ve olası bir savaş durumunda Karadeniz'in girişini kapatmak için İstanbul Boğazı'nın Asya kıyılarını ve buradaki tahkimatları ele geçirmek olmuştur. Bu alanda yapılan incelemeler, deniz kuvvetlerinin keşif faaliyetlerine ve bu faaliyetlerin metotlarına ağırlık vererek ya işgal projesini³ öne çıkarıyor ya da askerî keşif seferlerine vurgu yapıyordu⁴. Ayrıca ülkenin siyasî ihtiyaçlarının Boğaz'ın askerî istihbarat örgütlenmesi ile amaç ve hedeflerinin belirlenmesini nasıl etkilediği dikkate alınmamış bir husustur. Bu nedenle çalışmada, Rus dış politikası bağlamında, 1878-1885 dönemi Boğaz'da Rus askerî istihbarat çalışmalarına odaklanacağız.

Dış Politikanın Genel Durumu

Rus-Osmanlı Savaşı'nın 1877 yılında başlamasıyla İngiltere, Boğazlar ve İstanbul'un mevcut durumunun korunmasıyla ilgili Rusya'dan güvence istemişti⁵. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında barış imzalanması halinde

1 Doktora Öğrencisi, Moskova Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi.

2 Dr.Öğr.Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Hava Harp Okulu Dekanlığı Yabancı Diller Bölüm Başkanlığı Bölgesel Diller Ana Bilim Dalı Başkanı, rgul1@msu.hho.edu.tr

3 Kinyapina N.S., Çernomorskie prolivi v planah pravitelstvennih krugov Rossii (80e godi XIX veka). *İzbranne trudi po istorii Rossii XIX veka*, 339-352.

4 M.Yu. Asinovskaya, Voennno-morskaya razvedka na Balkanah v period tsarstvovaniya Aleksandra III: podgotovka Bosforskoy ekspeditsii, *Vestnik*, № 3, (Moskovskogo universiteta, Ser. 8 2004); Asinovskaya M.Yu Russkaya voennaya razvedka na Balkanah v kontse XIX veka, № 1, *Voprosı istorii*, (2002); R.V. Kondratenko, *Morskaja politika Rossii 80h godov XIX veka*, (SPb., 2006); İ.S. Rıbaçyonok, Na beregah Zolotogo Roga: "Russki evo enno-morski eagency v Turcii", № 4, (Rodina: 2007), 78-81; Ona že. Zakat velikoj deržavy, Vneşnyaya politika Rossii na rubeje XIX-XX v.: tseli, zadaçi i metodi, (M., 2012).

5 D.N. Miljutin, *Dnevnik 1876-1878*, (M: ROSSPÈN, 2009), 229.

aldığı güvenceyi kaybetme tehlikesinden çekinen İngiltere, İngiliz tebaasını koruma altına alma bahanesiyle 8 Şubat 1878’de İngiliz Amiral J. Cornby’nin komutasındaki filoyu Boğaz’a gönderdi. Ancak asıl sebep kendi çıkarlarını korumak istemesiydi. Rusya’nın Londra Büyükelçisi Kont P.A. Şuvalov, İngiltere için önceliğin Gelibolu Yarımadası olduğuna inanıyordu⁶. Petersburg, bu konudaki telgraflara dayanarak İstanbul’un işgalinin mümkün olacağını düşünüp Londra’ya Gelibolu’yu işgal etmeyeceğine dair söz verdi⁷. Savaş Bakanı ve Piyade General Kont D.A. Milyutin günlüğündeki 11 Şubat tarihli notta şunları söylüyordu: “Birliklerimizin İstanbul’a girmesi şüphesiz İngiliz ve Türklerin savaşı yeniden başlatmaları için bir sinyal olacak ve böylece barış ve ateşkes ile kazandığımız muazzam avantajlardan kendimiz feragat etmiş olacağız.”⁸ Dolayısıyla İstanbul’un işgal edilmesi, İngiltere ve Osmanlı koalisyonuna karşı yeni bir savaş demektir. Bu bağlamda Korgeneral N. N. Obruçev İstanbul Boğazı’nın işgali ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Bu raporun kesin tarihi belli değildir ancak Mart’ın başı ile 18’i arasında bir dönemde yazıldığı tahmin edilmektedir⁹.

Obruçev’e göre Osmanlı’nın Rusya ile İngiltere arasındaki çatışmada tarafsız kalması istenmeyen bir şeydi, zira bu, Rus kuvvetlerinin bölünmesine yol açardı. Öte yandan İngiliz birliklerin gelmesiyle bu tarafsızlık son bulacaktı¹⁰. Çatışmaların yeniden başlaması durumunda İngiliz birliklerinin Malta’dan 5-6 gün içinde, merkezden ise 3-4 hafta içinde gelmesi bekleniyordu¹¹. Bu nedenle Obruçev, kısa bir süre öncesine kadar savaştıkları, şu an için tarafsız kalsa da hala potansiyel tehlike oluşturan Osmanlı Devleti ile görüşülmesini önermiştir. Bu sayede Osmanlı askerî hazırlıklara girişmeyecek ve kuvvetlerini Rusların aleyhine kullanmayacaktı. Aksine Şumnu, Varna ve Batum kalelerini boşaltacak ve Osmanlı sularında gezen İngilizleri protesto

6 P.A. Şuvalov, “o Berlinskom kongresse 1878”, Krasnyy arhiv M: Gosudarstvennoe sotsialno ekonomičeskoe izdatelstvo, № 59 (1933): 89-91.

7 D.A. Milyutin, Dnevnik 1876-1878, 379.

8 a.g.e.

9 “Osoboe pribavlenie k opisaniyu russko-turetskoy voynı 1877-1878 gg” na Balkanskom poluostrove, Vıpusk II. Oçerk političeskih sobitij s 28 dekabrya 1877 po 15 aprelya 1878 g, (SPb., 1900), 103.

10 a.g.e.

11 a.g.e., 104.

edecekti. Rusya için önem arz eden bir diğer konu ise, Osmanlı askerlerinin Boğazlar'ı boşaltıp, yerini Rus askerlerine bırakması ve Rusların burayı İngilizlere karşı korumasıydı. Bunun sonucunda Ruslar, sultana vadettikleri antlaşma sözünü yerine getireceklerdi¹². Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın öne sürdüğü şartları reddetmesi durumunda ise Osmanlı ordusuna saldırılacaktı. Obruçev, İstanbul'a yapılacak çıkarmanın tehlikelerini şimdiden ortaya koymuştu. Bu tehlikeler şunlardı: Muhafız birimlerinin varlığı, şehirdeki Müslüman nüfusunun fanatizmi ve İngiliz donanmasının kanat ateşi¹³. Saldırı ile amaçlanan, Osmanlı kuvvetlerini yok ederek Boğaz'a hâkim olmak ve Boğaz'ın kıyılarında oluşturulacak mayın tarlaları için belirli noktaları tutmaktı¹⁴.

Savaş Bakanı D. N. Milyutin, İmparator'a ilettiği 19 Şubat 1878 tarihli raporunda şunları kaydeder: “İngiltere ve Avusturya'nın beklentilerini veya İngiltere ile işler kötüye giderse bu durumun bizi nerele getireceğini öğrenmemiz gerek. Zira böyle bir durumda Boğaz'ın ve böylece Karadeniz kıyılarının korunması şarttır.” Rapora sonradan İmparator tarafından eklenen işaret kendisinin de bu fikre sıcak baktığını gösteriyordu¹⁵.

Başkomutan İstihkâm General E. İ. Totleben, 7 Mart 1878'de hazırladığı yazıda asıl hedefin İngiliz donanmasının Karadeniz'e inmesini önlemek olduğunu belirtiyordu. Bunun için Boğaz'da Büyükdere'den Karadeniz'e kadar olan Osmanlı tahkimatlarının hepsi geriden saldırarak ele geçirilmeliydi. Savaş gemisinin bombardımanını geri püskürtmek için Boğaz'a mayın ve 50 havan topu döşenmeliydi. Karadeniz limanları ile kalıcı iletişim ağlarının oluşturulması da gerekliydi. Böylelikle topçuların pozisyonları 11 inçlik kıyı toplarıyla daha da güçlendirilebilirdi. Buna ilaveten Boğaz'ın doğu kıyısının da alınması amaçlanıyordu¹⁶.

Bu projeler ve notlar, İngiliz ya da herhangi bir düşman filosunun Boğaz'ı ve tahkimatları ele geçirmek suretiyle Karadeniz'e inerek tehdit oluşturma

12 a.g.e.

13 a.g.e., 105.

14 Osoboe pribavlenie... T. II. S. 106.

15 Osoboe pribavlenie k opisaniyu russko-turetskoy voyni 1877-1878 gg. na Balkanskom poluostrove, Vıpusk VI. Dokumentı iz sekretnih bumag g.-ad. Milyutina, (SPb., 1911), 271.

16 RGVIA (Rusya Devlet Askerî Tarih Arşivi) F. 400. Op. 4. D. 587. L. 5.

olasılığına karşı çözülmesi gereken bir konu olarak öne çıkıyordu. Ancak gerçekte Rus ordusunun zayıf düşmesi nedeniyle İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasını ele geçirmeleri söz konusu değildi ve Boğaz'ı İngiliz filosundan koruyacak güce sahip olmadıklarını da biliyorlardı. Rus ordusunun Boğaz'ın kıyıları hakkında bilgi sahibi olmaması çıkarma yapılacak yerin seçilmesini zorlaştırıyordu. Bu nedenle Boğaz'ın incelemesi, orada çıkarma ve savunma mevkiilerinin ayarlanması için uygun yerlerin bulunması, Rus askerî istihbaratı için bir öncelik haline geliyordu.

Subayların keşif seyahatleri

Diplomatların çabaları sayesinde Balkanlar'daki savaş sonrası sorunlar, Berlin Kongresi'nde alınan barış kararı ile çözülmüştü. Buna göre Karadağ, Sırbistan, Doğu Rumeli, Bulgaristan ve Romanya sınırlarının çizilmesi kararı alındı. Sınırları belirleyecek komiteye Rus heyeti de dahil edilmişti. Toplantıya, Sırp ordusuyla savaşta görevli ve daha sonra Berlin'de danışman olarak görev alan Tümgeneral G.İ. Bobrikov başkanlık ediyordu. 21 Haziran 1878'de San Stefano'da bulunan Milyutin, General Totleben'e gönderdiği raporda komiteye gönderilen memurlar arasında Bobrikov ve yüzbaşlarından A.P. Protopopov ve E.V. Ekk'in olduğunu belirtti¹⁷. Planın içeriği 2 ay önceden Bobrikov'la paylaşılmıştı¹⁸. Bobrikov'un Obruçev'a gönderdiği raporda, sınır çizme komitesinin başında bulunmak dışında, askerî ajanları örgütlemenin hedefleri arasında olduğu yazıyordu¹⁹.

İstihbarat çalışma yöntemleri ve sonuçları hakkındaki bilgileri Albay Ekk'in General Bobrikov'a yolladığı raporlardan öğrenmek mümkündür. Ekk, 7 Ocak 1879 tarihli raporda şunları söylemektedir: “*Size Aleksandr Pavloviç Protopopov'un Osmanlı birlikleri hakkında bilgi toplama yöntemlerinden bahsedeceğim. Genç ev sahibemizi bile bu olaya dâhil etti ve Bekir Paşa'nın yanında görevli İngiliz asıllı Albay Alex'ten İstanbul'da bulunan askerî kuvvetler hakkında öğrenebildiği her şeyi öğrenmesini istedi*”²⁰. Ayrıca, Ekk raporunda, Protopopov'un Ş.N. adındaki ajanının Savaş Bakanlığı'ndan

17 RGVIA F. 450. D. 96. L. 1.

18 a.g.e., L. 17.

19 RGVIA F. 450. D. 96. L. 39 b.

20 a.g.e., L. 72 ob.-73.

tanıdığı aracılığıyla 200-300 liraya İstanbul'u karadan savunan Çatalca planını alma önerisine yer vermektedir²¹. Bundan İngiltere'nin hâlâ Osmanlı'nın müttefiki olduğu ve ona silah ve muallim subaylar göndermeye devam ettiği; İstanbul'a karadan saldırmanın, etrafındaki güçlü tahkimatlar nedeniyle çok zor olacağı anlaşılmıştır. Bobrikov'un 11\23 Ekim 1878 tarihli 6 numaralı raporu, Protopopov'un "Osmanlı ordusunun durumu" hakkındaki notuna dayanıyordu. Raporda, Osmanlı birliklerinin sayısı, konuşlandırılması, düzeni ve aynı zamanda kolordu komutanları hakkında Protopopov tarafından toplanan bilgiler özetlenmiş²²; gerçek asker sayısının devlet listesinde gözükenden %20 daha az olduğunu ve çok ciddi bir subay sıkıntısı çekildiği yazılmıştır²³. Yazıda "Majestelerine 18 Ekim 1878 tarihinde rapor edildi"²⁴ notu mevcuttur. Ayrıca Protopopov, Osmanlı ordusundaki askerlere ve atlara ayrılan aylık ödeneğin altın hesabıyla 22 milyon ruble olduğunu öğrenmiştir²⁵.

Bu komitenin seçkin üyelerinden birisi, Genelkurmay Başkanlığı görevine atanan Albay V.U. Sollogub idi. Albay Ekk'in Bobrikov'a yazdığı bir raporda, Albay Sollogub'un iki Yunan erkek kardeşi tarafına çekebildiğini ve raporlarda bu kişileri B harfi ile kaydettiğini yazar. Albay Ekk, bu kardeşler hakkındaki yazısında, B'nin çok iyi bir ajan olduğunu belirtir: "*Marifetli, oldukça ... (burada metin silik çıkmıştır) akıcı bir şekilde Fransızca bilen ve düzgün yazan birisidir. Avusturya vatandaşı olmasına rağmen diğer Yunanlılardan daha cesur davranır. Dalmaçya asıllı babası, herkes tarafından saygı duyulan Avusturya Lloyd'unun en umutsuz kaptanlarından biridir. Bu sayede B, her milletten insanla, özellikle ... (burada metin silik çıkmıştır) ve hatta Türk subaylarından tanıdığı birileri olan bir kişidir. Diğer kardeşi en az onun kadar marifetli ve kavrama kabiliyeti yüksektir. Şimdi Selanik'te olan bu kardeşin İngiliz konsolosu ve gazete muhabirleri ile sıkı münasebetleri mevcut. Bu da onun işini kolaylaştırıyor. Kendisi Yarbay Sollogub'un ajanıdır. Bana kalırsa, B kardeşler gelecekteki askerî ataşemiz için çok yararlı işler yapabilir. B'nin yaptıklarından bir örnek için size İstanbul garnizonu askerleri hakkındaki*

21 a.g.e., . L. 73 ob.

22 a.g.e., L. 52-54.

23 a.g.e., L. 54.

24 a.g.e., L. 52.

25 a.g.e., L. 72.

*raporunu sunuyorum*²⁶. Buradan, Akdeniz'deki casusların çoğunluğunun Yunanlardan temin edildiğine dair ilginç bir çıkarım yapılabilir. Protopopov ve Sollogub'un ajanlarla yaptıkları çalışmalar sonucunda İstanbul, Boğazlar ve Balkanlar'daki Osmanlı orduları hakkında edindikleri bilgiler General G. İ. Bobrikov aracılığıyla Petersburg'da bulunan Savaş Bakanı General Milyutin'e raporlanmıştır.

Bu verilere dayanarak Ülgün'deki ve Yunan-Osmanlı sınırındaki krizle bağlantılı olarak Kont Milyutin, Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtemel bölünmesi ile ilgili bir mutabakat oluşturup Rus hükümetine sunmuştu. Burada, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesinin an meselesi olduğunu ve Rusya'nın bu olaya katılmaya hazır olması gerektiğini belirtiyordu. Milyutin, istihbarat verilerine dayanarak Osmanlı ile olası yeni bir savaşa hazırlanmaya karar verdi. Kont, Denizcilik Bakanı Amiral A.A. Peşurov'a yazdığı, Osmanlı Devleti stratejisi üzerine düşüncelerini açıkladığı, 11 Aralık 1880 tarihli mektupta, Boğaz'ın ikiye ayırdığı İstanbul'un bir deniz şehri olduğu; kara yollarının kötü olmasının Osmanlı Devleti'nin askerî gücünü filo ve kıyı tahkimatlarında yoğunlaştırmasına ve buralarda güçlenmesine neden olduğunu yazıyordu²⁷. Ayrıca şunları da ekliyordu: “*Savaş Bakanlığı, İstanbul ve Osmanlı Devleti'nin diğer noktalarındaki silahlı kuvvetlerinin sayısını ajanları aracılığıyla takip etmeye çalışıyor. Ancak kara kuvvetleri temsilcilerinin görüşleri ve olayla ilgili kararları, çoğu durumda Denizcilik Bakanlığı'ndan uzmanların katılımı olmadan sadece üçüncü taraf fikri olarak kaldığından birçok eksiği olacaktır. Şu anda İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı ve onların kıyılarına yakın Karadeniz, Ege ve Marmara Denizi çevresindeki yerler hakkında geniş bilgi sahibi olmamız için kara ve deniz komutanlıklarının birlikte çalışması gerekiyor. Bu nedenle, siz ekselanslarından Denizcilik Bakanlığı ile görüşmenizi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece deniz araçlarını değil, aynı zamanda kıyı tahkimatlarının özelliklerini de incelenmesi için buraya, İstanbul'a, bizimle beraber çalışmak üzere bir subay atanmasının mümkün olup olmayacağını bana bildirmenizi rica ediyorum.*”²⁸ Yani Osmanlı Devleti'ndeki Rus istihbaratının görevi yalnızca kara ordusunu değil, muhtemel düşman olarak donanmanın da incelenmesiydi.

26 RGVIA F. 450. D. 96. L. 74.

27 RGVIA F. 401. Op. 3\927 (1880). D. 66. L. 4-5.

28 a.g.e., L. 5.

21 Aralık'ta Milyutin'in fikrine katıldığını yazan Peşurov ona cevaben yazdığı mektupta, fon eksikliği nedeniyle özel bir memur atanamayacağı için önceki deneyimlere dayanarak koruma gemilerinin subaylarını kullanmayı önerdi: "*Talebiniz üzerine İstanbul'da bekleyen "Taman" gemisinin komutanı Albay Panferov'a emir verdim. Dolaylı yoldan veya gemideki seçkin subaylardan biri aracılığıyla Savaş Bakanlığı'nın ajanları ile işbirliği içinde Osmanlı'nın Deniz Kuvvetleri'nin ve ülkenin tüm kıyı savunmasının incelenmesini istedim (orijinal metinde altı çizilidir). Yaptığım tertipleme hakkında siz ekselanslarını bilgilendirmek ve mümkünse askerî ajanlarımızdan alınan (orijinal metinde altı çizilidir) bilgilerin kopyalar halinde benimle paylaşılmasını yüksek müsaadenizle arz ediyorum. Ben ise Taman'ın komutanından alınacak olan her türlü bilgiyi size anında bildirmekten büyük onur duyacağım.*"²⁹ Böylece 1880'de, İstanbul Boğazı'nın savunmasını incelemek için İstanbul'da askerî ajan ve koruma gemisinin kaptanından oluşan bir keşif grubu oluşturuldu.

Askerî ajanların ordunun durumunu ve ülkenin savunma potansiyelini incelemesi gerektiğinin 1881 tarihli talimatlarda geçmesi dışında³⁰ İstanbul'daki ajana ek talimatlar da verilmiştir, zira Osmanlı yaşamının bazı hususları İstanbul'daki Rus askerî ajana yeni yükümlülükler getirmişti. Ajanın yapması gerekenlerden ilki, "*Devletin kışlaları ile İstanbul'un askerî teknik kurumlarından alınan bilgileri ve ayrıca seraskerin reform ve beratlarının geçerliliğini kontrol etmekte, zira yapılan reformlar veya verilen emirler yıllarca uygulanmadan kalabiliyordu. Ordunun yönetimi ise nadiren padişahın emrinden çıkıp üst rütbeli kişilere veriliyordu*"³¹. İkincisi, karadaki birlikler hakkındaki bilginin konsolos ve "*ikincil askerî ajanların*" (burada kastedilen Yunanistan ve Doğu Rumeli'deki askerî ajanlardı) raporlarından edinilmesi ve o bölgenin şartlarına uygun özel talimatlar hazırlama gerekliliğidir³². Üçüncüsü ise ajanın şahsen Boğazlar'ı ve savunma araçlarını araştırma, Boğaz'a ve İstanbul'a girişleri, ayrıca Karadeniz kıyıları ile Boğaz'a en yakın çıkarma noktalarını tespit etme zorunluluğudur³³. Osmanlı donanmasını incelemek

29 RGVIA F. 401. Op. 4/928 (1881). D. 2. L. 15.

30 RGVIA F. 2000. Op. 1. D. 4410. L. 106-114. Opublikovano: E.Yu. Sergeev, Ar.A. Ulunyan, Ne podlejıt oğlaşeniyu, Voennıe agentı Rossiyskoy İmperii v Yevrope i na Balkanah 1900-1914, (M: İVİ RAN, 1999), 390-392.

31 RGVIA F. 401. Op. 4/928 (1881). D. 2. L. 23.

32 a.g.e.

33 a.g.e.

için koruma gemisinde görevli bir deniz subayından danışmanlık almak; İstanbul Boğazı, İstanbul ve Karadeniz kıyısındaki topoğrafik incelemeler için ise büyükelçiliğin askerî topoğraf subaylarına danışmak zorundaydı³⁴. Bu, en az 3 kişinin yapması gereken oldukça zor bir işti. Dolayısıyla İstanbul'da istihbarat faaliyetlerini yürütecek olan subay sürekli olarak Osmanlı kara ordusunu ve donanmasını gözlemlemeli, lüzum görürse gizli bir ekip kurup gerekli bilgilere ulaşmalıdır.

Rus İstihbarat Subayları: Personel ve Kadro Seçimi

Rusya Büyükelçiliği sekreteri Yu. Kartsov'un hatıralarında belirttiği üzere 1880'den itibaren İstanbul'daki askerî ataşelik şu kişilerden oluşmaktaydı: Resmî Askerî Ataşe Albay V. N. Filippov, Yüzbaşılar Protopopov ve Ekk, ayrıca arada bir uğrayan Albay V.U. Sollogub³⁵. Kartsov'un hatıralarında yazılanlara göre bu kişilerin görevi Bulgaristan'a giren ve İstanbul'a geri dönen askerler hakkında bilgi vermenin yanı sıra istihbarat ve askerî araştırmalar için bilgi toplamaktı³⁶. Osmanlı Devleti'nde yürütülen istihbarat çalışmalarından ve İstanbul Boğazı'nın keşfinden sorumlu olan bu kişiler hangi aşamalardan geçerek bu göreve gelmişlerdi ve neden özellikle bu subaylar seçilmişlerdi? Bunu anlamak için subayların öz geçmişlerine bakmak gerekmektedir.

Korgeneral V.N. Filippov

A. Zeleniy yerine 1880'de Albay Vladimir Nikolayeviç Filippov geldi. 2 Kasım 1838'de St. Petersburg Eyaleti'nin soylu bir Ortodoks ailesinde dünyaya gelmişti. Eğitimini 2'nci Harp Okulu'nda aldı. 6 Haziran 1857'de 14. Piyade Taburunda ikinci teğmen rütbesiyle hizmete alındı ve çeşitli askerî görevlerde bulundu³⁷. Genelkurmay Akademisi'nden mezun olup Muhafız Teşkilat Karargâhı'na gönderildi³⁸. 7 Şubat-30 Aralık 1863 tarihlerinde Polonyalı isyancılara karşı savaşıran ordudaydı ve Montvidovo ile Jelezniki savaşlarında gösterdiği başarıdan dolayı kendisine Aziz Stanislav'ın III.

34 a.g.e.

35 Yu. Kartsov, "Sem let na Blijnem Vostoke 1879-1886", Vospominaniya političeskie i liçnie, (SPb., 1906), 21.

36 a.g.e., 89

37 RGVIA F. 490. Op. 1. D. 32645. L. 1.

38 a.g.e.

derece nişanı ile Azize Anna'nın III. derece nişanı verilmişti. Bu nişanlarda bulunan kılıç ve fiyonk savaşta gösterilen başarıyı temsil ediyordu³⁹. 1865'te Polonyalı isyancılarla yapılan savaştan sonra Kafkasya'da çeşitli görevlerde bulundu ve albay rütbesine yükseldi⁴⁰. Dahası hizmet kaydındaki bir yazıda: “*Kafkasya Askerî Bölgesi'nde görevde olup yetkililerin ve İstanbul'daki Rus elçisinin emriyle araştırma için Osmanlı Devleti'nin Anadolu yakasında iki kez görevlendirilmişti. Burada amaç, Kafkasya-Osmanlı sınırından İstanbul'a kadar giden yolların incelenmesi ve kayda alınmasıydı*”⁴¹. 1874 yılında birinci görev yeri İstanbul üzerinden Bursa ve Trabzon'du. İkinci yer ise 1875'te İzmir ve Gümrü idi⁴². 3 Ekim 1876'da Osmanlı ile savaş hazırlıklarının yapılması nedeniyle Kafkasya'da Türklerle savaşmak için General Tergukasov'un Erivan birliklerinin başına karargâh komutanı olarak atanmıştı⁴³. 1877-1878'de Osmanlı Devleti ile savaştan önce Kafkasya Askerî Bölgesi karargâhına “*Bölge Birliklerinin Güney Kafkasya'da Konuşlanmasıyla İlgili Düşünceler*” notunu sunmuş ve Güney Kafkasya için savaş yürütme planlarını oluşturmuştu⁴⁴. Savaştaki cesareti ve birlikler ile keşif seferlerine çıkması nedeniyle Aziz Georgiy'in IV. derece ve Aziz Vladimir'in III. derece nişanı ile ödüllendirilmişti⁴⁵.

İstanbul'daki elçilik sekreteri Y. N. Kartsova'ya göre “*Filippov karakter olarak girişken, dobra, sadık bir dost ve harika bir insandı. Karargâh subaylığından ziyade saha subaylığına uygundu*”⁴⁶. Filippov savaştan sonra Doğu Rumeli'nin sınır çizme komisyonu üyesi olarak Balkanlar'a gönderildi ve 10 Ağustos 1878'den 11 Aralık 1880'e kadar bu görevde bulundu⁴⁷. 9 Aralık 1880'de, Genelkurmaylık raporunda, General A. S. Zeleniy'in görevinden ayrıldığını göz önünde bulundurarak İstanbul'daki askerî ataşelik görevinin

39 İstoriçeskiy vestnik, 1903. T. XCIII, 396.

40 RGVIA F. 490. Op. 1. D. 32645. L. 2.

41 a.g.e., L. 8.

42 a.g.e., L. 9.

43 a.g.e., L. 3.

44 B. Kolyubakin, “Russko-turetskaya voyna 1877-1878 gg”, na Kavkaze i v Maloy Azii, Ç. 1, (SPb, 1906): 131.

45 a.g.e., L. 4.

46 a.g.e.

47 RGVIA F. 490. Op. 1. D. 32645. L. 4.

boş kalmaması için yeni birisinin atanması görüşünü dile getirdi. Büyükelçi Novikov'un emri üzerine Doğu Rumeli sınırının çizilmesi görevinden sonra geçici olarak imparatorluğun büyükelçiliğinde bulunan Genelkurmay Başkanlığı'nın eski temsilcilerinden Albay Filippov'un İstanbul'daki askerî ataşelik vazifesine atanması uygun görüldü⁴⁸. İstanbul'un hem Anadolu hem de Avrupa yakasını tanıması yanında Osmanlı Devleti'nde askerî istihbarat çalışmalarında tecrübeli olan Filippov'un adaylığına itiraz edilmemişti. Filippov'a İstanbul'daki hayatın pahalı olmasından dolayı 687 ruble albay rütbesi hakkı, 3000 ruble askerî ataşelik harcırahı, 1500 ruble daire masrafları, tercüman ücreti ile gerekli malzeme, at ve görevin diğer ihtiyaçları için 3000 ruble, toplamda 8.187 ruble ödenek hazırlanmıştı⁴⁹. 11 Aralık 1880'de ise İstanbul'a askerî ataşe ataması emri çıkarıldı⁵⁰.

Albay A.P. Protopopov

Atina'daki ilk Rus askerî ataşesi olan Albay Aleksandr Pavloviç Protopopov, 1882'de göreve getirilmişti. Bu göreve gelme süreci ise şu şekilde işlemiştir:

3 Haziran 1849'da Moskova vilayetindeki soylu Ortodoks ailelerinden birinin çocuğu olarak dünyaya gelmişti⁵¹. 26 Ağustos 1866'da Aleksandr Harp Okuluna girdi. Ertesi yıl 28 Ağustos'ta dereceyle mezun olacağı Nikolayevski Mühendislik Harp Okulu'na geçiş yaptı⁵². 20 Temmuz 1869'da teğmenliğe terfi ettirilerek Dördüncü İstihkâm Taburu'na atandı. 1873-1876 yılları arasında, onurla mezun olacağı Genelkurmay Akademisi'nde okudu, yüzbaşılığa terfi etti ve Birinci Muhafız Piyade Tümeni Karargâhı'nın komutanı olarak St. Petersburg Askerî Bölge Merkezi'ne atandı. 19 Mart 1877 tarihinde de Genelkurmaylık'a göreve getirildi⁵³. Yüzbaşı Protopopov, 1877-1878'de Türklere karşı yapılan sefere katılması ve üstün başarı göstermesi nedeniyle IV. dereceden Aziz Georgiy nişanını almıştı⁵⁴. Eylül 1880'de, Yunan ve Osmanlı ordularının savaş hazırlıklarını gözlemlemek için İstanbul'dan Yunanistan'a

48 RGVIA F. 401. Op. 3/927 (1880). D. 66. L. 1.

49 a.g.e.

50 a.g.e. L. 6

51 RGVIA F. 400. Op. 9. D. 29 227. L. 8.

52 a.g.e.

53 a.g.e.

54 a.g.e., L. 10

gönderildi. Elde ettiği sonuçlar Savaş Bakanlığı'nı memnun etmişti⁵⁵.

Milyutin, Yunanistan'daki daimi gözlemci memur bulundurmanın, Yunan ordusu ve donanması ile Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerinin çalışmalarını takip etmek açısından doğru bir adım olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle, Milyutin'in Atina'daki Rus misyonuna hitaben 7 Ocak 1881 tarihli ve 829 sayılı mektubunda, bu görevde askerî ataşe bulundurmanın gerekliliğini anlattı. Sonuç olarak Obruçev'in Genelkurmay raporunda verilen bilgilere dayanarak şu karar verilmişti: “*Yüzbaşı Protopopov'un Atina'da kılması, Yunan-Türk krizi boyunca bize çok fayda sağlayacaktı. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun kara ve deniz kuvvetlerinin askerî açıdan gözlemlenmesi için de böyle bir vazifelinin olması çok önemliydi. Atina'daki görevli, askerî önemine dair bu tür bir tecrübe göstergesiyle hem Yunanistan'daki askerî ilişkilerin hem de Osmanlı Devleti ve Mısır güçleri ile Kıbrıs, Kandiye ve Malta'nın durumunu gözleme fırsatı vermekteydi. Dışişleri Bakanlığı'nun rızası göz önüne alındığında Yüzbaşı Protopopov'un geçici olarak bununla görevlendirilmesi ve de Atina'daki emperyalist planımıza dahil edilmesi mühimdi*”⁵⁶. Bu raporda Protopopov'un gelecekteki faaliyetlerinin coğrafi alanı ana hatlarıyla çizilmişti. Bu plana sadece Yunanistan değil, Osmanlı Devleti, Mısır ve Kıbrıs, Kandiye ve Malta Adası da dahildi. 1878'de imzalan Berlin Anlaşması'na göre İngiltere'nin Kıbrıs'ı işgal etmesi ve 1800'den beri Malta'yı yönetmesi, Protopopov'un sadece Yunanistan değil aynı zamanda Osmanlı, Mısır ve İngiltere ordularıyla ilgilenmesi gerektiğini göstermekteydi. Ayrıca bu bölge, Rus ordusunun belirtilen coğrafi kesimlere olan ilgisini göstermekteydi. Osmanlı ile bir savaşın başlaması durumunda Mısır birliklerini tekrar sahaya yöneltmek, İngiltere ise Akdeniz ordusunu ve donanmasını Osmanlı Devleti'ni desteklemek amacıyla kullanacaktı. Bu nedenle Protopopov, Doğu Akdeniz'de istihbarat çalışmalarının yürütülmesi gibi zor ve önemli bir vazife ile görevlendirilmişti. İmparator tarafından verilen beratla 3000 ruble ödenek; resmî olmayan harcamalar için 1200 ruble; yeme içme için yıllık 280 ruble, günlük ödenek olarak 2 poluimperial ve hizmetliler için günlük 2 ruble tahsis edilmişti⁵⁷.

55 RGVIA F. 401. Op. 3\927 (1880). D. 60.

56 RGVIA F. 401. Op. 4\928 (1881). D. 2. L. 71.

57 a.g.e.

Onu yakından tanıyanların hatıralarına baktığımızda, Protopopov'un bu göreve en uygun kişi olduğunu söylediklerini görürüz. İstanbul Büyükelçiliği Danışmanı Kartsov'un anılarına göre: *“Protopopov herkesten farklı ve dikkat çekici kişiliğe sahip bir insandı. Sima olarak çok güzel olmasa da karizmatik bir insandı... Enerjik ve son derece zeki birisi olması dolayısıyla etrafındakilerin dikkatini çekiyordu. Düşünceleri sadece askerî işlere ve onu ilgilendiren şeylere odaklıydı. Ancak her bir olaydan asıl amacın görevine uygun sonuçlar çıkarırdı.”*⁵⁸ Uzun yıllardır kendisini tanıyan Kartsov'a göre Protopopov'un karakteristik özellikleri Savaş Bakanı ve Piyade Generali A.F. Redinger'in açıklaması ile çelişkili duruyordu: *“Aleksandr Pavloviç Protopopov'u yüksekokuldan beri tanırım. Yetenekli ancak fiziksel anlamda ve konuşmasında şaşırtıcı bir şekilde itici biriydi. Ondan hoşlanmıyordum ama onu yakından da tanıyıordum... Zeki ve marifetli bir adamdı. Savunma Konseyi'nde yararlı ve etkili işler yapmıştı. Bu sayede 1907'de onu Baş İstihkâm Komitesi'nin başkanlığına atadım. Ancak buradaki çalışmaları Palitsın ve temsilcileri tarafından engellendiği için başarı getirmemişti.”*⁵⁹ Genel olarak hem Kartsov hem de Rediger, Protopopov'un ortak özelliklerinde hemfikir. İtici ama olağanüstü zihne ve yeteneklere sahip bir insan... Odessa Askerî Bölgesi'ndeki emrinde bulunan D.İ. Romeyko-Gurko, Protopopov'u değerli tavsiyeler veren anlayışlı ve misafirperver bir kişi olarak tanımlıyordu⁶⁰.

Böylece İstanbul Boğazı'na yönelik istihbarat faaliyetlerinde bulunacak olan askerî ataşelerin Osmanlı ordusuna aşına olan subaylardan seçildiği söylenebilir.

Bu kişilerin faaliyetlerine geçmeden önce Osmanlı Devleti'nin dış politikası ve Osmanlı'nın Rusya dış politikasındaki yeri ele alınmalıdır.

Büyük Güçler Arasında Kalan Osmanlı Devleti (1880'lerin İlk Yarısı)

İstanbul'daki Rusya Büyükelçiliği sekreteri N. V. Çarıkov, II. Abdülhamid'in politikasını kurnazca yapılmış bir hamle olarak tanımlıyordu. Kara ordusunu

58 V.N. Kartsov, a.g.e., 69.

59 A.F. Rediger

60 Generalami rojdayutsya: Vospominaniya russkih voenaçalnikov XIX - načala XX vekov, (M., 2002), 264-265.

Alman generaller eğitirken, donanmayı İngiliz amiraller yönetiyordu⁶¹. Ancak 1880'lerden itibaren Almanya'nın etkisi daha baskın hale gelmeye başlamıştır. Albay Filippov'un yayımladığı raporlarda Sultan II. Abdülhamid ve temsilcisinin Almanya'nın etkisinde kaldığı ve her ne kadar Osmanlı bu etkiden hoşnut olmasa da⁶² bunun Almanlara Osmanlı Devleti'nde nüfuz kazandırdığını anlatılıyordu⁶³. Ayrıca Filippov'a göre Padişah, dış etkenlerden korunduğu ölçüde Almanya'ya yaklaşıyordu⁶⁴.

Osmanlı Devleti için 1877-1878 Savaşı, büyük devletler arasında kurulan denge ve İngiltere'ye bağımlılığın reddedilmesi, İngiliz siyasetçilerinin değerlendirdiği kadar talihsiz sonuçlara yol açmamıştı. İngiliz Başbakanı William Gladstone, 23 Temmuz 1880'deki Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Türk iktidarına yönelik yükümlülüklerin artık ikincil planda değil, en yüksek önceliğe sahip bir konu olduğunu ve hedeflerin bu yönde geliştirilmesi gerektiğini söylüyordu. Osmanlı yükümlülüklerini yerine getirmese toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını kendisi elinden geldiğince koruyacaktı⁶⁵. 1876'da liberal reformlar yaparak hata yaptığını itiraf eden Sultan II. Abdülhamid bundan sonra güç kullanmaktan çekinmeyeceğini belirtmiştir⁶⁶. Bu politika, Türk tarihçiliğinde "İstibdat" adını almıştır.

Tümgeneral Lanz'ın bu konuyla ilgili yorumu ilginçtir: "*Prens Bismarck, Osmanlı Devleti'nin uyuyan bir yanardağ gibi patlamayı bekleyen gücünün farkındaydı. Onu zamanı geldiğinde uyandıracak ve onun savaşta Rusya'nın karşısında yer almasını sağlayacaktı. İngiltere, Müslüman güçleri ile dostane ilişkilerde Almanya'nın yerine geçmesine izin vererek büyük bir hatayapmıştı.*"⁶⁷ Onun düşüncelerini Bismarck'ın anlarıyla karşılaştırsak Bismarck'ın bunun tam tersini düşündüğünü görürüz: "*Rusların İstanbul'da öyle ya da böyle askerî veya diplomatik yolla konuşlanmalarının ve İstanbul'u savunmalarının Almanya için yararlı bir şey olacağını düşünüyorum. Bu, İngiltere'nin ve bazen*

61 N.V. Çarıkov, a.g.e., 157.

62 RGVIA F. 401. Op. 4/928 (1882). D. 10. L. 24.

63 a.g.e.

64 a.g.e.

65 O. Bismarck, Vospominaniya, T. 2, 245.

66 O.R. Ayrapetov, Na puti k krahu, Russko-japonskaya vojna 1904-1905 gg, Voenno-politiçeskaya istoriya, (M. Algoritm, 2015), 99.

67 RGVIA F. 401. Op. 4/928 (1882). D. 4. L. 78.

de Avusturya'nın Rusların faaliyetlerine balta vurmalarını engelleyecekti (...). Rusya, İstanbul'daki konumunu güçlendirdiğinde İngiltere karşısında kendine daha sağlam bir yer edinebilirdi."⁶⁸ Bismarck, Rus ihtilafının yalnızca İngiltere'yle değil Akdeniz'de, özellikle 20 Mayıs 1882'de Avusturya-Almanya ittifakına katılan İtalya'ya karşı da şiddetlenebileceği konusuna dikkat çekmek istiyordu⁶⁹.

Sultan II. Abdülhamid, 1880 baharından itibaren Alman Büyükelçisi von Gatzfeld ile görüşmeler yaparak Türk ordusuna Alman subayların ve imparatorluğun muhtelif alanlarında ıslahat yapmak adına Almanya'dan uzmanların gönderilmesini teklif etmişti. Berlin'deki Osmanlı Büyükelçisi Sadullah Bey de aynı talepte bulunmuştu⁷⁰. Bismarck, İmparator I. Wilhelm'e özel bir rapor hazırlayarak Sultan'ın isteğine olumlu bir cevap vermek istediğini göstermişti. Böylece Alman subaylar deneyimlerini geliştirmenin yanında İstanbul'da bir keşif tatbikatı da yapabiliyorlardı. İmparator, veliaht prens yazdığı mektupta, Rus panslavistlerinin Osmanlı'ya doğru hareket etmeleri halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun savunma faaliyetlerine Almanya'nın kayıtsız kalmayacağını söylüyordu. Zira Osmanlı'nın düşmanlarının Almanya'nın da düşmanı sayılması gerektiğini belirtiyordu⁷¹. Bununla birlikte Petersburg'u şüphelendirmemek için Bismarck, Osmanlı Devleti'ne gönderilen yetkililerin ve memurların hizmetten alınmalarına ve sultanın hizmetine Almanya'ya bağlı olmayan subay olarak girmeleri gerektiğine karar verdi⁷². Diplomatların kaygıları, Alman subaylarının Osmanlı Devleti'ne gitme konusundaki isteksizliği ve bu misyonun gazeteciler tarafından aktif olarak tartışılması nedeniyle Bismarck'ın planı erteleniyordu.

Bunun üzerine Sultan, İmparator'a "*Nişan-ı İmtiyaz*" sunmak ve Almanların subay gönderimini hızlandırmak için 1881'de Müşir Ali Nizami Paşa ile Kâtib Reşid Bey'i gönderdi. Sultan, Tunus'u ele geçiren Fransa'ya, Mısır'ı talep eden İngiltere'ye karşı ve Avusturya tarafından işgal edilen Bosna-

68 O. Bismarck, *Vospominaniya*, 239, 240.

69 a.g.e.

70 A.S. Silin, *Ekspansiya Germanii na Blijnem Vostoke v kontse XIX veka*, (M. nauka, 1971), 47.

71 a.g.e.

72 a.g.e. 49.

Hersek hakkında yapılan kongrede alınan kararların gözden geçirilmesi için Almanya'nın desteğini istiyordu⁷³.

21 Ağustos 1881'de, İmparator III. Aleksandr ile yapılan özel toplantıda, Baltık ve Karadeniz'de tersane yapılması kararlaştırılmıştı. Karadeniz'de yapılmasının sebebi ise Osmanlı filosunu Boğaz'dan tamamen temizlemek, nakliye gemilerinin karaya çıkarma yapmasını kolaylaştırmak ve Boğaz'ı İngiliz filosundan korumaktı⁷⁴. Bu nedenle yapılan istihbarat çalışmalarının asıl amacı Boğaz'ın yapısını ve Türk ordusunun potansiyelini tanımaktı.

İstanbul Boğaz'nda Keşif Çalışmaları

Öncelikle, Rus istihbaratının İstanbul Boğazı'nda yürüttüğü çalışmaların metodundan bahsedilmelidir, zira elde edilecek bilgilerin niteliği ve doğruluğu buna bağlıydı.

Boğaz'ı incelemenin ana yolu, bölgeyi ve tahkimatları haritalamak için subayların keşif seferine çıkmalarıydı. Boğaz'da yapılan kayıtlar ve ağır silahların yerlerinin gözlenmesi denizden yürütülüyordu. Bunun için "Taman" adlı koruma gemisi ya da özel olarak temin edilen bir yelkenli feluka kullanılıyordu⁷⁵. Atina'da bulunan askerî ataşe Albay A.P. Protopopov ve Taman gemisinin komutanı tarafından ortaklaşa derlenen raporlardan anlaşılan o ki Taman gemisi uzun sürelerle ve sık sık Boğaz'da keşfe çıkıyordu. Ayrıca Obruçev'in Savaş Bakanı General P.S. Vannovski'ye verdiği raporda, Boğaz'ın kayıt altına alınmasında asıl rolü Albay A.P. Protopopov ve V.U. Sollogub'un üstlendiğini belirtiyordu⁷⁶. Bu da Taman gemisinin komutanı Albay S.O. Makarov'un raporlarını doğruluyordu⁷⁷. Albay Filippov'un bütün paşalar tarafından tanınması nedeniyle bu çalışmalar için diğer subayların gönderilmesi gerekiyordu. Böylece, Türkler şüphelenmeyecek ve diğer subaylar keşif gezilerine daha rahat devam edecekti⁷⁸.

73 a.g.e., 54.

74 R.V. Kondratenko, Morskaya politika Rossii 80h godov XIX veka, (SPb.:LeKo, 2006), 76.

75 RGVIA F. 400. Op. 4. D. 581. L. 2.

76 RGVIA F. 400. Op. 4. D. 580. L. 2.

77 RGVIA F. 400. Op. 4. D. 581. L. 2.

78 a.g.e. L. 32.

Topoğrafya uzmanı Yüzbaşı Zverev, Filippov'un emrine verilmişti. Ancak Filippov ve Zverev, Boğaz çalışmalarında yetersiz kaldıkları için Albay Filippov Atina'da bulunan Yarbay Protopopov'u sık sık yanına çağırıyordu. 17 Şubat 1882 Genelkurmay Başkanlığı'ndan yazılan bir raporda şöyle deniliyordu: “*Osmanlı ordusu hakkında eşzamanlı olarak bilgi toplamak ve gerekli topoğrafik çalışmanın uygulanması için gücümüz yeterli değildir*”⁷⁹. Bu nedenle İstanbul ve çevresindeki tahkimatları içeren çalışmalarında ilerleme kaydeden Albay V.U. Sollogub'un İstanbul'a gönderilmesini öneriyordu⁸⁰. Obruçev'in Sollugub'a yazdığı mektupta, onun Sınır Belirleme Komitesi'ndeki görevi boyunca İstanbul'da bulunan Obruçev'in askerî ajanıyla bazı hususlar hakkında ortaklaşa çalışmalar gerçekleştirdiğini, böylece talimatlara aşına olduğunu yazıyordu.⁸¹ “*Talimatlara aşına olduğu*” ile kastedilen konu istihbarat faaliyetleriydi. Çünkü Sollogub 1879'da General Bobrikov'a Sınırlandırma Komisyonunda istihbarat subayı olarak çalışmak istediğini dile getirmişti.

Bir süre sonra artan şüpheler nedeniyle Osmanlı makamlarının önemli noktalarda nöbetçi sayısını arttırması, İstanbul Boğazı kıyılarının kayıt altına alınması sürecini zorlaştırmaya başlamıştı. Bu da Boğaz'ın ve buradaki bataryaların incelenmesi çalışmalarını yavaşlatıyordu⁸². Ancak subay gönderme problemi dışarıdan casus temin edilerek de çözülebilirdi. İstanbul'daki askerî ataşe Filippov, istihbarat elde etmek için gizli ajanlar işe almıştı. 3 Haziran 1885 tarihli ve 18 numaralı raporda Filippov; “*askerî açıdan önemli boşlukları doldurup haritada düzeltmeler yapmak için*” İstanbul'daki bir su tesisatı imalatçısıyla bağlantıya geçtiğini yazıyordu⁸³. İşe alınan bu kişiye, tatillerde de çalışması şartıyla, yanına alacağı işçi ve atlar dahil günlük 3 Türk lirası (69 frank) verilecekti⁸⁴. Böylece İstanbul'un su tesisat planlarını kullanan Filippov, şehrin ve çevresinin mükemmel bir haritasını elde ediyordu. Ama bu tür işlerde araziye araştırmak için zorluklarla karşılaşma ihtimalleri vardı, zira işe alınan ajanların çalışabilmeleri için Osmanlı yetkililerinden izin

79 RGVIA F. 401. Op. 4/928 (1882). D. 44. L. 2.

80 a.g.e.

81 a.g.e. L. 6.

82 RGVIA F. 400. Op. 4. D. 580. L. 382.

83 RGVIA F. 401. Op. 4/928 (1885). D. 10. L. 14.

84 a.g.e.

almaları gerekiyordu⁸⁵.

Deniz Albay Vlasiev'in 19 Nisan tarihli raporuna göre, Boğaz'daki bataryaların incelenmesi ve kayıt altına alınması için yapılan çalışmalarda yerel Ermenilerden de faydalanılmış, bu kişiler rüşvet karşılığında tahkimatların etrafında dolaşarak elde ettikleri tüm bilgileri Rus subayına iletmıştır⁸⁶.

Albay Protopopov'un 26 Haziran 1885 tarihli 7 numaralı raporu, Yunanistan'da işe alınan ajanların amaçlarını ve işe alım sürecindeki sorunları ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Protopopov, Yunanistan'ın Eğriboz, Andros, Tinos, Mikonos, İskiri ve Çuha Adası'nı izlemek için ajanların işe alınması gerektiğini belirtiyordu⁸⁷. Protopopov, tüm gemilerin Çanakale Boğazı'na giderken Doro Boğaz'ı yolunu izlemesi nedeniyle Andros Adası'nın çok önemli bir nokta olduğuna dikkat çekiyordu.

Mikonos ve İkarya adaları Süveyş Kanalı'ndan gelen donanmaları gözlemlemek için kullanılmalı, gözlem işi de buradaki balıkçılara ve kılavuz kaptanlara verilmeliydi⁸⁸. Bu amaçla, yerel halka ihtiyaç vardı. Özellikle kayıkçı ve kılavuz gemileri bu çalışmalar için uygun görülüyordu. Hizmetlerinden sürekli yararlanabilmek için bu kişilere 200-300 frank olarak tahmin edilen aylık kazançlarını aşan bir ödeme yapılmalıydı. Bu nedenle, Protopopov, her bir çalışan için 300-400 frank, yani aylık 1800-2400 franka ihtiyacı olduğu sonucuna varmıştı⁸⁹. Öte yandan Protopopov'un an itibariyle Eğriboz ve Andros adalarında bulunan ve 20 yıldır Pire'de Rus denizcilere para karşılığında hizmetlerini sunan iki kayıkçısı vardı. Kendisi ise İngiltere ile savaşılmaması durumunda, Sire Adası'nda bulunan Rus konsolosluğuna gitmeyi ve gözlemleri oradan yapmayı planlıyordu⁹⁰. 4 Temmuz 1885 tarihli raporda, daha önce Sire'ye gittiğini ve buradaki Konsolos Sviloviç ile konuştuğunu, gerekli gözlem noktaları ve maliyetleri hakkında bilgi edindiğini yazmaktadır. Konsolos Protopopov'u destekleyerek kılavuz gemi kaptanlarının yoğunlukta olduğu Malo Adası'nda bir ajan bulundurmaya da teklif etmiştir. Konsolos ile

85 a.g.e. L. 14 ob.

86 RGVIA F. 400. Op. 4. D. 581. L. 32.

87 RGVIA F. 401. Op. 4/928 (1885). D. 7. L. 63.

88 a.g.e. L. 69.

89 a.g.e. L. 63 ob.

90 a.g.e.

sürekli iletişimde bulunabilmek için de Sire Adası'ndan bir danışmana ihtiyaç duyulmuştu⁹¹.

Adalardaki bu gözlem sistemi, İngiliz veya Osmanlı filolarının Akdeniz'deki hareketleri hakkında zamanında ve doğru bilgi sağlamalıydı. Aynı zamanda, külfetli olması beklenen maliyetler bu çalışmalara engel teşkil etmeyecekti, zira 1880'deki talimatlara göre ajanların bu ihtiyaçları için özel bir ödenek ayrılıyordu.

Böylece istihbarat sistemi Boğaz çevresindeki şahsi gözlemlere ya da casuslar kullanarak bilgilerin elde edilmesine dayanıyordu. Peki İstanbul Boğazı ile ilgili ne gibi bilgiler elde edilmişti?

Askerî İstihbaratın Elde Ettiği Bilgiler

Askerî ataşe Filippov, 22 Nisan 1882 tarihli ve 22 numaralı raporda şunları bildirmiştir: “*Buradaki üst düzey askerî yetkililer arasında Osmanlı Devleti ile Almanya arasında anlaşmaya varılacağı ve ittifak kurulacağına dair söylentiler dolaşmaktadır. Almanya'nın tavsiyesi üzerine Osmanlı hükümeti önce savunmaya yönelik ardından taarruza yönelik birtakım askerî tedbir almıştır. Savunma tedbirleri şunları içeriyordu: Stratejik noktalarda tahkimat projeleri geliştirmek üzere komisyon oluşturulması; İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nın kıyı ve iç kısımdaki savunma birliklerin sayısının arttırılması ve uygun yerlere mayınların döşenmesi.*”⁹² İstihbarat verileri, ülkenin en üst mercilerinin düşüncelerini doğrulamıştı: İstanbul Boğazı Osmanlı savunmasındaki en önemli stratejik noktaydı. Öte yandan Albay Filippov'un edindiği bilgiye göre Boğaz savunma planı Berlin'de, bizzat Genelkurmay Başkanı General Helmuth von Moltke önderliğinde hazırlanmıştı⁹³. Raporların konularına bakılacak olursa Boğaz savunması ve donanmanın güçlendirilmesi hakkındaki planlar hayata geçirilmeye başlanmıştı.

23 Nisan'da Obruçev Londra'daki Tümgeneral Lantz'a gönderdiği 4 numaralı mektupta gazetelerdeki Osmanlı Devleti'nin Çatalca harekâtı için 200 adet Nordenfelt topu sipariş ettiğine dair haberlerden bahsetmiş ve “*Sizden bu hususla alakalı soruşturma yapmanızı ve bilgi vermenizi rica*

91 a.g.e. L. 68.

92 RGVIA F. 401. Op. 4/928 (1882). D. 10. L. 40

93 a.g.e. L. 41.

ediyorum” demiştir⁹⁴. 25 Mayıs-18 Haziran 1882’de Tümgeneral Lantz Obruçev’a yazdığı cevapta, aylık çıkarılan askerî-bilimsel dergi *Journal of the Royal United Service Institution*’nın İstanbul yazışmalarına atıfta bulunarak Osmanlı’nın Krupp’tan alınan mühimmata ek olarak 200 adet Nordenfelt topu alarak ordusunu silahlandırmayı tamamladığını ve bunların ödemesinin de yapıldığını belirtti⁹⁵. Silahları çalışır vaziyette tutmak için ise İstanbul’un yerel fabrikalarında çalışmak üzere çeşitli mevkilere İngiliz silah ustaları getirilmişti⁹⁶. İstanbul’da bulunan Albay Filippov, 29 Nisan tarihli 26 numaralı raporunda, Nordenfelt toplarının satın alınmasıyla ilgili ayrıntılı bilgiler verdi. Şirketin bir temsilcisi olan İsveç vatandaşı Rousse, İngiltere’den İstanbul’a gelmiş ve Osmanlı hükümeti adına Nordenfelt’ten 200 adet mitralyöz sipariş etmiş, bunlardan 150’si donanmada, 50’si ise Boğaz tahkimatlarında kullanılacaktı. Hakkı Bey, siparişlerin takibini yapmak için sultan tarafından İngiltere’ye yollanmıştı. Raporda ayrıca mitralyözler için ne kadar ödeme yapıldığı da yazılıydı: 74 850 Türk lirası veya 1 721 550 frank. Bunun %6’sı Osmanlı Bankası tarafından aracı olduğu için Rousse’ye ödenmiştir⁹⁷. Rapordaki bu kelimelerin karşısında şunlar yazılıydı: “*Bilgi için Topçu Komitesine rapor edilecektir.*”⁹⁸

Lantz’ın bu mesajı karşısında Genelkurmaylık hemen harekete geçti. Savaş Bakanı, GAU⁹⁹ yazı işlerine Osmanlı ordusunun temin ettiği Nordenfelt topları ile ilgili bir mektup yazıp, GAU müdürünün konuyla ilgilenmesini ve bahsi geçen toplarla ilgili ayrıntıların kendisine bildirilmesini istemiştir¹⁰⁰. Bunun üzerine VUK¹⁰¹, 11 Mayıs’ta Osmanlı Devleti’nin Nordenfelt silahları siparişiyle ilgili GAU’ya bir rapor gönderilmiştir¹⁰².

Albay Filippov, İstanbul’dan yazdığı 28 Nisan tarihli 25 numaralı raporda

94 RGVIA F. 401. Op. 4\928 (1882). D. 10. L. 39.

95 RGVIA F. 401. Op. 4\928 (1882). D. 4. L. 77 ob.

96 a.g.e. L. 79.

97 RGVIA F. 401. Op. 4\928 (1882). D. 10. L. 57.

98 a.g.e.

99 Baş Topçu İdaresi (Rusya Savaş Bakanlığı’na bağlı bir birim) (Çevirmenin notu).

100 RVGIA F. 401. Op. 4\928 (1882). D. 4. L. 88.

101 Askerî Bilim Komitesi (Rusya) (Çevirmenin notu).

102 RGVIA F. 401. Op. 4\928 (1882) D. 10. L. 59.

Devlet Savunma Komisyonu toplantısında, ülke genelinde bir dizi tahkimat ve kalenin inşa edilmesine (Çatalca, Erzurum ve Sinop kaleleri) karar verildiğini bildiriyordu. Müstahkem kamplar oluşturularak hem genel olarak orduya hem de Balkanlar'da bulunan askerlerin sayısını arttırmaya yönelik yeni kişiler alındığını rapor ediyordu¹⁰³. Filippov, Balkanlar'daki durum hakkında bütün yıl boyunca bilgi vermeye devam etti. Böylece neden bu kadar çok silahın alındığı da ortaya çıkmıştı.

Protopopov'un 22 Temmuz 1885 tarihli 16 numaralı raporu, Krupp'un silah üretiminin yaklaşık 580.000 lirayı bulduğunu ve bunların arasında yalnızca karada değil aynı zamanda Boğaz, Çanakkale, Selanik ve İzmir'i güçlendirme amaçlı kıyı silahlarının da bulunduğunu belirtti¹⁰⁴. Ayrıca rapora şu not düşülmüştü: "*Osmanlı'daki çalışmalarımız iyi gitmiyor.*"¹⁰⁵ Raporun bir kopyası 5 Ağustos'ta Dışişleri Bakanlığı'nın Asya şubesine gönderildi¹⁰⁶. Ayrıca VUK'a Ağustos ayı başlarında her biri 40.000 İngiliz sterlinine mal olan 5 adet 16 inçlik silahın siparişi ve onlar için hidrolik bir özelliğe sahip ve her biri 12.000 İngiliz sterlinine mal olan top arabası hakkında (bu rapor VUK'a ayın 16'sında ulaştı) bir rapor gönderildi. Bu silahlar, Boğaz'ı güçlendirmek için satın alınmıştı. Protopopov'un da belirttiği gibi bu siparişler, Rusya'nın Karadeniz'de savaş gemilerinin inşasının bitimiyle yani 2 yıl içinde hazır olacaktı¹⁰⁷.

Albay Filippov'un 20 Haziran 1885 tarihli raporunda, Fransız filosu "*Fordel et Chatires*" tarafından Marsilya tersanelerinde yapılan 2 mayın gemisi ile sultanın filosunun tamamlandığını bildirildi¹⁰⁸. Genel olarak Osmanlı Devleti, Fransa'dan 12 mayın gemisi sipariş etti ve bunlardan ikisi Fransız ekibi tarafından İstanbul'a getirildi¹⁰⁹. Bu, Protopopov'un 8 Ağustos 1885 tarihli raporuyla doğrulandı. Çünkü tersanede 2 mayın gemisinin daha inşa edilmesiyle Osmanlı Devleti'nde toplam 16 adet mayın gemisi olacaktı.

103 RGVİA F. 401. Op. 4\928 (1882). D. 10. L. 53.

104 RGVİA F. 401. Op. 4\928 (1885). D. 7. L. 71.

105 a.g.e. L. 73.

106 a.g.e. L. 74.

107 RGVİA F. 401. Op. 4\928 (1885). D. 10. L. 25.

108 a.g.e.

109 RGVİA F. 401. Op. 4\928 (1885). D. 7. L. 72.

Ayrıca İngiltere’de Denizcilik Bakanlığı tarafından 45 adet Whitehead mayını siparişi verilmişti¹¹⁰. Yine bu raporda, Osmanlı Devleti’ne verilecek ve başkentin cephaneliğinde toplanacak silahlar için namlu ve metal parçalarının siparişinin verildiği de yazıyordu¹¹¹. Rapordan uzun menzilli Krupp toplarının ve mayın gemilerinin Boğaz’ın savunulmasına yönelik olduğu sonucuna varılmıştır¹¹². Rapora şöyle bir de not düşülmüştü: “*Bu çok üzücü bir durum.*”¹¹³

Yukarıda belirtilen bütün bilgilere göre Osmanlı Devleti, ordusunu yeni silahlarla güçlendirmek ve askerlerinin imparatorluk savunmasındaki hareketliliğini artırmak için elinden geleni yapıyordu. Özellikle bu yöndeki çabalar İstanbul çevresini güçlendirmek ve Boğaz’ı savunmak için harcanıyordu. Aynı zamanda, yukarıda da bahsedildiği gibi sayının azlığı ve süvarilerin çeşitli sorunları orduyu büyük ölçüde zayıflatmıştı. Osmanlı ise bu eksikliğini Batı güçlerinden (İngiltere, Fransa ve Almanya) aldığı destekle kapatıyordu.

Özellikle, Albay Filippov ve Deniz Albay Makarov’un raporlarında Almanya’nın rolü göze çarpıyordu. Eylül 1833 tarihli raporunda, Yıldız Köşkü’nde devletin deniz ve karadaki savunma planları ile askerî meselelerini tartışan daimi bir komitenin bulunduğunu ve “*Bu komitenin çoğunluğunu Alman subayların oluşturduğunu*”¹¹⁴ belirtir. Filippov, 3 Ağustos 1882’de bir Alman askerî misyonunun geldiğini bildirmiştir. Filippov, 1884 yılında yaptığı değerlendirmede Alman ekibin hedeflerine ulaşmakta başarısız olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Bunun sebebini ise eğitim görevlilerinin kişisel niteliklerine ve Osmanlı Devleti’nde üstlendikleri görevlere bağlamıştır¹¹⁵. Keller Paşa sık sık hastalanıp Almanya’ya gitmek zorunda kaldığından işleri iyi yönetemiyordu. Piyade müfettişi Kamphöfner Paşa yetenekli bir adam değildi. İradesiz ve verilen kararları uygulayamayan biriydi. Topçu müfettişi Rust Paşa’nın projelerine engel olunuyordu. Süvari müfettişi Gobet Paşa’nın

110 a.g.e.

111 a.g.e.

112 a.g.e.

113 RGVIA F. 400. Op. 4. D. 581. L. 13.

114 RGVIA F. 401. Op. 4\928 (1884). D. 10. L. 5.

115 a.g.e. L. 5 ob. - 7.

paragöz ve çıkarıcı olduğu ortaya çıkmıştı¹¹⁶. Sadece askerî eğitim-öğretim müfettişi Goltz Paşa Alman ve Rus dillerinin öğretilmesi de dahil olmak üzere askerî okullarda Türk subayların iyi bir eğitim almalarını sağlamıştır, hatta savaş taktikleri konusunda bizzat ders vermiştir¹¹⁷. Ancak Filippov'a göre ordudaki hoşnutsuzluk korkusu ve ciddi dönüşümlerin finansal maliyetleri nedeniyle Türk hükümeti reformu yavaşlatıyordu¹¹⁸.

Filippov'un 1881-1882 yılları arasındaki raporlarını takip edersek şöyle bir fikir edinebiliriz. 1881 yılının ilk yarısına ilişkin raporlar esas olarak Türk ordusunun durumuyla ilgilidir. İkinci yarısından itibaren ise buna Boğaz'ın kayda alınması da dahil edilmişti. Aynı zamanda 1881 ve 1882'ye yönelik İstanbul ve Atina raporları, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den aldığı silahlar hakkında bilgi veriyordu. Bu da 1882'den sonra verilmeye başlayan raporların çoğu bakımından birbirleriyle uyumlu ve birbirini tamamlayıcı olduğunu gösteriyordu. Yine bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nde bir askerî temsilciden aldığı ek bilgilerle çalışmalarına aktif olarak devam eden Protopopov, Boğaz'ın kıyılarını kayıt altına almaya da devam ediyordu.

Sonuç olarak 1887 yılına geldiğinde Protopopov, Boğaz'ın kıyısındaki Türk tahkimatlarını, mayın yerlerini, mayınların kaç kalibre olduğunu, ateşin yarıçapını ve açılarını gösteren ayrıntılı bir plan hazırlamıştı. Protopopov, Boğaziçi'nde kendi yaptığı keşif seferi ile buraya kara kuvvetleri tarafından saldırı gerçekleştirilebileceği sonucuna varmıştı¹¹⁹.

Albay Sollogub, Albay Protopopov ve Kaptan Makarov tarafından yürütülen Boğaz keşif seferleri, Karadeniz'den karaya çıkarma yapmak için uygun bir koy bulunmadığını, ancak kumlu kıyıların buna müsait olduğunu gösterdi¹²⁰. Birliklerin karşılaşacağı engel sadece yoğun orman ve dağlık arazi idi¹²¹. Filonun muhtemel çıkarma alanlarından biri olarak Şile düşünülüyordu. Boğaz'ın Karadeniz kıyılarında olması mayın gemilerinin gizlenmesine olanak veriyordu¹²².

116 a.g.e. L. 8.

117 a.g.e. L. 8.

118 a.g.e. L. 9.

119 RGVIA F. 400. Op. 4. D. 580. L. 380.

120 RGVIA F. 400. Op. 4. L. 581. L. 3.

121 a.g.e. L. 3

122 a.g.e. L. 8.

Sonuç olarak İstanbul Boğazı'nda başarılı bir keşif çalışması icra eden Rus istihbaratı bölgenin ayrıntılı haritalarını hazırlamış, bu haritalar üzerinde Boğaz'ın işgali ile ilgili Savaş ve Denizcilik bakanlıklarına önerilerde bulunmuştur.

1885 Merv Krizi ve İstanbul Boğazı

18 Mart 1885'te Korgeneral A.V. Komarov'un askerleri, Türkistan'a saldıran Afgan birliğini Kuşka Nehri civarında yenmişti. Bu durum, Afganistan'ın İngiliz sömürgesi olması hasebiyle Rusya'nın İngiltere ile savaşa girme ihtimalini doğurmuştu. İngiltere, Rusya'ya yalnızca Türkistan'da değil Avrupa'dan da saldırıyı planlıyordu. Karadeniz'de Rusya'nın 2 savaş gemisi, 4 hafif kruvazörü, 12 mayın gemisi ve 2 nakliye gemisi vardı. Sivastopol ve Batum tahkimatları ise çok sağlam sayılmadığından İngiltere tarafından tehlikeli bir engel olarak değerlendirilmemişti. Bu nedenle İngiltere, 16 Nisan 1885'te Boğazlar'a kuvvet yollama, ardından da Rusya ile başlayacak savaşa Osmanlı Devleti'ni de savaşa sokma kararı aldı. Akdeniz filosu şimdilik Boğazlar'ı gözlemlemekle görevlendirilmişti¹²³. İstihbarat raporlarına göre bu durum Boğazlar'a kuvvet yollamakla sınırlı kalmamalıydı.

Atina'daki Askerî Ataşe Albay A.P. Protopopov, 7 numaralı 3 Haziran tarihli raporunda, Mısır'da bulunan 16-17 bin kişilik İngiliz kuvvetlerinin Kahire ve İskenderiye'de toplandığını bildirdi¹²⁴. Albaya göre İngilizlerin emrinde 17 tabur, 8 süvari taburu, 7 batarya, 6 istihkâm bölüğünden oluşan toplam 12-13 bin kişilik bir kolordu vardı: “*İskenderiye-Kahire hattında konuşlanan bu kolordu ile İngilizlerin Akdeniz'de bulunan devasa donanması göz önüne alındığında, Londra'dan gelecek bir emir ile bu kolordu 5-6 gün içerisinde Çanakkale'ye, hatta İstanbul'a ulaşabilirdi*”¹²⁵. Bu da İngiltere'nin Rusya ile olası bir savaşta Mısır'daki askerlerini çıkarma birliği olarak kullanma niyetinde olduğunu gösteriyordu.

Öte yandan Protopopov, Türklerin İngilizleri Çanakkale Boğazı'ndan geçirmeme olasılığını da değerlendirdi. Çanakkale Boğazı'ndaki topçu ve garnizonun zayıflığını değerlendiren Protopopov, Türklerin bu konuda

123 O.R. Ayrapetov, “İstoriya vneşney politiki Rossiyskoy imperii 1801-1914”, 1855-1894 vneşnyaya politika imperatorov Aleksandra II i Aleksandra III, (Kuçkovo pole: M. 2018), 590.

124 RGVIA F. 401. Op. 4\928 (1885). D. 7. L. 57.

125 a.g.e. L. 57 ob. - 58.

yeniden örgütlenme ve güçlendirme yapmamalarının sebebinin Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir anlaşma yapılmış olabileceğini ve buna göre İngiliz filosunun Karadeniz'e geçebileceğini öne sürmüştü¹²⁶. Türklerin Boğazlar'daki kuvvetlerinin daha ayrıntılı değerlendirmeleri İstanbul'daki askerî ataşe Albay V.N. Filippov'un 1 Nisan 1885 tarihli 9 numaralı raporunda yer alıyordu.

Filippov, Osmanlı Devleti'nin 130 bin kişi ve 721 toptan oluşan çok az bir askerî gücü olduğunu yazıyordu¹²⁷. Redif taburunun oluşumu için yaklaşık 447 bin kişiye ihtiyaç vardı. Ancak kayıtlı 512 binden yaklaşık %40'ı uygundu. Albay'a göre geri kalanlar ise eğitilmesi gereken askerlerdi¹²⁸. Orduda süvari ve topçular için at ve katır sıkıntısı çekiliyordu¹²⁹. Dahası, Filippov topçuların teçhizatının zayıf olduğunu belirtti¹³⁰. Buna atların da eksikliği eklenince Türk ordusu sefere çok çıkamıyordu¹³¹. Boğaz savunması için imparatorluk yalnızca İstanbul garnizonunu, yani 21 piyade taburunu, 8 Çatalca alayını ve 4 Boğaz bataryasını alayını, 2 saha bataryasını, 23 süvari bölüğünü kullanabilirdi. Asker sayısı ise 21.750 kişi olmalıyken sadece 19.575 idi!¹³² Çanakkale Boğazı'nın savunması için daha da az birlik kullanılacaktı. Zira Çanakkale Boğazı kale alayından sadece 1.400 kişi vardı. Bu, Boğazlar'daki İngiliz filosunun ciddi bir direniş ile karşılaşmayacağına işaret ediyordu¹³³.

Filippov, Osmanlı Devleti'nin savunma kapasitesini analiz ettikten sonra ordunun zayıflığının imparatorluk politikasını etkilediğine kanaat getirdi: *“Şimdiye kadar sultan, Rusya ile İngiltere arasındaki çatışmadan yararlanıp yararlanmama konusunda tereddüt içerisindeydi. Zira Rusya ve İngiltere'nin savaşı ona da kayıp verdirebilirdi. İngiltere'nin şu anki baskısına katlanacağı ve onunla ittifak içinde hareket edeceği olası gözüküyor... Her şeye rağmen Osmanlı Devleti'nin tepkisi yavaş yavaş alınacak tedbirlerle ve hatta İngiliz*

126 a.g.e. L. 58.

127 RGVİA F. 401. Op. 4\928 (1885). D. 10. L. 17.

128 a.g.e.

129 RGVİA F. 401. Op. 4\928 (1885). D. 10. L. 18.

130 a.g.e. L. 17.

131 a.g.e. L. 18.

132 a.g.e.

133 a.g.e. L. 19.

filosunun Boğaz'a kuvvet yollaması halinde protesto gösterileriyle sınırlı olacaktır."¹³⁴ Sonuç olarak Osmanlı, İngiltere veya Rusya'yı durdurmak için gerçek bir kuvvete sahip değildi. Buna rağmen Rusya'ya karşı savunma planı hazırlıyordu. Tamam gemisinin yeni komutanı Deniz Albay Vlashev'in 19 Nisan 1885 tarihli mesajına göre Türkler Çanakkale'de savunma işini askıya aldı ve 200 adet Mehnis mayını satın aldıktan sonra tüm gücünü Boğaz'a yoğunlaştırdı¹³⁵. Buraya, aralarında çeşitli sınıflardan 20 Osmanlı subayı, deniz subayları ve 3 Alman müfettiş bulunan Gaffky-Hüseyn Paşa Komisyonu geldi. Komisyon, mayınları ayrıntılı olarak inceleyerek askerî eğitim tatbikatları yaptı; kendilerini hem Rus hem de İngiliz filolarına karşı savunmak için Boğaz'a mayın yerleştirmeye başladı¹³⁶.

Protopopov, 15 Ağustos 1885 tarihli raporda İngiliz gemilerinin Akdeniz'deki hareketini bildiriyordu. 4 adet birinci sınıf zırhlı, 1 adet ikinci sınıf zırhlı ve 1 gambottan oluşan Amiral Hey komutasındaki filonun Korfu'dan ayrılıp Yunan takımadalarına geldiğini; Çanakkale Boğazı'nda ise Bâbîâli ile görüşmeler yürüten Sör D. Volyer'in emrinde olduğu bahanesiyle Ares adında bir kruvazör ve Coquette adından bir gambot bulunduğunu bildirdi¹³⁷. Temmuz ayında 1 adet birinci sınıf zırhlı ve 1 korvet ile Akdeniz'deki filosunu güçlendiren İngiltere'nin toplam gemi sayısı 23'ü bulmuştu. Osmanlı Devleti, Boğazlar'ın yakınlarına İngiliz filosunun konuşlanmasına karşı tepkisini Çanakkale Boğazı'na döşediği mayınlarla gösterdi¹³⁸. Bu rapor, 20 Ağustos'ta Odessa Askerî Bölge karargâhına ve 2 Eylül'de Deniz Kuvvetleri Merkezi'ne gönderilmişti¹³⁹.

Osmanlı'nın bu durumu, 22 Nisan 1885 tarihli Amerikan Dergisi *Puck*'te yayınlanan bir karikatüre yansımıştı. Şalvar ve yelek giyen, kafasında bir fes olan korkmuş bir hindinin omzunda İngiliz üniformalı bir aslan ile Rus bir ayının pençesinin çizildiği bu karikatürün altında şunlar yazıyordu: "*Rusya ve İngiltere aynı anda: Ya benim müttfikim olursun ya da hayatının en büyük köteliğini yersin!*"¹⁴⁰.

134 a.g.e.

135 RGVIA F. 400. Op. 4. D. 581. L. 31.

136 RGVIA F. 400. Op. 4. D. 581. L. 32.

137 RGVIA F. 401. Op. 4\928 (1885). D. 10. L. 75.

138 a.g.e.

139 a.g.e. L. 77, 79.

140 Puck, 1885. № 424.

Genel olarak askerî istihbarat raporları, 1885 baharında ve yazında İngiltere'nin Rusya ve Osmanlı Devleti'ne yönelik planlarını tarafsız bir şekilde ortaya koyuyordu. Amacı Ruslarla savaş ihtimaline karşı Mısır'ı arkasına alarak filo ve birliklerin yardımı ile Osmanlı'yı bir ara üs haline getirmektir. Ancak, bu planlar hep kâğıt üzerinde kaldı. Sultan II. Abdülhamid de 1878'de Kıbrıs'ı, 1882'de Mısır'ı işgal eden İngiltere'ye yardım etmek için istekli değildi. Sultan, Mısır ile ilgili bazı konularda mutabık kalırsa Boğaz'ı İngiliz savaş gemileri için açabileceğini söyledi. Rusya ile Karadeniz'de savaşmak için Osmanlı'nın arka üs olarak kalması gerekiyordu. Aksi takdirde savaşmanın bir anlamı kalmıyordu¹⁴¹. Osmanlı Devleti'nin askerî yönden zayıflığı göz önüne alındığında, müttefik olmaya uygun olmadığı görülmüştü.

1885 krizi bağlamında askerî ataşelerin gönderdiği raporların birbiriyle ilişkisi analiz edilmiştir. Raporlarda belirli bir sorumluluk dağılımı olduğu görülmektedir. Atina'daki askerî ataşe Akdeniz'deki güçlerin askerî ve politik faaliyetlerini incelemekle yükümlüydü. İstanbul'daki askerî ataşe, Türk ordusu, donanması ve politikasını takip ediyordu.

Rusya'nın Tepkisi

Genelkurmay Başkanı Süvari General N. N. Obruçev'in III. Aleksandr adına 1885 sonbaharında hazırladığı ayrıntılı raporda Rusya'nın Doğu ve Lehistan meselelerine bir çözüm olarak dış politikadaki önceliklerini bir cümle ile şöyle açıklamıştı: “*Rus kanı sadece Boğaz ve Karpatlar için akıtılmaya değer*”¹⁴². Obruçev, Şark Meselesi'nin çözümünün Boğazlar'ı almaktan geçtiğine inanıyordu¹⁴³. “*Boğaz'a sahip olursak Karadeniz'de yenilmez olur; İngiltere'nin faaliyetlerini durdururuz. Tüm kara kuvvetlerimizi batı sınırında yoğunlaştırır; Polonya meselesini sonsuza dek çözerek Rusya'nın Avrupa'daki konumunu güvenceye alırız. Bu da bizim için hem Kafkaslarda hem de Asya'da barış döneminin başlangıcı sayılacaktır*”¹⁴⁴. Osmanlı Devleti'ne karşı gelecekte yapılacak eylemler, Rusya'nın Boğaz'a çıkarma yapmasına¹⁴⁵, bu da Karadeniz'deki savaş gemilerinin yapım hazırlıklarını hızlandırılmasına

141 O.R. Ayrapetov, Do i posle Kuşki, 57.

142 “Pervaya naša zabota - stoyat tyvordo v Yevrope”, № 6, C. 16, (İstoçnik: 1994).

143 a.g.e., 10-11.

144 a.g.e., 16.

145 a.g.e., 13.

bağlıydı. Bunun için Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'ndan 12 milyon ruble, ordudan ise 4 milyon ruble borç istemişti¹⁴⁶.

Savaş Bakanı General P. S. Vannovski ve Denizcilik Bakanı Amiral İ.A. Şestakov'un 1 Kasım 1885'te imparator adına Karadeniz Kıyısı Savunma Komisyonu çalışmalarının sonuçlandığını bildiren raporunda İstanbul Boğazı'na çıkarma için hazırlıklara başlanmasının gerekliliğinden bahsedilmiştir. Çıkarma için Gönüllü Filosu'nun gemilerine Odessa Askerî Bölgesi'ndeki 13. ve 15. Piyade Bölüğü'nün yollanması gerekiyordu. Aynı zamanda, Karadeniz'de zırhlıların, yardımcı gemilerin, yani mayın gemilerinin ve gambotların inşasının tamamlanması beklenmeliydi. Bunun dışında mayın ve top stoklarının sayısı da arttırılmalıydı, hatta bunun için 6.300.000 ruble kredi talep edilmişti¹⁴⁷. Bu mesele, Devlet Divanı İktisat Dairesi Başkanı A.A. Abaza başkanlığında bir araya gelen Savaş Bakanı, Denizcilik Bakanı, Dışişleri Bakanı, Maliye Bakanı, Kara ve Deniz kuvvetleri komutanları arasında 3 Kasım 1885'teki özel toplantıda değerlendirilmiştir. Toplantının sonunda, ülkenin dış politikası ile Balkanlar'daki kötüleşen durumu göz önüne alındığında, sorunun güç kullanılarak çözülmesi için hazır olunması gerektiği, amfibi harekât için Savaş ve Denizcilik Bakanlıklarına 8 milyon ruble tutarında bir kredinin açılmasına karar verildi¹⁴⁸. Aslında, Boğaz'a çıkarma yapmak Rusya için bir zaman meselesi haline gelmişti.

Faaliyetlerin Sonuçları

Boğaz için elde edilen ve birbirini tamamlayan yukarıda bahsettiğimiz istihbarat raporları, askerî ataşeler Albay A.P. Protopopov ve Albay V.N. Filippov tarafından tutulmuştur. Her iki askerî ataşeler İstanbul ve Atina raporları arasındaki tutarlılık ilişkisi, Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan silah alımları veya İngiliz filosunun Boğazlar'a asker göndermesi ve orayı işgal etmeye hazır olması ile Osmanlı ve İngiltere'nin askerî potansiyelini değerlendirdiği 1885'te açıkça ortaya çıkıyordu. 1882-1885 tarihli raporlara göre Osmanlı Devleti, ordusunu yeni silahlarla güçlendirmek, lojistik ağı oluşturmak, imparatorluğun savunmasındaki birliklerin hareketliliğini arttırmak için elinden geleni yapıyordu. Fakat yukarıda da değinildiği gibi

146 a.g.e. , 18.

147 RGViA F. 400. Op. 4. D. 584. L. 4.

148 a.g.e. L. 7-10.

insan kaynağındaki eksiklik ve süvarinin çeşitli sorunları orduyu büyük ölçüde zayıflatıyor; İngiltere, Fransa ve Almanya gibi Batı güçlerinden öğrendiklerinin tümünü kullanmasına imkân vermiyordu. Bu raporlardan anlaşıldığı kadarıyla Türkler, tüm kuvvetlerini Boğaz'ın savunmasına yönlendiriyordu.

İstanbul Boğazı'ndaki tahkimatları izlemek için bölgede sık sık keşif yapılması gerekiyordu. Bu amaçla hazırlanan keşif birliği İstanbul ve Atina'daki askerî ataşeler, Yüzbaşı Zverev'e bağlı askerî topoğraf, koruma gemisindeki Deniz Albaylar S.O. Makarov ve Vlasyev, göreve geçici gelen Albay V. U. Sollogub'dan oluşuyordu. Sonuç olarak istihbarat çalışmaları 4-5 kişiyle yapılmıştır. Rus elçiliğinde görev alan çok sayıda dragoman, danışman, sekreter göz önüne alındığında bu sayı yetersizdi.

Buna rağmen elde ettikleri bilgiler, Boğaz'ın işgal planlarını hazırlamak için yeterince ayrıntılı ve kapsamlıydı. 1885 sonbaharında gerçekleşen özel toplantıda, Boğaz'a amfibi harekât düzenlenmesine karar verildi. Bunun üzerine Savaş ve Denizcilik bakanlıkları, İstanbul'daki askerî ataşe Filippov ile Atina'daki askerî ataşe Protopopov'un verilerine dayanarak ihtiyaç duyulacak birlik sayısı, çıkarmaya elverişli bölgeler, çıkarma hızı, Osmanlı ordusunun hangi birlikleriyle karşılaşılacağı ve İngiliz kuvvetlerinin Boğazlar'a gelme ihtimali konularında hesap yapmışlardır.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: Siyasî gereksinimler askerî istihbaratın işlevini zorunlu kılıyordu. Yani Rus istihbaratının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ana çalışmaları Boğaz ve onu savunan güçlere odaklanmıştı. Bu çalışma iki askerî ataşe ve onların yardımcıları tarafından yapılmıştı. Bu kişiler zaten istihbarat faaliyetlerinde tecrübe sahibiydiler ve görevlerini yerine getirmek için belli bir hazırlık sürecinden geçmişlerdi. Ancak görevin istenilen şekilde tamamlanması için subay sayısı yeterli değildi. Buna rağmen toplanan istihbarat verileri Boğaz'ın işgaline yönelik ilk planların hazırlanması için yeterli olmuştur. Böylece, Rus istihbaratının İstanbul Boğazı'nda yürüttüğü faaliyetlerde son derece başarılı olduğu sonucuna varılabilir.

RUS ASKERLERİN VE DİPLOMATLARIN GÖZÜNDE JEOPOLİTİK BİR SORUN OLARAK İSTANBUL VE ÇANAKKALE BOĞAZLARI (XIX. YÜZYIL SONU-XX. YÜZYIL BAŞI)

Andrey Viktoroviç BOLDIREV¹

Çev. Ruhan GÜL²

XIX. yüzyıl boyunca, Rusya Karadeniz’e defalarca inmeyi denemiş ve orada kalıcı olmayı istemişti. Rus asker ve diplomatları bu sorun ile ilgili dönem dönem kendi görüşlerini paylaşmışlardı. III. Aleksandr, Genelkurmay Başkanı N.N. Obruçev’e (1885) yazdığı mektupta şunları söylüyordu: “*Kanaatimce, Boğazlarda kalıcı olabilmemiz için tek ve temel gayemiz İstanbul’u almak olmalıdır*”³. Bununla birlikte hem Avrupalı güçlerin durduğu taraf hem de Rusya’nın askerî anlamda güçsüzlüğü nedeniyle gerçekte bunu mümkün kılmak olanaklı değildir. Bu amaçla Rusya bu sorunu askerî gücünden ziyade, politik yolla halletmelidir. Berlin Kongresi’nden (1878) itibaren Rus hükümetinin hedefi yabancı güçlerin Boğazlar’da söz sahibi olmasını önlemek oldu. 1890’da meydana çıkan krizden sonra İstanbul’da bulunan Rus Büyükelçi A.İ. Nelidov tarafından İstanbul Boğazı’nı ele geçirmek için iki adet rapor hazırlanmıştı. 5 Aralık 1896’da St. Petersburg’da yapılan toplantıda büyükelçinin bu planı ancak Avrupalı ülkelerin Çanakkale Boğazı’nı geçmesi halinde uygulamaya konulacağı kararı alındı⁴. Dışişleri Bakanı M.N. Muravyov’un Rusya’nın İstanbul Büyükelçisi İ.A. Zinoviyev’e (1897) verdiği talimatta, Boğazlar konusunun “*Rusya’nın buna tamamen odaklanabileceği ana kadar ertelenmesi gerektiğini*” belirtmişti⁵.

1 Dr. (Tarih), Kıdemli araştırmacı, Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimi Enstitüsü, Moskova.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Hava Harp Okulu Dekanlığı Yabancı Diller Bölüm Başkanlığı Bölgesel Diller Ana Bilim Dalı Başkanı, rgul1@msu.hho.edu.tr

3 “Zapiska Aleksandra III v 1885 g.”, Krasny arhiv, Tom. 3 (46), (Leningrad Moskva: 1931), 180-181.

4 “Proekt zahvata Bosfora v 1896 g.”, Krasny arhiv. Tom. 4-5 (47-48), (1931), 52.

5 Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy İmperii (AVPRİ), Fond. 151. Politarhiv. 1897 g. Opis. 482. Delo. 2979. List. 4.

Boğazlar'a dair bu sorun, Rusya'nın İstanbul'daki askerî ataşesi N. N. Peşkov tarafından yazılan *Türkiye'deki Mevcut Durum (1898)* raporunda da değerlendirilmişti. Peşkov, Rusya'nın Boğazlar'da hakimiyet kurabilmesi için Almanya ve İngiltere ile etki alanlarının paylaşılması konusunda anlaşmayı teklif etmiştir. 1900 yılında Albay N. N. Peşkov, *Rusya ve Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki Çıkarları* adında yeni bir rapor hazırladı. Buna göre Bağdat Demiryolu'nun inşaatının başlamasıyla bağlantılı olarak İstanbul Boğazı ve çevresini Rusya'nın nüfuz alanına dönüştürmeyi önerdi⁶. Aynı konu, 1900'de Savaş Bakanı A.N. Kuropatkin'in raporunda da değerlendirildi. Aynı zamanda M.N. Muravyov'un vekili V.N. Lamzdorf tarafından hazırlanan güney sınırlarının güvenliği ile ilgili olarak Karadeniz'de devlet politikası hususunda *İstanbul ve Çanakkale Boğazları (1899)* ve *Rusya'nın İngiliz-Boer Savaşı ile Bağlantılı Dış Politikası (1900)* üzerine iki adet rapor hazırlandı. Sonuç olarak Rus hükümeti, Dışişleri Bakanlığı Konseyi üyesi F. F. Martens ve N. N. Peşkov'un raporlarında birçok kez dile getirdikleri demiryolu inşaatında imtiyaz elde edilmesi gerektiğine dair teklif kabul edildi. İ. A. Zinovyev, Bâbîâli'nin Karadeniz bölgesinde demiryolu inşa etme hakkını Rusya'ya verme önerisini kabul etmeyi teklif etti. Müzakerelerin sonucunda Osmanlı Devleti'nin İstanbul Boğazı bölgesinde demiryolu inşa etmemesi halinde, ulaştırma altyapısının inşasının Rus sermayedarlarına devredileceği kararı alındı (31 Mart 1900)⁷.

XX. yüzyılın başlarında, İstanbul Boğazı Rusya'nın etki alanına girdi. Böylece Nelidov'un raporlarındaki hedeflere, ekonomik olarak da olsa, ulaşılmıştı. Buna rağmen Karadeniz Boğazları'ndaki kapalı rejim Rus donanması tarafından “*müzakere ablukası*” olarak değerlendiriliyordu. Dolayısıyla Tsuşima felaketi sonrasında Rus asker ve diplomatlar yeni bir yol haritası çizmeye karar verdiler. Buna göre Rus gemileri öyle ya da böyle Boğazlar'dan geçme hakkı elde etmeliydi. Rusya'nın Uzak Doğu Valisi General E.A. Alekseyev ve İmparator II. Nikolay'ın yaveri A.F. Heyden, Akdeniz'de tek bir filo, Karadeniz'de ise kalıcı bir filo olması için Boğazlar'ın açılmasında (tarafsızlık statüsü kazanmasında) ısrar ediyorlardı⁸. Diplomatlar

6 Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsii (GARF). Fond. 652. Velikiy knyaz. Vladimir Aleksandroviç. 1900 g. Opis. I. Delo. 295. List. 17.

7 AVPRİ. Fond. 151. Politarhiv. 1900 g. Opis. 482. Delo. 3659. List. 203.

8 GARF. Fond. 568. V. N. Lamzdorf. Opis. 1. Delo. 208. Zapiska fligel-adyutanta grafa Geydena «Kakoy flot nujen Rossii». (19 may 1905 g.) Listı. 17-48.

*İstanbul Boğazı (Library of Congress,
Digital Id: <http://hdl.loc.gov/loc.gmd/g7432d.ct001047>).*

buna karşı çıkmıştı. Nisan 1905'te Rus Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan raporda Rusya'nın Karadeniz'de inşa edilmiş ancak silahlı olmayan gemilerini buradan çıkarıp çıkaramayacağı meselesi ele alınmıştır. İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nın kapalı kalmasına karşın "*Rus gemilerinin sultanın izniyle Karadeniz'den çıkarılmasına*" olanak tanınması teklif edilmişti.⁹ Bu konu, Dışişleri Bakanlığı danışmanı M.A. Taube'nin raporunda (1905) detaylı olarak ele alınmıştı. Taube'ye göre, Boğazlar rejiminin belirlenmesinde her devlet sultan nezdinde kendinden sorumlu olması yönündeki İngiliz önerisinin (1878 Berlin Kongresi'nde Robert Salisbury'nin önerisi) Rusya'nın çıkarlarına daha yakın ve daha uygundu. Belirtilmelidir ki, Boğazlar'a ilişkin anlaşmayı imzalayan her bir devletin yalnızca padişahın nezdinde sorumluluk taşıyacak olması, Rus hükümetinin kesinlikle lehine bir durum olduğu anlamına gelmiyordu¹⁰. Sonuç olarak M.A. Taube'in raporu, Rus Dışişleri Bakanlığı'nın savaş gemilerini Boğazlar'dan geçirmek konusunda istisnai haklara sahip olmak istemesi olarak görülmelidir.

Rusya'nın 1904-1905 Japonya ile savaş sonrası politikası, ülkenin iç durumu ve uluslararası konumu ile belirlendi. Büyük bir Avrupa savaşı beklentisi, ilgiyi Baltık bölgesine kaydırmıştı. Donanmanın yenilenmesi de burada başladı. Karadeniz Filosu ikinci plana atılmıştı. İstanbul Boğazı'nı ele geçirmek için Boğaz'a çıkarma yapacak askerî birliklerin dağıtılıp dağıtılmayacağı konuşuldu. Bu birliğin kesin tasfiyesi (Odessa Askerî Bölgesi Komutanı E. H. Kalinin'in 1905 tarihli *Karadeniz'deki Siyasî ve Askerî Görevlerimiz* adlı raporu) askerî yöneticiler tarafından desteklenmemişti. Karadeniz Filosu'nu güçlendiremeyen Rusya'nın iktidar çevreleri Boğazlar'a yönelik planlardan vazgeçme niyetinde değildi. Aralık 1906'da Genelkurmay Başkanı F. F. Palitsın ve Deniz Kuvvetleri Komutanı L. V. Brusilov ortak bir rapor hazırladı. Boğazlar'ın savaş gemileri için açılması, Rus dış politikasının en önemli görevi olarak görüldü.¹¹ Rapor II. Nikolay tarafından onaylandı. Rusya, bu planları 1906-1907'de İngiltere'nin yardımıyla uygulamaya koyma niyetindeydi, zira İran ve Orta Asya'daki nüfuz alanları hakkında görüşmeler yapılıyordu. Zinovyev, Dışişleri Bakanı A. A. İzvolski'nin kişisel isteği

9 AVPRİ. Fond. 138. Sekretnyy arhiv ministra. 1905 g. Opis. 467. Delo. 455/473, 474. List. 37.

10 GARF. Fond. 601. Nikolay II. 1905 g. Opis. 1. Delo. 742. List. 1-10.

11 "Doklad načalnika Generalnogo ştaba general-leytenantu Palitsına i načalnika Morskogo generalnogo ştaba kapitana I ranga Brusilova", (Prilojenie), K.F. Şatsillo, Russkiy imperializm i razvitie flota nakanune pervoy mirovoy voyni, (Moskva: 1968), 319.

üzerine gizli bir rapor yazdı. Bu raporda, İstanbul'daki büyükelçi, İngilizlerin Rus savaş gemilerinin Karadeniz'e girmesine yardım etmeleri karşılığında etki alanlarına Afganistan'ı dahil etmelerini öneriyordu¹². Zinovyev'in raporu İngiliz-Rus müzakerelerinin temelini oluşturuyordu. Raporda, bu durumda çıkarları en fazla etkilenen Osmanlı İmparatorluğu'nun konumu dikkate alınmamıştı. Zinovyev ve diğer diplomatlar İzvolski ve Rusya'nın Londra Büyükelçisi A. K. Benckendorff, Boğazlar konusunu İngiltere ile bölgesel bir anlaşma çerçevesinde çözüme ihtimalini gereğinden fazla önemsemişlerdi. Askerî seyrüsefer kurallarının değişmesine itiraz etmeyen Londra, bunu Rusya lehine olacak şekilde değiştirmeye niyetli değildi.

Balkanlar ve Orta Doğu'da 1907-1908 yıllarında hüküm süren durum, ilk bakışta olumlu bir jeopolitik yapı oluşturmuştu. Avusturya-Macaristan'ın Makedonya'daki yargı reformlarını Rusya ortaklığında kontrol etme isteğinden vazgeçmesi, Rusya-Avusturya ilişkilerinde mevcut statükonun sona ermesi anlamına geliyordu. Rusya Genelkurmay Başkanlığı'na göre, 1905 sonbaharında Osmanlı-İran sınır anlaşmazlığının şiddetlendiği süreçte Rusya, Osmanlı birliklerinin Kafkasya sınırına olan yakınlığını bahane ederek Boğazlar'ın statüsünün gözden geçirilmesini İstanbul'dan talep edebilirdi (F.F. Palitsın'ın 29 Aralık 1907 tarihli raporu). Palitsın'ın bu faaliyetleri askerî çevrelerin Japonya yenilgisinden sonra rövanşist eğilimler içinde olduğunu göstermektedir. Başta Savaş Bakanı A.F. Rediger olmak üzere bazı generaller ise Rusya'nın yeni bir savaşa hazır olmadığını düşünerek bu yaklaşıma karşı çıkmışlardır.

Bununla birlikte Dışişleri Bakanı İzvolski, uluslararası durumdan yararlanmak ve karşılıklı tavizlerle Avusturya-Macaristan ile Boğazlar'ın Rusya lehine kullanılması için anlaşma sağlamak istiyordu. Tahminine göre İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nın kaderi, bundan böyle uluslararası konferansta karara bağlanacaktı ve İngiltere, Rusya'yı destekleyecekti. Bakan, programını 8 Şubat 1908 tarihli hükümet toplantısında ana hatlarıyla açıkladı. Burada İzvolski; Savaş, Denizcilik ve Maliye Bakanlığındaki meslektaşları tarafından eleştirildi. İstanbul'daki Rus büyükelçiliği de Bakana bu konuda destek vermedi. Başbakan P. A. Stolipin'in konuyla ilgili şu ifadesi genel görüşü özetlemektedir: “*Aklını yitirmiş bir hükümetin alacağı saçma*

12 “K istorii anglo-russkogo soglaşeniya 1907 g.”, Krasnyy arhiv, Moskva, Toma. 2-3 (69-70), (1935), 16-18.

*bir karar*¹³. Balkanlarda bir ihtilaf durumunda, İzvolski, sadece diplomatik becerilerine güvenebilirdi. O zamandan beri Rusya'nın dış politikası iki yönde ilerliyordu. Birincisi A.P. İzvolski ve çevresindeki ileri gelenlerden bazı kimseler, Boğazlar sorununu çözmek için İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın desteğini almaya çalışacaklardı. İkincisi ise Balkanlar ve Orta Doğu bölgesindeki durumu istikrara kavuşturacaklardı. İzvolski'nin aldığı yanlış kararlar Rusya'ya bir Tsuşima hezimetine daha mal olmuştu, ancak bu sefer bu hezimet diplomatik kanatta yaşanmıştı.

İstanbul ve Çanakkale Boğazı sorunu, ordu ve diplomatlar açısından ilerleme kaydetmeyen bir sorundu. Jeopolitik bir strateji olarak Boğazlar'ın ele geçirilmesi düşüncesi Rus diplomasisinin planlarında her zaman yer almıştır. Bu hedefe ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi veya Boğazlar'ın dış güçlerin kontrolüne girme tehlikesi (Yukarı İstanbul Boğazı sorunu) hasıl olduğunda ulaşılabilirdi, dolayısıyla hedefe ne zaman ulaşılacağı konusu bir soru işaretiydi. İstanbul ve Çanakkale Boğazı ile ilgili olarak asker ve diplomatlar arasında keskin bir anlaşmazlık yotu. Çünkü bu konuda bireysel öneriler mevcuttu ve bunlar genel olarak birbirini tamamlıyordu. Söz konusu tarihte, ordunun önerileri amfibi harekât hazırlıkları yapmanın ötesine geçmemişti. Diplomatlar ise kabul edilen kararlara uymayı teklif ediyorlardı. Rus-Japon savaşından sonra Rus stratejistlerin görüşlerinde değişiklik olmuş, meselenin güç kullanarak değil, uluslararası hukuk yoluyla çözülmesi gerekliliği ön plana çıkmıştır. Bu durumda İstanbul ve Çanakkale Boğazları Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine bırakılacak, ancak savaş gemilerinin geçişleri konusunda Rusya'nın imtiyazlı haklara sahip olması için çalışılacaktı. Diğer yandan Rusya, Bosna (1908-1909) ve Trablusgarp (1911) krizleri ile beraber İstanbul ve Çanakkale Boğazı meselesini kendi istediği şekilde çözemeyeceğini anlamış oldu. Sonraki süreçte yeni bir konsept üzerinde çalışılmaya başlandı. Buna göre Karadeniz'e kıyısı olan tüm ülkeler öncelikli haklara sahip olacaklardı. Nitekim Montrö Sözleşmesi'nin temelini de bu ilke oluşturmuştur.

13 “Tri soveşaniya Soveta ministrov 1908, 1913, 1914 godov”, Vestnik NKİD Narodnogo Komissariata Inostrannih del (Narodnogo Komissariata Inostrannih del), № 1, (Moskva, 1919), 25.

BOĞAZ SEFERİ HAZIRLIĞININ BİR PARÇASI OLARAK 1902 HARP OYUNU

Sergey ÇEKMARÉV¹

Çev. Ruhan GÜL²

Bilindiği üzere Boğaz Seferi ifadesi, Rus kara ordusunun ve donanmasının İstanbul Boğazı'ndaki önemli kale ve şehirleri ele geçirme, ayrıca Boğazlar üzerinden deniz geçişini engelleme planlarını ifade etmektedir³.

II. Nikolay döneminde Boğaz Seferi görevi önemli ölçüde kısıtlanmıştır. İmparator tarafından 1897'de Karadeniz donanmasının komutanına verilen talimat, çıkarmanın İstanbul'a değil Boğaz'ın kuzey kesimleriyle sınırlı kalması gerektiğiydi. II. Nikolay “İhtiyacımız olan şey Karadeniz'e açılan bir kapının olması ve bu kapının kuvvetlendirilmesidir”⁴ diyordu.

Çıkarma operasyonuna hazırlık kapsamında 1902 baharında Odessa Askerî Bölgesi'nde, bölge birliklerinin tabikatları ve Karadeniz donanmasının çıkarma kuvvetleri eşliğinde “Rus Kuvvetleri tarafından Boğaz'ın Kuzey tarafının kuşatılması” adlı bir canlandırma gerçekleştirildi. Buradaki birliklerin ve kuvvetlerin genel görevi Boğaz'ın kuzey taraflarının kuşatılması ve olası başarısızlıkta Rusya'nın Karadeniz'e olan kıyılarının savunulmasıydı. Harp alanının özelliklerini ve düşman güçlerini gösteren gerekli tüm haritalar, 1901 yılının sonbaharında Nikolay Deniz Harp Akademisi'nde hazırlanmıştı.

Daha XIX. yüzyılın ortalarında Rus askerî uzmanlar, operasyonunun “Düşmanın kıyısına çıkarma yapılması” anlamına geldiğinin ve “Bu operasyondan Deniz Kuvvetleri'nin sorumlu olduğu ve onları büyük zorlukların beklediğinin” farkındaydılar⁵.

1890'lı yılların ortalarında Boğaz seferinin planlanmasının tamamlandığı

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Moskova Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Hava Harp Okulu Dekanlığı Yabancı Diller Bölüm Başkanlığı Bölgesel Diller Ana Bilim Dalı Başkanı, rgul1@msu.hho.edu.tr

3 Rossiyskiy gosudarstvenny voenno-istoričeskiy arhiv. F. 400, op. 4, d.587, L. 125.

4 Ayrapetov O.R. Anglo-russkoe protivostoyanie. S.120.

5 Vısadka // Voennyy entsiklopedičeskiy leksikon. Red. Bogdanoviç M.I. 2-e izd. S-Pb, 1853. -T.III. S.614

belirtilmelidir. Deniz çıkarma birliklerinin ve süvari taburlarının eylem planı tanımlanarak hazırlanmıştı. İlk aşama, özellikle askerî birliklerin nakliyesi için inşa edilmiş ve askerî amaçlar için seferber edilen ROPİT (Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası) gemilerinde bu birliklerin (en az 30.000 kişi) toplanması ve çıkarma seferine götürülmesiydi. İkinci aşama, çıkarma kuvvetlerinin çıkarma alanı olan Büyükdere köprübaşına indirilmesi ve oradaki yeri için savaşmasıydı. Her hâlükârda, çıkarma birlikleri Anadolu ve Avrupa yakası olarak iki parçaya bölünecekti. Boğaz'ın batı kıyısındaki birlik, İstanbul surlarının topçu mevkilerini ele geçirmeli ve payitahta girişi engellemeliydi. Boğaz'ın Anadolu kıyısındaki birlik ise Osmanlı birliklerinin olası çıkarmasına karşı hazırda beklemeliydi. Karadeniz donanmasının görevi, çıkarma yapacak birliğe ateş desteği vermek ve Osmanlı donanmasının geri kalanını imha etmektir. Hem keşif gezisinin hem de oyunun tasarımının o zamanki askerî bilim ilkelerine tekabül ettiği açıkça görülüyordu: “Eğer çıkarma noktası düşman tarafından tutulmuşsa, kıyı bölgesi bataryalarla, mayınlarla ve flotilla ile korunuyorsa, bu durumda yapılması gereken bataryaları susturmak, mayınları temizlemek ve flotillayı etkisiz hale getirmektir”⁶. Birliklerin indirilme düzeni de doktrinlere uygundu: “İlk olarak kendilerini düşman taarruzlarından koruyabilme yeteneğine sahip avcı ve istihkâm erleri çıkarılacaktı. Ardından topçu ve süvariler indirilecekti”⁷.

Sonrasında ise Çanakkale Boğazı'nın giriş bölgesinin mayınlanması ve mümkünse savaş gemileriyle desteklenen kıyı bataryası savunma hattının organize edilmesi planlanıyordu. Bunun için Odessa bölgesinde toplanmış ve Çanakkale Boğazı'nı bombalamak için özel olarak tasarlanmış silahlar kullanılacaktı. Üçüncü aşamada ise Kırım Yarımadası'nın ve Odessa'nın diğer limanlarından ikinci bir birliğin getirilmesi amaçlanmıştı. İkinci birliğin sayısı seferberliğin hızı ve derecesi ile belirlenecekti. Seferin dördüncü ve son aşaması, Odessa ve Sivastopol'den getirilen ağır ve uzun menzilli kıyı toplarıyla her iki boğazın kesin olarak kapatılmasını içeriyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığı, donanmasını ve kalelerini modernize edebilecek yeterli mali imkânlarla sahip olmaması nedeniyle Türklerin direniş faktörü aşılmaz bir engel olarak görülmemiştir.

6 RGVIA. F. 400. Op. 4, D. 588.L.48

7 A.g.e.

1880'lerin başından itibaren Odessa Askerî Bölgesi'nde her yıl amfibi birlikler tarafından nakliye ve savaş gemilerinin de katılımıyla çıkarma tatbikatları düzenlenmiştir. 1886'da bölge karargâhı, "*Odessa Askerî Bölgesi'ndeki askerlerin gemilere bindirilmeleri, nakilleri ve indirilmeleri ile ilgili talimat*"⁸ı hazırlamıştır.

Amfibi birliklerde görev alacak asker sayısı, diğer ülkelerdeki benzer operasyon deneyimleri dikkate alınarak hesaplanmıştı. Bu nedenle Rus askerî uzmanlar, Kırım ve eşdeğeri savaşlardaki deneyimlerine dayanarak 40.000 kişilik çıkarma gücü için 40-50 adet büyük tonajlı geminin kullanılmasını uygun görmüşlerdir.

Karadeniz donanması, sürekli olarak ateşleme, mayın tarlalarının kurulması ve torpidoların kullanılmasına yönelik uygulamalar yapıyordu. 1890'lı yılların ortalarında Karadeniz donanmasında 8 zırhlı korvet, 2 büyük kruvazör, 3 mayın kruvazörü ve 25 torpido botu bulunmaktaydı.

Böylece XIX. yüzyılın son 10 yılında, İstanbul Boğazı seferi stratejik ve taktiksel düzeyde planlanmıştı. Ordunun ve donanmanın gerekli kuvvetleri toplanmış, hazırlanmış ve eğitilmişti. Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin askerî muhalefeti göz önünde bulundurarak keşif seferinin tüm ihtimallerinin uygulanması gerekmekteydi. Uygulaması yapılan askerî tatbikat, bu amaçlara matuftu.

Harp oyununun ve askerî tatbikatın sevk ve idaresi Karadeniz donanması eğitim filosu komutanı Amiral Yardımcısı İ.M. Dikov ve Odessa Askerî Bölge komutanı Korgeneral A.P. Protopopov tarafından yürütülmüştür. Oyununun hakemi ise 11'inci kolordu komutanı Korgeneral V. N. Filippov olmuştur.

Belirtilmelidir ki, A.P. Protopopov Atina'da askerî ataşe olarak görev yaptığı sırada İngiltere'nin Akdeniz filosu, özellikle de Malta'da bulunan "Çanakale" birimi ile ilgili aktif olarak bilgi toplamaktan sorumluydu. Rus koruma gemisi Taman'ın komutanı S.O. Makarov ile birlikte Taman ve diğer kiralık yatlar aracılığıyla İstanbul Boğazı ve Osmanlı tahkimatlarını ayrıntılı olarak incelemiş, planlarını oluşturmuş ve ateş açılacak noktaları belirlemiştir.

1880'den beri İstanbul'da bulunan Taman'ın komutanı, askerî ataşelerle

⁸ RGVIA. F. 400. Op. 4, D. 588.L.48

birlikte iki yıl boyunca Boğaz kıyısının hidrografik, meteorolojik ve topoğrafik yapısı hakkında verilerini toplayarak Boğaz'da mayın yatakları kurma imkânlarını, muhtemel çıkarma alanlarını ve Osmanlı tahkimatlarının yerleri hakkında büyük çaplı araştırmalar yaptı. Bu çalışmaların sonuçları 1883 yılında Merkez Donanma Karargâhı'na sunulmuştur.

İstanbul'da görevli askerî ataşe Korgeneral V.N. Filippov, Boğaz'daki Osmanlı tahkimatları hakkında bilgiler toplayarak olası çıkarma yerlerini tekrar tekrar incelemiştir. V.N. Filippov tarafından hazırlanan “*İstanbul Boğazı'nın Stratejik Tasviri*” raporu İstanbul Boğazı'na yönelik çıkarma operasyonunun en ayrıntılı ve üzerinde en iyi çalışılmış planlarını içeriyordu. Böylelikle tatbikatı sevk ve idare edecek olan kişiler, muhtemel harekâtın tasarımcıları ve çıkarma bölgesini en iyi bilen generaller ve amiraller olmuşlardır⁹.

Diğer çıkarma planlarından farklı olarak 1902'nin tatbikat çalışmaları gerçeğe en yakın hazırlanan plandı. Bu gerçekçi plana ulaşabilmek için eğitimlerde “*muhtemel düşmanlar*” seçeneği de göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre A. P. Protopopov'un rehberliğinde hazırlanan tatbikatların ana hatlarına göre “*düşman kuvvetleri*” olarak nitelendirilen Osmanlı ve İngiliz kuvvetlerinden kasıt şuydu: “*Osmanlı kıyı kuvvetleri ve birlikleri, Osmanlı donanması, 1 Aralık 1901'de alınan kararla düzenlenen İngiliz Akdeniz donanması, Akdeniz'deki İngiliz çıkarma kuvvetleri*”. Sonuçta, teorik olarak İstanbul Boğazı seferine karşı koyabilecek tüm güçler ve vasıtalar dikkate alınmıştır.

Meselenin hassasiyeti göz önüne alındığında düşmanın harp oyunundaki kuvvetlerinin hesaplanması için açık kaynak bilgileri kullanılmıştır. Rus komutanlığı aynı zamanda İstanbul bölgesinde bulunan Osmanlı kara kuvvetlerinin sayısı ve toplanma hızı hakkında bilgi sahibi olmuştu. Alınan bilgilere göre bu sayı Odessa bölgesindeki amfibi askerlerin sayısını geçmemekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda aktif olarak tahkimatlar yapıldığı da göz önüne alınmıştır. Rus askerî ataşelere göre sadece Boğaz bölgesinde dört kale ve mühimmat deposu ya tahkim edilmiş ya da silahlandırılmıştır. Ayrıca buradaki silahların Krupp sistemli silahlar ile yenilenmesi de planlanıyordu. Kalelerin devam etmekte olan modernize çalışmalarına rağmen mevcut

9 RGVIA. F. 400. Op. 4, D. 588.L.48

silahların sadece beşi acil kullanım için hazır olduğundan savaş hazırlıkları çok da iyiye gitmiyordu. Bu bağlamda Osmanlı kıyılarının çok fazla tehlike arz edeceği düşünülüyordu. Genel olarak çıkarma operasyonu “*altın kurala*” bağlı kalmıştır. “*Açık alana çıkarma yapmak, zayıf bir rakibe karşı başarı vaat edebilirdi*”¹⁰.

Osmanlı donanmasının içeriği ve kapasitesi de biliniyordu. St. Petersburg, Osmanlı’nın donanmasını güçlendirmek için 1886’dan beri oluşturduğu planlarından hiçbirinin uygulanmadığını biliyordu. Osmanlı donanmasında toplamda 6 büyük ve 10 küçük savaş gemisi vardı. Bunlardan sadece Hamidiye 1892’de yapılmış, diğerleri ise 1874’ten önce faaliyete başlamışlardı. Bu gemiler ne ateş gücü ne de maimahreç ve zırh bakımından Rus Karadeniz Donanması ile rekabet edemezlerdi.

Dönemin uzmanları, Osmanlı donanmasının imkân ve kabiliyetini oldukça küçümsüyorlardı ve gerçek tehdit olarak İngilizleri görüyorlardı. Malta’yı üs edinen Akdeniz’deki İngiliz donanması, tamamen modern ve savaşa hazır gemilerden oluşuyordu. 1896’da bu donanma, 11 zırhlı savaş gemisinden oluşuyordu. Bu gemilerin en zayıf yönü güverte zırhlarının zayıf olmasıydı.

Seferin başarıyla tamamlanması meselesi, büyük ölçüde, İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı’na gelmesiyle belirlenecekti. Rus komuta kademesinin hesaplamalarına göre düşman donanması, emri aldıktan sonra Çanakkale Boğazı’na 6 gün sonra ulaşacaktı ve taarruz için de 1 gün hazırlık yapmak zorundaydı. Karadeniz donanması sefere çıktıktan 2 gün sonra İstanbul Boğazı’na ulaşacaktı (çıkarmaya katılacak birliklerin belirlenmesi ve organizasyonun yapılması hariç). Buna göre Türklerin direnişinin kırılmasını ve Çanakkale Boğazı’nın mayınlarla döşenmesini teorik olarak mümkün kılmak için üç günlük bir süre olacaktı.

1900 sonbaharında, İstanbul Boğazı’nın ele geçirilmesi için yapılacak seferin planlarının görüşüldüğü bir askerî toplantı organize edildi. Toplantıya Savaş Bakanı A.N. Kuropatkin de katılmıştı. 1881 yılının komisyonu tarafından belirlenen ve 1897’de imparator tarafından onaylanan talimatlara dayanarak Odessa Askerî Bölge Komutanlığı tarafından hazırlanan sefer

10 Desantnaya operatsiya // Voennaya enciklopediya. Pod red. İ.D. Stina. SPB. 1912. T. XII. S. 56

hazırlık planının nihai hali ve raporlama materyalleri analiz edildi. Toplantıda Süvari General D.P. Dohturov'un (13. Piyade Tümeni eski komutanıdır. 1900 yılında Odessa Askerî Bölge Komutanı olarak atanmıştır) ayrıntılı çıkarma planına özellikle önem atfedilmiştir.

Söz konusu harp oyununun temelini teşkil eden General Dohturov'un planı ana hatlarıyla şu şekildeydi: Karadeniz donanmasında bulunan tüm savaş gemilerinin yanı sıra gerekli sayıda başka gemiler de çıkartmaya katılmalıydı. Sadece ön çıkarma kuvvetlerinin nakliyesi için çoğu Dobroflot (Gönüllü Denizciler Odası) ve ROPİT gemilerinden oluşan ve daha çok Odessa ve Sivastopol limanlarında bulunan 18 gemi hazırlanacaktı¹¹.

Çıkarma planına göre harekât emri alındıktan 10 gün ve filonun İstanbul Boğazı'nın yukarisına girmesinden 7 gün sonra savaş alanı 33 tabur (24.600 süngü), 12 makineli tüfek, 112 sahra topu ile güçlendirilecekti ve bunlar savunmada bekleyecekti.

Plana göre Rus birliklerinin ele geçirmesi ve daha sonra konuşlanması gereken yerler Avrupa yakasındaki Kocataş ve Tarabya; Anadolu yakasında ise Karlıtepe idi. Macar Tabya ve Rumeli Kavağı, ayrıca Sarıtaş ve Anadolu Kavağı'nda bulunan Osmanlı bataryalarının yok edilmesi kritik önem taşıyordu, zira bunlar Rus zırhlıları için büyük tehlike arz ediyordu. Özellikle de Rumeli Kavağı, boğazın karşı kıyısını vurabilen, namlu uzunluğu 35 kalibre olan 14 inçlik kıyı topları ile donatılmıştı.

Avrupa yakasında taarruz edilecek noktalar Sarıtaş, Rumeli Kavağı ve Telli Tabya; Anadolu yakasında ise Anadolu Kavağı ile Macar Tabyası idi. Bunları ele geçirdikten sonra Avrupa'daki birlik, Mavromoloz'u işgal etti ve Tarabya'da bulunan Büyükdere'ye çıktı. Anadolu yakasında ise Beykoz'dan Yuşa Tepesi'ne oradan da Karlıtepe'ye çıktılar.

Özel Topçu Birliği'ne ait toplar, "*Ağır toplar Anadolu yakasına, hafifler Avrupa yakasına*" ilkesine uygun olarak kurulmuştu. Anadolu kıyısındaki toplar, Avrupa'daki Selvi Burnu'na giden Yuşa Tepesi sırtlarına yerleştirilmişti.

Böylece operasyonun sonunda, Rus ordusu ve donanmasının bir bölümü İstanbul Boğazı'nın tüm yukarı kesimini ele geçirmeliydi, ayrıca geçişleri engellemek için yaklaşık olarak Tarabya-Beykoz hattı boyunca (yani boğazın uzunluğunun üçte birinden biraz daha fazlasını) mayın tarlaları, torpido botları,

11 RGVIA. F. 400. Op. 4, D. 588

zırlı korvet ve kıyı topları yerleştirmeliydi. Savaş Bakanı A.İ. Kuropatkin'e göre “*İstanbul Boğazı'nın üst yarısı Rus Karadeniz donanması için bir sığınak olmalıydı*”. Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin ne başkenti ne de tek bir önemli yerleşim yeri işgal edilmemişti.

Dohturov'un planının ana hatlarına uygun olarak A.P. Protopopov tarafından düzenlenen tatbikatlar, İstanbul Boğazı'nın üst taraflarını ve Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmek ve oralardan geçişi engellemek için alıştırma yapan Rusya'nın gücünün ve teçhizatın özelliklerini de belirlemiştir. Bunlar arasında Karadeniz donanması, Akdeniz birlikleri, Odessa Askerî Bölge birlikleri, Özel Topçu Birliği, Savaş Bakanlığı'nın mayınları, Karadeniz kıyılarının savunma araçları, Denizcilik Bakanlığı'nın mayınları, Nakil araçları (Buna Rus gemileri dışında Karadeniz limanlarında demirleyen yabancı gemiler de dahil edilebilirdi) bulunmaktaydı¹².

Genel olarak donanmanın eylem planı öncekilerden daha ayrıntılı olarak hazırlandı ve analiz edildi. Diğer yandan Haliç'in ağzında bir mayın bariyeri kurulması ve Rus torpido gemilerinin İngiliz donanmasına saldırması da düşünülmüştür.

Planlarda “*Akdeniz birliği*” adında küçük bir Rus filosundan da bahsedilir. Bu filo, 1880'lerin başından itibaren Çanakkale Boğazı'nın yakınlarında bulunması için emir almıştır. Bu filonun, İngilizlerin yaklaşmakta olduğunu Karadeniz donanmasına en kısa sürede bildirmek ve gerektiğinde Britanyalıları yavaşlatmak gibi bir görev üstlenmiş olabileceği varsayılabilir.

Boğaz seferi sırasında mayınlar, özellikle de Çanakkale Boğazı'nın bloke edilmesi için aktif olarak kullanılacaktı. Daha 1880'lerde Karadeniz Sahil Savunma Komisyonu, askerî ataşeler tarafından yapılan ölçümlere dayanarak Çanakkale Boğazı'nın başarılı bir şekilde mayınlanması için (100 fit boyunca 7 mayın) 1.680-1.700 adet mayına ihtiyaç duyulacağı sonucuna varmıştır. Gerekli miktar Odessa Askerî Bölgesi'nin depolarında mevcuttu.

Çanakkale Boğazı'nda görev alması beklenen topçu birlikleri için en önemli unsurlarından biri de boğazlara hızlı bir şekilde konuşlanmak amacıyla kurulan “*Özel Topçu Birliği*” idi. Bu birlikte bulunan topların amacı İngiliz savaş gemilerinin geçişini engellemektir.

Yine bu dönemde Odessa Askerî Bölgesi tarafından hazırlanan listeye göre

12 RGVIA. F. 400. Op. 4, D. 588

Özel Topçu Birliği'nde 106'sı ağır olmak üzere toplam 160 top vardı. Topların çoğu demonte şekilde ve denize açılmaya hazır askerî nakil gemilerinde saklanmalıydı.

Özel Topçu Birliği'nin yapısı da oldukça iyi tasarlanmıştı. Envanterindeki toplar nakliye ve kurulum açısından son derece pratikti. Sebebi ise 11 inçlik (280 mm) ağır kalibre topların olmamasıydı. Silahların önemli bir kısmı 9 inçlik (228 mm) ağır ve hafif havanlardan oluşuyordu. Yani obüs benzeri silahlardı. General D.P. Dohturov bu konuya dikkat çekerek şunları söylemiştir: “Özel Topçu Birliği'nde zırh delici top bulunmamaktadır. Envanterdeki havanlar düşman gemilerinin güvertelerine aşırı atışlar yaparak ciddi zararlar verebilir. Dolayısıyla bu silahlar güverte delici olarak adlandırılabilir. Günümüzde bunların zırh delici silahlardan daha etkili olduğu kabul edilir”.

Yerleştirilen mayınlar 6 inçlik (152 mm) Canet topları, 57 mm'lik Nordenfelt topları ve Makineli silahlar tarafından destekleniyordu. “*Canet topları, Özel Topçu Birliği'ne ait uzun namlulu silahlar içerisinde en kullanışlı olanlarıdır. 57 mm'lik hızlı ateşleme sistemleri ise mayın tarlalarının korunmasında önemli bir yere sahiptir*”.

Çıkarma bölgesine geldikten ve silahlar karaya çıkarıldıktan sonra Özel Topçu Birliği'ndeki tüm topların kullanıma hazır hale gelmesi 72 saat sürüyordu. Birlikteki topların çıkarma operasyonunun 4. gününde tamamen indirilmiş olması gerekiyordu, yani 7. günde (Akdeniz'de bulunan İngiliz donanmasına ait öncü filo gelmeden) topların düşmanı karşılamaya hazır olması gerekmekteydi.

Akdeniz'deki İngiliz filosunun olaylara müdahale edeceğine kesin gözüyle bakıldığından, harp oyununun icrası sırasında İngiliz gemileri de temsil edilmiştir. Harekâtın kaderini belirleyecek olaylar arasında Osmanlı'nın İstanbul'daki bataryalarının direnç süresi ve Rusya'nın Çanakkale'deki güçlerinin engelleme gücü de göz önünde bulundurulmuştur.

Daha önce belirtildiği gibi tatbikatların hazırlanması sırasında Merkez Donanma Karargâhı'nda yapılan bir toplantıda bu konu önceden değerlendirilmişti. 1882'de İngiliz filosunun İskenderiye'yi bombalaması ve ardından bu bölgeye çıkarma yapmasından sonra İstanbul Boğazı'ndaki Osmanlı bataryaları sorununa iyimser yaklaşılmaya başlandı. Bu savaş, zırhlı

korvetlerin kıyı tahkimatlarına karşı başarısını göstermişti. Sahili bombalayan büyük kalibreli deniz toplarının sahip olduğu yıkıcı etki (2.000 ölü ve yaralı) ve savunma birlikleri üzerinde yarattığı psikolojik etki değerlendirildi.

Öte yandan, Çanakkale Boğazı'ndaki mayın-topçu mevzisinin ne derece etkin olacağı konusu üzerinde fazla durulmadı, zira Rus donanması taktiksel anlamda bu işin öncüsü olduğundan kendine rakip görmüyordu. Engelhardt havanları 1895 yılına doğru envantere alınmıştı. Bu yeni ürününün demirden imal edilmiş arabası sayesinde 6 inçlik havanın taşınması oldukça kolaylaşmış ve tekerlek üzerindeyken ateşlenmesi mümkün hale gelmişti.

Hareketlilik ve ateş açma hızı açısından bu silahlar, neredeyse sahra toplarına denkti. Bu havanlarda, 27 ilâ 34 kg arasında çeşitli tipte toplar kullanılabilirdi. Bu havan, kapalı konumlardan da dahil olmak üzere etkin bir şekilde ateş açmaya izin veriyordu. Havanlar 4 bin metre gibi nispeten kısa bir menzile sahip olmalarına rağmen Boğaz'ın dar kısımlarında İngiliz gemilerinin güvertelerini vurmak için yeterliydi.

Bu veriler ışığında dönemin Rus askerî uzmanları şu konuda emindiler: *“İngiliz gemileri, Çanakkale Boğazı'ndan ve İstanbul Boğazı'ndaki mayın-topçu mevzisinden (Rus amfibi birliklerinin kurması gerektiği) geçmeye çalışacak olursa, manevra imkânı kısıtlı bu bölgede topçularının ateşiyle son derece büyük kayıplar verecektir”*. Böylelikle harekâta yönelik tüm temel meseleler ve stratejik hazırlıklar Nikolay Akademisi tarafından hazırlanan plan ve şemalar üzerinde ele alınmış oldu.

Harp oyununun ve tatbikatların resmî sonuçları General A. P. Protopopov'un başında bulunduğu komite tarafından ancak 1904 yılında açıklanmıştı. Çıkarılan sonuçlar şunu göstermiştir: *“Operasyonun bütün yükü kara ordusunun omuzlarında olacak. Donanma ise Boğaz ele geçirildikten sonra ağır mühimmatlar gelene kadar, yani Boğaz'ın kuzeyindeki Karadeniz havzasının girişi güvenli bir şekilde kuşatılana kadar burayı koruyacaktı”*. General A. P. Protopopov harekâtın sonraki adımlarını da düşünüyordu, ancak ilk görev, yani amfibi birliklerin boğazlara çıkması ve buranın bloke edilmesi konusunda artık soru işareti kalmamıştı. Bu mesele üzerinde yeteri kadar çalışılmış ve sonuca bağlanmıştı.

Sonuç olarak, sadece eldeki savaş ve nakliye gemilerinden yola çıkılarak yapılan hesaplamalar dahi Dohturov'un tahminlerinde yanılmadığını göstermiştir. Rus donanması, İngilizler gelmeden bataryaları ele geçirmeyi, mayın tarlaları ve topçu mevzileri oluşturmayı başarmıştı. Harp oyununu yöneten komutanlar ve oyunun hakemleri bu tatbikatları olumlu değerlendirmişlerdir.

Tatbikatların fiiliyata geçirilmesi konusunda ise komisyon şu görüşteydi: *“Odessa Askerî Bölgesi, elinde yeteri miktarda ulaşım aracı olması halinde, harekât başlama emri ilan edildikten 16 gün sonra, öncü birliklerin gelmesinden ise 14 gün sonra İstanbul Boğazı'na ulaşabilecek şekilde 164 bin kişiyi seferber edebilir... İşte bu birlikler, 16'ncı günün sonunda sayısı 216 bin kişiye ulaşacak olan Osmanlı kuvvetlerine karşı koymak ve alınan mevzileri korumak gibi zor bir görevi üstleneceklerdir”*¹³. Bu ifadede, operasyonun ileri safhalarında olabileceklere ve Osmanlı ordusunun ana güçlerine karşı başarılı bir direniş gerçekleştirilmesi gerektiğine dair vurgu yapıldığı görülmektedir.

İcra edilen tatbikatlar esnasında eksikliklerin olduğu da fark edilmiştir. En büyük eksiklik operasyona dahil edilmesi planlanan ticarî gemilerin hazırlıksız olmasıydı. Öte yandan kara ordusu ile donanma arasında iletişim sorunları vardı. Bu iletişim sorununa çözüm arayan komisyon, 1787-1791 savaşında hem kara hem deniz birliklerini komuta eden Prens Potemkin'in üstlendiği rolü örnek göstererek *“Tek kişilik yönetim ve astın üste mutlak itaati”* prensibini öne sürmüşlerdir.

Bu tatbikatların sonuçlarına ve A. P. Protopopov'un başkanlık ettiği komisyonun çıkarımlarına göre İstanbul Boğazı seferi genel itibariyle uygulanabilirdi. Belirtilen eksiklikler ise kısa sürede giderilebilirdi.

1900'de Dobroflot gemileri aracılığıyla Çin'e başarılı bir şekilde taşınan Rus birlikleri, askerlerin hızlı bir şekilde konuşlandırılması ve Boğaz'ın kuzey kıyılarına ağır silahlarının yerleştirilme ihtimalinin mümkün olacağını kanıtlıyordu.

Uygulamada kara ordusu ile Karadeniz filosunun yakın işbirliği, ayrıca çeşitli kuvvet ve araçların eş zamanlı kullanımı öngörülüyordu. Harekât sırasında İstanbul Boğazı'nın yukarı kesiminde mayın-topçu mevzilerinin

13 RGVIA. F. 400, Op. 4, D. 617, L. 15

oluşturulması planlanıyordu. Bu taktiksel yaklaşım daha sonraları, bilhassa Ekim 1917’de Alman filosuna karşı yurütölen Albion Harekâtı sırasında etkisini kanıtlanmıştır. Eksikliklere rağmen, ticarî olanlar da dahil olmak üzere eldeki nakliye gemileri, sadece öncü amfibi birliklerini indirmekle kalmayıp, harekâtın devamında ihtiyaç duyulacak tüm birlikleri ve ağır kıyı topraklarını çıkarma alanına zamanında ulaştırabilme imkânına sahipti.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA RUSYA'NIN BOĞAZLARI ELE GEÇİRME PLANLARI

Hayri ÇAPRAZ¹

Giriş

I. Dünya Savaşı (1914-1918), Avrupalı güçlü devletlerin doğrudan, dünyanın diğer toplumlarının ise dolaylı dahil olduğu bir savaştır. Avrupa medeniyetinin ekonomik-siyasal hesaplaşması olarak başlayan savaş, Avrupa'nın endüstriyel gelişmişliği ve dünya ile olan ekonomik bağı dolayısıyla pek çok ülkeyi etkiledi. Bunun yanında Avrupa medeniyetinin tam anlamıyla bir parçası olmayan bazı ülkelerin yöneticileri de kendi siyasi çıkarları uğruna savaşa dahil oldular. Savaşın doğrudan tarafları İngiltere, Fransa ve onların karşısındaki Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu idi.

Rusya, Avrupalı devletlerle belli ölçülerde kültürel bileşenlere sahip, coğrafi olarak Avrupa kıtasının önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. I. Dünya Savaşı öncesinde Almanya, İngiltere, Fransa gibi devletlerle yakın ekonomik-ticari ilişkilere sahip bir ülkeydi. Tüm bunlara rağmen Rusya, XX. yüzyıl başında endüstriyel anlamda, liberal ilkelerin uygulanması bağlamında Avrupa medeniyetinin sıradan bir parçası değildi. Rusya, siyasi yapı olarak ve ekonomik sistem olarak Avrupa'nın gelişmiş endüstrilerinden farklılık gösteren bir ülkeydi. Dolayısıyla Rusya, endüstriyel gelişmişlikten kaynaklanan rekabet ortamının getirdiği savaşın sebebinin asli unsuru değildi. Ancak kültürel yayılma, Doğu Avrupa'da, Balkanlarda nüfuz alanını güçlendirmek için Cermen (Almanya-Avusturya özelinde) grubu ile her an çatışabilecek bir sürece de sürüklenmekteydi. Tüm bunların yanında Rusya için Avrupa savaşı, yeni fırsatların kapılarının açılması olabilirdi. Büyük bir Avrupa savaşında almayı planladıkları Türk Boğazları, onu savaşa dâhil etmek için oldukça iyi bir gerekçeydi.

¹ Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hayricapraz@sdu.tr.

Rusya, I. Dünya Savaşı'na Meşrutiyet İngiltere'si ve Cumhuriyet Fransa'sı ile müttefik olarak girmeyi tercih etti. Bunun sebebi liberal batı medeniyetinin zihniyeti ile ortak hareket etmek değil, İngiltere ile beraber hareket edip merkezi Avrupa'da politik üstünlük sağlamak ve Boğazları alarak Akdeniz'e doğrudan ulaşım imkânı elde etmektir. Böylece XIX. yüzyıldaki başlıca rakibi Britanya ve Almanya ile sonraki hesaplaşmada kendisine üstünlük sağlamış olacaktı. Bu üstünlüğün zemininin oluşmasında Türk Boğazlarının katkısı büyük olabilirdi.

Rusya'nın başlıca hedefi Boğazları ele geçirmek olmasına rağmen I. Dünya Savaşı boyunca Boğaz'a büyük çaplı kara ve deniz harekâtı düzenlemedi veya düzenleyemedi. Bu çalışma, Rusya'nın savaş sırasında neden kapsamlı bir Boğaz harekâtına girişemediğini incelemektedir. Konunun aydınlatılması için Karadeniz donanmasının durumu, ordu komutanlarının Boğaz harekâtına bakışı, Boğazlar konusunda Rusya ve müttefiklerinin ilişkileri incelendi. Çalışmanın ortaya konulmasında Rusya arşivlerine ait Boğazlara dair yayınlanmış belgeler, orduda görev yapan dönemin komutanlarının anıları ve çağdaş çalışmalardan istifade edildi.

I. Dünya Savaşı'nda Tarafların Karadeniz Donanma Güçleri

I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Türk Boğazlarına harekât yapabilmesi veya güney sahillerini savunabilmesi Karadeniz'deki deniz kuvvetlerinin gücüne bağlıydı. 1914 yılı itibarıyla Osmanlı donanması Karadeniz'de Rus donanmasına karşı koyabilecek Boğaz harekâtını engelleyebilecek durumdaydı. Ayrıca Rusya'nın deniz kuvvetleri son 10 yılda, dünyanın başlıca deniz güçleri ile karşılaştırıldığında geri plana düşmüştü. 1904'te Rus donanması, dünyada üçüncü sırada iken 1904-1905 Rusya-Japonya Savaşı sırasında Hint Okyanusu'nda bulunan iki filosunun (1904'de) batması sonucu oldukça zayıfladı. 1909 itibarıyla Rus donanması; İngiltere, ABD, Almanya, Fransa ve Japonya donanmalarının arkasında kalarak altıncı sıraya geriledi. 1907-1912 yıllarını kapsayan beş yıllık dönemde, Rusya hükümeti donanmasını yeniden güçlendirmek için adım attıysa da istediği seviyeye getiremedi. 1914 yılında İtalya'nın da arkasına düşerek yedinci sırada yer aldı.²

2 A. Dombrovskiy, "Voenno Morskaya Politika Voyuyişih Derjav i Deyatelnost ih Flotov v 1914 g.", *Rossiyskiy İmperatorskiy Flot i Floti Germanii i Turtsii, Vıpuski 1914-1915gg.* pod. Redaktsiey Nikolay Nikolayeviç Nordman, (Petrograd: İzdanie: T-va İ.D. Sitina: 1915), 219, 220.

I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti ve Rusya, donanmalarını güçlendirmek için İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nden gemi satın almaya çalıştılar. 1912 koşullarına göre Rusya, Karadeniz donanmasıyla Boğazların Karadeniz çıkışını mayınlayabilecek ve donanmasını uygun yere konuşlandırabilecek durumda olduğunu düşünmekteydi. Ancak Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den iki dretnot sipariş etmesini kendi planlarını gerçekleştirmesine engel olarak gördü.³ Türk tarafının siparişine karşılık Rusya da kendi donanmasını güçlendirmek için İngiltere'den ve Amerika Birleşik Devletleri'nden gemi alımı planları yapmaya başladı. Bu iki devlette Şili ve Arjantin için olmak üzere dört dretnot yapılmaktaydı. Hem Rusya, hem de Osmanlı Devleti bu gemileri almak için teşebbüste bulundu. Rusya tarafı satın alacağı gemileri Karadeniz'e çıkarmasa bile Ege tarafını güçlendirerek durumu dengelemeyi düşündü. Bunun yanında Rusya Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den alacağı gemilerin tesliminin geciktirilmesi için kendi hükümetinden diplomatik girişimlerde bulunulmasını istedi. Ne Rusya ne de Osmanlı Devleti istedikleri gemileri alamadılar. 17 Mart 1914'te Rusya, Karadeniz'de kendi gemilerini inşa etme programını uygulamaya başladı.⁴ İngiltere, 3 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti yetkililerine gemileri teslim etmeyeceğini bildirdi.⁵ Böylece Rusya, Karadeniz'de daha üstün olduğu düşüncesi ile hareket etme imkânına kavuştu. Ancak savaş başlarında Almanya'ya ait Goben Dretnotu (Yavuz) ve hafif kruvazör Breslaua'nun (Midilli) katılmasıyla Karadeniz'deki Türk donanması güçlendi. Böylece Sivastopol'de konuşlanmış bulunan Rusya, Karadeniz kuvvetlerinin Boğazı bloke etmesini engelledi.⁶

Savaş başında tarafların Karadeniz donanma güçleri şu şekildeydi:

Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de kullandığı donanma gücü Hamidiye, Mecidiye, Midilli Kruvazörü ve Yavuz Dretnotu, Peyk-i Şevket ve Berk-i

3 M. Smirnov, "Kratkiy Obzor Operativnih İdey, Polojennih v Osnovu Organizatsii i Podgotovki Russkogo Flota k Voyne v Period 1906-1914" (bundan sonra "Kratkiy Obzor..." kısaltması kullanılacak), *Zarubejny Morskoy Jurnal*, No: 7-8, Pilzen (1929): 77.

4 M. Petrov, *Podgotovka Rossii k Mirovoy Voyne na More*, (Moskva-Leningrad: 1926), 169, 171-173.

5 Serhat Güvenç, *I. Dünya Savaşına Giden Yolda Osmanlıların Dretnot Düşleri*, (İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2011), 125.

6 M. Smirnov, a.g.m., 77, 78.

Satvet torpido kruvazörleri, birkaç muharip ve torpidobottan oluşmaktaydı. Yavuz ve Midilli, Osmanlı donanmasına sonradan katılan iki Alman gemisiydi. Bunların katılmasıyla Türk donanması Karadeniz’de Rusya’ya karşı koyabilecek güce ulaştı.

Midilli Kruvazörü, 27 deniz mili hızına sahip olup Rusya’nın bu sınıftan savaş gemilerine nazaran daha modern ve süratliydi. Buna mukabil ateş gücü bakımından zayıftı. Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri ise 21-22 deniz mili sürate sahip olup Rusya’ninkilerle aynı düzeyde, ancak ateş gücü bakımından daha zayıftı. Rusya tarafı ise küçük kruvazörler, destroyerler ve torpidobotlar açısından da üstün durumdaydı. Türk donanma gücünün en güçlü savaş gemisi ise Yavuz’dur. 27-28 deniz mili sürati ve ateş gücüyle bütün Rusya gemilerinden daha üstün durumdaydı. 1914’te Rusya, Yavuz’un karşısına daima 3-4 muharebe gemisi ile çıkmıştır.⁷

Rusya tarafının Karadeniz donanması İonn Zlatoust, Yestafiy, Pateleymon, Rostislav, Tri Svyatelya olmak üzere 5 dretnot; Kagul ve Pamyat-Merkuriya’dan oluşan 2 kruvazör; 17 torpidobot, 4 denizaltıdan oluşmaktaydı.⁸ Rus dretnotlarının hızları en fazla 16 deniz mili ve su hacmi kapasitesi 10-13.000 ton idi. 1915 Temmuz’unda katılacak İmparatrişa Mariya, İmparator III. Aleksandr ve II. Katerina dretnotlarının hızları en fazla 21 deniz mili ve su hacmi 23.000 tondur.⁹ 1915’te Rusya’nın Karadeniz donanmasına bu üç yeni savaş gemisinin katılması, Karadeniz’de dengeleri Rusya lehine değiştirecek koşulları oluşturdu.¹⁰

1915 Haziran’ı öncesi için Karadeniz’de Osmanlı deniz gücünün üstünlüğü Rusya tarafınca da bilinmekteydi. Dışişleri Bakanı Sergey D. Sazonov

7 Figen Atabey, *Karadeniz’de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006): 23-25. Gemi hızları, tonajları ve ateş gücü hakkında bkz. *Rossiyskiy İmperatorskiy Flot i Flotu Germanii i Turtsii* (bundan sonra “*Rossiyskiy imperatorskiy...*” olarak gösterilecektir), pod Redaktsiyey: Konstantin Georgieviç Jitkov, Nikolay Nikolaeviç Nordman, İzdanie: T-va İ.D. Sitina, (Petrograd: 1915), 40.

8 Şahin Doğan, “I. Dünya Savaşında Rusyanın Karadeniz Politikası ve Rus Karadeniz Filosu”, *I. Dünya Savaşında Karadeniz ve Kafkasya*, ed. Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal (Trabzon: KTÜ Yayınları, Aralık 2017), 82.

9 Rossiyskiy İmperatorskiy, 12, 14.

10 Atabey, *a.g.e.*, 25.

anılarında, donanma ile ilgili olarak “1914 yılına gelinirken Karadeniz’de donanma karşılaştırması yapıldığında durum Türkiye lehineydi”¹¹ diye yazmaktaydı. Genelkurmay Başkanlığı Askerî Deniz Dairesi Başkanı Kont-Amiral D. V. Nenyukov, Ocak 1915 için Karadeniz’de Osmanlı Devleti ve Rusya’nın kuvvetlerinin eşit durumda olduğunu belirtmekteydi.¹²

Savaş Başında Rusya’nın Boğazlar Planında İngiltere Etkisi

Rusya yönetiminin Boğazları ele geçirmek için bekledikleri Büyük Avrupa Savaşı¹³ 28 Temmuz 1914’te Avusturya-Macaristan’ın Sırbistan’a savaş açmasıyla başladı. Böylece XIX. yüzyılın sonundan itibaren temelleri atılan İttifak ve İtilaf devletleri blokları üyelerinin katılımıyla mücadele önce bir Avrupa savaşına, sonrasında da dünya savaşına dönüştü. Bundan sonra Rusya, Boğaz harekâtı için hazırlıklarını biran önce tamamlamayı ve uygun koşullarda harekâtı yapacak imkânlar kavuşmayı hedefledi.

Boğazlar konusunda Rusya ve müttefiklerinin düşünceleri tam olarak aynı değildi. Savaşta Rusya’nın müttefiklerinin öncelikli hedefi batı cephesinde Almanya’ya karşı üstünlüğün tamamen sağlanmasıydı. Daha sonra da Boğazlar konusu ele alınacaktı. Rusya için ise yine Boğazlar konusunda dışişleri ve ordu arasında tam bir fikir birliği oluşmadı. Rusya adına savaşı yürüten başkomutanlık karargâhı da öncelikli olarak Almanya-Avusturya cephesinde galibiyet alınması taraftarıydı. Karargâha göre Boğazların anahtarı Berlin’deydi.¹⁴ Bu düşünceye göre Osmanlı Devleti’nin en azından bir süre savaşta tarafsız kalması Rusya için daha uygundu.¹⁵ Dışişleri Bakanı Sergey Dimitriyev Sazonov da bu fikirde olanlardan biriydi.¹⁶ Sazonov,

11 Sergey D. Sazonov, *Vospominaniya*, Parij: Kniga izdatelstvo E. Sıyalskoy, (1927), 307.

12 D. Y. Kozlov, “Naruşeniya Morskikh kommunikatsii: Problemi i Puti ih Reşeniya Po Obitu Deystvii Possiyskogo Flota v Pervoy Mirovoy Voyne (1914-1917)”, (Prilojeniya k Dissertatsii na soiskanie uçenoy stepeni Doktora İstoriçeskih Nauk, Voennaya AKdemiya Generalnogo Ştaba Voorujennih Sil Rossiyskoy Federatsii, 2015), 194.

13 Petrov, *a.g.e.*, 175.

14 A. D. Bubnov, “K İstorii Deystvii Russkogo Flota v Mirovuyu Voyni”, *Zarubejny Morskoy Sbornik*, No: 13, (Pilzen: 1931): 9.

15 V. A. Emets, “Problema Çernomorskih Prolivov Vo Vneşney Politeke Rossii v Period Pervoy Mirovoy Voyni”, *Rossiya i Çernomorskie Prolivi*, Otvetstvennie redaktori: L.N. Nejinsikiy, A.V. İgnat’ev, (Moskva: Mejdunarodnie Otnoşeniya, 1999), 308.

16 Sazonov, *a.g.e.*, 308.

29 Ağustos 1914'te Karadeniz Donanma Komutanı Andrey Avgustoviç Eberhard'a ve İstanbul elçileri Mihail Nikolaeviç Girs'e gönderdiği talimatta önceki durumlarının, yani Osmanlı Devleti ile barış halinin, Rusya-Fransa kuvvetlerinin Almanya-Avusturya kuvvetleri üzerinde üstünlük sağlayıncaya kadar korunmasını istedi.¹⁷

Rusya yönetimi, daha önceki diplomatik tecrübelerini de dikkate alarak Türk Boğazlarına yönelik planlarını öncelikli olarak İngiltere ve Fransa'nın verebileceği tepkileri ölçerek uygulamayı hedefledi. Rusya'nın Londra Büyükelçisi Aleksandr K. Benkendorf 28 Eylül 1914 tarihinde Petrograd'a çektiği telgrafta, İngiltere'de Muhafazakâr Parti üyesi bakanlar ve üst düzey yöneticilerle özel görüşmelerinden edindiği kanaate göre eğer Osmanlı Devleti kendilerine karşı olan savaşta yer alırsa onun varlığının sonlandırılmasını düşünmekte fakat Boğazlar konusuna hiç değinmemekteydiler. Bu konuda elçi Benkendorf, Rusya'nın inisiyatif alıp İngiltere ve Fransa ile iletişime geçmesini beklediklerini tahmin etmekteydi.¹⁸ Ancak Rusya bu konuda hemen bir inisiyatif almadı.¹⁹

Rusya'nın savaşta Osmanlı Devleti'nin rolüne yönelik beklentisi istediği gibi olmadı. Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile ittifak antlaşması imzaladı. 29 Ekim 1914'te ise onun bayrağını taşıyan iki Alman gemisi Rusya'nın Karadeniz şehirlerini bombaladı. Rusya'nın 1 Kasım 1914'te savaş ilan etmesi ile Osmanlı Devleti savaşa girdi. Böylece Rusya'nın Boğazlara yönelik etkin bir diplomasi ve buna bağlı olarak tasarılarını uygulamasını öngördüğü bir süreç başladı.

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle Rusya'nın birliklerini Kafkasya cephesine ve Karadeniz limanlarına kaydırarak Almanya karşısındaki cepheyi zayıflatmasından endişe etti. Rusya'nın tamamen batı cephesine yoğunlaşması, Osmanlı Devleti tarafına güç aktararak ana cepheyi zayıflatmaması taraftarıydı. Mümkün olduğunca Kafkasya'da sınırın

17 Emets, a.g.m., 310.

18 *Mejdunarodnie Otnoşeniya v Epohu İmperializma: Dokumentı iz Arhivov Tsarskogo i Vremennogo Pravitelst 1878 - 1917 gg.* (Bu eser bundan sonra "Mejdunarodnie..." şeklinde gösterilecektir), Seriya 3, Tom 6, Çast 1, Podgovil k Peçati: A. L. Popov Pri Uçastii B. Ya. Galinoy i V.V. Altmana, Gosudarstvenno Sotsiolno-Ekonomiçeskoe İzdatelstvo, (Moskva, Leningrad: 1935), 329.

19 Emets, a.g.m., 310.

geçilmemesini istemektedir. Bu konuda İngiltere Başbakanı E. Grey ve Kral V. George Rusya'nın Londra Büyükelçisi Aaleksandr K. Benkendorf'a düşüncelerini aktardılar. Benkendorf da onların kanaatlerini 9 Kasım 1914'te Rusya dışişleri bakanına telgrafla bildirdi. Buna göre İngiltere Başbakanı Grey, Rusya'nın Almanya cephesine yoğunlaşması ve Almanya karşısında alınacak galibiyete bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin savaştaki durumunun belirlenmesi düşüncesindeydi. İstanbul'un ve Boğazların ise Almanya'nın mağlubiyetinden sonra Rusya'nın çıkarlarına uygun olarak çözülebileceği fikrindeydi. Grey, Osmanlı Devleti'ne karşı daha çok savunma pozisyonunda kalıp ilginin Almanya'ya odaklanmasını istedi.²⁰ Benkendorf'un aktardığına göre İngiltere Kralı V. George'nin düşünceleri de Rusya yönetimine ümit verir şekildeydi. 13 Kasım 1914 tarihinde Benkendorf, kralın kendisine Almanya karşısında mutlak galibiyetin alındıktan sonra Boğazların Rusya'nın olacağını ifade ettiğini, Rus dışişleri bakanına bildirdi.²¹ İngiltere yönetiminin Rusya'ya Türk Boğazları konusunda tavizkâr davranmasının birkaç sebebi vardı. Bunlardan biri Avrupa'da Rus askerî kuvvetlerine ihtiyacı olması, diğeri ise 5 Kasım 1914'te ilhak ettiği Mısır'daki meşruiyetini sağlamaktı. Boğazlar konusunda hedeflerine yönelik destek alan Rusya, İngiltere'nin Mısır'ı ilhaka diplomatik anlamda onay verdi.²² Bundan sonra Rusya için Türk Boğazlarının nasıl ele geçirebileceği yönünde diplomatik ve askerî hazırlıkların tamamlaması gerekmektedir.

I. Dünya Savaşı Başladığında Boğaz'ın Alınmasına Yönelik İlk Tasarılar

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Rusya için savaşın nihai kazanımı ve yılların politik hedefi olarak Türk boğazlarının ele geçirilmesi için çalışmalara başlandı. Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikada zor duruma düştüğü daha önceki dönemlerde de Rusya diplomatlarının Boğazlara yönelik önerileri olmuştu. Ancak bunlar uygulamaya konulamamıştı. I. Dünya Savaşı sırasında özellikle İngiltere'nin Türk Boğazlarına harekât için hazırlandığı haberi, Boğazlar konusunda Rusya'yı daha hızlı ve etkin kararlar almaya zorladı.

²⁰ Mejdunarodnie, Seriya 3, Tom 6, Çast 2, 45, 79.

²¹ Mejdunarodnie, Seriya 3, Tom 6, Çast 2, 73, 74.

²² Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, Cilt III, Kısım I, (Ankara: TTK Yay., 1991), 459, 460.

Rusya'nın Boğaz harekâtının nasıl olması gerektiği yönünde Kasım 1914'te Rus Dışişleri Bakanlığı Yönetim Dairesi Başkan Yardımcısı (Vitse Direktör) Nikolay Aleksandroviç Bazili'den ve 14 Aralık 1914'te Deniz Kuvvetleri Karargâh Komutanlığı Harekât Dairesi Başkanı Aleksandr Vasileviç Nemits'den raporlar geldi. Bazili'ye Boğazlar konusunda askerî içerikli bir rapor hazırlaması emrini Genelkurmay Başkanlığı'nda Rusya Askerî Harekât Daire Başkanı General Yuriy Nikiforoviç Danilov verdi. Raporun hazırlanmasında Bazili'ye Deniz Kuvvetleri Karargâhı'nda Karadeniz Bölgesi Harekât Dairesi Başkanı II. Kaptan unvanına sahip A. V. Nemits ve A. D. Bubnov'da verileri paylaşarak yardımcı oldular.²³

Nikolay Aleksandroviç Bazili'nin raporuna göre:

1- Rusya'nın çıkarları için İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı'na, Çanakkale çıkışındaki Gökçeada, Bozcaada, Limni adalarına ve bu adalar açısından stratejik öneme sahip Semadirek'e hâkim olunmalı; hâkimiyet alanının korunması için çevre bölgeler (Hinterland) zararsız koşullarda bulunmalıdır.

2- İstanbul Boğazı'nın Avrupa ve Anadolu yakası hâkimiyet sınırları şu şekilde olmalıdır: Avrupa yakasında Boğaz'dan itibaren Büyük Çekmece Körfezi ve Durugöl'e (Terkos) kadar olan alanda, Anadolu yakasında ise Boğaz'dan itibaren Sakarya Nehri'nin İzmit yakınlarındaki kıvrımına kadar olan bölgede hâkimiyet kurulmalıdır. Stratejik açıdan daha iyi konumda olmak için Marmara Denizi'nin tüm kıyılarına ve Avrupa tarafında hâkimiyeti Midye-Enez hattına kadar uzatılmalıdır.

3- Boğazlar Rusya hâkimiyetinde bulunmayacaksa Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'dan birisi hâkim olabilir. Bunlar arasında Türkiye'nin hâkimiyeti Rusya açısından daha uygun olacağından Boğazlar Türkiye'de kalmalıdır. Bunların dışında yabancı bir devlet Boğaz'a yerleşmemelidir.

4- Rusya açısından güvenli olmayacağından Boğazlar tarafsız bir yönetimde bulunmamalıdır.²⁴

Nikolay A. Bazili'nin İstanbul ve Boğazlara yönelik raporuna göre

23 *Konstantinopol i Prolivi. Po Sekretnum Dokumentam b. Ministerstva İnostrannih Del*, (bundan sonra "*Konstantinopol...*" şeklinde geçecektir), pod redaksiyey: E. A. Adamova, Tom I, (Moskva: İzdanie Litisdata NKD, 1925), 181.

24 *Konstantinopol*, Tom I, s. 163, 164, 165, 167, 168, 175, 178, 180.

Aleksandr V. Nemits'in raporu biraz daha temkinli ve muhtemel olacak uluslararası çatışmaları daha aza indirme çabasıındaydı.

Nemits, savaşın 6 aydan az, 2 yıldan fazla sürmeyeceği kanaatindeydi. Bu nedenle biran önce İstanbul harekâtı için hazırlıklara başlamayı önerdi.²⁵ Raporda, İstanbul Boğazı ve İstanbul'u şehir olarak birbirinden ayrı değerlendirdi. Buna göre Boğazlar, Rusya'ya kesin gerekliydi. Ancak İstanbul, şehir olarak politik çatışmaları beraberinde getireceğinden gerekli değildi.²⁶ Nemits'in raporu başlıca şu maddelerden ibaretti:

1- İstanbul tarafsız ve serbest şehir olmalı. Ancak Rusya'ya bağlı bir naib (komiser) olmalıdır.

2- Şehirde Boğazı tehdit edebilecek her türlü askerî yapılanma engellenmelidir.

3- İstanbul Boğazı'nın kıyılarına hâkim olunacak şekilde deniz ve kara kaleleri yapılmalıdır.

4- Boğaz'da bulunacak Rus donanmasının hareket kabiliyeti için Avrupa yakasında Boğaz'dan itibaren 20-25 km içeride Çatalca bölgesinin tamamına hâkim olacak şekilde konuşlanılmalı. Anadolu yakasında ise Sakarya Nehri'ne kadar olan alana hâkim olunmalı; İstanbul Adaları (Prens Adaları) Boğaz'ın hâkimiyet alanı kapsamında değerlendirilmelidir.

5- Avrupa yakasında İstanbul Boğazı'ndan itibaren Midye-Enez Hattı'na kadar Rusya hâkimiyetine gerek yoktur. Boğaz çevresinde kurulacak kalelerle yetinilmelidir.²⁷

Nemits, İstanbul ve Boğaz konusunda Bazili'ye göre daha tavizkâr önerisini Çanakkale Boğazı konusunda da ortaya koydu. Onun düşüncesine göre Çanakkale Boğazı'nın Gelibolu kıyısı Rusya'da, Anadolu tarafı ise donanma bulundurmama ve kale yapmama koşuluyla Osmanlı Devleti'nde kalabilirdi. Ancak Çanakkale Boğazı çıkışında bulunan Gökçeada ve Bozcaada'da Rusya hâkim olmalıydı.²⁸

²⁵ a.g.e, 189.

²⁶ a.g.e, 192.

²⁷ a.g.e, 192 -195.

²⁸ a.g.e, 193

Nemits, Boğazlar ve İstanbul konusunda Balkan devletlerinden Yunanistan ve Bulgaristan ile çatışmayı azaltmak adına Bazili'nin öngördüğü hâkimiyet alanındaki bazı yerlerin bu iki devlete bırakılabileceğini belirtti. Bu bağlamda, Çatalca'dan Saros Körfezi'ne kadar Tekirdağ'ın da içinde bulunduğu bölge Bulgarlara verilebilirdi. Çünkü Marmara kıyılarına uzanan Bulgaristan'ın zayıf olduğu, bu nedenle de onun deniz kuvvetlerinin Rusya için tehdit oluşturamayacağı kanaatindeydi. Yine aynı şekilde Yunanistan'ı yatıştırmak için Çanakkale çıkışındaki iki adadan (Gökçeada ve Bozcaada) sonra yer alan Limni'nin Yunanistan'a bırakılabileceği fikrini ortaya koydu.²⁹

İstanbul ve Boğazlara kara harekâtının ne zaman yapılabilceği sorusuna Nemits, ana cephe olan Almanya karşısında üstünlük sağlandıktan sonra mümkün olabileceği cevabını verdi. Ancak bu harekâtın, savaş tamamen sonlandırılmadan Almanya ile Avrupa devletleri arasında ön anlaşma ve nihai barış antlaşması arasındaki süre içinde yapılmasını önerdi.³⁰

Bazili ve Nemits'in raporlarının ortak yanı, Rusya'nın her koşulda Boğazlara yerleşmesi ve Boğazlarda tarafsız bir yapı veya Osmanlı Devleti ve Rusya haricinde üçüncü bir devletin hâkim olmamasıydı.³¹ Aksi takdirde Rusya için işlerin zorlaşacağı kanaatindeydiler.

Rusya silahlı kuvvetleri için de İstanbul ve Boğazlara yönelik raporlar hazırlanırken Dışişleri Bakanlığı da savaşın büyük kazanımı olarak Boğazları alma planını her koşulda öne plana çıkarmaktaydı. 21 Aralık 1914'te Dışişleri Bakanı Sergey D. Sazonov, Genelkurmay Başkanlığı Komutanı N. N. Yanuşkeviç'e Rusya'nın çıkarları ve savaştaki büyük kayıpları³² dolayısıyla

29 *a.g.e.*, 194

30 *a.g.e.*, 186, 187

31 *a.g.e.*, 183, 184

32 Savaş başı olan Ağustos 1914'te Rusya, birliklerini Almanya (Doğu Prusya) ve Avusturya (Galiçya) tarafına sevk etti. Ağustos ortasında 1. ve 2. Ordu Rus kuvvetleri Prusya sınırına geldiler. 1. Ordu P. K. Pennekamf komutasında batıdan, 2. Ordu ise A. V. Samson komutasında kuzey batıdan Almanya'nın doğusundan girdiler. Alman ordusu ile karşılaşan Rus birlikleri bozguna uğradı ve 100.000 asker esir düştü. Rus kuvvetleri 80.000 kişi kaybetti. Tüm savaş içinde en ağır sonuçlanan çarpışmalardan biri oldu. Avusturya üzerine sevk edilen kuvvetler Galiçya'da Avusturya birlikleri ile çarpıştı. Burada her iki taraftan olmak üzere 2 milyona yakın asker savaştı. Ruslar, 5 Ağustos-8 Eylül 1914 arasında Avusturya birlikleri ile karşılaştılar. Savaş, Dinyester ve Vistul nehirleri arasında geçti. Burada iki tarafta büyük kayıp verdi. Avusturya birlikleri 300.000, Rusya tarafı ise 200.000 askerini kaybetti (Vyaçeslav Şatsillo,

“*Avrupa Savaşı*”nın Rusya Boğazlara hâkim olmadan bitmemesi gerektiğini bildirdi. Bu hedefe ulaşmak için diplomatik çabalara askerî güç desteğinin gerekli olduğunu belirtti. Bu düşünceden hareketle ordunun Boğazlar ve çevre bölgelerine nasıl bir harekât planı olduğu konusunda bilgi istedi. 4 gün sonra yani 25 Aralık 1914’te Genelkurmay Başkanlığı Komutanı General N. N. Yanuşkeviç, Sazonov’un talebine cevap verdi. Yanuşkeviç, İstanbul ve Boğazlar üzerinde diplomatik yollarla hâkim olunamazsa bu durumda özel askerî harekâtın gerekli olduğunu yazdı. Ancak bu harekâtın mevcut koşullarda oldukça zor olduğunu, öncelikli olarak Almanya cephesinde zafer kazanılması gerektiğini belirtti.³³ Yanuşkeviç’in Almanya karşısında zaferin beklenmesi önerisi, Nemits’in raporundaki fikirle örtüşmekteydi. Sazonov benzer soruyu başkomutanlık makamına da yöneltti. Rusya’nın tek başına Boğazları ele geçirme gücü olup olmadığı hakkında başkomutanlıktan bilgi istedi. Başkomutan bu soruya, “*Boğazları tek başımıza ele geçiremeyiz*” şeklinde cevap verdi. Çünkü Karadeniz donanması zayıftı ve İstanbul Boğazı’na nakliye yapacak yeterli ulaşım aracı yoktu.³⁴

Savaşın ilk aylarında Boğaz’a nakliye yapacak yeterli ulaşım aracının bulunmadığı düşüncesi I. Dünya Savaşı sırasında Deniz Kuvvetleri adına Genelkurmaylıkta görevli Deniz Yarbay (Kaptan 2 go ranga) Aleksandr Dimitrieviç Bubnov³⁵ da vardı. Bubnov, “*Türk Boğazlarına operasyon yapmak için yeterli nakliyat gemisi, çıkarma birliği ve çıkarma botları bulunmadığı gibi yedek kullanım için yeterli kömür de yoktu*” diye yazmaktadır. Bubnov da başkomutanlık gibi Almanya karşısında zafer kazanılmadan Boğaz harekâtına girişilmemesi kanaatindedir. Ayrıca donanmanın Japonya karşısında aldığı

Pervaya Mirovaya Voyna. 1914-1918 Faktı i Dokumentı, (Moskva: 2013), 98, 99; STOUN Norman, Pervaya Mirovaya Voyna, (Moskva: 2010), 66, 67). I. Dünya Savaşı’ndaki asker kayıpları itibariyle bakıldığında Rusya, Almanya’dan sonra ikinci sıradadır. Rusya toplam asker sayısının %35,4’ünü ölü ve yaralı olarak vermiştir. Rusya’nın ölü sayısı 664.800 kişi, yaralı sayısı, 3.813.827 kişi, kayıp sayısı ise 2.333.375 kişidir (N. N. Golovin, Rossiya v Pervoy Mirovoy Voynе, (Moskva: 2014), 161).

33 *Konstantinopo*, 115, 116.

34 Y. N. Danilov, *Velikiy Knyaz Nikolay Nikolaevič (bundan sonra “Velikiy Knyaz...” şeklinde gösterilecektir)*, (Parij: Imprimerie de Navarre, 1930), 227.

35 Aleksandr Dimitrieviç Bubnov I. Dünya Savaşı başladığında Genel Kurmay Başkanlığında Deniz Dairesi Başkanı Yarbay (Kaptan 2. ranga) Nemits idare ediyordu. Görevinden savaş başladıktan 4 ay sonra Nemits’in Karadeniz’de bir başka göreve getirilmesiyle ayrıldı ve onun yerine getirildi. Bubnov, a.g.m., 12.

yenilgiden dolayı ona güvenin az olduğuna yer vermektedir. Dolayısıyla Başkomutanlık Karargâhı'nın Boğaz harekâtını Almanya karşısında üstünlük sağlandıktan sonra Deniz ve Kara kuvvetleriyle beraber yapma fikrinde olduğunu söyleyen Bubnov, bu harekâta da başrolü donanmanın üstlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Onun ifadelerinden anlaşılacağı üzere Rusya Başkomutanlık merkezinde Boğaz harekâtı için asker ayırma düşüncesi henüz yoktur. Bu nedenle de komutanlarda İstanbul Boğazı'nı ele geçirmeye yönelik somut ayrıntılı bir plan da bulunmamaktadır.³⁶ Orduda somut plan olmadığı tespitini, askerî kanat ile yaptığı yazışmalardan sonra Dışişleri Bakanı Sergey D. Sazonov da yapmıştır.³⁷

Müttefiklerin Boğaz Harekât Planına Rusya'nın Tepkisi

20 Ocak 1915'te Rusya savaş karargâhına verilen bilgide, Şubat 1915'te harekâta başlanacağı aynı zamanda Rusya tarafının öngörülen bu harekâta Boğaz'ın ağzından büyük destek vereceği ümidi belirtildi.³⁸ Sazonov anılarında, müttefiklerinin Türk Boğazlarına harekât düşüncesinin o zamanki İngiltere Deniz Bakanı W. Churchill tarafından ortaya atıldığını ve onların bu niyetini büyük bir endişe ile karşıladığını yazdı. Çünkü Rusya olmadan Boğazlar ve İstanbul'un müttefik güçler tarafından alınmasının kendisine büyük bir iç sıkıntı vereceğini belirtti. Sazonov'a göre Boğaz'a yönelmek yerine Makedonya üzerinden Bulgaristan sınırına askerî harekât yapılarak Almanya'nın Bulgaristan ve Türkiye ile bağına kesmek daha uygundu. Ancak müttefikleri Boğaz'a çıkarma yapmayı tercih etmişlerdi. Sazonov, İngiltere ve Fransa elçilerinin, Boğaz'a çıkarma yapacaklarını kendisine söylediklerinde bu haberden memnun olmadığını zorla sakladığını belirtmektedir. Sadece şunu söylemiştir: “*Pomnite, što vi predprinimayete etu ekspeditsuyu ne po moey prosbe*” (Unutmayınız bu harekât benim ricamla olmuyor.)³⁹

Sazonov'un Boğaz harekâtı konusunda sıkıntılı olması, kendi deniz ve kara kuvvetlerinden gelen olumsuz görüşlerden kaynaklanmaktaydı. Kendisine gelen bilgilere göre Rusya'nın Karadeniz donanma gücü Boğaz'a harekât

36 Bubnov, a.g.m., 9, 14

37 Sazonov, a.g.e., 307.

38 Emets, a.g.m., 319.

39 Sazonov, a.g.e., 314.

yapabilecek durumda değildi. 15 Ocak 1915'te Rusya Genelkurmay Başkanlığı Askerî Deniz Dairesi Başkanı Kont-Amiral D. V. Nenyukov Karadeniz donanmasının Türklerin bölgede her türlü hareketini engellemek için Boğazı sıkı bir kuşatma altına alabilecek durumda olmadığını belirtmişti. Çünkü Rusya'nın Karadeniz donanmasının konuşlandığı Sivastopol'den İstanbul Boğazına kadar olan mesafede kömür nakli yapması gerekmektedir. Böyle bir liman da henüz yoktu. Bunun yanında Nenyukov, Rus donanmasının önemli bir eksiği olarak Rusya'ya ait gemilerin Yavuz (Goben) kadar hızlı olmamasını belirtmekteydi. Rusya'nın Karadeniz'de bulunan savaş gemileri 16-21 deniz mili hızlara sahipken Osmanlı Devleti'nde bulunan Yavuz Dretnotu ise 27-28 deniz mili hıza sahipti. Rusya'da daha hızlı gidebilen Gnevnyy (Гневный) isimli bir destroyer (minonosets) vardı. Ancak onun da yakıt kısmı oldukça sınırlıydı. Dolayısıyla Kont Amiral Nenyukov'a göre 15 Ocak 1915 tarihinde mevcut donanma imkânlarına göre Boğaz'a saldırı büyük risk taşımaktaydı.⁴⁰

Donanmadan gelen haberler iyi olmadığı gibi kara kuvvetlerinin de Boğaz harekâtına destek verme niyetleri yoktu. Rus orduları Başkomutanı Büyük Knez Nikolay Nikolayeviç, 23 Ocak 1915'te, gerek deniz, gerekse kara ordusuyla Boğaz'a yapılacak harekâta destek konusunda söz vermedi.⁴¹ Harekât için fazladan askerî kuvvetin olmadığını, Karadeniz'de ulaşım-nakliyat işleri için imkânların yetersiz olduğunu ve Karadeniz savaş filolarının genel zayıflığını öne sürdü.⁴² Askerî açıdan Osmanlı Devleti'ne darbe vurulmasının, kendilerini Kafkasya cephesinde rahatlatacağı için bu harekâta olumlu baktığını bildirdi. Başkomutana göre Rus donanmasının müttefiklerine kuzeyden destek verebilmesi için Mayıs ayı beklenmeliydi.⁴³

Başkomutanın yaklaşımı ordunun harekât planlarından sorumlu General Yuri Nikiforoviç Danilov'da da vardı. Ocak 1915'te Genelkurmay Başkanlığı Diplomatik İşlerden Sorumlu Daire Başkanı Nikolay Aleksandroviç Kudaşev, General Danilov ile görüşmesinden edindiği bilgilere dayanarak Dışişleri Bakanı Sazonov'a, karargâhın Boğaz harekâtına destek veremeyeceğini aktardı. Danilov'a göre Kafkasya'da Sarıkamış, Karaorgan ve diğer yerlerde durum iyi olmasına rağmen sağlam olduğunu söylemek güçtü. Burada büyük kayıplar

40 Kozlov, a.g.t., 194-196.

41 *Konstantinopol*, Tom II, 132.

42 Danilov, *Velikiy Knyaz*, 230.

43 *Konstantinopol*, Tom II, 132, 133.

verilmişti. Ayrıca Şattül Arap'ta İngilizlere karşı savaşan Türk kuvvetlerinin 12. Tümeni kuzeye yönlendirilmişti. Edirne ve İzmir'den olmak üzere 2. ve 5. Tümenin (Korpus'un) Kafkasya Cephesi'ne aktarılacağı haberleri alınmıştı. Bu gelişmeler yaklaşık 2 ay sonra Rus ordusunu zor duruma düşürebilirdi. Bu koşullarda, Rusya'nın Boğaz'a askerî çıkarma yapması mümkün değildi. Danilov kendilerinin Boğaz harekâtı için asker ayırmasının zor olduğunu belirttikten sonra İngilizlerin Boğaz'a hâkim olmayacaklarını düşünmekteydi. Türk donanmasını yok etseler dahi İstanbul'u alamayacakları kanaatindeydi. Çünkü İstanbul'u savaşmadan bırakmayacak olan Türk ordusuna karşı hiçbir askerî çıkarmanın üstün gelemeyeceği düşüncesindeydi. Bu sebeplerle Danilov, Rusya'nın, İngiltere'nin askerî harekâtına sadece olumlu bakarak hiçbir risk almayacağı düşüncesindeydi. Danilov'a göre Rusya'nın İstanbul Boğazı'nı ele geçirmesi için ayrı bir savaşa ihtiyacı vardı.⁴⁴

Boğazlara hâkim olma konusunda Dışişleri Bakanlığı planları ile Rusya Genelkurmayı arasında tam bir görüş birliği olduğunu söylemek güçtü. Dışişleri Bakanlığı, müttefikleriyle yürüttüğü diplomasi aracılığıyla Boğazlarda hâkimiyet zeminini oluşturmaya çalışmaktaydı. Ancak bu zemine destek amaçlı Rusya kara ve deniz kuvvetlerinden askerî anlamda olumlu cevaplar gelmemekteydi. Bu konuda Dışişleri Bakanı Sazonov, Deniz Bakanı Amiral Grigoroviç'in kendisiyle aynı fikirde olduğunu, ancak Savaş Bakanı Vladimir Aleksandroviç Suhomlinov'un (1848-1926) yeterince destek vermediğini anılarında yazdı.⁴⁵

Sazonov, müttefiklerinin Boğaz harekâtının kaçınılmaz olduğunu görerek Boğazlarda hâkimiyet sınırlarının nereler olabileceğini açıklayan bilgilendirmeyi İngiliz hükümetine gönderdi. Buna göre:

1- Boğaz'ın Avrupa kıyısından itibaren Midye-Enez hattına kadar Karadeniz ve Ege Denizi'ni birleştiren bölüm Rusya'ya verilecektir.

2- Boğaz'ın Asya kıyısından Sakarya Nehri'ne kadar ve Marmara Denizi Asya kıyıları Rusya hâkimiyetinde kalacaktır.

3- Rusya hâkimiyetinde bulunan bu bölgelerde Romanya, Bulgaristan ve Avrupa ticaretinin çıkarları Rusya tarafından dikkate alınacaktır.⁴⁶

44 *a.g.e.*, 132, 133.

45 Sazonov, *a.g.e.*, 305

46 *a.g.e.*, 305, 310

Sazonov'un önerileri, Kasım 1914'te Bazili tarafından hazırlanan rapordaki Boğazlar ve çevresine hâkimiyet sınırı ile örtüşmekteydi. Bu ilk teklifte, Sazonov İstanbul'un geleceği konusuna girmedi. Bunun için diplomatik faaliyetler yürüttü. Paris'teki Rusya Büyükelçisi A. P. İzvol'skiy aracılığı ile Fransa Dışişleri Bakanı Theophile Delcasse'ye nüfuz etmeye çalışarak Fransa'nın Rusya'nın hedefleri için büyük bir engel teşkil etmemesini sağlanmaya çalıştı.⁴⁷

Fransa'nın Boğazlar politikası, tam olarak Rusya'nın istediği şekilde değildi. 26 Eylül 1914'te Fransa'nın Petrograd Elçisi Jorje Maurice Paleologue İstanbul'un, Fas'ın Cebelitarık Boğazı'nda bulunan Tanjer şehri gibi uluslararası statüde,⁴⁸ Boğazların ise tarafsız olması düşüncesindeydi. Tüm çözümler arasında Rusya için en kötüsü, Boğazların tarafsız olmasıydı. Bu durumda, Rus hükümeti, Türk hâkimiyetinde kalmasının daha iyi olacağı düşüncesini hiçbir zaman gizlemedi. Çünkü Boğaz'ın tarafsız kalması, denizlerde güçlü olacak devletin burada etkin olacağı anlamına gelmekteydi.⁴⁹

İngiliz ve Fransızların Boğaz Harekâtına Rusya'nın Tepkisi

19 Şubat 1915'te İngiliz ve Fransız donanması Çanakkale harekâtına başladılar. Rus orduları harekât planından sorumlu General Yuri Nikiforoviç Danilov, müttefiklerinin Boğaz harekâtını uygun bulmadı. Nemits ve Bazili'nin raporlarının hazırlanma sürecinde rol alan Danilov, savaş sırasında Boğaz'a doğrudan bir askerî harekât yapmak yerine, Rusya için uygun koşullar oluştuğunda Boğazların Rusya lehine çözülmesi taraftarıydı.⁵⁰ General Danilov'un düşüncesi, Nemits'in raporunda belirttiği gibi Almanya karşısında mutlak galibiyetin elde edilmesinden sonra Boğaz'a harekât yapılması şeklindeydi.

Harekâta yönelik olumsuz fikir beyan eden devlet adamlarından bir diğeri İstanbul'a yüksek komiser adayı olarak düşünülen, Osmanlı Devleti ve onun Balkan bölgesi konusunda dışişlerinde uzman olarak da çalışmış olan Rusya'nın Sırbistan'da bulunan elçisi Grigoriy N. Trubetskoy'du. Trubetskoy, İngiltere ve Fransa'nın Boğazlarda var olmalarını onlarla ittifaklarının son

47 *a.g.e.*, 311.

48 *Konstantinopol*, Tom I, 111.

49 Sazonov, *a.g.e.*, 311, 312.

50 Danilov, *Velikiy Knyaz*, 230, 323.

bulması olarak niteledi ve Boğazların zayıf olduklarını düşündüğü Türk tarafında kalması kanaatini belirtti.⁵¹

Genelkurmay Başkanlığı Diplomatik Daire Başkanı Nikolay Aleksandroviç Kudaşev de düşüncelerini Dışişleri Bakanı Sazonov'a iletti. Kudaşev'e göre müttefik donanmaları Boğaz'a girse dahi Rusya, buraya hiçbir şekilde çıkarma harekâtı yapamayacaktı. İngiliz ve Fransız donanmaları Boğazı geçerse Türkiye anlaşma yapmak zorunda kalacaktı. Böylece onlar ekonomik kazançlar elde edecekti. Bu durumda Boğazlar konusu Rusya'nın istediği şekilde çözülemeyecekti. Bu nedenle Kudaşev, boğazlara yönelik hedefin gerçekleşme ihtimaline karşı, kamuoyu hazırlanmasını önermekteydi.⁵²

Sazonov, Dışişleri 2. Daire Başkanı Uluslararası İlişkiler Uzmanı-Hukukçu profesör B. E. Nolde'den Boğazların konumunun nasıl olması gerektiğine yönelik bir rapor istedi. Nolde raporunda, Rusya ve İngiltere ilişkilerinde en sorunlu konunun İstanbul olacağı kanaatini belirtti. Bu nedenle İngiltere'ye karşı biri diğerinin alternatifi olacak iki tasarı önerdi: İlki İstanbul'un ve Çanakkale'nin Asya ve Avrupa kıyılarına Rusya'nın tam hâkim olması ve Rusya hariç tüm ülkelerin savaş gemilerine uluslararası garanti ile Boğazların geçişe kapalı tutulmasıydı. İkinci öneri ise birincisine göre daha temkinli ve Rusya için askerî ve politik koşulların uygun olmadığı durum için geçerliydi. Buna göre İstanbul'un kendisi Türkiye'nin hâkimiyetinde bulunmalıydı. Emniyet idaresi Hollanda ve Danimarkalılardan oluşan uluslararası yönetime verilmeliydi. Asya ve Avrupa kıyıları tarafsız olmalı, ancak bu tarafsızlık Rus askerî kuvvetleri tarafından korunmalıydı.⁵³ Nolde'nin raporundan da anlaşıldığı üzere İstanbul'un alınma ihtimaline karşılık Rusya yönetimi, burada kurulacak geçici idare için hazırlıklar da yapmaktaydı. Nitekim Sazonov anılarında bu konuda şöyle öneri yaptığını yazmaktadır: “*İstanbul için 6 yönetim dairesinin kurulmalıdır. Bunlarda iç idare ve adalet işleri Rusya'nın sorumluluğunda olmalı. Vakıfların idaresi ise Müslüman yöneticilere bırakılmalıdır.*”⁵⁴

Sazonov Boğazlar konusunda bakanlık bürokratları ve konunun uzmanı kişilerden bilgiler almaya devam etti. 21 Şubat 1915'te eski Savaş Bakanı

51 Emets, a.g.m., 335.

52 Emets, a.g.m., 326.

53 G. H. Mihaylovskiy, *Zapiski, Kniga I*, (Moskva: 1993), 85-87.

54 Sazonov, a.g.e., 321

olan Aleksey N. Kuropatkin'in, İstanbul elçileri Mihail N. Girs'in, Dışişleri Bakan Yardımcısı Anadolu A. Neratov'un, Dışişleri Bakanlığı Yazı İşleri Müdürü Mavrikiy F. Şilling'in, İkinci Politik Daire Başkanı Konstantin N. Gulkeviç'in, Üçüncü Politik Daire Başkanı Vasiliy O. Klemm'in ve Yazı İşleri Müdür Yardımcısı Nikolay A. Bazili'in katıldığı özel bir toplantı yaptı. Bürokratlardan oluşan bu toplantıda Boğaz'a hâkimiyetin sınırlarına yönelik fikirler ortaya atıldı. Toplantıda A. N. Kuropatkin, Boğaz'ın Avrupa tarafı kıyısından, Marmara Denizi kıyısı ve Çanakkale Boğazı'ndan Midye-Enez hattına kadar olan kısmın; Boğaz'ın Asya kısmının ise kıyıdan başlayarak Sakarya Nehri boyunca Osmaneli'ne kadar oradan Bursa ve Balıkesir'i içine alarak Midilli Körfezi'ne kadar olan kısmının alınmasını önerdi. Bu coğrafyaya ek olarak Çanakkale Boğazı önündeki adaların da alınmasının uygun olacağını belirtti. Bu öneri Bazili'nin raporu ile de örtüşmekteydi. Kuropatkin, İstanbul'un Rusya'ya bağlanmasının güçlükler çıkaracağını belirtirken, serbest şehir olabileceğini belirtti. Ancak bu teklife, aynı toplantıdaki 1911-1914 Rusya İstanbul Elçisi Mihail Nikolaeviç Girs itiraz etti.⁵⁵ Sazonov, bürokratları ile yaptığı toplantıdan edindiği kanaatle, bir gün sonra Bakanlar Kurulu ile yapacağı toplantıya hazırlandı.

22 Şubat 1915'te Rusya Bakanlar Kurulu İvan L. Goremkin'in başkanlığında toplandı. Deniz Kuvvetleri Bakanı zorunlu koşulları dikkate alarak Boğaz'a asker çıkarma için 1,5-3 ay arasında zamana ihtiyacı olduğunu bildirdi. Toplantıda Başbakan Goremkin ve Dışişleri Bakanı Sazonov arasında Boğazlara Rusya'nın ne zaman harekât yapması gerektiği konusunda görüş ayrılığı çıktı. Goremkin, Almanya ile barış antlaşması imzalanır imzalanmaz Boğaz'a harekâtın yapılması taraftarıydı. Sazonov ise Almanya'nın bozguna uğramasından sonra henüz barış anlaşması imzalanmadan harekâtın yapılmasını savundu. Ateşkes ve barış antlaşması aralığında Rus askerlerinin geçişine izin vermesi için Romanya'ya Transilvanya'yı, Bulgaristan'a da Türkiye'den bazı yerleri vermeyi önerdi. Sazonov, barış antlaşmasından sonra müttefiklerinin tek başına Rusya'nın Boğaz harekâtına izin vermeyeceği kanaatini belirtti.⁵⁶

Toplantıda tartışılan konulardan bir diğeri, Boğaz çevresinde ne kadar alana hâkim olunması gerektiği idi. Daha önce Boğazlar konusunda hazırlanan

55 Mejdunarodnie... Seriya 3, Tom 7, Çast 1, 305, 306.

56 Emets, a.g.m., 324, 325.

de belirlemeye çalıştılar. Boğazlar üzerinde İngiliz ve Fransızların, Rusya aleyhine nüfuz kurma ihtimaline karşılık Rusya'nın bu harekâta destek verme zorunluluğu kabul edildi. İngiltere hükümeti, kendi donanmaları Marmara tarafından saldırıya geçtiğinde Rusya tarafının da Boğaz'ın dış tabyalarını dövmesi beklentisi içindeydi. Rusya'nın Karadeniz donanmasının, kendi donanmalarıyla eş zamanlı İstanbul'a harekât yapmasını istemekteydi.⁵⁸ Bu koşullarda, Rus tarafı da İstanbul'a kendileri olmadan müttefiklerinin tamamen yerleşmemesi için harekete geçti. Başkomutan Nikolay Nikolayeviç, Karadeniz Donanma Komutanı Andrey Avgustoviç Eberhard'a müttefik donanmaları ile uyumlu hareket edilerek mümkün olduğu ölçüde yardımcı olunmasını emretti.⁵⁹ 5. Kafkasya Kolordusu'ndan 1. ve 2. Kuban Piyade Tugayı'na, 3. Kafkasya Strelkovıy Tümeni'ne çıkarma için Odessa'da toplanma emri gönderdi. Bunun yanında Kasım 1914'te oluşturulan süvari alayı olan 53. Don Kazak Alayı'na bu harekâta özel görevle yer alması için 3 Mart 1915'te talimat verdi.⁶⁰

Rusya, Karadeniz tarafından yapılacak harekât için hazırlıklarını yaparken Akdeniz tarafında Boğaz'a saldırı yapacak İngiliz ve Fransız donanmasına destek amaçlı Uzakdoğu'dan gelen kruvazör Askold görevlendirildi. Rus Deniz Bakanlığı Amerika'da bulunan iki zırhlı savaş gemisi (bronenostı) alımı için harekete geçerek bunları da Çanakkale harekâtına dâhil etmeyi planladı. Bunların yanında müttefikler, Rusya'ya Vladivostok'tan bir birliğin (otryad) katılmasını teklif ettiler. Toplam 6 bin kişilik bir kuvvet olacaktı. Ancak askerleri taşıyacak nakliyat imkânı bulunamadığından bu plan gerçekleştirilemedi.⁶¹ Gemiler de satın alınamadı.

İngiltere ve Fransa'nın donanma kuvvetlerine destek amaçlı 80-85 bin askeri Limni (Lemnos) Adası'nda konuşlandı. Gerek İngiltere, Fransa ve gerekse Rusya tarafı harekâtın uzun süreceği kanaatinde değildi. General Danilov, Boğaz harekâtının 3-4 hafta süreceğini tahmin etmekteydi.⁶²

58 Bayur, *a.g.e.*, C. III, Kısım II, 81; Danilov, *Rossiya v Mirovoy Voyne 1914-1915*, (Berlin: 1924), 322.

59 Danilov, *a.g.e.*, 323.

60 Oleg R. Ayrapetov, *Uçastie Rossiyskoy İmperii V Pervoy Mirovoy Voyne (1914-1917)*, Tom II, 1915 god - Apogey, (Moskva: 2014), 90.

61 Danilov, *a.g.e.*, 323, 324.

62 Danilov, *a.g.e.*, 322.

Danilov gibi Fransız tarafı da 3 haftada başarılı olacaklarını düşünmekteydi. Yunanistan'ın Petrograd'daki elçisi İ. Dragumis'in Venizelos'a çektiği telgrafta, Fransız General Poa'nun 1 Mart 1915'te Petrograd'a Fransa'dan heyetle gelerek Çanakkale harekâtının 3 hafta içinde tamamlanacağını, askerî çıkarma harekâtının ise bir ay süreceğini, toplamda en geç iki ay içinde İstanbul'da olacaklarını söylediğini aktarmaktadır.⁶³

Boğaz harekâtının başlamasıyla beraber Rusya yönetiminin müttefikleri konusunda endişeleri arttı. Çünkü harekât sırasında Londra ve Paris gazeteleri Boğazlar üzerinde büyük devletlerin eşit haklara sahip olmasından bahsetmeye başladılar. 1 Mart 1915'te Sazonov, Fransız Elçisi M. Paleologue'u ve İngiliz Büyükelçi G. Buchanan'ı Boğazlar konusunda resmi bir anlaşma hazırlamaları için kendisiyle görüşmeye davet etti.⁶⁴

Rusya, müttefiklerinin Boğazlarda kendileri aleyhine konuşlanmasını istemiyordu. 3 Mart 1915'te Rus imparatoru, Fransa Elçisi Paleologue'a İstanbul ve Boğazlar konusunu kendi lehine kesin çözüm kararında olduğunu ifade etti. Fransız elçi, karşılık olarak Fransa'nın ne alabileceğini sordu. Rus İmparator II. Nikolay, Fransa'ya Ren (Rhine) Nehri'nin sol tarafını, Mainz ve Koblenz'ı almasını ve eğer imkân dahilindeyse daha da ileri gitmelerini belirtti.⁶⁵ İmparator, bu şekilde Fransa tarafını kendi lehlerine ikna etmeye çalıştı. Fransa'ya daha önce de Ortadoğu'da tavizler verilmişti. Fransa adına 21 Kasım 1914'te Elçi Maurice Paleologue Çar ile görüşmesinde Fransa'nın Filistin ve Suriye'deki çıkarları konusunda garanti almıştı.⁶⁶ Sonuçta Rus Dışişleri Bakanı Sazonov ve müttefik devletlerin elçileri bir araya gelerek Rusya'nın boğazlardaki isteklerine yönelik bir karar kabul etmiş ve kendi hükümetlerine bildirmişlerdir.⁶⁷

Sazonov, 5 Mart 1915'te Fransa Elçisi Mourice Paleologue'a yazdığı yazıda, eğer Boğazlar ve İstanbul konusunda Rusya'nın isteklerine Fransa

63 *Konstantinopol*, Tom II, 191.

64 Emets, a.g.m., 327, 328.

65 Emets, a.g.m., 328.

66 İsmail Köse, "I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915)", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 89, (İlkbahar 2019): 14.

67 Emets, a.g.m., 328.

direnmeye devam ederse istifa edeceğini belirtti. Kendisinin istifa etmesinden sonra yerine gelecek bakanın, eski sisteme, yani üç imparatorlar ittifakına⁶⁸ dönebileceği konusunda uyardı. Gelişmeler Rusya'nın müttefiklerinin Boğazlar konusunda gizli bir anlaşmaya girişmelerinde önemli bir etken olmuştur.⁶⁹

6 ve 8 Mart 1915'te İngiltere ve Fransa elçileri Boğazlarda bir talepleri olmadığını, İngiltere'nin savaş sonunda Boğazlarda kalmayacağını, Fransa'nın da Boğazlar ve çevresinin Rusya'ya ait olduğunu tanıdığını kabul ettiler. İngiltere'nin Petrograd Elçisi G. Buchanan'a İngiltere dışişlerinden anlaşma için emir aldı. Burada Rusya'nın Boğazları almasına karşılık İran'ın tarafsız bölgesinin İngiltere nüfuz alanı kabul edilmesi istendi.⁷⁰ 12 Mart'ta İngiltere, Boğazlar ve İstanbul'a ait Rus taleplerini kabul ettiğini Petrograd'daki elçiliği aracılığıyla Sazonov'a bildirdi.⁷¹ Ancak Fransa hâlâ Rusya'nın isteklerini onaylamakta ağırdan alıyordu. Bu tavra Rusya silahlı kuvvetlerinin içinden de eleştiriler geldi. 3 Nisan 1915'te Karargâh Komutanı Yanuşkeviç, Sazonov'a yazdığı yazıda, Fransa'nın durumunu kolaylaştırmak için Rusya'nın doğu cephesinde büyük kayıplar verdiğini, hali hazırda 50 Alman ve 46 Avusturya tümeniyle savaşıldığını ve Kafkasya Cephesi'nde de Türk ordusu ile mücadele edildiğini hatırlattı.⁷² Nihayet 10 Nisan 1915'te Fransa, Boğazlar konusunda İngiltere ile benzer bir kararı kabul etti.⁷³

Rus Dışişleri bir taraftan Boğaz'da kazanımlar elde etmek için müttefikleri ile diplomatik yazışmalar ve görüşmeler yaparken diğer taraftan askerî grubun Boğaz harekâtı için kendisinden istediği diplomatik faaliyetleri yürütmeye çalıştı. Başkomutan Büyük Knez Nikolay Nikolayeviç, 2 Mart 1915'te, Sazonov'a Boğaz harekâtının başarısı için henüz savaşa girmemiş olan Bulgaristan'ın Burgaz Limanı'na ihtiyaç olduğunu bildirdi.⁷⁴ Aynı talebi

68 Üç imparatorluk ittifakı: Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya arasında ilk kez 1872'de kurulmuş, daha sonra birkaç kez yenilenmiş politik uyumluluk anlaşmasıdır.

69 Emets, a.g.m., 330, 331.

70 Ayrapetov, a.g.e., 92.

71 Bayur, a.g.e., Cilt III, Kısım II, 116.

72 Emets, a.g.m., 330.

73 Bayur, a.g.e., 121.

74 *Konstantinopol*, Tom II, 289.

Deniz Bakanı İ. K. Grigoroviç de 3 Mart 1915'te Rus imparatoruna ilettili. Burgaz Limanı Rusya'nın Karadeniz donanmasının kömür yüklemesi için gerekliydi. Burgaz, Boğaz'a 100 mil mesafede bir limandı. Ancak Dışışleri Bakanlığı Burgaz Limanı konusunda Bulgarların büyük tavizler isteyeceği gerekçesiyle bu talebi uygun bulmadı. Bulgarların Tekirdağ bölgesinin kendilerine verilmesini isteyeceklerini tahmin etmekteydi. Ayrıca Rusya'nın planını da ortaya çıkarabilirlerdi.⁷⁵ Dışışlerinin bu gerekçelerine karşılık Deniz Bakanı Grigoroviç, Burgaz'ın Bulgaristan'ın izni olmadan ele geçirilmesini önerdi. Burgaz'a alternatif olarak Ereğli, Zonguldak, Sinop limanları da değerlendirmeye alındı.

Rus uzmanların analizine göre Sinop Limanı Boğaz'a 280 mil mesafedeydi. Ereğli ise Boğaz'ın doğusunda 100 mil mesafede bulunmaktaydı. Ereğli Limanı'nda büyük tekneler (mavna) ve vapurlardan aktarma yapmak ve kömür almak mümkündü. Zonguldak Limanı, doğudan ve güneyden esen rüzgârlar olması halinde variller koyularak Karadeniz donanması için liman haline getirilebilirdi. Ancak bu limanda kömür yükleme gemilerin sırayla yanaşmasıyla mümkündü. Benzer durum Boğaz'a 60-70 mil mesafede Trakya tarafında bulunan İğneada Körfezi için de geçerliydi. Kıyıya varil koyularak birkaç gemi yanaşabilirdi. Dışışleri Bakanı S. D. Sazonov, Burgaz, Sinop Zonguldak, Ereğli, İğneada limanlarının durumları hakkında 3 Mart 1915'te bilgiler aldıktan sonra nerenin alınması gerektiği konusunda kendi görüşünü sundu. Bulgaristan ile ilişkilerin güçleşeceği gerekçesiyle Anadolu kıyısındaki Zonguldak'ın işgal edilerek donanma için kullanılması fikrini 5 Mart 1915'te imparatora sundu.⁷⁶

Zonguldak bölgesi savaşın başlamasından itibaren Rusya'nın ilgi alanına girmişti. Çünkü İstanbul ve çevresinin kömür ihtiyacı buradan karşılamaktaydı. Halkın kömür ihtiyacının da karşılandığı başlıca yerdil. Kara yolunun uygun olmaması ve demiryolu ulaşımının bulunmaması nedeniyle kömürler gemilerle nakledilmekteydi. Rus donanması bu bölgeyi kuşatarak veya bu bölgeden hareket eden yük gemilerini batırmaya çalışarak nakliyatı engellemeye çalışmışsa da 1914-1916 sürecinde başarılı olamadı.⁷⁷ Osmanlı tarafı Yavuz, Hamidiye, Midilli savaş gemileri ve torpidobotların yardımı

⁷⁵ Sazonov, *a.g.e.*, 200.

⁷⁶ Kozlov, *a.g.t.*, 200-203.

⁷⁷ N. V. Novikov, *Operatsii Flota Protiv v Beregu Na Çernom More 1914-1917 godah*, 4-oe izdanie, (Sankt Peterburg: İzdatel: M.A. Leonov, 2003), 26, 31, 32, 38-40, 47, 49, 51, 52.

ile Zonguldak'tan İstanbul'a kömür nakliyatının kesilmemesi için mücadele etti.⁷⁸

5 Mart 1915'te Karadeniz Donanma Komutanı Andrey Avgustoviç Eberhard emir üzerine denize açılarak,⁷⁹ Zonguldak ve çevresini hedefleyen sefere çıktı. 7 Mart'ta, Rusya'nın Karadeniz donanması, Osmanlı gemileri için kömür temin edilen başlıca bölge olan Zonguldak ve ona komşu Ereğli, Kilimli ve Kozlu'yu bombaladı. Kömür çıkarma yerlerini harap etmeye çalıştı. İskele ve depoları bombaladıktan sonra Sivastopol'e döndü. Bu sırada bir tanesi büyük, 8 tane yük gemisi batırdılar.⁸⁰ Rus Karadeniz donanması bundan sonra da Türk tarafına ait gemileri batırmaya devam etti.⁸¹ Aynı şekilde Türkiye ve Almanya'ya ait gemiler de karşılaştıkları Rus donanmasına ait savaş gemilerini veya yük gemilerini batırmaktaydı.

13 Mart'ta Deniz kuvvetlerinden Mihail Smirnov, müttefiklerinin Çanakkale'de hedefe ulaşmalarının yakın olduğu uyarısını yaparak Genelkurmay'a Boğaz'a yönelik harekâtı hızlandırmaları gerektiğini yazdı. Bu sırada İstanbul ve Osmanlı Devleti konusunda henüz taraflar net bir anlaşmaya varmış değillerdi.⁸² Bilindiği üzere Fransa 13 Mart itibarıyla Rusya'nın Boğazlardaki isteklerine tam olarak onay vermemişti. Dolayısıyla Petrograd, Londra ve Paris arasında Boğazlar ve İstanbul konusu oldukça karmaşık kalmıştı.⁸³

Rusya, müttefikleri ile yaptığı görüşmelerde kendi lehine bir durum oluşturmuşsa da silahlı gücü olmadığı sürece çıkarlarını garanti olarak görmemekteydi. Rus ordusunun, Boğaz'a güçlü bir askerî çıkarma yapma imkânı da yoktu. Bu nedenle Boğazı ve İstanbul'un bir kısmını işgal edecek,

78 Atabey, *a.g.e.*, 30, 33.

79 Ayrapetov, *a.g.e.*, 91.

80 N. Klado, "Oçerki Mirovoy Voynı. Turetskiy Teatr". *Morskoy Sbornik 1915*, Tom CCCLXXXVII, No: 4, April, İ. D. Redaktor: Starjiy Leytinant K. Jitkov, (Petrograd: Tipografiya Morskogo Ministerstva, 1915), 167.

81 V. Novitskiy, "Çernoje More, Proliv i Balkanskiy Poluostrov", *Morskoy Sbornik 1916*, Tom CCCXCIV, No: 6 İyun, İ. D. Redaktor: Starjiy Leytinant K. Jitkov, (Petrograd: Tipografiya Morskogo Ministerstvo, 1916), 206, 207.

82 Ayrapetov, *a.g.e.*, 91.

83 Bayur, *a.g.e.*, Cilt III, Kısım II, 80.

az sayıda bir kuvveti hazırladılar.⁸⁴

17 Mart 1915'te Sazonov, Londra ve Paris büyükelçilerine telgraf çekerek Boğazlar bölgesinde Rusya'nın hâkim olması gerektiği alanı çizdi. Buna göre İstanbul, Boğazların kıyısı, Marmara Denizi ve Çanakkale, Midye-Enez hattının güney kısmı Rusya'ya ait olacaktı. Bu hâkimiyet bölgesini tamamlayacak şekilde Boğaz'dan Sakarya Nehri'ne kadar İzmit Körfezi'ne, İmbros ve Tenedos adaları Rusya İmparatorluğu'na dahil edilecekti. Belirlenen sahada Fransa ve İngiltere'nin özel çıkarları korunacaktı.⁸⁵ Çizilen bu sınır Bazily'nin raporu ile başlayıp bakanlar kurulunda istişare edilip büyük ölçüde görüş birliğine varılan sınırdı.

Bilindiği gibi 18 Mart 1915'te Rusya'nın müttefikleri Boğaz'a saldırı gerçekleştirdiler. Aynı gün İngiliz ve Fransız donanması üç gemisini kaybetti, üç gemi ise bir daha ne zaman donanmaya dahil olacakları belli olmayacak şekilde yara aldı. Müttefik donanmasının üçte biri savaş dışı kaldı. 20 Mart 1915'te iki Britanya ve bir Fransız savaş gemisinin batırıldığı haberi Rus orduları karargâhının bulunduğu Baranoviç'e ulaştı. Fransa Donanma Komutanı John De Robek 25 Mart 1915'te Rusya Karadeniz Donanma Komutanı Ebergard'a ortak hareket etmeyi teklif etti. Ancak Rusya tarafının henüz ortak harekât yapacak durumu yoktu.⁸⁶

27 Mart 1915'te Rusya Karadeniz donanması beş savaş gemisi, üç kruvazör, dokuz destroyer, altı mayın tarama gemisi, beş uçakla Sivastopol'den ayrıldı. 28 Mart sabahı Boğaz'a yaklaştılar ve Asya kıyılarını ateşe tuttular. Türk tarafı cevap vermedi. 29 Mart'ta Avrupa kıyısındaki tahkimatlara ve deniz fenerlerine ateş edildi. Boğaz'da bulunan Alman Donanma Komutanı Amiral Wilhelm Souchon Rus donanması ile savaştı.⁸⁷ Rus gemileri Boğaz'a yaklaştıkça sis yoğunlaştı. Bu nedenle harekâtı gerçekleştiremeden Boğaz ağzından geri döndüler.⁸⁸ Osmanlı Devleti donanmasının başında bulunan Amiral Souchon kesin bir galibiyet görmediği müddetçe bir çarpışmaya girmemeyi tercih ediyordu. Rusya tarafının 27 Mart'ta yaptığı saldırı Rusya'nın müttefiklerine destek için yaptığı bombalamalardı. Ancak katkısı çok fazla olmadı.

84 Ayrapetov, *a.g.e.*, 92.

85 Sazonov, *a.g.e.*, s.316

86 Ayrapetov, *a.g.e.*, 94, 95.

87 *a.g.e.*, 95.

88 Novikov, *a.g.e.*, 64, 65.

Rus donanması bombalama amacıyla 2-3 Mayıs 1915'te Boğaz girişinde tekrar teşebbüslerde bulundu. Ancak kendilerine cevap gelmedi. Türk tarafının durumunu tam olarak bilemediklerinden Boğaz içine girmeye teşebbüs edemediler ve 5 Mayıs 1915'te Sivastopol'e döndüler.⁸⁹

1915 yılının ilk yarısı boyunca Rus donanmasının Boğaz'a yönelik etkin bir harekât yapamaması, kömür limanlarındaki nakliyatı durdurulmaması, onun büyük bir savaşa ve bu sırada Boğazlar konusunu kendi lehine çözme konusunda çok da hazır olmadığını ortaya koydu. Birçok defa deniz kuvvetleri tarafından belirtilen bu durumu, Deniz Bakanlığı dergisinin 1915 Mart sayısında N. Klado da dile getirdi. Yazar, Boğazları işgal etmenin kendilerine politik ayrıcalıklar getirecek olmasına rağmen bu hedefi gerçekleştirecek yeterli araç ve askerinin olmadığını belirtti.⁹⁰

Yeni Komutan, Aynı Düşünceler

1915 yazında Rusya'nın cephedeki durumu iyi değildi. Rus orduları, Almanya-Avusturya karşısında Galiçya'dan ve Polonya'dan geri çekildi. Başkomutan'ın aleyhine ordu içinde entrikalar oluşmaya başladı.⁹¹ Nitekim 1915 sonbaharında Nikolay Nikolaeviç, Rus orduları başkomutanlık görevinden alındı. İmparator II. Nikolay, bu görevi bizzat kendisi aldı. Ancak fiili anlamda başkomutanlık görevini 18 Ağustos 1915'te Başkomutanlık Karargâhı Genelkurmay Başkanlığı görevine getirilen Mihail Vasileviç Alekseev'e verdi. Yeni komutan Alekseev, Boğaz harekâtına olumsuz bakmaktaydı.⁹² Daha önceki Başkomutan gibi Alekseev de öncelikli olarak Almanya karşısında Rusya'nın başarılı olması gerektiği kanaatindeydi.⁹³

Alekseev ve karargâhtaki komutanlar Boğaz'a yönelik harekâta temkinli yaklaşıyorlardı. Çünkü 1915 yılı Rusya için çok ağır geçmekteydi. Eylül 1915 itibariyle Rusya Galiçya'yı, bütün Polonya'yı, bütün Litvanya'yı bırakmıştı. Cephenin 150 km gerisine çekildi. 1915 Mayıs'tan Ekim'e kadar Rusya'nın kaybı 151 bin ölü, 683 bin yaralı ve 895 bin tutsak vermektense ibaretti.⁹⁴

89 a.g.e., 68, 69.

90 Klado, a.g.m. *Morskoy Sbornik 1915*, Tom 387, No: 3, 245.

91 Y. N. Danilov, *Velikiy Knyaz...*, 115.

92 Bubnov, a.g.m., 16.

93 Emets, a.g.m., 336.

94 Pierre Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, Çeviren Örgen Uğurlu, (İstanbul:

Hatta Mayıs 1915'te Boğaz'a harekât için Kafkasya'dan Odessa'ya getirilen askerî kuvvet dahi Rus ordusunu güçlü tutmak için Batı cephesine gönderildi. Bunların yanında, müttefikleri olan İngiltere ve Fransa Çanakkale'yi geçemediler. 1915 sonbaharında Bulgaristan'ın Almanya tarafına katılmasının da etkisiyle Alekseev, Genelkurmayda bulunan Dışişleri temsilcisi Knez Kudaşev'e İstanbul ve Boğazlar talep edilmeden Osmanlı Devleti ile antlaşma yapılmasını önerdi. Komutanın fikrine göre savaş uzadıkça Rusya'nın harekât yapması zorlaşacaktı.⁹⁵

Karadeniz Donanma Komutanı Andrey A. Eberhard da Boğaz'a harekât konusunda Genelkurmay Başkanı ve fiili Başkomutan Alekseev ile aynı fikirdeydi. Eberhard, 30 Ağustos 1915'te Başkomutanlık Karargâhı'na çektiği telgrafta önce donanmasında yaptığı hizmetlerini anlattı; sonra da Boğaz harekâtında yetersiz kalmasına yönelik suçlamalara cevap verdi. Eberhard, telgrafında İstanbul ile iletişim sağlayan deniz yollarını tutmaya çalıştıklarını, savaşın başlamasından itibaren 57 vapur ve 3 bine yakın çeşitli büyüklükte gemi batırdıklarını bildirdi. Osmanlı halkı, fabrikaları ve demiryolları için kömür taşıyacak gemilerin sayısını iyice azalttıklarını belirtti. Boğazı bloke ettiklerini, ancak sis nedeniyle veya bloke eden gemilerden birinin teknik arıza yaşaması ve bazı yetersizlikler dolayısıyla nakliyatla gözden kaçırmaların olduğunu yazdı. Eberhard, aynı telgrafında Boğaz'a harekâtın kendileri için zorluğunu belirten koşulları ve müttefiklerine hatırlatma amaçlı hususları şu şekilde ortaya koydu: Sivastopol'den Boğaz'a kadar 300 mil mesafe vardır. Sivastopol'den Rusya gemilerinin ihtiyacını karşılamak için en yakın kömür bölgesine 200-250 mil, kömür aktarımı yapılabilecek olan Burgaz Limanı'na ise 300 mil mesafedir. Burgaz'dan Boğaz'a kadar ise 120 mil mesafe bulunmaktadır. Müttefikler (İngiliz ve Fransızların) ise Çanakkale Boğazı'na 40 mil uzaklıkta bulunan Mondros'ta ana üslerini kurmuş durumdadırlar. 150-200 millik petrol yakıt miktarına sahip olan ve 12 deniz mili hızla ilerleyen destroyerler ile Boğaz'a ilerlemek zordur. Bunun yanında kötü hava koşulları oluşması halinde harekât yapılacak bölge yakınlarında gemilerin yanaşabileceği bir liman da yoktur. Dolayısıyla Karadeniz donanmasından şikâyetçi olunması yersizdir.⁹⁶ Ayrıca müttefiklerinin Çanakkale operasyonunu

Örgün Yayınevi, 2004), 354.

95 Emets, a.g.m., 336.

96 Kozlov, a.g.t., 197, 199.

zamanında tamamlayamamaları ve orada karşılaştıkları güçlükten dolayı Rusya'nın faaliyetlerinden şikâyete yeltendiklerine de değinmektedir.⁹⁷

Ancak yine deniz kuvvetleri içinden bazı görevliler, Eberhard'ın yaklaşımından farklı düşünmekteydiler. Deniz Yarbay (Kaptan 2 ranga) Kvaşnin-Samarin Deniz Kuvvetleri Karargâh Komutanlığı'na gönderdiği 4 Eylül 1915 tarihli raporunda şunları yazmaktaydı: “*Bizim müttefiklerimize yardımımız Boğaz çevresinde faydasız topçu gösterilerinden ibaretti, hatta bazıları, Zonguldak'ta olduğu gibi mesafe uzaklığından dolayı hiçbir fayda sağlamamaktaydı.*”⁹⁸

Bir taraftan yetersizliklerden bahsedilirken diğer taraftan imkânların yeterli olabileceğine yönelik eleştiriler yine ordu içinden geldi. Üstteğmen E. Fon Şildkneht de Çanakkale harekâtına Karadeniz tarafından yeterince destek verilmediğini belirtti. “*Rusya Başkomutanlığı bu harekâtın önemini iyi kavrayıp Karadeniz donanması için en azından 3-4 tümen ayırabilirdi. Çanakkale'den müttefiklerin, İstanbul Boğaz'dan da kendilerinin ani bir baskını zaferi getirebilir ve savaşın seyrini tamamen değiştirebilirdi.*”⁹⁹ diye yazmaktadır.

1916 yılında M. V. Alekseev Osmanlı Devleti ile barış yapılması fikrini korudu.¹⁰⁰ Ancak deniz kuvvetlerinde bazı komutanlar ise harekâtın yapılması taraftarıydı. Deniz Kuvvetleri adına karargâhta bulunan Bubnov, kendisinin ve Deniz Kuvvetleri Karargâh Komutanı A. İ. Rusin'in Boğaz harekâtını yapmak için General Alekseev'i ikna etmeye çalıştıklarını, ancak başarılı olamadıklarını belirtmektedir. Alekseev'in gerekçesi savaşın başından beri ortada olan sebeplerle aynıydı. Boğaz harekâtı için yapılacak çok sayıda asker sevkiyatı, Rusya'yı ana cephe olan Almanya karşısında zayıflatabilir ve savaşın asıl hedefine yönelik planı bozabilir, hatta çok tehlikeli duruma düşürebilirdi. Bunun yanında İstanbul'a çıkarma kuvveti olarak en az 3-4 kolordu gücünde askere ihtiyaç vardı. Gerekli asker sayısını mevcut nakliye filosu ile istenilen zamanda aktarmak mümkün değildi. Mümkün olsa dahi

97 Novikov, *a.g.e.*, 52.

98 “Dokladnaya Zapiska Kapitan 2 ranga Kvaşnina - Samarina”, *Zarubejny Morskoy Sbornik*, No: 6, (Pilzen: 1931), 33.

99 E. Fon Şildkneht, “Dardanelenskaya Operatsiya”, *Zarubejny Morskoy Sbornik*, Pod redaksiey kap. 1. Ranga Ya. Podgornogo, No: 2, Oktabr, (Prag: 1929), 51.

100 Emets, *a.g.m.*, 336.

çıkarma, Sakarya Nehri ağzından olmalıydı. Bu durumda da Türk tarafı karşı koymak için Boğaz çevresinde yoğunlaşacağından iş yine kolay olmayacaktı. Bunun için Sakarya Nehri ağzına çok sayıda asker çıkarılmasına ihtiyaç vardı.¹⁰¹ Tüm bu sebeplerle Alekseev, Boğaz harekâtını onaylamadı.

Bubnov, Alekseev'in düşüncesini eleştirerek kimsenin onu ikna edebilecek durumda olmadığını, hatta Boğaz'ın alınmasını çok isteyen imparatorun dahi kendi komutanını ikna edemediğini yazdı. Bubnov, M. V. Alekseev ve yanında bulunan komutanların Karadeniz donanmasına güvenmediklerini, donanmaya karşı olumlu düşünceye sahip olmadıklarını bu nedenle Boğaz harekâtı fikrine karşı çıktıklarına da yer vermektedir.¹⁰²

Deniz Kuvvetleri Başkomutanlığı, Çanakkale harekâtı tecrübesini dikkate alarak Boğaz'a ani baskın yapılmasını tüm orduların Başkomutanı Alekseev'e önerdi. Baskın yoluyla yapılacak işgale Sakarya Nehri ağzına çıkarılan askerle de kara desteği verilmesini öngördüler. Başkomutanlık karargâhında Deniz Kuvvetleri adına görevli bulunan Bubnov, 1916'da ani baskın için koşulların oluştuğunu şu şekilde sıraladı: İstanbul-Boğaz çevresinde sadece 15. Türk Tümeni vardır. Kafkasya'daki ağır yenilgi dolayısıyla Türk yedek kuvvetleri Anadolu'ya, Sivas'a yönlendirildi. Ancak bunlar İstanbul'dan yaklaşık bin km uzaktadırlar. Sivas-Ankara arasında demiryolu olmadığından bu kuvvetlerin İstanbul'a gelmesi 22-25 gün sürecektir. Selanik'ten ise demiryollarının sınırlı sayıda taşımaya imkân vermesi ve Üsküp-Niş yolunun uzunluğu dolayısıyla askerî kuvvet ancak 10-15 günde İstanbul'a gelebilecektir. Bunların dışında, Boğaz'ın savunmasına yardım edebilecek en yakın güçlü askerî kuvvet Gelibolu Yarımadası'ndaydı. Onları İstanbul'a taşıyacak nakliyat gemileri Rusya'nın Karadeniz donanması tarafından yok edildiğinden gelmeleri 5-6 günden önce zordur. Bubnov'a göre bu koşullarda 2-2,5 tûmenden oluşan bir kolordu Boğazı ele geçirmek için yeterli olacaktır.¹⁰³

Bubnov, ani baskın programını ise şu şekilde aktarmaktadır: Boğaz'ın çevresi gece mayınlardan temizlenecek, nakliye gemileri kıyıya yanaşacak, havanın aydınlanması sırasında Boğaz'ın iki tarafına topçu destekli 2 tûmen

101 Bubnov, a.g.m., 16, 20.

102 a.g.m., 16, 21.

103 a.g.m., 17.

çıkarılacak, çıkarma yapılan yer ve ulaşım hattı koruma altına alınacak; hâkim olunan yerdeki duruma göre ana kuvvetler buraya aktarılacaktır. Karadeniz donanması topçuları, Türk topçularına ateş ederek bu çıkarmaya destek olacaktır. Bubnov, 1916 yazında, ordu içinde boğaza harekât için yeterli sayıda boşta bulunan askerî gücün bulunduğunu da belirtmektedir. Ancak Bubnov, bunların boğaza yönlendirilmesi yerine deniz yoluyla Trabzon'a yönlendirildiğini; tamamen ikinci derece stratejik öneme sahip hedeflerin gerçekleştirilmeye çalışıldığını ifade etmektedir. Ayrıca bu uygulamanın savaşın genel seyrine etkisinin hiç olmadığını da belirtmektedir.¹⁰⁴

Hükümet üyeleri ve Sazonov da Alekseev'ı Boğaz'a harekât konusunda ikna etmeye çalıştılar. Alekseev'e Boğaz'a ani baskın planları da aktardılar. Ancak Alekseev, Boğaz harekâtının oldukça tehlikeli olduğunu belirterek bu düşünceye yine onay vermedi.¹⁰⁵

General Alekseev'in donanma subaylarına karşı olumsuz bakması bir yana, Boğaz harekâtına onay vermemesinde Rus donanmasının içinde bulunduğu durumun etkisi büyüktü.

Karadeniz'de bulunan Yavuz Dretnotu ve Midilli Kruvazörü, Rus gemilerinden daha hızlı olduğu için düzenli bir şekilde kıyılardaki farklı yerlere saldırılar düzenlemekte, ulaşım taşıtı vapurları batırıp Boğaz'a geri dönmekteydiler. Osmanlı-Alman denizaltıları ise Boğaz'da ve Varna'da konuşlanarak Rusya'ya ait vapurları batırmaktaydı. Alman gemilerinin verdiği zararla Rus filosunun ulaşım potansiyelinin azalması Boğaz'a çıkarma harekâtını engelleyen koşullardandı. Amiral A. V. Kolçak'ın çalışma arkadaşı Mihail İvanoviç Smirnov, 1916 ilkbaharı için Rusya'nın Karadeniz'de bulunan nakliyat ve askerî faaliyetlerine yönelik şunları yazmaktaydı: 1916 ilkbaharı boyunca Osmanlı-Alman denizaltıları, Rus donanmasının bütün nakliyat gemilerinin yaklaşık %25'ini batırdı. Rusya'nın Karadeniz donanması bu denizaltılara karşı tedbir aldıysa da iyi bir sonuç alamadı.¹⁰⁶ Dolayısıyla Alekseev'in çekincelerinin gerekçeleri bulunmaktaydı.

104 a.g.m., 18-20.

105 a.g.m., 19.

106 M. İ. Smirnov, *Admiral Kolçak*, (Parij: İzdanie Voenno-Morskogo Soyuzı, 1930), 24.; Midilli'nin Karadeniz faaliyetleri için bk. Mithat Atabay, "Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı, Yıl: 13, S. 18, (Bahar 2015): 121-123, 117-129.

Boğaza harekâtın yapılamamasında bizzat Karadeniz Donanma Komutanlığı'nın yaklaşımının da etkisi vardı. Eylül 1915'te Karadeniz donanmasında görev yapan Kaptan Evdokim Nikolayeviç Kvaşinin-Samarin'in Deniz Kuvvetleri Karargâh Komutanlığı'na verdiği raporuna göre Karadeniz donanma komutanı, Boğaz harekâtının başarılı olacağına pek inanmamaktadır. Subayların büyük çoğunluğunda Boğaz'a harekât imkânı kalmadığı kanaati vardır.¹⁰⁷ Kendisinin Karadeniz Donanma Komutanlığı Kaptanı ikinci derece rütbeli Kazimir Filippoviç Ketlinskiy¹⁰⁸ ile bizzat görüşmesinde edindiği kanaate göre Donanma Komutanı Eberhard, Ketlinskiy'e çok güvenmektedir. Ketlinskiy Karadeniz donanmasının harekât faaliyetlerini bizzat diktatörce yönetmektedir. Karadeniz donanmasının pasifliği ve yeterince hedefe uygun hareket etmemesi de kara kuvvetlerinin eleştirisine sebep olmakta ve ona karşı güvensizlik oluşturmaktadır. Deniz Bakanlığı'nın en üst düzey yetkilileri olan Amiral İ. K. Grigoreviç ve A. İ. Rusin, Amiral Eberhard'dan Kaptan Ketlinskiy'ı değiştirmesini istediler. Ancak Eberhard bu öneriyi uygun görmedi. Bunun üzerine Eberhard'ın değiştirilmesi için harekete geçtiler.¹⁰⁹

Amiral G. İ. Grigoreviç ve A. İ. Rusin, Karadeniz Donanma Komutanı Amiral Eberhard'ın yerine Amiral Aleksandr Vasileviç Kolçak'ın getirilmesi için 16 sayfalık raporu imparatora sundular. İmparator onların önerisini dikkate alarak¹¹⁰ 28 Haziran 1916'da Karadeniz donanması komutanlığına aynı gün "*vitse admiral*" unvanını alan Aleksandr Vasileviç Kolçak'ı atadı.¹¹¹

Karadeniz Donanma Komutanlığında Değişim ve Boğaz'a Harekât Kararı

Amiral Aleksandr Vasileviç Kolçak Donanma Komutanlığı'na getirilmesinden sonra Eylül 1916'da Boğaz Harekâtı yapmak için Başkomutanlık'tan askerî kuvvet talebinde bulundu. Daha önce olduğu gibi ana cepheyi zayıflatarak risk almak istemeyen Başkomutanlık Karargâhı,

107 "Dokladnaya Zapiska Kapitan 2 ranga Kvaşnina - Samarina", 33, 34.

108 Kazimir Filippoviç Ketlinskiy (1875-1918). 1913-1915 yıllarında Karadeniz Donanma Komutanlığı Harekât Dairesi Başkanı. 1913 yılından itibaren Nikolay Deniz Akademisi Öğretim üyesi. Ocak 1915'ten itibaren Karadeniz Donanma Komutanlığı Harekât Dairesi Flag - Kaptanı (?). 10.09.1916-4.08.1917'ye kadar Askold Kruvazör'ü komutanı.

109 Bubnov, a.g.m., 20

110 a.g.m., 21

111 M. İ. Smirnov, *Admiral Kolçak*, 22.

bu talebi kabul etmedi. Bunun üzerine Deniz Kuvvetleri Başkomutanlığı, Boğaz'a çıkarma harekâtı için kendisi bir çıkarma birliği hazırlama kararı aldı.¹¹² Amiral Kolçak, Karadeniz'de Yavuz ve Midilli'nin faaliyetlerinin oldukça önemli olduğunu bilerek bu iki savaş gemisini sıkı takibe alıp zaman zaman sıkıştırma amaçlı manevralar düzenledi.¹¹³ Kolçak'ın Boğaz'a harekât planını ise şu şekilde hazırlandı:

1- Osmanlı-Alman donanmasının vaktinde toplanmasını engelleyecek şekilde onlara yakın yerleri mayınla döşenecektir.

2- Mümkün olduğunca mayınlar, Boğaz kıyılarına yakın olacak; Boğaz kıyısından istihkâmların kolay bombalanabilmesi için hiçbir şekilde kıyıdan beş mil uzaklıkta olmayacaktır.

3- Karadeniz donanmasının bir kısmı devamlı Boğaz çıkışını denetleyecektir.

4- Karadeniz kıyılarına askerler çıkarılacak ve Boğaz istihkâmları karadan ele geçirilecek, daha sonra da donanma Karadeniz'den giriş yapacaktır. Bundan sonra mayınların temizlenmesi kolay şekilde gerçekleştirilecektir.¹¹⁴

Boğazlara harekâtı desteklemek için 1916 sonbaharında imparator emriyle Sivastopol'de Özel Çıkarma Tümeni (Amfibi Tümeni) oluşturuldu. İmparator, bu tümenin oluşturulması için ordunun tüm kısımlarından yetenekli ve öne çıkan askerlerin alınmasını emretti. Emre bağlı olarak çıkarma tümeninin asker sayısını belirleme işi, Deniz Kuvvetleri adına Başkomutanlık Karargâhı'nda görevli Aleksandr D. Bubnov'a verildi. Özel Çıkarma Tümeni'ne destek için Baltık Deniz Tümeni ve Muhafız Birliği de katılacaktı. Bubnov, 1931'de yayınladığı yazısında, 1916'daki harekât için özel çıkarma birliği oluşturma işine subay/general fark etmeksizin karargâhtaki çoğu görevlinin "*denizcilerin boş işleri*" (prazdnie zatei moryakov) olarak baktıklarını belirtmektedir.¹¹⁵

112 Bubnov, a.g.m., 21.

113 Mustafa Tanrıverdi, "Karadeniz Donanması Komutanı Kolçak'ın İstanbul ve Boğazları İşgal Hazırlığı (1916-1917)", *19-20 Ekim VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu Türk-Rus İlişkileri*, Editörler: Abbas Karaağaçlı, Betül Karagöz Yerdelen, (Giresun: 2017), 537.

114 M. İ Smirnov, *Admiral Kolçak*, 25, 26. Kolçak'ın Boğaz harekâtı konusunda hazırlıkları için bakınız: Tanrıverdi M., a.g.m., 539, 540.

115 Bubnov, a.g.m., 21, 22

Boğaza harekât planı, hemen uygulamaya konuldu. Üç ay içinde Boğazı bloke etmek için 2 bin mayın döşendi. Türk tarafının Karadeniz'e çıkışı zorlaştı. Bu mayınlar yüzünden Türk tarafı altı denizaltısını kaybetti.¹¹⁶ Zonguldak çevresini de baştanbaşa mayınladılar. İstanbul için Zonguldak'tan kömür nakliyatı durma noktasına geldi. Büyük çaplı deniz araçları Rus donanması tarafından imha edildiğinden Türk tarafı kömür nakliyatını küçük teknelerden oluşturulan konvoylarla kısıtlı miktarda yapılabildi.¹¹⁷ Amiral Kolçak ise harekât için Rusya'dan nakliye yapacak gemilerin hazırlanması için bağlantıları kurup görevlendirmeleri yaptı. Bu hazırlıklara ek olarak Boğaz'a yapılacak harekâta kullanılacak bir üs ele geçirilmesi planlandı. Ancak Genelkurmay, eski düşüncesini koruduğundan ana cephede galibiyet alınmadan üs alınması için asker desteği sağlamayı reddetti.¹¹⁸

1916 yılı sonunda Başkomutanlık, Boğaz harekâtına bakışını değiştirdi. İmparator II. Nikolay, 24 Aralık 1916'da verdiği emirle Karadeniz birliklerinin 1917 ilkbaharında hücum için hazır olmasını istedi.¹¹⁹ Almanya karşısında 1916-1917 kışı boyunca Rusya kara kuvvetleri Güneybatı Cephesi'nde kapsamlı bir harbe hazırlanmaktaydı. Bu hazırlıkların devamı olan bahar ayında harbin en yoğun olduğu sırada, Boğaz'a saldırı planına onay verdi. Dolayısıyla Kolçak, Kara Kuvvetlerinin mart, nisan ve mayıs aylarında Boğaz harekâtını gerçekleştirecekti. Bu düşünceler doğrultusunda harekât için hazırlıklara başlandı.¹²⁰

1917 yılı ilk yarısında Rusya içindeki sosyal ve politik gelişmeler Amiral Kolçak'ın planını bozacak şekilde oldu. Kolçak, 8 Mart 1917'de Batum'da bulunduğu sırada Petrograd'da (başkentte) karışıklıklar çıktığı ve şehrin isyancıların eline geçtiğine dair Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan telgraf aldı. Bunun üzerine Sivastopol Kalesi'ne bir telgraf çekerek olayların ayrıntısı ortaya çıkıncaya kadar donanma komutanlığı düzeninin ve halktaki sakin ortamın bozulmaması için Kırım ile Rusya yönetimindeki diğer bölgeler arasında irtibatın kesilmesini emretti. Ancak Petrograd'da olaylar durulmuyordu. 12 Mart 1917'de Petrograd'da geçici hükümet kuruldu. Kolçak,

116 M. İ. Smirnov, *a.g.e.*, 29

117 Atabey, *a.g.e.*, 41.

118 M. İ. Smirnov, *a.g.e.*, 29, 30.

119 Tanrıverdi, *a.g.m.*, 537.

120 Bubnov, *a.g.m.*, 22.

komutanlarından hükümet değişikliği sonrası eski düzenin korunmasını ve görevlerini aynı şekilde sürdürmelerini istedi; eski rejimin düşünceleri için savaş verileceğini komutanlarına aktardı. Karadeniz donanması, askerî faaliyetlerine ve Boğaz'ın yakınlarını mayınlamaya devam etti.¹²¹

Kolçak'ın talimatlarına rağmen Karadeniz donanmasındaki askerler arasında her geçen gün devrimci gruplar lehine hareketlilikler ortaya çıktı. 9 Haziran 1917'de bazı gemilerde askerler subayların silahlarını ve komutanlıkları (yönetimi) devraldılar.¹²² Amiralin deniz kuvveti dağılmaya başladı.¹²³

Devrim sürecinde siyasî yapı içinde de farklı yaklaşımlar ortaya çıktı. Geçici hükümetin dışişleri bakanı aynı zamanda "KADET"lerin lideri Pavel N. Milyukov, bir önceki rejimin savaş politikasını, Türkiye'nin paylaşımı ve Boğazlar konusunda Sazonov döneminden kalan süreci devam ettirdi.¹²⁴ Milyukov, 17 Mart 1917'de diplomatik temsilcilerine dış politikada daha önceki rejim tarafından kabul edilen uluslararası anlaşmaların devam ettirileceğini bildirdi. Ancak 9 Nisan'da geçici hükümet lideri Başbakan Grigoriy E. Lvov, hükümet adına bildiri yayınlayarak Milyukov'dan daha farklı bir yaklaşım ortaya koydu. Bildiriye göre Rusya'nın bu savaşta amacı başka halklar üzerinde hâkimiyet kurmak, onların mülklerini almak ve zorla başka toprakları işgal etmek değil; halkların kendi geleceğini belirleyeceği sağlam barışlar yapmaktır.¹²⁵

Milyukov, kendi düşüncesine yönelik hükümet kadrosundan ve Petrograd Sovyeti'nden destek alamadı. Milyukov'un yerine M. İ. Tereşenko dış işlerinde sorumlu olarak atandı.¹²⁶ Tereşenko, Buchanan ile özel sohbetinde hiçbir zaman İstanbul'un işgaline taraf olmadığını ve bunun başarılı olacağına inanmadığını belirtti. Böylece Milyukov'un Boğazlar konusundaki düşüncesi Şubat Devrimi sonrası kurulan Geçici Hükümet'in planında yoktu. Benzer şekilde Knez Lvov da Milyukov'un ilhakçı anlayışına katılmadığını bildirdi. Lvov'a göre Rusya'nın hayati çıkarları Ermeni ve Kürt bölgelerindeydi.¹²⁷

121 M. İ. Smirnov, *a.g.e.*, 30, 31, 33, 34.

122 M. İ. Smirnov, *a.g.e.*, 36.

123 M. İ. Smirnov, *a.g.e.*, 48.

124 Emets, *a.g.m.*, 345, 346..

125 *Konstantinopol*, Tom I, 137, 139, 141.

126 Emets, *a.g.m.*, 346, 347.

127 *Konstantinopol*, Tom I, 143.

Şubat Devrimi ile başlayan merkezdeki siyasî gelişmeler Kolçak'ın Boğaz harekâtının olabirliğini güçleştirdi. Devrim sonrası silahlı kuvvetler içinde kademe kademe düzenin değişmesi Boğaz'a harekât planını bitirdi. 1931'de yazdığı makalesinde bu süreci değerlendiren Bubnov, Kara Kuvvetleri Komutanlığı tarafından gerekli askerî birlik 1916'da görevlendirilseydi Boğazı alabileceklerini belirtti.¹²⁸

Geçici yeni hükümet 19 Mayıs 1917'de Rusya'nın Boğazlar politikasını da etkileyecek bir bildiri yayınladı. Buna göre;

- 1- Ayrı yapılacak barışların kabul edilmemesi
- 2- İlhaksız ve tazminatsız barış yapılması
- 3- Almanya'nın Rusya'nın müttefiklerine üstünlük sağlayarak tüm gücüyle Rusya üzerine saldırmasının engellenmesi¹²⁹ dış politikanın esaslarını oluşturuyordu.

1917 ortalarında Geçici Hükümet adına Başbakan Aleksandr F. Kerenskiy, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Mihail İ. Tereşenko ve Başbakan Yardımcısı-Maliye Bakanı Nikolay V. Nekrasov savaşın hedefleri konusunda müttefikleri ile müzakerelere başladılar. 1917 sonbaharında Tereşenko, denizlerle ilgili olarak Rusya'nın hangi asgari koşullarda antlaşma yapacağını sınırlarını çizdi. Buna göre:

- 1- Baltık denizine çıkışın korunması
- 2- Akdeniz'e serbest çıkış sağlanması ve güney denizleriyle bağlantının kurulması
- 3- Rusya'nın ekonomik bağımsızlığının sağlanması talep edildi.

Bunlardan ikincisinin gerçekleşmesi için Tereşenko üç ihtimal öngördü:

- 1- Karadeniz Boğazlarının Rusya mülkiyetine alınması
- 2- Uluslararası anlaşmalar temelinde Boğazların kullanılması
- 3- Boğazların tarafsızlaştırılması. Bunlardan son ikisi Tereşenko için uygundu. Türkiye'nin paylaşılması konusunu, halkların kendi geleceğini

¹²⁸ Bubnov, a.g.m., 22, 23

¹²⁹ *Konstantinopol*, Tom I, 144.

belirleme ilkesini benimseyen Tereşenko, Kerenskiy ve Geçici Hükümet'in diğer üyeleri kabul etmediler.¹³⁰

1917 yılı Rusya'da siyasî istikrarın, dolayısıyla yönetimin ülke içinde tam olarak sağlanamadığı yıl olduğundan, dış politikalarındaki hedeflerinin de kalıcı olduğunu söylemek güçtü. Nitekim 7 Kasım 1917 Ekim Devrimi'nde Bolşevikler Rusya'da yönetimi ele geçirerek yeni bir düzen kurmaya başladılar. Böylece Rusya'nın Boğazlar politikası başka bir evreye geçti.

Sonuç

I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Boğazlar politikasını iki döneme ayırmak mümkündür. Birincisi, müttefiklerinin 1915'te düzenlediği Boğaz harekâtına katılarak Boğazlar ve İstanbul konusundaki hedeflerine ulaşmaktır. İkincisi, 1916 ortalarından itibaren kendi imkânlarıyla Boğazı ele geçirme planıdır. Özellikle Dışişleri Bakanlığı Boğazı kendi hâkimiyetine almak için müttefikleriyle yoğun bir diplomasi yürüttü. Genel hatlarıyla Midye-Enez hattından başlayıp Sakarya Nehri'ne ve oradan Midilli Körfezi'ne uzanan bölgede Rusya hâkimiyetinin tanınması için çaba harcadı. Bu planını müttefiklerine bazı tavizler vererek kabul ettirdi.

Savaş sırasında Rusya'nın Boğazlar diplomasisinde dikkat çeken bir nokta, müttefiklerine tam olarak güvenmemesidir. Bu nedenle askerî seçeneği daima göz önünde bulunduran Dışişleri Bakanlığı; Başkomutan ile Kara ve Deniz Kuvvetleri komutanlarından ordunun Boğaz'a harekât yapabilme kabiliyetine yönelik sık sık bilgi aldı.

Savaş sırasında dikkat çeken bir diğer nokta da Dışişleri Bakanı ve Başkomutanlık Karargâhı'ndaki komutanlardan bazılarının müttefiklerinin Çanakkale harekâtını çok gerekli görmemeleriydi. Hatta Dışişleri Bakanlığı, ordusunun imkânsızlıkları nedeniyle bu harekâttan büyük endişe duydu. Boğazlar ve İstanbul'un kendileri olmadan alınması ihtimalini dikkate alarak donanmanın Boğaz önüne giderek destek vermesini sağladı. Dolayısıyla Çanakkale harekâtına destek zorunluluktan kaynaklandı.

I. Dünya Savaşı'nın ilk iki yılı boyunca Rusya, Boğazlar ve İstanbul'u almak için bir harekât gerçekleştirmedi. Bunun başlıca sebepleri şunlardı: Başkomutan ve kara kuvvetleri komutanlarının Almanya-Avusturya

130 Emets, a.g.m., 349.

karşısında cepheyi zayıflatmamak için Boğaz'a asker göndermek istememesi; donanmanın harekât için yetersiz olması; harekâtı gerçekleştirmek için askerî nakliyatı yapacak yeterli deniz taşıma aracının bulunmaması ve Karadeniz'de bulunan Osmanlı donanması karşısında mutlak üstünlük kurulamaması sayılabilir. Bu sebepler, özellikle birinci dönem olarak nitelenebilecek 1914-1915 yılları için geçerlidir.

Savaş sırasında Rusya'nın Karadeniz donanmasının Osmanlı Devleti'ne büyük zararlar verememesinde ve Boğaz'a harekât konusunda zorlanmasında önemli etmenlerden biri de Yavuz Dretnotu ve ona destek veren Midilli Kruvazörü'nün oynadığı roldür. Yavuz Dretnotu gerek silah gücü, gerekse hızı dolayısıyla Karadeniz'deki en gelişmiş gemi olarak Rusya'nın Karadeniz donanmasının faaliyetlerini büyük ölçüde engelledi.

1916 yılı ortalarından itibaren Amiral Kolçak'ın Karadeniz Donanma Komutanlığı'na getirilmesiyle Rusya'nın Boğazları alma yönündeki arzusu ve faaliyetleri arttı. Hatta 1917 ilkbahar-yaz dönemi için harekât planlandı. Ancak ülkenin içindeki sosyo-politik kargaşa Rusya'nın başka bir yöne evrilmesine yol açtı.

Sonuç itibariyle Rusya, I. Dünya Savaşı'nda en büyük kazanım olarak planladığı Boğazları alamadı. Hatta tüm dış politikanın değişmesine ve yeni bir devletin kurulmasına yol açacak 1917 devrimleriyle karşı karşıya kaldı.

Англо-русский инцидент со шхуной «Виксен», 1837 год: репетиция Крымской войны?

Владимир Дегоев

С точки зрения ее происхождения, Крымскую войну принято считать одной из самых загадочных в истории. Такое впечатление и в самом деле возникает, когда пытаешься поставить себя на место людей, которые непосредственно наблюдали международные события 40-х – начала 50-х годов XIX века.

В течение десятилетия, предшествовавшего 1853 году, казалось, ничто не предвещало грядущую войну. Благодаря перестраховочным конвенциям (Мюнхенгретская и Берлинская 1833 года) был упрочен Священный союз. А попытка Англии противопоставить ему Четверной союз (Великобритания, Франция, Испания, Португалия) провалилась. Несмотря на то, что основные антагонисты в восточном вопросе – Лондон и Петербург – не переставали с подозрением следить друг за другом, в отношениях между ними, если не считать случая, рассматриваемого ниже, сохранялся высокий уровень стабильности. Это состояние было достигнуто благодаря добровольному отказу Петербурга от преимуществ Ункяр-Искелессийского договора 1833 года и подписанию Лондонских конвенций 1840-1841 гг. Важное значение имели многократные официальные заявления Николая I о его стремлении предупреждать угрозы целостности Османской империи. В своей внешнеполитической программе царь (как и его предшественник Александр I) царь вдохновлялся фундаментальной идеей сохранения мира и стабильности в Европе, подчиняя ей все остальное, в том числе и азиатские дела¹. Многие европейские правители ему верили, поскольку, как заметил американский историк Брюс Линкольн, ссылаясь на мнения иностранных дипломатов в России, обещание русского императора было надежнее любого письменного соглашения. Поверило Николаю I

¹ Lincoln W.B. Nicholas I. Emperor and Autocrat of All the Russias. Indiana University Press. Bloomington-London, 1978. P.111,208; Gillard D.R. The Struggle for Asia 1828-1914. A Study in British and Russian Imperialism. L.,1977. P.39.

и консервативное правительство Пиля – Эбердина, когда он приезжал в Лондон (1844 год) вести переговоры о сохранении статус-кво в Османской империи².

Крупных потрясений, чреватых большой войной в Европе, ожидали от революций 1848-1849 годов. Но этого не произошло. В немалой степени потому, что Россию и Турцию объединила общая угроза, заставившая их действовать в восточном вопросе совместными усилиями, направленными против распада Османской империи.

В начале 1850-х годов наибольшей остротой отличались англо-французские отношения. Лондон с огромным подозрением следил за внутренней ситуацией во Франции, высматривая в ней опасные революционные тенденции, которые могут (как это уже случилось) вылиться в агрессивные действия на международной арене. Британские государственные деятели считали империалистические устремления в Европе и за ее пределами врожденным историческим качеством французской нации и ее лидеров. Англия предпочитала быть всегда наготове перед лицом очередного проявления этого агрессивного инстинкта, способного породить непредсказуемые последствия.

В 1851-1852 годах уровень напряжения в англо-французских отношениях был столь высок, что реально грозил вылиться в военное столкновение. Лондон и Париж держали свои морские силы в полной боевой готовности друг против друга³. Трагическая шутка истории заключалась в том, что уже через полтора года они заключили союз и воевали против России.

Учитывая эти и другие обстоятельства, становится понятно, почему Крымскую войну называют «странной», «нелепой», «иррациональной»⁴. Но поскольку это событие все же случилось, историк не может уйти

2 Chamberlain M.E. Lord Aberdeen. L., 1983. P.303.

3 Lawrence James. The Rise and Fall of the British Empire. N.Y., St. Martin`s Press, 1994, P.179-180; Bartlett C.J. Defence and Diplomacy. Britain and the Great Powers 1815-1914. Manchester-N.Y., 1993. P.44-48; Bullen R. Palmerston, Guizot and the Collapse of the Entente Cordiale. L., 1974. P. 334.

4 Rich N. Why the Crimean War? A Cautionary Tale. University Press of New England, 1985. Passim.

от вопроса «почему?». Единственный способ найти более или менее правдоподобный ответ состоит, на наш взгляд, в простой логической процедуре – рассматривать Крымскую войну в контексте длительного исторического процесса. И исходить из посыла о том, что этот процесс подчинялся неким закономерностям, даже когда они казались мелкими и случайными явлениями.

Если мы бегло проследим неравномерную динамику развития восточного вопроса с 80-х годов XVIII века, то обнаружим, помимо всего прочего, два потенциально взрывоопасных фактора – русско-османские и русско-британские противоречия. Последние, в отличие от первых, не являлись непосредственными причинами войн, но безусловно генерировали напряжение на балканско-черноморском пространстве. В такой ситуации, по теории вероятности, что-то рано или поздно должно было произойти. И дважды чуть было не произошло. «Очаковское дело» 1791 года явилось первым случаем, когда отношения между Лондоном и Петербургом вплотную приблизились к точке воспламенения⁵. Тогда правительство Уильяма-Питта младшего настаивало и едва не настояло на объявлении войны России с последующим введением британского флота в Черное море. Для любителей альтернативной истории наверняка представит огромный соблазн вообразить сценарий несостоявшейся войны, как бы предвосхищая события 1854-1856 годов. Не менее любопытно задуматься над вопросом: а не закрепились бы за той войной, если бы она случилась, такие ярлыки, как «странная», «глупая», «бессмысленная»? Ведь кризис возник, можно сказать, на ровном месте, англичане тогда даже не знали, где находится Очаков, за который им предлагали проливать кровь.

Вторая в истории русско-британских отношений военная тревога возникла в 1837 году, когда у кавказских берегов была арестована английская шхуна «Виксен», которая доставила черкесам оружие и соль, тем самым нарушив учрежденные Россией таможенно-карантинные правила. Событие стремительно превратилось в международный кризис и поставило Лондон и Петербург на грань войны. Многие

⁵ Webb P.C. Sea Power in the Ochakov Affair of 1791 // The International History Review. Vol. 2, No. 1 (Jan., 1980), pp. 13-33.

европейские политики и дипломаты того времени были почти уверены в ее неизбежности. К их числу принадлежал Николай I, который сказал своим приближенным, что это будет «страшная война»⁶.

Ситуация развивалась в опасном и непрогнозируемом направлении. Страсти в британском парламенте и обществе накалились. Моральная травма, нанесенная Лондону Ункяр-Искелесийским договором, дала о себе знать со всей очевидностью. Повсюду говорили, что Петербург при попустительстве Европы стал хозяином Проливов и всей Турции. Отсюда он продолжит свое наступление на Индию и в конце концов ее завоюет. Следствием того доминирующего положения, которое Россия заняла после 1833 года, стало ее самоуправство в Черном море, где было нанесено смертельное оскорбление британскому флагу и британской чести. Оставить это без ответа – значит признать на весь мир беспомощность Англии перед Россией и быть готовыми к дальнейшим унижениям. Общественные настроения объединяла одна мысль: поскольку зарвавшиеся русские не понимают другого языка кроме силы, разговаривать с ним нужно только на нем.

Лондонский кабинет поначалу предпочел идти на поводу у этих настроений. Во всяком случае он предпринял ряд крайне рискованных шагов, чреватых необратимыми последствиями. Британская эскадра в Архипелаге получила приказ стать у входа в Дарданеллы и ждать дальнейших указаний. Посол Англии в Стамбуле Джон Понсонби вступил с Портой в переговоры о пропуске британского флота через Проливы и о постройке британской военно-морской базы в Поти или Батуми.

Иначе говоря, султана Махмуда II склоняли к аннулированию Ункяр-Искелесийского договора и, фактически, к участию в войне против России. Тщательно взвесив все за и против, он пришел к выводу, что добрые отношения с Петербургом, оказавшим Стамбулу, в отличие от Англии, реальную помощь в борьбе против арабского сепаратизма, гораздо важнее, чем та рискованная авантюра, куда хочет втянуть его Пальмерстон.

Когда Махмуд II отказался от «соблазнительного» предложения,

⁶ Дегоев В.В. Кавказ и великие державы 1829-1864 гг. Политика, война, дипломатия. М.: «Рубежи XXI», 2009. С.70-102.

Лондон стал искать пути к дипломатическому урегулированию кризиса, но так, чтобы это не выглядело как открытая капитуляция. Петербург охотно помогал англичанам сохранить лицо, предложив изобразить вояж «Виксена» как частное предприятие авантюристов, не имевших никакого отношения к британскому правительству.

Холодный прагматизм Махмуда II сыграл, пожалуй, ключевую роль в предотвращении войны. Однако если бы султан все же предпочел рискнуть, какой бы была эта война? Кто и на чьей стороне принял бы в ней участие? Какие цели на море и суше подверглись бы нападению? Удалось бы Англии одержать победу над Россией и принудить ее к миру, и на каких условиях? И, наконец, заслуживала бы эта война эпитета «случайная»?

Эти вопросы способны захватить воображение даже небольших поклонников альтернативной истории. Не потому что на них есть ответы. А потому что гипотетические, несостоявшиеся сценарии стимулируют размышления над загадочной проблемой соотношения закономерного и случайного в происхождении войн. Сегодня исследование критических международных ситуаций XIX века, которые по каким-то причинам не переросли в войну, крайне актуально, ибо позволяет глубже вникнуть в способы предотвращения худшего и извлечь из них уроки.

Русское стратегическое планирование накануне Восточной войны 1853-1856 гг. и план Босфорской десантной операции

АЛЕКСЕЙ АЛЕКСЕЕВИЧ КРИВОПАЛОВ

Вторая четверть XIX в. была временем наибольшей прочности и стабильности так называемой Венской системы международных отношений, которая оформилась в 1815 г. в результате окончания Наполеоновских войн и просуществовала в том или ином виде вплоть до начала Первой мировой войны. К сожалению, в середине XIX столетия долгий мир, установленный между великими европейскими державами, подошел к своему завершению.

Вопреки сложившейся историографической традиции, проблему исхода Крымской войны нельзя сводить к проблеме исхода Крымской кампании, потому что на исход войны, в конечном итоге, влияли факторы, далеко превосходившие по своему значению события на Причерноморском театре военных действий¹.

Чтобы Крымская война разразилась по тому сценарию, по которому она в действительности началась, Восточный кризис должен был хронологически совпасть со временным англо-французским сближением на фоне традиционно недружественных, а порой даже враждебных, отношений Великобритании и Франции. По мере возникновения англо-французского блока, как бы довершая изоляцию России, развивался процесс франко-австрийского сближения, хотя традиционно отношения Вены и Парижа также складывались неприязненно².

Хотя подобная опасность была слишком неочевидной, чтобы её всерьёз можно было предвидеть заблаговременно, в ситуации, когда Россия не могла гарантировать австрийские интересы в Италии в борьбе против Франции, но зато франко-британский альянс мог гарантировать

1 Кривоपालов А.А. Фельдмаршал И.Ф. Паскевич и русская стратегия в 1848-1856 гг. М., 2019.

2 *Daly J.C.K. Russian Seapower and «The Eastern Question» (1827–1841). Annapolis, 1991. P. 183, Бутковский Я. Н. Сто лет австрийской политике в восточном вопросе: в 2 т. СПб., 1888.*

австрийские интересы на Балканах против России, созданная русской дипломатией в 1830-е гг. система двусторонних союзов, по сути, переставала работать.

В результате к весне 1854 г. не предвещавший в начале опасных осложнений Восточный кризис стремительно разросся до масштабов большой европейской войны. Российской империи предстояла борьба с коалицией в составе Франции, Великобритании, Турции и Сардинии. Внушала серьезные опасения позиция Австрии, Пруссии и Швеции. Победный исход такой войны заведомо был исключен, и сражаться в ней предстояло лишь за наименее худшие условия мира.

В 1852-1853 гг. по мере эскалации конфликта вовлеченные в него стороны всё более активно прибегали к военным демонстрациям с целью подкрепления собственных внешнеполитических требований. Первый шаг на этом пути в мае 1852 г. был сделан Францией, направившей в Золотой Рог линейный корабль «Шарлемань», что было грубым нарушением Лондонской конвенции о Проливах 1841 г. Со своей стороны, Российская империя также располагала арсеналом средств военно-дипломатического давления.

Темой моего выступления будет план несостоявшейся Босфорской десантной операции Черноморского флота и V-го пехотного корпуса. Она примечательна тем, что находилась как бы на стыке между классическим планом первого «упреждающего удара» и военной демонстрацией. В конечном итоге именно неопределённость целеполагания поставила на этом амбициозном проекте крест. Необходимость сохранения военных приготовлений в глубокой тайне лишала план смысла в качестве инструмента демонстрации и психологического давления на колеблющееся турецкое правительство, а слабая обеспеченность материальными средствами не позволила в критический момент ввести его в действие с целью чисто военного решения проблемы Черноморских проливов.

Восточный кризис перерастает в Крымскую войну

Стремительное обострение Восточного кризиса, долгое время развивавшегося в форме непрямого противостояния России и Франции,

пришлось на последние месяцы 1852 г. Хотя Россия и не была инициатором конфликта, начавшегося из-за пресловутого межконфессионального спора о Святых местах, время для решительных действий, призванных положить конец опасному для интересов Петербурга расширению французского влияния в Константинополе, было выбрано Николаем I крайне неудачно. Начало 1850-х гг., в отличие, например, от 1833 г. не обещало успеха односторонним действиям России на турецком направлении как в вопросе режима Черноморских проливов, так и в вопросе русского покровительства православным подданным турецкого султана.

После предпринятых Францией военных демонстраций, а также Черногорского кризиса с Австрией и принятия ультиматума, выдвинутого главой австрийской миссии графом Х.Ф. Лейнингеном, османское правительство в значительной степени исчерпало лимит на внешнеполитические уступки. Попытки расширительного толкования условий прежних трактатов в части прав Петербурга на покровительство православному населению Турции, предпринятые А.С. Меншиковым в Константинополе, в сложившихся условиях не могли иметь успеха.

Русское правительство решительно недооценивало опасность англо-французского и австро-прусского сближения. Париж более не был связан тяжелой войной в Алжире. Со своей стороны, Австрия после заключения выгодного для нее Ольмюцкого соглашения 1850 г. уже не столь остро нуждалась в том, чтобы Россия, как и прежде, поддерживала ее германскую политику.

В середине XIX в. Российская империя по форме правления оставалась самодержавной монархией и власть императора не имела юридических пределов. При рудиментарном характере бюрократии и высших государственных институтов именно он в соответствии с буквой и духом законов оставался ключевой фигурой правительственной политики. Как верховный вождь русской армии Николай I сосредотачивал в своих руках все нити управления вооруженными силами. Военная администрация, кадровые назначения, нормативно-правовая база, организационная структура армии, рекрутские наборы, возведение крепостей и строительство дорог, работа с агентурными донесениями

русской военной разведки, внешняя политика и дипломатия, отношения с иностранными дворами – на протяжении всего царствования оставались в сфере непосредственного контроля императора.

Узкий круг его ближайших советников и помощников формировался в результате строгого личного отбора. В него входили заслуженные ветераны Наполеоновских войн, обладавшие в глазах Николая безусловным моральным и профессиональным авторитетом. Хотя конкретные представители данной группы отличались между собой по формальному должностному положению, неформальному статусу и личной близости к Николаю I, лишь за ними верховная власть признавала право формулировать цели и задачи российской военной, а также внешней политики в той части, где последняя смыкалась с проблемами большой стратегии.

Фельдмаршал граф И.Ф. Паскевич-Эриванский, светлейший князь Варшавский с 1831 по 1855 гг. находился в должности главнокомандующего Большой Действующей армией – ключевого инструмента военной политики Николая I после 1831 г. Большая Действующая армия стала крупнейшим объединением полевых войск Империи. На армию Паскевича возлагался комплекс важнейших взаимосвязанных задач. Во-первых, на основе Действующей армии в случае начала серьезной войны в Европе предполагалось общее боевое развертывание русских сухопутных сил. Во-вторых, Действующая армия напрямую отвечала за внутреннюю безопасность в Царстве Польском и несла на его территории гарнизонную службу. В-третьих, Действующая армия, получив подкрепления в виде пехотных и резервных кавалерийских корпусов второй линии, должна была стать главной ударной силой на театре любой будущей войны. На протяжении большей части царствования Николая I Паскевич оставался центральной фигурой в системе высшего военного управления Империи.

Светлейший князь А.С. Меншиков с 1829 г. находился в должности начальника Морского штаба. В 1836 г. он стал морским министром Российской империи. Под его руководством русский флот восстановился после периода относительного упадка в начале XIX в. и сделался третьим по численности флотом своего времени. В 1853 г. в ходе обострения Восточного кризиса Меншиков возглавлял неудачную дипломатическую миссию в Константинополь.

Совокупное влияние Меншикова и Паскевича на внешнюю и военную политику империи значительно превышало влияние, соответственно, министра иностранных дел канцлера графа К.В. Нессельроде и военного министра князя В.А. Долгорукова. На фоне Николая I, Паскевича и Меншикова остальные представители военно-политической элиты России образовывали как бы второй ее эшелон.

Летом 1853 г., когда в разгар кризиса Паскевич в залог исполнения Турцией требований российского правительства советовал императору оккупировать Придунайские княжества, Меншиков придерживался иного мнения. Наиболее эффективным средством давления на Турцию он считал занятие не Дунайских княжеств, а северо-восточной Анатолии, поскольку такая акция не задевала напрямую интересов западноевропейских держав и, следовательно, препятствовала складыванию англо-франко-турецкого союза. Как известно, Николай I отверг предложение Меншикова о превентивном наступлении в Малой Азии, и попытка внезапным ударом овладеть крепостями Карс, Батум и Баязет предпринята не была. По всей видимости, весной-летом 1853 г. война с Турцией вообще не входила в планы русского императора³. Несмотря на ряд ошибок русской дипломатии и недооценку лично Николаем I сложности создавшегося положения, император едва ли вынашивал планы по немедленному расчленению Турции. Долгосрочные цели его политики оставались охранительными. На протяжении практически всего царствования российский монарх достаточно последовательно придерживался принципа сохранения Османской империи в качестве «слабого соседа». Жесткая реакция Николая I на ущемление интересов России была продиктована не столько стремлением положить конец существованию Османской Турции, сколько попыткой предотвратить рост в Константинополе постороннего, в первую очередь – французского, внешнеполитического влияния⁴.

Во всём, что определяло будущее Османской империи как буферного государства, великие державы не позволили бы Петербургу просто так поставить себя перед свершившемся фактом. «В политике то, что именуется Восточным вопросом, – отмечал австрийский дипломат А. фон

3 Дегоев В.В. Кавказ и великие державы. М., 2009. С. 177, 489.

4 Тэйлор А. Дж. II. Борьба за господство в Европе. 1848-1918. М., 1958. С. 91-92.

Прокеш-Остен, – на деле является спором между Россией и остальной Европой». Поскольку сохранение Османской империи было важнейшим элементом европейского равновесия, Англия, Франция и Австрия не позволили бы России в одностороннем порядке решать судьбу Проливов, в чем канцлер К.В. Нессельроде и Николай I прекрасно отдавали себе отчет. Если в 1853 г. неконтролируемую эскалацию вызвало простое стремление России ограничить рост в Константинополе французского влияния, то упреждающий удар по Босфору был бы гарантированным *casus belli* и началом безнадежной войны против коалиции вообще без союзников.

Типичной мерой предосторожности русского правительства в случае международных осложнений было приведение в боевую готовность в зависимости от масштабов надвигавшегося кризиса одного, нескольких либо сразу всех корпусов Большой Действующей армии. Если международные кризисы 1833 и 1839 гг. сопровождалась лишь частичной мобилизацией вверенных Паскевичу войск, то революционный кризис 1848 г. и события 1852 г. потребовали от России более серьезных военных приготовлений.

В мирное время за Дунайское направление отвечал расквартированный в Новороссии и Крыму V-й пехотный корпус генерал-адъютанта А.Н. Лидерса. В ожидании вероятного столкновения с османами V-й корпус был усилен войсками Действующей армии, для чего последняя была разделена на две части. I-й и II-й пехотные корпуса остались под командованием генерал-адъютанта Ф.В. Ридигера в Польше, Литве и Остзейском крае, тогда как III-й и IV-й корпуса были переведены на юг и вместе с V-м корпусом образовали Дунайскую армию под командованием генерал-адъютанта М.Д. Горчакова. Там же на равнинных степных пространствах к югу от Полесья дислоцировались два резервных кавалерийских корпуса, укомплектованные в основном тяжелыми кирасирскими и драгунскими дивизиями⁵.

Военные приготовления затронули и Черноморский флот. В течение нескольких месяцев в конце 1852 – начале 1853 гг. император Николай возлагал большие надежды на план Босфорской десантной операции,

⁵ Расписание сухопутных войск. СПб., 1852.

разрабатывавшийся главным образом по инициативе командования Черноморского флота во главе с начальником его штаба вице-адмиралом В.А. Корниловым. Этот план, хотя и обещавший в случае успеха раз и навсегда запретить Проливы для флотов враждебных России держав, в то же время страдал целым рядом принципиально неустранимых недостатков⁶.

Черноморские проливы в русской стратегии. Пределы морской мощи Империи

Такое смелое, но крайне рискованное по своим возможным стратегическим последствиям решение, как превентивный удар по Турции с высадкой на Босфоре, не могло быть принято без всестороннего учёта внешнеполитических соображений. Отсутствие у Николая I и его ближайших советников окончательного решения относительно целей и методов русской политики на Востоке во многом предопределило и ту нерешительность, которая сопутствовала планированию и подготовке несостоявшейся операции.

Обретение ключей от Проливов давало в руки России ряд несомненных военно-стратегических и экономических преимуществ. В то же время овладеть ими она смогла бы лишь в результате большой европейской войны, провоцировать которую только ради обретения Проливов представлялось русскому правительству нерациональным. Гипотетический шанс захватить Босфор, избежав вмешательства Европы, существовал в 1802-1815 гг., когда в разгар Наполеоновских войн спор о наследстве слабеющей Османской империи временно оказался на периферии интересов вовлечённых в него европейских держав. Однако в начале XIX в. плачевное состояние русского Черноморского флота исключало подобную операцию⁷. В последующие десятилетия Черноморский флот возродился и вновь превратился в серьёзную боевую

⁶ Лихачев Д. Очерк действий Черноморского флота в 1853–1854 гг. // Военный сборник. 1902. № 3. С. 46. Зайончковский А.М. Восточная война 1853–1856 гг. в связи с современной ей политической обстановкой: в 2 т. СПб., 1908–1913. Т. 1. Приложение. С. 585–592. См. также: Вице-адмирал Корнилов. Сборник документов. М., 1947. С. 173.

⁷ Айрапетов О.Р. На Восточном направлении. Судьба Босфорской экспедиции в правление императора Николая II // Последняя война императорской России. М., 2002. С. 158-261.

силу⁸, но вместе с тем исчез и тот благоприятный международный контекст, который позволил бы провести десантную операцию в рамках изолированного русско-турецкого конфликта.

Как хорошо известно, военно-морской флот в сугубо континентальной России был создан государственной волей в качестве младшего партнера сухопутной армии и в очень узких функциональных целях. «Мэхэнианская» военно-политическая логика была глубоко чужда русскому государству. Морская мощь России никак не корреспондировалась с ее экономическими интересами, ибо процветание Империи, существовавшей за счёт главным образом натурального хозяйства, мало зависело от контроля морских коммуникаций за пределами налаженных каналов зернового экспорта. Этим был обусловлен и такой кажущийся парадокс, как существование третьего по численности в мире военного флота на фоне практически полного отсутствия коммерческого судоходства.

Русский флот изначально не был рассчитан на противостояние флотам первоклассных морских держав. Утвержденные Меншиковым в 1827 г. решения «Комитета образования флота» предполагали строительство для Причерноморского театра такой корабельной группировки, которая превосходила бы турецкую, а для Балтийского театра, соответственно, – объединенную датско-шведскую. Этот результат был в целом достигнут в течение 1830-х гг.

В дальнейшем Николай I постепенно утрачивал былой интерес к флоту. В общей сложности в николаевское тридцатилетие было построено 69 линейных кораблей, 47 фрегатов, 10 паровых фрегатов, 43 парохода и около 600 малых кораблей и судов. Но если в 1830е гг. в строй вводилось по 7–10 линейных кораблей ежегодно, то затем темпы строительства резко сократились, и к 1840м гг. на воду спускали лишь два линейных корабля, один фрегат и три малых судна ежегодно⁹.

Важным, хотя и косвенным свидетельством того, что вторая Лондонская конвенция 1841 г. воспринималась в Петербурге отнюдь не как поражение русской дипломатии, но, скорее, как благополучный

8 Огородников С. Ф. Исторический обзор развития и деятельности Морского министерства за сто лет его существования: 1802–1902. СПб., 1902.

9 Mitchell D. W. A history of Russian and Soviet sea power. L., 1974. P. 137.

и, в отличие от Ункяр-Искелесийского договора 1833 г., признанный морскими державами итог длительной борьбы за установление относительно благоприятного для России режима на Проливах, служит последовавшее вслед за договором тоекратное сокращение расходов по морскому ведомству. Если в 1839 г. они составляли 37,7 млн. руб. серебром в год, то в 1840 г. расходы на флот были сокращены до 11,6 млн. руб. и в дальнейшем вплоть до 1853 г. уже не превышали 20 млн. руб. Что характерно, русско-турецкий договор 1833 г. вообще не сопровождался сколь-нибудь серьезными изменениями в бюджетной смете Морского министерства¹⁰. После 1840 г. с прекращением концентрации на нём крупных государственных средств русский флот вновь начал постепенно приходить в упадок.

В ходе Босфорской экспедиции 1833 г. русские войска уже высаживались на турецком берегу. Но тогда они действовали по приглашению османского правительства. Речь шла не о полноценной десантной операции, но лишь о перевозке армейских частей по морю. Однако даже в таких относительно простых условиях Черноморский флот, осуществляя снабжение экспедиционной дивизии генерала Н.Н. Муравьева в окрестностях Константинополя, встретил трудности из-за дефицита транспортного тоннаж¹¹.

Реальные возможности Черноморского флота по состоянию на 1853 г. позволяли ему перевезти и высадить на турецкий берег лишь первую волну десанта, но последующие задачи, – бесперебойное снабжение берегового плацдарма и наращивание на нём сил за счёт высадки подкреплений, – были морякам не по плечу.

Положение русских войск в горловине Босфора становилось по-настоящему устойчивым лишь после того, как Действующая армия, пройдя маршем через Балканы, прокладывала туда сухопутную коммуникационную линию. Таким образом, в планах 1853 г. морской десант фактически играл роль стратегического авангарда. В случае внезапной высадки, русские получали определенный выигрыш времени

10 Огородников С. Ф. Исторический обзор развития и деятельности Морского министерства за сто лет его существования: 1802–1902. СПб., 1902. С. 130.

11 Муравьев Н. Н. Русские на Босфоре в 1833 г. Из записок Н. Н. Муравьева (Карского). М., 1869.

для того, чтобы успеть запечатать Босфор стационарными батареями до подхода британской Средиземноморской эскадры.

По опыту действий британской эскадры адмирала У. Паркера в районе Дарданелл в 1849 г., проход англичан из Безикской бухты в Мраморное море должен был занять приблизительно 7-10 дней. Поэтому, если рассуждать ретроспективно, союзники в 1853 г., возможно, и не смогли бы предотвратить непосредственно саму высадку русских войск на побережье, однако угроза появления английских и французских кораблей в Мраморном море делала десантную операцию Черноморского флота стратегически бесперспективной.

Если бы англо-французы, проникнув в Мраморное море, в дальнейшем предприняли попытку прорыва через Босфор, последовало бы морское сражение с непредсказуемыми последствиями. В случае поражения Черноморского флота, десант практически неизбежно погибал, но даже в случае гипотетической победы в этой битве, положение русских на Босфоре без устойчивого подвоза по-прежнему было бы уязвимым. Русским войскам даже при самом оптимистичном сценарии развития событий потребовалось бы несколько месяцев на то, чтобы из Валахии дойти до Босфора и Царьграда по суше.

Дунайский театр военных действий никогда не относился к числу простых. Молдавия и Валахия как исходные районы любого возможного наступления русской армии за Дунаем плохо подходили для развертывания крупных масс войск. От квартирных районов корпусов, располагавшихся в Европейской России, Дунай отделяли многие сотни километров. Сосредоточение войск на турецкой границе даже при самых благоприятных условиях занимало несколько месяцев. Если бы Австрия вмешалась в конфликт или просто заняла недружественную позицию, быстрый марш-бросок через Балканский хребет становился невозможным.

Нехватка тоннажа жестко лимитировала общую численность десанта, – в особенности первой его волны, а также численность обоза и артиллерийского парка. На пределе своих транспортных возможностей Черноморский флот в 1853 г. мог поднять силы, эквивалентные двум дивизиям. Этого было бы достаточно, чтобы занять зону Проливов

по приглашению турецкого правительства, как это было в 1833 г. Возможно, этого бы хватило для взятия Босфора с боем при умеренном сопротивлении турок и при условии полной внезапности. В случае же серьезного сопротивления османской армии и подхода иностранных флотов на успех рассчитывать было нельзя.

Входившие в состав экспедиционного отряда 13-ю и 14-ю пехотные дивизии V-го пехотного корпуса планировалось высаживать в сокращенном трехбатальонном составе их полков. Артиллерийских лошадей возможно было взять лишь на один зарядный ящик. Десант, снабженный лишь минимальным обозом, был беспомощным при действиях вдали от флота. Морская артиллерия того времени смогла бы поддержать высаженные войска лишь у самой кромки воды. В глубине побережья пушки линейных кораблей становились бесполезны, так как местность была гористой, а средства для надежной корректировки перекидного огня появились лишь спустя несколько десятилетий.

Чтобы войска на плацдарме в горловине Босфора сохраняли боеспособность, им требовалось подвозить провиант, воду, фураж и боеприпасы. Обеспечение такого подвоза всецело зависел бы от малочисленной флотилии транспортных судов. После высадки первой волны десанта боевые корабли русского флота фактически исключались из плана дальнейших грузоперевозок, так как в ожидании подхода морских сил европейских держав они должны были бы занять позицию на Буюкдерском рейде. Таким образом, свободного тоннажа, чтобы одновременно с припасами подвозить к Босфору ещё и дополнительные войска, у Черноморского флота не оставалось.

Увеличение численности десанта сверх первоначальных двух пехотных дивизий делало невозможным его нормальное снабжение после высадки. Следовательно, войска на плацдарме могли получить подкрепление только по суше, а для этого Дунайская армия должна была в одну кампанию пройти Балканы, чего, русские не смогли сделать ни разу за всю историю Русско-Турецких войн.

Более того, если ставка на достижение полной внезапности не срабатывала и первой волне десанта не удавалось быстро овладеть относительно безопасным Буюкдерским рейдом, запасным местом

высадки мог быть лишь совершенно открытый участок побережья в районе Килиоса, где, как полагал адмирал Корнилов, малейшее усиление ветра NO или NW делало разгрузку транспортов невозможной.

Вероятность достижения внезапности к весне 1853 г. была невелика. К этому времени вот уже несколько месяцев между Россией, Турцией и Францией на всё более повышенных дипломатических тонах шли напряженные переговоры. Вскоре в них вмешался британский посланник Ч. Стратфорд-Каннинг. Османская армия и береговые батареи на Босфоре постепенно также приводились в боевую готовность. Когда к Саламину направилась французская эскадра адмирала А.Л.Ф. Реньо-де-ла-Сюса, а британский флот на Мальте в любой момент мог также получить приказ сниматься с якоря, проведение десантной операции было отложено на неопределенное время¹². Неблагоприятный международный фон, а также множество технических затруднений, ясно сигнализировали русскому правительству о стратегической бессмысленности готовившейся высадки. Последующий ход событий окончательно снял её план с повестки дня.

Сохранение Турции оставалось важным элементом европейского равновесия, что не позволяло России надеяться на разрешение возможного конфликта с османами в рамках изолированного русско-турецкого столкновения. Вовлечение в так называемы Восточный вопрос интересов минимум четырех великих держав делало решительный пересмотр режима Проливов в пользу России практически недостижимым. Отвлечь с западной границы силы 2-3 корпусов, необходимых для того, чтобы поддержать экспедиционный отряд, высаженный на Босфоре, можно было лишь при условии благожелательного отношения к действиям России со стороны остальных участников европейского концерта. Более того, как показывал опыт истории, ещё ни в одной войне с Турцией русской армии не удавалось форсировать Дунай, преодолеть Балканы и достичь Босфора и Константинополя в течение одной кампании¹³.

12 Щербатов А. П. Генерал-фельдмаршал князь Паскевич, его жизнь и деятельность: в 7 т. СПб., 1904. Т. 7. С. 111.

13 Петров А.Н. Влияние Турецких войн с половины прошлого столетия на развитие русского военного искусства. Т. 2. Войны с 1787 – 1812 гг. СПб., 1894. С. 323-336. См.

Контроль над Проливами был давнишней мечтой русской стратегии, но в глазах осторожного Николая I этот приз явно не стоил того, чтобы своими собственными руками провоцировать войну с ведущими европейскими державами. К середине XIX столетия положение в Европе было таково, что концерт великих держав практически не оставлял шансов на изолированное русско-турецкое столкновение. Вовлечение же в конфликт одного или сразу двух первоклассных флотов автоматически лишало десантную операцию разумных шансов на успех.

Итак, в середине XIX в. русский план высадки на Босфоре не имел запаса прочности, зависел от множества случайностей и мог быть доведен до конца лишь при огромном везении. Средства, позволявшие Черноморскому флоту самостоятельно атаковать Босфор и не зависеть при этом от положения на сухопутном Балканском театре, были созданы лишь в конце XIX столетия на новом технологическом уровне и при значительно изменившейся внешнеполитической и военно-стратегической ситуации.

также: Петров А.Н. Война России с Турцией 1806-1812 гг. Т. 3. СПб., 1887. С. 421-431.

Планирование Россией войны с коалицией Великобритании, Австро-Венгрии и Турции в 1878 году и проблема занятия Босфора

Олег Евгеньевич Алпеев

В статье рассматривается планирование Россией войны с коалицией Великобритании, Австро-Венгрии и Турции в 1878 г. Сразу после окончания русско-турецкой войны 1877–1878 гг. русское военное командование предприняло попытку разрешить Восточный вопрос и захватить Босфор и Константинополь. Столкнувшись с противодействием со стороны Великобритании и Австро-Венгрии, русское командование проявило нерешительность в занятии Константинополя и Босфора, что стало одной из причин неудачи России на Берлинском конгрессе. Планы, разработанные Главным штабом и генерал-лейтенантом Н.Н. Обручевым и предусматривавшие ведение военных действий на Балканах и в Галиции, оказались нереализованными.

В январе–феврале 1878 г. русская армия победоносно завершила кампанию на Балканах, нанеся поражение турецким войскам, и вплотную подошла к столице Османской империи – Константинополю. Несмотря на то, что кровопролитная война закончилась, военно-политическое руководство Российской империи испытало сильнейшее искушение, пользуясь благоприятным моментом, окончательно решить Восточный вопрос, утвердиться на берегах Босфора и установить гегемонию на Балканском полуострове. Вмешательство западных держав в мирный процесс на Балканах поставило Россию перед лицом новой войны уже с коалицией враждебных государств, в которую, кроме Турции, входили Великобритания и Австро-Венгрия.

В отечественной историографии перипетии подготовки войны России с коалицией трех держав зимой-летом 1878 г. практически не рассматриваются. Внимание исследователей привлекал только сюжет, связанный с борьбой в высших военно-политических кругах из-за вопроса о захвате Константинополя и пролива Босфор. Эта проблематика

нашла отражение в 9-м томе официального «Описания Русско-турецкой войны 1877–78 гг. на Балканском полуострове»¹ и во 2-м выпуске «Особого прибавления» к нему², однако анализ споров между штабом Действующей армии и императором Александром II был доведен только до середины апреля, т. е. до смещения главнокомандующего великого князя Николая Николаевича-старшего. Сведения по данному вопросу содержатся в небольшом, но емком комментарии к письму военного министра Д.А. Милютин Николаю Николаевичу от 27 февраля, опубликованном во втором томе документального труда «Освобождение Болгарии от турецкого ига»³. Подготовку России к новой войне исследовал современный историк О.Р. Айрапетов в биографии начальника Главного штаба Н.Н. Обручева, но только применительно к роли своего героя в грядущем конфликте – он должен был возглавить штаб предполагавшейся к формированию Юго-Западной армии⁴. В целом ход подготовки России к возможному конфликту рассматривался вне изучения общей военно-стратегической и политической обстановки, в которой оказалась империя в первой половине 1878 г.

Кризисная ситуация зимы-лета 1878 г. представляла собой очень сложный процесс выработки и принятия решений дипломатического и военного характера, когда обстановка менялась практически ежедневно. Подготовка и планирование русским военным ведомством новой войны разделяются на два периода. Первый – с января по конец марта 1878 г., когда в фокусе внимания лежала проблема захвата Босфора – с Константинополем или без него. Основным содержанием этого периода были бесконечные прения по данному вопросу между главнокомандующим

1 Описание Русско-турецкой войны 1877–78 гг. на Балканском полуострове. Т. IX. Ч. 1. Действия с 1 января 1878 г. до окончания войны. Действия в тыловых районах театра войны. СПб., 1913. С. 478–489.

2 Особое прибавление к описанию Русско-турецкой войны 1877–78 гг. на Балканском полуострове. Вып. II. Очерк политических событий с 28 декабря 1877 г. по 15 апреля 1878 г. СПб., 1900. С. 1–57.

3 Освобождение Болгарии от турецкого ига: документы в трех томах. Т. третий. Борьба России и болгарского народа за создание болгарского государства. 1878–1879. М., 1967. С. 29–31.

4 Айрапетов О.Р. Генерал-адъютант Николай Николаевич Обручев (1830–1904). Портрет на фоне эпохи. М., 2017. С. 240–256.

генерал-адъютантом инженер-генералом великим князем Николаем Николаевичем и его штабом, с одной стороны, и Александром II и его ближайшими военными советниками – с другой. Во второй период, с конца марта и по 1 июля, к русскому командованию пришло осознание того, что момент для занятия западного берега Босфора безнадежно упущен. Деятельность военного руководства империи в этот период характеризовалась переориентацией на подготовку оборонительной войны и поиском альтернативных возможностей воздействовать на враждебную коалицию.

Необходимость определить дальнейшие задачи Действующей армии стала очевидной для ее командования после битвы при Филиппополе 3–5 января 1878 г., в которой Западный отряд генерал-лейтенанта И.В. Гурко нанес сокрушительное поражение армии Сулеймана-паши. После этой победы военное поражение Турции окончательно стало очевидным, а путь на Константинополь был открыт. 7 января в русскую штаб-квартиру в Казанлыке прибыли турецкие уполномоченные с первыми предложениями о перемирии, а 8 января русские войска взяли Адрианополь. В ночь на 10 января Николай Николаевич направил Александру II телеграмму, в которой запросил дальнейшие инструкции на случай приближения русских войск к Константинополю, а также на случай вмешательства в войну Великобритании⁵. В январе и первой половине февраля великий князь и его штаб буквально горели идеей захвата беззащитного Константинополя, в то время как император и министр иностранных дел канцлер А.М. Горчаков, опасаясь международных осложнений, были против этого решительного шага.

12 января доверенное лицо Николая Николаевича старший адъютант штаба войск Гвардии и Петербургского военного округа и профессор Николаевской академии Генерального штаба полковник М.А. Газенкампф записал в дневнике: «Идея дойти до Константинополя и Галлиполи вполне овладела великим князем; он только об этом и думает и говорит, и ужасно боится, чтобы государь его не остановил. Этим он объясняет и свое неудержимое стремление вперед, без всякой заботы о своем тыле.

⁵ Архив внешней политики Российской империи (далее – АВПРИ). Ф. 138. Оп. 467. Д. 29/30. Л. 44–44 об.; Особое прибавление... Вып. VI. Документы из секретных бумаг г.-ад. Милютина. СПб., 1911. С. 242–243.

Он говорил сегодня, что мало занять Константинополь и Галлиполи и – уже укрепившись на обоих берегах – диктовать свои условия не только султану, но и Англии с Австрией»⁶. В штабе великого князя даже родилась утопическая идея высадки на азиатском берегу Босфора одной пехотной дивизии X армейского корпуса, оборонявшего черноморское побережье. Этот план был изложен в телеграмме главнокомандующего Александром II от 14 января⁷. Для этой цели командование Одесского военного округа согласилось выделить три полка 13-й пехотной дивизии и один – 34-й⁸. В Петербурге против плана великого князя солидарно выступили военный министр Д.А. Милютин и глава морского ведомства генерал-адмирал великий князь Константин Николаевич, расценившие его как невыполнимый и несвоевременный⁹.

В ответ на телеграмму от 10 января Александр II направил 12-го числа великому князю телеграмму, в которой допускал ввод войск в Константинополь только в случае, если бы такая просьба исходила от самих турок или представителей иностранных держав¹⁰. Главнокомандующий получил ее в Адрианополе 17 января в 14.00.

К моменту заключения перемирия 19 января русские войска растянулись от Адрианополя до Чорлу. Перед заключением мира в Сан-Стефано 19 февраля авангард под командованием генерал-лейтенанта М.Д. Скобелева занял позиции под Чаталджой, а на следующий день начал движение к пригородам Константинополя, где и остановился. К нему подтянулась гвардия И.В. Гурко. Несмотря на колебания верховной власти и на заключенное перемирие, великий князь начал деятельную подготовку к взятию города. Его не останавливали даже плохое состояние войск после перехода через Балканы и недостаток боеприпасов, возникший вследствие того, что артиллерийские снаряды имелись только в орудийных передках и передках зарядных ящиков, а остальные остались

6 Газенкампф М.[А.] Мой дневник 1877–1878 гг.: изд. испр. и доп. СПб., 1908. С. 360.

7 Там же. С. 380–381.

8 Особое прибавление... Вып. VI. С. 257.

9 Милютин Д.А. Дневник. 1877–1878 / Под ред. Л.Г. Захаровой. М., 2009. С. 373.

10 Особое прибавление... Вып. VI. С. 249. Написанный рукой А.М. Горчакова подлинный проект телеграммы, составленный им совместно с Д.А. Милютиным, см: АВПРИ. Ф. 138. Оп. 467. Д. 29/30. Л. 46–48.

за Балканским хребтом. Новое наступление назначалось на 21 января. Подробную диспозицию войскам великий князь представил Александру II в рапорте от 22 января¹¹. Но император продолжал сомневаться в целесообразности столь смелого шага и пребывал в нерешительности.

Разногласия, возникшие между штабом Действующей армии и Петербургом, усугублялись неудовлетворительной работой связи, ошибки которой оказывали сильное влияние на процесс принятия военнополитических решений. Так, 29 января в 12.30 Александр II направил главнокомандующему телеграмму, в которой наконец-то разрешал ввести войска в Константинополь либо мирным путем, с согласия султана, либо взять город силой¹². На следующий день по совету А.М. Горчакова он скорректировал принятое решение и в повторной телеграмме, поданной 30 января в 17.40, уточнил, что занятие Константинополя могло состояться и без согласования с турками, но только в ответ на враждебные действия британцев в районе Проливов¹³. Однако из-за перебоев в работе телеграфа вторая телеграмма пришла на день раньше первой, 1 февраля, осложнив для великого князя, его начальника штаба генерала от инфантерии А.А. Непокойчицкого и дипломатических советников графа Н.П. Игнатьева и А.И. Нелидова выработку программы действий на случай развязывания войны на Босфоре¹⁴.

Перемирие и принятие предварительных «Оснований мира», а затем и подписание мирного договора вызвали предсказуемую враждебную реакцию Великобритании и Австро-Венгрии, увидевших угрозу своим интересам в регионе и потребовавших вынесения всех спорных вопросов на решение международного сообщества. 1 февраля Великобритания ввела в Мраморное море свои корабли. В таких условиях Александр II окончательно пересмотрел свои взгляды на проблему взятия Константинополя и стал решительно требовать от главнокомандующего

11 Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877–1878 гг. на Балканском полуострове. Вып. 14. Рапорты Главнокомандующего Великого Князя Николая Николаевича Государю Императору. СПб., 1898. С. 142–151.

12 АВПРИ. Ф. 138. Оп. 467. Д. 29/30. Л. 63.

13 Там же. Л. 62–62 об.

14 Особое прибавление... Вып. II. С. 3–5; Татищев С.С. Император Александр II: его жизнь и царствование. СПб., 1903. С. 457.

готовиться к штурму. Великий князь Николай Николаевич, наоборот, начал сомневаться в успехе этого мероприятия. В этом его убеждали и М.И. Газенкамф, и И.В. Гурко¹⁵. Действительно, силы турок в столице и на подступах к ней стали возрастать за счет уходящих войск из дунайских крепостей. Если по состоянию на 25 января русская разведка считала, что под Константинополем османы имели 91 сильно ослабленный табор (батальон. – О.А.), а в самом городе – 22 (в среднем по 300–500 чел. в таборе, всего около 43 тыс. деморализованных солдат)¹⁶, то в начале марта численность войск в окрестностях города оценивалась в 77–80 таборов, но более полного состава¹⁷. Всего русское командование в феврале и начале марта ожидало встретить здесь сопротивление 80–100 тыс. солдат и офицеров противника¹⁸. После заключения мира турки стали лихорадочно укреплять подступы к Константинополю, работая, главным образом, по ночам.

Под влиянием изменившейся военно-политической обстановки русское командование начало готовиться к полномасштабной войне с европейской коалицией. Главным штабом был разработан план развертывания на этот случай, 24 февраля утвержденный Александром II¹⁹. 27 февраля Д.А. Милютин направил великому князю письмо, в котором изложил этот план²⁰, а также приложенные к нему «Общие соображения о распределении сил»²¹. В их основу легла записка, предположительно принадлежащая перу генерал-лейтенанта Н.Н. Обручева и подготовленная в конце января – начале февраля, скорее всего, до 6 февраля²².

В начале 1878 г. Н.Н. Обручев занимал пост управляющего делами

15 Газенкамф. М.[А.] Указ. соч. С. 438.

16 Сборник материалов... Вып. 12. Численность русских и турецких войск в течение кампании. СПб., 1899. С. 146.

17 Российский государственный военно-исторический архив (далее – РГВИА). Ф. 846. Оп. 16. Д. 7468. Ч. 3. Л. 361 об.

18 Описание Русско-турецкой войны... Т. IX. Ч. 1. С. 483.

19 РГВИА. Ф. 846. Оп. 3. Д. 31. Л. 16–16 об., 33–34 об.

20 РГВИА. Ф. 846. Оп. 16. Д. 7447. Л. 1–5 об.

21 Там же. Л. 6–7 об.

22 РГВИА. Ф. 846. Оп. 3. Д. 31. Л. 17–28, 35–39.

Военно-ученого комитета, фактически являвшегося «эмбрионом» не существовавшего в структуре военного ведомства России в второй половине XIX в. центрального планирующего органа Генерального штаба. Он был автором плана войны с Турцией, сорванного, впрочем, командованием Действующей армии, а также разработчиком и вдохновителем разгрома главных сил турок в Закавказье в Авлияр-Аладжинском сражении 20 сентября – 3 октября 1877 г. В рассматриваемый период генерал приобрел значительное влияние в выработке важнейших военно-стратегических решений на Д.А. Милютину и опосредованно через него на Александра II.

В представленной записке Н.Н. Обручев предположил два варианта развития событий: 1) война против Великобритании и Турции, 2) война против Великобритании, Австро-Венгрии и Турции. По второму, наиболее тяжелому сценарию, предлагалось изъять из Действующей армии 7 дивизий и направить их на формирование Нижнедунайской армии в Молдавии в составе 13 дивизий. В Царстве Польском и в Подолии планировалось развернуть Галицийскую (15 пехотных дивизий) и Вольнскую (6 дивизий) армии. На группу из трех армий возлагалась задача разгромить австрийцев в Галиции, вторгнуться на Венгерскую равнину и в Трансильванию, а затем вести концентрическое наступление на Будапешт. Всего против Австро-Венгрии выставялось 34 пехотные дивизии, что значительно превосходило предполагаемые силы Двуетидной монархии в Галиции – в русском Главном штабе абсолютно точно установили, что противник может развернуть здесь только 24 пехотные дивизии²³.

На серьезно ослабленную группировку на Балканах (17 дивизий на театре военных действий и 3 дивизии в Валахии) возлагалась преимущественно оборонительная задача, так как в январе военно-политическое руководство империи еще не приняло твердого решения захватить Босфор. Необходимо отметить, что в это время русское военное руководство недооценивало значение подготовки к боевым действиям против Великобритании на второстепенных театрах, таких, например, как Центральная Азия. Н.Н. Обручев отмечал в записке: «Помимо Босфора мы можем действовать на решения Англии раздацией

23 РГВИА. Ф. 485. Оп. 1. Д. 572. Л. 48.

каперских свидетельств и демонстрациями в Средней Азии. Но оба эти средства только паллиативы, самая организация коих представляет еще много проблематичного»²⁴.

В плане от 24–27 февраля Действующая армия, обозначенная в документах как «Балканская», ослаблялась незначительно – только до 21 дивизии вместо 17, и на нее возлагалась задача овладеть Босфором²⁵. Изымаемые из ее состава Гвардейский и Гренадерский корпуса предполагалось переправить морем в Россию и включить в состав армий, действующих против Австро-Венгрии. Вместо Нижнедунайской и Волынской армий формировалась одна Юго-западная армия в составе 11 пехотных дивизий. В Западную армию в Царстве Польском назначались 14 дивизий. На эти армии по-прежнему возлагалась задача вторжения в Австро-Венгрию. План действий Западной армии был детально разработан штабом Варшавского военного округа в феврале и представлен в записке от 19 марта командующего войсками округа генерала от инфантерии графа П.Е. Коцебу²⁶. Он предполагал нанесение главного удара из района Люблина с целью захвата всей Восточной Галиции. Основой для плана действий Юго-Западной армии послужили оперативные работы и выводы из военной игры, проведенной штабом Киевского военного округа еще в январе 1877 г. в преддверии войны с Турцией²⁷.

Важной стороной деятельности военного министерства в ожидании столкновения с коалицией Великобритании, Австро-Венгрии и Турции стала подготовка мобилизационного развертывания вооруженных сил. Проведение новой мобилизации не представляло затруднений: к началу 1878 г. большая часть сухопутных войск России уже была мобилизована – на мирном положении оставались только 12 пехотных и 6 кавалерийских дивизий. Для доведения их до штатов военного времени требовалось 205 тыс. чел., что обеспечивалось наличием имевшегося запаса²⁸. С

24 РГВИА. Ф. 846. Оп. 3. Д. 31. Л. 35 об. – 36.

25 Там же. Л. 33.

26 РГВИА. Ф. 846. Оп. 16. Д. 7896. Л. 15–33 об.

27 РГВИА. Ф. 485. Оп. 1. Д. 572. Л. 163–165 об., 169–179 об.

28 Добrorольский С.К. Мобилизация русской армии в 1914 году. Подготовка и выполнение: по материалам Военно-исторического архива. М., 1929. С. 19.

целью создания превосходства над силами вероятных противников, Мобилизационный комитет Главного штаба начал формирование резервных пехотных дивизий в дополнение к 48, имевшимся в русской армии. В 1877 г. уже были развернуты 4 такие дивизии. С 19 января и по 23 марта 1878 г. шло формирование 14 новых дивизий, 8 из которых к моменту заключения Берлинского трактата были полностью готовы²⁹. Всего в армии насчитывалось свыше 1,5 млн. чел.

В марте 1878 г. военно-политическая обстановка изменилась в худшую для России сторону. В Великобритании ушел в отставку министр иностранных дел граф Э. Дерби, сторонник компромисса с Петербургом. Первым шагом заменившего его маркиза Р. Солсбери стала рассылка дипломатическим представителям Соединенного королевства ноты, содержащей протест против результатов Сан-Стефанского мира и твердое намерение добиваться его пересмотра. В Великобритании начались мобилизационные мероприятия. Русская разведка стала получать тревожные донесения о перевозке войск из Индии и сосредоточении их на Мальте. Руководство Российской империи серьезно переоценивало мощь и мобилизационные ресурсы британской армии, считая, что «Туманный Альбион» сможет выставить от 100 до 250 и даже до 300 тыс. чел.³⁰.

В действительности в британских военных кругах вполне отчетливо осознавали невозможность вести широкомасштабную войну с Россией на сухопутных театрах. В марте 1878 г. бравей-полковник (т.е. полковник временного назначения. – О.А.) Р. Хоум, помощник генерал-квартирмейстера разведывательного отделения Военного министерства, самый способный штабной офицер Великобритании того времени, и бравей-генерал-лейтенант Г. Уолсли, начальник штаба лорда Р. Нэпира, командующего экспедиционными силами на случай войны, представили два плана действий против России³¹. Первый план был более осторожным и предполагал высадку войск на Балканах для совместных действий с турками, блокаду Черного и Балтийского морей, рейд на Владивосток и

29 РГВИА. Ф. 846. Оп. 16. Д. 7909. Л. 60–61 об.

30 РГВИА. Ф. 846. Оп. 3. Д. 31. Л. 19–19 об.; Оп. 16. Д. 7902. Л. 14.

31 Preston A. Frustrated Great Gamesmanship. Sir Garnet Wolseley's Plans for War against Russia, 1873–1880 // The International History Review. 1980. Vol. 2. № 2. P. 261–264.

Петропавловск, оккупацию островов Лемнос и Лесбос с целью создания там баз. Второй план отличался амбициозностью: в нем, помимо высадки на Балканском полуострове, предусматривалось проведение десантов против Риги, Свеаборга и Ревеля на Балтике и поход в русский Туркестан на Ташкент и Самарканд. Но Британская империя не обладала ресурсами для приведения в действие даже первого умеренного плана – для операций против России требовалось 150 тыс. чел., тогда как армия королевы Виктории насчитывала только 134 тыс., из которых 63 тыс. находились в Индии и 22 тыс. в Ирландии³². Это вынуждало лондонский кабинет искать поддержки со стороны монархии Габсбургов, обладавшей большой сухопутной армией.

Из Австро-Венгрии и Османской империи также поступали тревожные новости. Миссия графа Н.П. Игнатьева в Вену с целью расколоть англо-австрийский союз не принесла ожидаемых результатов. 14 и 15 марта состоялись личные беседы Николая Николаевича с султаном Абдул-Гамидом, в ходе которых рассеялись иллюзии великого князя относительно нейтралитета Османской империи в случае новой войны³³. Одновременно турецкие войска продолжали восстанавливать свою боеспособность – в апреле считалось, что османы располагали на подступах к Константинополю и в самом городе примерно 300 таборами, всего 150 тыс. чел. (по 500 чел. в таборе)³⁴. Это уже превышало силы Действующей армии под Константинополем, насчитывавшей здесь около 110 тыс. чел.³⁵. Возникший дипломатический конфликт с Румынией вынудил начать в марте стягивание к Рушуку XI корпуса, а затем перевод его на левый берег Дуная. Кроме того, выяснилась невозможность перевезти в Россию гвардию и гренадер из-за протеста

32 Jelavich B. British Means of Offense against Russia in the Nineteenth Century // Russian History. 1974. Vol. 1. № 2. P. 125.

33 Описание Русско-турецкой войны... Т. IX. Ч. 1. С. 486–487; Газенкамф М.[А.]. Указ. соч. С. 534.

34 РГВИА. Ф. 846. Оп. 16. Д. 7468. Ч. 3. Л. 386 об.

35 Особое прибавление... Вып. III. Переписка Императора Александра II с Главнокомандующими: Вел. Кн. Николаем Николаевичем и ген.-ад. Тотлебенем. СПб., 1899. С. 83.

Турции и Великобритании против их посадки в Буюк-Дере³⁶.

Перед лицом войны с коалицией Александр II и его советники еще более настоятельно требовали от великого князя Николая Николаевича готовиться к взятию Босфора. 6 марта император запросил от главнокомандующего детальный план занятия Босфора, который тот предоставил в Петербург 9 марта³⁷. План был утвержден 18 марта³⁸. За день до этого Д.А. Милютин направил Николаю Николаевичу телеграмму, согласно которой ему надлежало вытребовать необходимое количество орудий для береговых батарей у начальника Главного артиллерийского управления генерала от артиллерии А.А. Баранцова³⁹.

Великий князь, как отмечал М.А. Газенкампф, боясь конфликта с венценосным братом, намеренно не сообщал ему истинное положение дел на Балканах, из-за чего в Петербурге неверно оценивали складывающуюся обстановку⁴⁰. Спасать положение был призван победитель Османа-паши инженер-генерал Э.И. Тотлебен, которому было поручено разработать собственный план занятия Босфора. В конце марта он представил свои соображения, согласно которым предполагалось захватить участок западного берега Босфора от Буюк-Дере до Черного моря, поставить в проливе минные заграждения и перевезти сюда 50 мортир для береговых батарей⁴¹. 20 марта записка Тотлебена была препровождена в штаб Действующей армии для исполнения⁴².

Нерешительность Николая Николаевича в вопросе захвата Босфора привела к его отставке с поста главнокомандующего. 21 марта он направил Александру II донесение, в котором впервые решился объективно обрисовать тяжелую ситуацию под Константинополем⁴³. Чуть позже,

36 Описание Русско-турецкой войны... Т. IX. Ч. 1. С. 485.

37 Особое прибавление... Вып. II. С. 4.

38 РГВИА. Ф. 846. Оп. 16. Д. 7893. Л. 121–121 об.; Газенкампф М.[А.]. Указ. соч. С. 541–542.

39 РГВИА. Ф. 846. Оп. 16. Д. 7893. Л. 84.

40 Газенкампф М.[А.]. Указ. соч. С. 498, 510.

41 РГВИА. Ф. 846. Оп. 16. Д. 7449. Л. 3–5.

42 Там же. Л. 2.

43 Особое прибавление... Вып. II. С. 106–110.

1 апреля, в Петербург прибыл из штаба Действующей армии генерал-лейтенант князь А.К. Имеретинский, доклад которого на следующий день окончательно открыл глаза императору и его советникам на сложившуюся на Балканах обстановку⁴⁴. В тот же день Александр II принял решение заменить своего брата на Э.И. Тотлебена в качестве главнокомандующего Действующей армией. Последний вступил в должность 17 апреля⁴⁵. Его начальником штаба стал князь Имеретинский. В действительности это было не самое удачное назначение – герой обороны Севастополя не имел опыта командования армией в полевом сражении и штурма укрепленных пунктов.

В связи с изменившейся обстановкой военное руководство империи в конце марта переработало стратегический план войны. 27 марта в Петербурге состоялось совещание под председательством Александра II, посвященное его обсуждению⁴⁶. По итогам совещания была разработана «Объяснительная записка к распределению войск на случай войны с Англией и Австрией» с боевым расписанием, утвержденная 30 марта⁴⁷. Главной задачей русских войск по-прежнему называлось занятие Босфора, хотя в ходе совещания возможность штурма турецких позиций была поставлена под сомнение. Д.А. Милютин записал в дневнике под этой датой: «Вследствие полученных от великого князя Николая Николаевича письменных объяснений настоящего положения дел, государь заметно изменил свой взгляд на занятие Босфора; он видит, что задача эта не легкая, что приведение в исполнение тех требований, которые государь много раз выражал относительно скорейшего занятия берега Босфора, повело бы неминуемо к разрыву с Англией, а может быть и с Турцией»⁴⁸.

В отличие от февральского плана, в новых военно-политических реалиях русское командование вынуждено было отказаться от усиления армий в Польше и в низовьях Дуная Гвардейским и Гренадерским корпусами. Кроме того, в новом плане отказались от нанесения главного

44 Милютин Д.А. Указ. соч. С. 404–405.

45 РГВИА. Ф. 846. Оп. 16. Д. 7449. Л. 28–30.

46 Милютин Д.А. Указ. соч. С. 399–400.

47 РГВИА. Ф. 846. Оп. 3. Д. 31. Л. 51–61 об.

48 Милютин Д.А. Указ. соч. С. 399.

удара по Австро-Венгрии с территории Варшавского военного округа, из-за чего Западная армия ослаблялась до 9 пехотных дивизий. Главный удар предполагалось нанести в Буковине и Трансильвании Юго-Западной армией, разделявшейся на три отряда – Галацкий, Ясский и Каменец-Подольский. Всего в армию входили 19 пехотных дивизий. Западная армия должна была только обеспечивать наступление главных сил с севера.

Здесь, нужно отметить, русский Главный штаб допустил серьезную ошибку, связанную с определением главного операционного направления. Вероятно, в этом сыграли свою роль донесения русской разведки. Так, 28 февраля поступила информация от военного агента в Вене генерал-майора Ф.А. Фельдмана о том, что удар австро-венгерской армии будет нанесен в Румынии по коммуникациям Действующей армии⁴⁹. На самом деле по плану, разработанному еще в ноябре 1876 г. начальником австрийского Генштаба фельдмаршал-лейтенантом бароном А. фон Шонфельдом, главные усилия габсбургских войск направлялись в сторону Царства Польского⁵⁰. Тем не менее, в Вене, как и в Лондоне, понимали бесперспективность большой войны. 14 февраля 1878 г. (н. ст.) глава военного кабинета императора и его ближайший военный советник генерал-майор Ф. фон Бек представил Францу Иосифу доклад, в котором наглядно показал слабость австрийской армии, невозможность и дороговизну проведения общей мобилизации, на которой настаивал британский кабинет⁵¹.

В связи с неутешительными новостями из штаба Действующей армии военно-политическому руководству Российской империи в апреле пришлось окончательно отказаться от замыслов занятия Босфора. Прибывший под Константинополь Э.И. Тотлебен также признал невозможным активные действия против столицы османов, о чем доложил Александру II 27 апреля⁵². На случай возникновения войны генерал, опасавшийся удара восстановивших боевую мощь турок,

49 РГВИА. Ф. 485. Оп. 1. Д. 572. Л. 57.

50 Rothenberg G.E. The Army of Francis Joseph. West Lafayette, 1976. P. 94–95.

51 Lackey S.W. The Rebirth of the Habsburg Army. Friedrich Beck and the Rise of the General Staff. Westport; London, 1995. P. 74–75

52 Особое прибавление... Вып. III. С. 78–88.

разработал план отхода главных сил к Адрианополю и создания там укрепленного лагеря⁵³. Кроме того, для отражения вражеского десанта в Болгарии он распорядился сформировать самостоятельный Северный отряд из XII, XIII и XIV корпусов. XII и XIV корпуса в случае войны передавались в Юго-Западную армию, но новый главнокомандующий Действующей армией активно выступил против этого, не желая ослаблять вверенную ему группировку вопреки интересам общего дела. Торг между Тотлебенем и высшим военным руководством империи из-за этих корпусов продолжался весь май и июнь⁵⁴. В Петербурге продолжали готовиться к войне по утвержденному 30 марта плану. 12 апреля Александр II утвердил составленное Главным штабом, согласно «Объяснительной записке» от 30 марта, подробное боевое расписание предполагавшихся к формированию армий⁵⁵. 20 мая было утверждено обновленное расписание войск на случай войны⁵⁶.

Невозможность вести подготовку к наступательным действиям на Босфоре вынудило военно-политическое руководство России обратиться к поиску альтернативных способов борьбы с Великобританией – того самого «паллиатива», который еще в феврале не воспринимался всерьез. 4 и 8 апреля в Петербурге состоялись совещания по вопросу подготовки к выступлению в Центральной Азии, по итогам которых было решено начать подготовку к сосредоточению войск Туркестанского военного округа с целью создать угрозу Британской Индии, выдвинуть отряд из войск Кавказского военного округа от Красноводска на Мерв и попытаться дипломатическим путем склонить на свою сторону афганского эмира Шир-Али⁵⁷. 13 апреля Д.А. Милютин отдал соответствующие распоряжения командующему войсками Туркестанского округа инженер-генералу К.П. фон Кауфману⁵⁸. Результатом деятельности военного министерства и туркестанских властей стало сосредоточение 12,5-тысячного отряда

53 Там же. С. 85–87.

54 Там же. С. 89–137.

55 РГВИА. Ф. 846. Оп. 16. Д. 7447. Л. 68–81.

56 РГВИА. Ф. 846. Оп. 16. Д. 7899. Л. 174–176 об.

57 См. подробнее: «Большая игра» в Центральной Азии: «Индийский поход» русской армии: сборник архивных документов / сост. Т.Н. Загородникова. М., 2014. С. 89–94; Милютин Д.А. Указ. соч. С. 408–409, 411; Хидояттов Г.А. Из истории англо-русских отношений в Средней Азии в конце XIX в. (60–70-х гг.) Ташкент, 1969. С. 259–261.

58 «Индийский поход»... С. 95–100.

возле кишлака Джам на северной границе с Бухарой, где он и пробыл до июля 1878 г., играя роль своеобразного «жупела» для англичан. Русское командование прекрасно осознавало сложность организации похода и снабжения крупных масс войск на территории, не имевшей необходимых транспортных коммуникаций, поэтому с самого начала «Джамский поход» рассматривался как блеф или, скорее, как жест отчаяния. Не принесли желаемых результатов действия русского отряда в Закаспийском крае, приведшие только к активизации набегов туркмен-текинцев на Чекишляр и Красноводск⁵⁹. Громким провалом обернулась для Петербурга и Ташкента дипломатическая миссия в Кабул генерал-майора Н.Г. Столетова, спровоцировавшая Вторую англо-афганскую войну 1878–1880 гг., в результате которой Афганистан фактически превратился в британский протекторат и на 40 лет полностью выпал из сферы русской внешней политики⁶⁰.

Одновременно военно-политическое руководство империи начало готовиться к действиям на британских морских коммуникациях, приведя в готовность три крейсера и купив в США еще четыре быстроходных парохода⁶¹. Кроме подготовки к выступлению в Центральной Азии и на морских театрах, еще в конце марта были сделаны распоряжения по сосредоточению немногочисленных войск Восточно-Сибирского военного округа к Владивостоку и организации его обороны от возможного десанта британцев⁶².

В мае–июне 1878 г. были решены вопросы о назначениях на высшие командные посты на случай открытия военных действий. На должность главнокомандующего сперва серьезно рассматривалась кандидатура фельдмаршала князя А.И. Барятинского – к нему даже приезжал Н.Н.

59 Куропаткин А.Н. Завоевание Туркмении (Поход в Ахал-теке в 1880-1881 гг.) с очерком военных действий в Средней Азии с 1839 по 1876 г. СПб., 1899. С. 97.

60 Загородникова Т.Н. «Индийский поход» русской армии и миссия генерала Н.Г. Столетова в Кабул // Восток. 2006. № 4. С. 21–36; Хидояттов Г.А. Указ. соч. С. 261–293.

61 Кондратенко Р.В. Л.П. Семечкин. Судьба теоретика крейсерской войны. СПб., 2003. С. 18–33; Strakhovsky L.I. Russia's Privateering Projects of 1878: A Page in the History of Russian-American Relations // The Journal of Modern History. 1935. Vol. 7. № 1. P. 22–40.

62 РГВИА. Ф. 846. Оп. 16. Д. 7897. Л. 4–5.

Обручев с инструкциями на случай столь ответственного назначения⁶³. Но в итоге главнокомандование решил взять на себя сам Александр II при начальнике штаба Д.А. Милютине⁶⁴. Юго-Западную армию должен был возглавить наследник цесаревич Александр Александрович, его начальником штаба был назначен Обручев⁶⁵. Западную армию, вероятнее всего, в бой повел бы командующий войсками Варшавского военного округа граф П.Е. Коцебу.

Несмотря на все подготовительные мероприятия, военно-политическое руководство России ясно понимало бесперспективность решения Восточного вопроса и, по большому счету, делало хорошую мину при плохой игре. 1 (13) июня начался Берлинский конгресс, завершившийся 1 (13) июля. 15 июля последовало высочайшее повеление об отмене всех приготовлений на случай войны с европейской коалицией⁶⁶. Угроза нового вооруженного конфликта миновала.

Подготовка Российской империи к войне с коалицией Великобритании, Австро-Венгрии и Османской империи в 1878 г. обнаружила многочисленные негативные стороны, присущие деятельности русского военного ведомства и его Генерального штаба в позднеимперский период. То, что русско-турецкая война 1877–1878 гг. стала «войной упущенных возможностей», являлось следствием вопиющего расхождения между государственной и военной стратегией, проявившегося прежде всего в конфликте между штабом Действующей армии и Петербургом из-за занятия Босфора. Постоянные разногласия между верховным главнокомандованием и главнокомандующими на отдельных стратегических направлениях в более широком масштабе проявятся в годы Первой мировой войны и станут системным изъяном ржавеющей военной машины империи Романовых.

Другой ошибкой следует признать решение сосредоточить главные силы, нацеленные против Австро-Венгрии, в Молдавии, Буковине и Подолии. Из-за неверного определения главного операционного

63 Милютин Д.А. Указ. соч. С. 428–429.

64 Там же. С. 429–430.

65 РГВИА. Ф. 485. Оп. 1. Д. 572. Л. 4.

66 РГВИА. Ф. 846. Оп. 16. Д. 7909. Л. 1.

направления незначительные силы русской армии в Царстве Польском находились под угрозой изолированного поражения. Кроме того, сотрудники Главного штаба преувеличивали силы противников, что в конечном итоге также привело к дипломатической капитуляции в Берлине.

Тем не менее, военно-политическое руководство Российской империи сумело вынести из кризисной ситуации 1878 г. два важных урока. Первым и наиболее очевидным следствием неудачной попытки решить раз и навсегда Восточный вопрос стала систематическая подготовка к так называемой «Босфорской экспедиции». Вторым, менее очевидным, результатом драмы у ворот Константинополя нужно признать активизацию центральноазиатской экспансии России. Именно провал «Джамской экспедиции» показал русскому командованию необходимость искать плацдарм для будущих действий против Великобритании и ее богатейшей колонии – Индии, что привело к Ахал-Текинским походам 1879 и 1880–1881 гг. и присоединению Мервского оазиса в 1884 г. Новые территориальные приобретения позволяли иметь удобные районы сосредоточения для армии вторжения в Индию. Это позволило России во время Пендинского кризиса 1885 г. вести диалог с Великобританией уже совсем с иных позиций.

Разработка планов по подготовке Босфорской экспедиции в правление Александра III

Айрапетов Олег РУДОЛЬФОВИЧ

Ввод британской эскадры вице-адмирала Дж.Хорнби в Мраморное море на последнем этапе русско-турецкой войны 1877-1878 гг. стал символом опасной для России угрозы столкновения с Великобританией. Силы русского флота были весьма слабы. В марте 1878 года был начат сбор средств для создания добровольного, народного флота. Инициатором выступила Москва. В каждой губернии создавался комитет по сбору средств, главным комитетом был московский с генерал-губернатором кн. В.А. Долгоруковым во главе. Почетным председателем общества стал наследник Цесаревич.¹ У Гамбургско-Американского пароходного общества было куплено 3 парохода, которые были приведены в Кронштадт и переоборудованы в крейсера («Москва», «Петербург» и «Россия»)² Для решения этой же задачи на Балтике были подготовлены к выходу в дальнее плавание фрегат «Князь Пожарский», корвет «Аскольд» и клипер «Джигит», а в США куплены четыре быстроходных парохода, которые начали переделывать в крейсера («Европа», «Азия», «Африка» и «Забияка»)³ В результате формально в строю в 1878 г. насчитывалось 8 боевых клиперов (скорость этих кораблей была не слишком высокой - от 12 до 13 узлов, основу вооружения составляли 3-4 шестидюймовых орудия) и 4 приобретенных в США крейсера.⁴

Россия выиграла войну с Турцией, но пришла к победе недостаточно

1 Дмитриев М.М. Что такое крейсера Добровольного флота и почему они необходимы для России? Люблин.1878. СС.5-7.

2 Поггенполь М. Очерк возникновения и деятельности Добровольного флота за время 25-летнего его существования. СПб. 1903. СС.3; 10; 13.

3 Мордовин П. Русское военное судостроение в течение последних 25 лет.// Морской Сборник. 1881. №9. С.95.; Бутковский И.Я. Таинственная экспедиция в Америку в 1878 году.// Исторический Вестник.1883. №3. СС.605; 608.; Кондратенко Р.В. Судьба теоретика крейсерской войны. СПб. 2003. С.22.

4 Беляев. Очерк военного судостроения в России в период от 1863 года и броненосного фрегата крейсера «Владимир Мономах». СПб.1885. СС.20-22.

сильной, чтобы удержать ее плоды. Наиболее быстро исчерпала себя финансовая система: доходы Империи в 1877 г. составили 570 777 802 руб., обыкновенные расходы - 585 044 810 руб., а чрезвычайные расходы - 429 328 089 руб. Вместе с чрезвычайными расходами 1876 г. (50 998 114 руб.) военные расходы России на 1(13) января 1878 г. составили 480 326 203 руб. Частично это сложная ситуация была компенсирована займом, заключенным в Германии в мае 1877 г. на сумму в 307 500 000 германских марок.⁵

К 1(13) января 1878 г. общая численность русской армии составила 1 512 998 чел.⁶ 10(22) января 1878 г. было принято решение об ускоренной подготовке новобранцев и поступающих в ряды войск ратников ополчения. Вместо обычных 6 месяцев время подготовки сокращалось до 2.⁷ К началу 1877 г. общий запас ратников 1-го разряда равнялся 1 250 562 чел., впервые к их призыву приступили 10(22) июля 1877 г., когда на службу в резервные, запасные и местные войска было направлено 98 910 чел.⁸ Разумеется, ценность наспех обученного ополчения не могла быть большой, а задействовать всю массу запаса ополчения было просто невозможно по причине отсутствия кадров и вооружения. 20 апреля (2 мая) 1878 года последовал приказ о развертывании батальонов 5-11 резервных пехотных дивизий в полки 3-батальонного состава. Всего выполнение этой программы должно было дать армии 32 полка.⁹ Это были экстраординарные меры, которые свидетельствовали скорее о слабости резервов, чем об их силе. Война показала слабость русской полевой и тяжелой артиллерии, а начатое перевооружение закончилось только в 1882 году.¹⁰

5 Блюх И.С. Финансы России XIX столетия. История-статистика. СПб.1882. Т.2. СС.230-231; 240.

6 Столетие Военного министерства 1802-1902. СПб. 1914. Т.4. Главный штаб. Исторический очерк. Ч.3. Кн.1. Отдел.2. Комплектование войск с 1855 по 1902 г. С.116.

7 Полное Собрание Законов Российской империи. Собрание второе. СПб.1880. Т.53. Законы 1878 года. Отд.1. №.58071. СС.43-44.

8 Столетие Военного министерства 1802-1902. СПб. 1914. Т.4. Главный штаб. Исторический очерк. Ч.3. Кн.1. Отдел.2. Комплектование войск с 1855 по 1902 г. С.113.

9 Полное Собрание Законов Российской империи. Собрание второе. СПб.1880. Т.53. Законы 1878 года. Отд.1. №.58071. №58417. С.276.

10 Айрапетов О.Р. Развитие концепций использования и управления тяжелой артиллерией и гонка вооружений в конце XIX – начале XX века.// История. Ostcraft. Научное обозрение.

Цели войны, сформулированные автором плана военных операций на Балканском полуострове ген.-лейт. Н.Н. Обручевым, были решены или частично(освобождение Болгарии) или не решены совсем(занятие при благоприятных обстоятельствах Проливов и Константинополя).¹¹ «Несмотря на блестящие военные успехи, которых мы добились во время войны, - отмечал уже после окончания войны ген.-ад. граф П.А. Шувалов, - и на полученные нами благодаря им материальные и моральные преимущества, наши национальные стремления в известной части остались неудовлетворенными – для этого требовалось вступление наших войск в Константинополь.»¹²

С окончанием русско-турецкой войны русско-английское противостояние на Проливах не завершилось. Корабли Хорнби оставались в Мраморном море вплоть до весны 1879 г. Но после заключения Сан-Стефанского мирного договора выяснилось, что к этому противостоянию может присоединиться и Австро-Венгрия. 11(23) марта 1878 г. Н.П. Игнатъев получил Высочайшее повеление отправиться в Вену «для выяснения притязаний графа Андраши и отношения к нам австро-венгерского правительства». Через три дня он был уже в столице Дунайской империи, где был принят ее канцлером и императором. С самого начала стало ясно, что австрийцы недовольны тем, что они считали нарушениями предвоенных соглашений с Россией.¹³ Россия не готова была к продолжению войны и тем более войны с коалицией и поэтому вынуждена была пойти на уступки.

Очевидный вывод, который был сделан из этих событий – готовность к захвату Проливов означает готовность к обороне западных границ Империи и к противостоянию с Англией. Последняя задача предполагала усиление Военно-Морских сил империи. В августе 1881 г. на Особом совещании под председательством императора, собранном по инициативе Морского министра, была принята программа воссоздания русского военно-морского флота. В заключении принятого документа говорилось: «В общеполитических интересах России на первом плане должны быть поставлены заботы о восстановлении морских ее сил на

М.2018. №1. СС.24-25.

11 Газенкампф М.А. Мой дневник 1877-1878 гг. СПб.1908. Приложение 1. С.1.

12 П.А. Шувалов о Берлинском конгрессе 1878 г.// Красный архив. М.1933. Т.4(59). С. 86.

13 После Сан-Стефано. Записки графа Н.П. Игнатъева. Пгр.1916. СС.3-6.

Черном море, а затем уже о развитии ее флотов на других морях.»¹⁴ Задача будущего Черноморского флота сводилась к готовности, в случае необходимости, овладеть азиатским и европейским берегами Босфора и закрепиться на них, сорвав возможность проникновения британского флота в Черное море. В декабре 1882 г., т.е. через 5 месяцев после захвата Англией Египта, вслед за которым Константинополь предложил Петербургу обсудить возможность заключения договора по образцу Ункияр-Искелесси, посол в Турции А.И. Нелидов подал Александру III проект «О занятии Проливов».¹⁵

Следует отметить, что русское посольство к этому времени уже сотрудничало в вопросе о сборе информации по обороне Проливов с военными. С 1881 г. вообще активизировалась работа русской разведки на Балканах. Если до войны 1877-1878 гг. должность военного агента существовала только в Константинополе, то в 1881 г. такая должность была учреждена в Афинах, в 1888 г. – в Белграде и Бухаресте, в 1889 г. – в Цетинье.¹⁶ Собственно, эта работа и убежденность Нелидова в том, что подготовка десанта требует максимальной координации действий МИДа и Военного министерства и послужило причиной отправки этой записки на Высочайшее имя.¹⁷

В связи с активизацией англичан на подступах к Проливам в ней утверждалось: «...для нас является настоятельная необходимость предупредить наших соперников и принять все меры к тому, чтобы в данную минуту, когда обстоятельства представляются к тому особенно благоприятными или опасность чужого занятия станет слишком близка, мы могли наверное, с полным залогом успеха, сами утвердиться

14 Киняпина Н.С. Балканы и Проливы во внешней политике России в конце XIX века. (1878-1898). Изд-во МГУ. 1994. С.173.

15 Записка А.И. Нелидова в 1882 г. о занятии Босфора.// Красный архив. М.-Л.1931. Т.3(46). СС.182-187.

16 Каширин В.Б. Дозорные на Балканах. Русская военная разведка на Балканах накануне и в годы Первой мировой войны. М.2014. СС.114-119.; Асиновская М.Ю. Русская военная разведка на Балканах в конце XIX века.// Вопросы истории. 2002. №11. С.143.

17 Российский Государственный Военно-Исторический архив(далее РГВИА). Ф.400. Оп.4. Ед.хр.586. Л.27.об.

на Проливах.» «Это главное.» - Отметил Александр III.¹⁸ В записке предусматривалось три варианта действий: 1) атака в случае русско-турецкой войны; 2) неожиданное нападение в случае осложнений во внутреннем положении Турции; 3) занятие по соглашению с Турцией. Последний вариант, с точки зрения императора, был предпочтительным.¹⁹ Полное понимание вызвала и главная идея Нелидова: «Стоя твердой ногой на Босфоре, мы там ограждали бы всю нашу южную границы и, следовательно, могли бы употребить все наши силы на Западной.»²⁰

План действий, предложенных послом в Турции, соответствовал и складывающейся вокруг Проливов обстановки. Лондон после оккупации Египта все дальше уходил от принципов своей старой политики в Турции. Для возвращения к ней необходимо было одно из двух: 1) отказ Лондона от контроля над Суэцким каналом, что было невозможно с точки зрения интересов Великобритании; 2) отказ Константинополя от Египта, на что категорически не соглашалась Оттоманская империя. Противоречие могла разрешить только война, и только в 1914 г., после вступления Турции в I Мировую войну на стороне Центральных Держав, Лондон смог объявить об окончательном включении Египта в состав Британской империи. В январе 1897 г. Нелидовым была подана еще одна записка, озаглавленная «О задачах русской политики в Турции», сводившаяся к мысли о необходимости проводить политику сохранения Османской империи, но быть готовым в случае необходимости осуществить десант на Босфор. Император одобрил основные ее положения.

Выполнить их было непросто. Еще 14(26) ноября 1870 г. Александром II была утверждена судостроительная программа для Черного моря.²¹ Тогда было принято решение создать исключительно оборонительный флот.²² Финансов не хватало и на эту скромную программу. Не стали исключением 1870 г.(20 135 297 руб.) и 1871 г.(21 144 814 руб.).

18 Записка А.И. Нелидова...// Красный архив. М.-Л.1931. Т.3(46). С.183.

19 Там же.

20 Там же. С.187.

21 Мордовин П. Русское военное судостроение в течение последних 25 лет.// Морской Сборник. 1881. №10. С.91.

22 Обзор деятельности морского управления в России в России в первое двацатипятилетие благополучного царствования Государя Императора Александра Николаевича. 1855-1880. СПб.1880. Ч.1. С.576.

Улучшение финансирования флота началось только в 1873 г. (25 766 520 руб.), а более или менее заметный рост – накануне и в ходе войны: в 1876 г. 27 109 000 руб.; в 1877 г. – 32 447 094 руб. и в 1878 г. – 32 672 000 руб.²³ Война нанесла сильнейший удар по финансам. 1880 год был закрыт со значительным дефицитом. При общем доходе в 615 016 653 руб. расходы составили 694 505 313 руб. Дефицит достиг огромной суммы в 43 488 630 руб.²⁴ Недостача покрывалась эмиссией, что привело к масштабной инфляции. Постоянно рос государственный долг.²⁵

Самым тяжелым бременем государственного бюджета были военные расходы. С 1876 по 1882 гг. они составили гигантскую сумму в 1 075,4 млн. рублей, в 1876-1879 гг. было заключено пять внешних займов на сумму в 917.1 млн. руб., государственный долг страны, увеличился с 4 452 до 6 036 млн. руб. (включая займы, гарантированные акции и облигации железных дорог, а также беспроцентную задолженность Казначейства по выпуску кредитных билетов).²⁶ Новый министр финансов Н.Х. Бунге постоянно повторял, что русские финансы не выдержат новой войны. Он последовательно проводил политику государственной экономии. С 1881 по 1884 гг. втрое были сокращены сверхсметные ассигнования.²⁷

Расходы на флот также пришлось сократить. Для усиления транспортного флота и создания резерва для вооружения рейдеров на случай войны было создано Общество Добровольного флота или, сокращенно, Доброфлот. Это была частная пароходная кампания со значительным финансовым участием государства. Устав общества был утвержден 9(21) мая 1879 г. Общество находилось под покровительством наследника Престола. Цели его были изложены в следующих параграфах Главы 1 Устава: «Пар.2. Цель общества: заведывать в мирное время снаряженными на пожертвования судами добровольного флота;

23 Огородников С.Ф. Исторический обзор развития и деятельности Морского министерства за сто лет его существования(1802-1902 гг.). СПб. 1902.. С.216.

24 Блюх И.С. Ук.соч. СПб.1882. Т.2. С.281.

25 Степанов В.Л. Николай Христианович Бунге.// Российские реформаторы (XIX – начало XX в.). М.1995. С.195.

26 Степанов В.Л. Цена победы: Русско-турецкая война 1877-1878 гг. и экономика России.// Российская история. 2015. №6. СС.111-113.

27 Степанов В.Л. Николай Христианович Бунге.// Российские реформаторы (XIX – начало XX в.). М.1995. СС.201-202.

постоянно поддерживать эти суда и, по возможности, команды их в таком состоянии, при котором они были бы способны нести в военное время крейсерскую службу; заботиться о постепенном увеличении числа судов на средства общества; изыскивать занятия и перевозочные для судов операции и вообще способствовать упрочению и развитию всего дела добровольного флота. Пар.3. В случае войны общество обязано, по первому требованию правительства, предоставить в его распоряжение, с возможной скоростью все свои суда. Правительство пользуется ими, по своему усмотрению для военных целей, пока в них может быть надобность, а за тем сдает их обратно обществу.»²⁸

Общество должно было решать и задачи организации связи с Дальним Востоком. Председателем правления общества был назначен тайный советник К.П. Победоносцев, лицо, облеченное доверием императора. С самого начала планировалось использовать пароходы общества в качестве резерва военного флота, и поэтому при их покупке придерживались того правила, чтобы пароход имел скорость в 14-15 узлов, а его корпус мог бы выдержать установку двух 7-дюймовых орудий, одной 9-дюймовой мортиры и четырех 9 фунтовых орудий. Вместо крейсерской службы пароходы Доброфлота начали использовать для перевозки на Дальний Восток грузов - ранее они перевозились зафрахтованными парусниками, что было долго и дорого, пуд груза обходился в 2 рубля, а общество предоставляло услуги 90 коп. за пуд. Кроме того, на Дальний Восток перевозили и ссыльных.²⁹ По пути назад пароходы заходили в китайские порты с грузом угля с Сахалина, который пытались продать и взять для России чай.³⁰

Русское влияние на Балканах после войны 1877-1878 гг. стремительно сокращалось. 28 июня 1881 г. в Белграде сроком на 10 лет был подписан австро-сербский договор, который фактически превращал Сербию в австрийский протекторат.³¹ Русско-румынские отношения также ухудшились. Ее князь также провозгласил себя королем в 1881 г., а в

28 Морская хроника. Устав общества Добровольного флота(Высочайше утвержден 9-го мая 1879 года)// Морской Сборник.1879. №8. СС.21-22.

29 Поггенполь М. Ук.соч. СС.35-36; 40; 44.

30 Там же. СС.51; 192.

31 Stavrianos L.S. The Balkans since 1453. Lnd. 2002. PP.449-450.

1882 году бельгийским фортификатором генерал-лейтенантом Анри Бриальмоном был выработан общий план обороны Румынии, который был направлен против России.³² 30 октября 1883 года тогдашний премьер-министр Румынии Ион Братиану подписал румыно-австрийский союзный договор, к которому потом присоединилась и Германия.³³ Вскоре настала очередь Болгарии. Кризис 1885-1886 гг. закончился разрывом между Петербургом и Софией. 7(19) ноября 1886 г. последовало официальное сообщение русского МИДа о том, что было «признано нужным прервать дипломатические сношения с нынешним правительством».³⁴

Разрыв отношений с Сербией и Болгарией оставил только один выход – движение к Проливам по Черному морю. Характерно, что именно с середины 80-х гг. начинается медленный, но неуклонный рост финансирования Морского министерства, продолжавшийся затем практически во все годы правления Александра III:

1881 г. – 30 659 029 руб.

1882 г. – 30 659 029 руб.

1883 г. – 30 963 278 руб.

1884 г. – 34 239 908 руб.

1885 г. – 38 469 133 руб.

1886 г. – 44 637 873 руб.

1887 г. – 39 959 114 руб.

1888 г. – 40 914 889 руб.

1889 г. – 40 784 218 руб.

1890 г. – 40 693 182 руб.

В 1891 г. сверх сметы на ближайшие 6 лет было дополнительно добавлено еще 55 млн. руб.

1891 г. – 45 468 267 руб.

32 The Times History and Encyclopedia of the War. Part. 115. Vol.9. Oct.31. 1916. P.404.

33 Gheorghe Nicolae Cazan, Serban Radulescu-Zoner. Romania si Tripla Alianta 1878-1914. Bucuresti. 1979. P. 123.

34 Правительственный вестник. 8(20) ноября 1886. №246. С.2.

1892 г. – 48 186 283 руб.

1893 г. – 50 386 848 руб.

1894 г. – 51 226 928 руб.³⁵

Практически сразу же после окончания русско-турецкой войны русские военные моряки приступили к исследованию гидрографических условий Проливов с целью определить возможность эффективного использования минных заграждений на Босфоре в случае реализации плана десантной операции.³⁶ Конечно, это была работа с расчетом на будущее. Черноморский флот в это время был слаб. На 1(13) янв. 1880 г. в его составе числилось 4 винтовых корвета, 13 винтовых шхун, яхта «Штандарт», 7 морских колесных и 12 малых пароходов.³⁷ С 1880 г. в Константинополе в качестве стационара стоял пароход «Тамань», командир которого – капитан 1-го ранга Макаров в 1881-1882 гг. провел огромную работу по сбору гидрографических, метеорологических, топографических данных по берегам Босфора, изучил возможности минирования пролива и провел разведку возможных районов десанта, а также турецких укреплений. В 1883 г. результаты этих исследований были поданы в Главный Морской штаб.³⁸

Работа по изучению Босфора не прекращалась. Следующим русским стационаром была шхуна «Псезуапэ» - небольшое старое тихоходное(скорость около 7 узлов) винтовое судно с парусным вооружением, давно уже выслужившее все сроки деревянного корабля.³⁹ У местных властей оно не могло вызвать и тени опасения. 19(31) мая 1884 г. Военный министр ген. П.С. Ванновский подал на Высочайшее имя «Прибавление к отчетной записке о военной готовности», в котором подводился итог проделанной работе: «Исследования моряков(флигель-

35 Огородников С.Ф. Исторический обзор развития... СС.243-244.

36 С.О. Макаров. Документы. М.1953. Т.1. СС.276-278.

37 Обзор деятельности морского управления в России... СПб.1880. Ч.1. С.473.

38 Асиновская М.Ю. Военно-морская разведка на Балканах в период царствования Александра III. Подготовка Босфорской экспедиции.// Вестник Московского университета. Сер.8. История. 2004. №3. СС.44; 47-48.

39 Штенгер В.А. Воспоминания старого моряка. Злоключения шхуны Черноморского флота «Псезуапэ».// Военная быль. Париж. 1963. №59. С.2.

адъютантов [С.О.]Макарова и [И.М.]Дикова) дали отличные результаты относительно возможности заграждения проливов на всякой глубине и притом автоматическим способом.»⁴⁰ Проводимые одновременно морскими и армейскими офицерами инспекции русского Причерноморья привели их к выводу о том, что транспортные возможности позволяют осуществить перевозку до 40 тыс. чел., а Одесский Военный округ в состоянии выделить для десанта около 30 тыс. чел. из числа войск, находящихся в непосредственной близости от морских берегов.⁴¹

Ванновский рекомендовал усилить техническую подготовку к десантной операции, даже за счет восстановления Черноморского флота: «Ни одно государство в Европе не имеет такой короткой операционной линии к Константинополю, как Россия морем из Одессы и Севастополя. Но выгода пользования столь неоцененным условием вся зависит от внезапности. Поэтому подготовка десантных и минных средств, прежде всего требующихся для внезапности, должна иметь все преимущества перед развитием собственно броневых Черноморских судов, постройка которых может затянуться еще надолго и может опоздать к той минуте, когда для решения дела достаточно было бы и одной внезапности. В сих видах казалось бы необходимым, чтобы Военное и Морское министерства, с Высочайшего соизволения, безотлагательно озаботились отысканием в своих бюджетах тех сравнительно ограниченных средств, которые обеспечили бы возможность, в потребную минуту, внезапно явиться на Босфор. Прошлогодние события близки были к тому, чтобы подобная же потребность внезапного прибытия наших войск проявилась и в Бургасе или в Варне. Чем более затруднены нам ныне сухопутные операции по направлению к Стамбулу или даже в близкую к нам Болгарию, тем энергичнее должны быть подготовляемы и развиваемы наши способы действия морем.»⁴² Резолюция императора была ясной: «Весьма желательно и необходимо, чтобы мы в скором времени были совершенно готовы к этой внезапной перевозке войск.»⁴³

14(26) марта 1883 г. Доброфлот был передан в ведение Морского

40 РГВИА. Ф.400. Оп.4. Ед.хр.587. Л.1.об.

41 Там же.

42 Там же. Л.2.об.

43 Там же. Л.1.

министерства.⁴⁴ Первоначально весь судовой состав формировался из чинов Морского министерства, переход использование вольнонаемных матросов проходил в 1880-1889 годы.⁴⁵ Но командирами и офицерами судов Доброфлота и после 1889 года назначались действующие офицеры флота, наемными были только матросы и техники.⁴⁶ В начале января 1886 г. штаб Одесского Военного округа окончил работу над стратегическим описанием Босфора, которая была передана в Военное министерство.⁴⁷ Начиная с 1886 г. оно приступает к внимательному изучению состояния укреплений Босфора. В конце апреля - начале мая 1886 г. в Севастополь с инспекционной поездкой прибыли Александр III и Ванновский. Результаты инспекции разочаровали императора.⁴⁸ Это, конечно же, не означало отказа от продолжения подготовки десанта, начавшейся в Одесском военном округе в 1884 году. В 1885, 1891, 1893 гг. имитировалась высадка десанта у Одессы, в 1886 - в юго-западной части Крыма у села Байдары, в 1887 и 1892 гг. у Севастополя, в 1893 г. у Очакова и в 1890 г. у Судака.⁴⁹

Войска накапливали опыт перевозки на пароходах и шхунах РОПиТа, выгрузки на берег, использования десантных средств – сборных мостов и понтонов.⁵⁰ С первых же учений командование приходит к выводу о неподготовленности войск к этой операции и необходимости

44 Полное Собрание Законов Российской империи. Собрание третье. СПб.1886. Т.3. 1883. №.1424. С.77.

45 Поггенполь М. Ук.соч. СС.74-75.

46 Список личного состава Добровольного флота. СПб.1889. СС.4-16.; Список личного состава Добровольного флота. СПб.1893. СС7-17.; Список личного состава Добровольного флота. СПб.1895. СС.8-21.

47 РГВИА. Ф.400. Оп.4. Ед.хр.587. Л.7.

48 Айрапетов О.Р. Забытая карьера «русского Мольтке». Николай Николаевич Обручев(1830-1904). СПб. 1998. СС.252-253.

49 Обзор деятельности Военного министерства в царствование императора Александра III. СПб.1903. С.85.

50 Самсонов. 1-я батарея 13-й артиллерийской бригады в большом маневре войск Бендерского и Одесского лагерей в 1885 году.// Артиллерийский журнал.1886. №1. СС.99-103.; Фортунатов А. Опыт применения разного рода средств к высадке на берег артиллерии с морских судов, произведенный при 5-й саперной бригаде.// Инженерный журнал. 1888. №10. СС.897; 902-904; 909.; Гриневиц Н. Полуторный понтонный перевозной паром, приспособленный при перевозке артиллерии, кавалерии и войсковых тяжестей с судов на берег.// Инженерный журнал.1888. №5. СС.573-575; 585.

накапливания навыков.⁵¹ Постепенно они приходили, отрабатывались новые формы десантирования.⁵² Проблема перевозки воинских грузов и тяжелой артиллерии в это время вообще вызывала значительный интерес в армии.⁵³ Одновременно создавалась и достаточно мощная эскадра. В 1888-1889 гг. Черноморский флот должен был быть усилен 3 броненосцами и 6 канонерскими лодками. В результате осуществления судостроительной программы должна был быть создана достаточно внушительная сила, состоявшая из 8 броненосцев (не считая 2 «поповок», 12 канонерских лодок, 12 миноносцев, 1 контр-миноносца, 8 миноносцев, 2 минных крейсеров.⁵⁴

В первый эшелон десанта по плану первоначально назначались 13-я и 15-я дивизии, 4-я стрелковая бригада, 3 саперных и понтонный батальоны, железнодорожный парк, 6 полевых батарей и 2 сотни донских казаков. Он должен был выйти из Одессы, Феодосии, Керчи и Севастополя. Для перевозки привлекались 59 пароходов. За ним следовал второй эшелон – призванные из запаса по частичной мобилизации и тяжелая артиллерия.⁵⁵ По расчету, сделанному в штабе Одесского Военного округа, в состав десантного отряда должны были войти 3 дивизии, 3 саперных и 1 понтонный батальон, часть телеграфного парка, донской казачий полк, артиллерия – всего 47 батальонов, 4 сотни, 64 орудия. Транспортная

51 Фортунатов А. Опыт применения разного рода средств к высадке на берег артиллерии с морских судов, произведенный при 5-й саперной бригаде.// Инженерный журнал. 1888. №10. СС.920-921.

52 Гриневиц Н. Полуторный понтонный перевозной паром, приспособленный при перевозке артиллерии, кавалерии и войсковых тяжестей с судов на берег.// Инженерный журнал.1888. №5. СС.586-587.

53 См.: Дмитриев. Опыты перевозки на понтонных парамах осадных орудий больших калибров.// Инженерный журнал.1894. №4. СС.473-504.; Юревич. Десантный способ переправы на понтонах полевой артиллерии и войсковых грузов, и облегченный паром из полуторных понтонов.// Инженерный журнал .1895. №2. СС.189-202.; Хазинский. Переправа осадных орудий средствами понтонных батальонов.// Инженерный журнал.1895. №10. СС.1197-1240.

54 РГВИА. Ф.400. Оп.4. Ед.хр.587. ЛЛ.27 и об.

55 Крестьянников В.В. Подготовка десантной операции на Босфор в конце XIX - начале XX вв.// Севастополь: взгляд в прошлое. Сборник научных статей сотрудников Государственного архива г. Севастополя. Сост. В.В. Крестьянников. Севастополь.2006. С.132.

флотилия должна была перевезти 35 тыс. чел.(из них 31 тыс. – пехота) и 2 тыс. лошадей.⁵⁶

«События последних лет на Балканском полуострове тяжело отзываются на России. – Отмечал 24 ноября(6 декабря) 1887 г. в отчете начальнику Главного штаба о результатах своей инспекции подготовки к десанту, проведенной в августе и сентябре того же года ген.-м. Куропаткин. – Мы должны молчать, потому что не готовы к действию, сообразно интересам и достоинству нашей Родины. История оценит и оправдает это молчание только в том случае, если ни один день, переживаемый нами в настоящее тяжелое время, не пропадет даром; другими словами – если с каждым днем приближается то время, когда мы станем в силах смело выступить на защиту важнейших для России интересов. Но события не будут ждать нашей полной готовности и могут вынудить нас к активной роли на Черном море в самом близком будущем.»⁵⁷ Учения продолжались, уровень подготовки войск в их ходе постепенно улучшался, хотя прогресс был медленным. И в 1888 г. достижения по части погрузки, перевозки и выгрузки войск, артиллерии и обоза были оценены Александром III как «весьма слабые».⁵⁸

Завершение готовности десантной операции планировалось на середину 90-х гг. XIX века, одновременно существенные изменения последовали и в планах подготовки к возможному военному столкновению на европейской границе. С 1882 по 1902 гг. к западу от линии Белосток, Брест-Литовск, Ровно было построено около 3 тыс. км. железных дорог, из них 1800 км. - исключительно для военных целей, без экономического значения.⁵⁹ Поскольку и это масштабное строительство само по себе не давало преимуществ при мобилизации и сосредоточении (в 1885 г. в Германия имела 36 779 км. железных дорог, Австро-Венгрия - 22 341, а Россия - 25 620 км.⁶⁰), то одновременно велось и не менее масштабное

56 РГВИА. Ф.400. Оп.4. Ед.хр.587. Л.31.об.

57 Там же. Л.37.

58 Кондратенко Р.В. Морская политика России 80-х годов XIX века. СПб. 2006. СС.266-269.

59 Зайончковский А.М. Подготовка России к мировой войне(планы войны). М.1926. С.58.

60 Сказкин С. Конец австро-русско-германского союза. М.1974. С.22.

фортификационное строительство. Существовавшие к 1881 г. крепости на европейской границе: Динабург (с 1893 г. – Двинск, в настоящее время Даугавпилс, Латвия), Новогеоргиевск, Варшавская цитадель, Ивангород, Брест-Литовск, Киев, Бендеры и Бобруйск устарели и могли быть использованы лишь для контроля над местным населением (в Польше).

К 1885 г. в Варшаве, Новогеоргиевске, Ковне (преграда на пути С-Петербургу), Осовце (загораживал Граево-Брестскую ж/д) были окончены фортификационные работы 1 очереди, в 1886 г. в последних двух крепостях был поднят Кайзер-флаг (т.е. они были введены в строй). В том же году на правом берегу Вислы в Варшаве были введены в строй 4 новых форта. В 1885 г. начато строительство Дубненской крепости, оконченное в 1889 г. В том же году закончено строительство Новогеоргиевска, а в 1890 году - Зегржа.⁶¹ Бобруйская, Двинская и Бендерская крепости были упразднены. Кроме того, тут существовали 2 укрепленные промежуточные позиции - на Нареве и Немане. В результате к 1895 г. германский участок русской границы был хорошо укреплен, его морской фланг получил дополнительное укрепление в Либаве. Решение о создании здесь передовой базы Балтийского флота после долгих дискуссий было принято в декабре 1889 г. В отличие от Ревеля и Кронштадта этот порт не замерзал и находился в непосредственной близости от границы с Германией.⁶² К 1895 г. работы по строительству Либавской крепости еще не были закончены. Это весьма беспокоило русский Главный штаб – практически все побережье Курляндии оставалось без прикрытия, что в условиях абсолютного превосходства германского флота делало возможным осуществление десанта в районе между Мемелем и Виндавой, в тыл русским оборонительным позициям.⁶³

Юго-западный участок границы был гораздо менее подготовлен для обороны. Существовавший здесь укрепленный треугольник Луцк-Дубно-Ровно идеально прикрывал сосредоточение русских сил, нацеленных на Львов. Под его прикрытием находились основные силы Волынской армии, предназначенной для захвата Галиции и Закарпатья. В пользу наступательного характера русских планов на австрийской

61 Обзор деятельности Военного министерства... С.182.

62 Кондратенко Р.В. Морская политика России... СС.287-290.

63 Luntinen P. French information on the Russian war plans 1880-1914. Helsinki.1984. P.27.

границе свидетельствует и то, что в 1885 г. при Киевской крепостной артиллерии были сформированы 3 горные батареи, развертывавшиеся при мобилизации в 6 батарей. В 1891 г. эти горные батареи были сведены горный артиллерийский полк.⁶⁴ Очевидно, что появление и рост горной артиллерии здесь не случайны и явно указывают на Карпаты как на цель будущего наступления. Это, кстати, понимали и австрийцы, активно укреплявшие пути через горы (прежде всего крепости Краков(с 1855 г. и с 1862 г. активно) и Перемышль(с 1881 г. активно)⁶⁵), перевалы и создавшие в галицийском предполье Карпат укрепленный лагерь во Львове.⁶⁶

О наличии таких планов свидетельствуют география и общие задачи больших маневров войск 2 смежных округов, которые также начали проводиться с 1886 г. Впоследствии, ввиду их дороговизны (они обходились казне в 500 тыс. руб.), маневры проводились через год. В 1886 г. состоялись 12-дневные маневры в Гродненской губ. между войсками Варшавского и Виленского военных округов (118 бат., 85 эск. и сотен, 210 ор.), в 1888 г. - 6-дневные маневры под Елисаветградом войск Харьковского и Одесского округов (78,5 батальонов, 79 эск. и сотен, 170 ор.), в 1890 г. - 9-дневные маневры на Волыни между войсками Варшавского и Киевского округов (191 бат., 143 эск., 468 ор.), в 1892 г. - у Ивангорода в Варшавском военном округе 6 дней проходили учения 74,75 бат., 67 эск. и сот., при 216 ор. В 1894 г. планировалось провести маневры с участием войск Виленского и Московского округов, но они не состоялись из-за болезни Александра III.⁶⁷

Эти маневры и учения на Черном море говорят о планах будущей войны - атака Босфора и Галиции, оборона германской границы. Это были планы Военного министерства, конечно, не разделяемые МИДом, но поддерживаемые императором. Тем не менее, они оказали определенное влияние и на балканскую политику России. На полуострове после потери влияния в Сербии и разрыва отношений с Болгарией у нее оставался

64 Обзор деятельности Военного министерства... С.37.

65 Папкевич Д. Фортификационная оборона Австрии на русской границе.// Инженерный журнал. 1888. №10. СС.1855; 1017.

66 Studia i materialy do historii wojskowści. Warszawa. 166. T.XII. Część I. S.237.

67 Обзор деятельности Военного министерства... СС. 84-85.

только один более или менее надежный партнер - Черногория. Князь Николай сумел убедить Петербург, что в случае войны России с Австро-Венгрией или Турцией он сможет выставить армию до 50 тыс. чел., достаточную для нейтрализации как минимум одного австро-венгерского армейского корпуса. Этот расчет и стал причиной выделения ему ежегодной двухмиллионной субсидии на содержание армии и создание запасов на случай войны.⁶⁸

С таким запасом стратегия, армия и флот Российской империи встретили середину 1890-х годов, когда технически подготовка атаки Босфора достигла наиболее высокого уровня и когда в очередной раз резко изменился расклад сил между Великими Державами того времени, что сыграло важнейшую роль в отказе от риска реализации «Босфорского проекта» в период Армянского кризиса 1896 года и греко-турецкой войны 1897 года.

68 Соловьев Ю.Я. Воспоминания дипломата 1893-1922. Минск. 2003. С.139.

Русская военная разведка на Босфоре в 1878-1885 гг.

Александр ТОМИЛИН

После русско-турецкой войны 1877-1878 гг., ввиду угрозы вторжения британского флота в Чёрное море, одной из основных целей России, становится захват азиатского берега Босфора и его укрепления, с целью запретить Чёрное море в случае войны. Исследования об этом или только указывали проекты захвата,¹ или же рассматривали военную разведку, делая акцент на военно-морской разведке и методах её работы.² При этом, как политические нужды страны влияли на организацию военной разведки на Босфоре и постановку её целей и задач, как была организованная сама разведка, рассмотрено не было. Посему, данное исследование будет посвящено организации русской военной разведки на Босфоре в 1878-1885 гг., в контексте внешней политики России.

Внешиполитический контекст.

С началом русско-турецкой войны 1877 года, Британия потребовала от России гарантий по поводу сохранения *status quo* Проливов и Константинополя.³ Опасаясь, что эти гарантии могут быть нарушены на переговорах России и Турции о заключении мира, 8 февраля 1878 года, в Проливы была введена британская эскадра вице-адмирала Дж.Горнби, под предлогом защиты британских подданных, де-факто – для защиты британских интересов. Посол России в Лондоне, граф П.А. Шувалов считал, что для Англии приоритетом является полуостров

1 Черноморские проливы в планах правительственных кругов России (80е годы XIX века). // Киняпина Н.С. Избранные труды по истории России XIX века. С. 339-352.

2 Асиновская М.Ю. Военно-морская разведка на Балканах в период царствования Александра III: подготовка Босфорской экспедиции. // Вестник Московского университета. Сер. 8. История 2004, № 3; Её же. Русская военная разведка на Балканах в конце XIX века. // Вопросы истории 2002, № 1; Кондратенко Р.В. Морская политика России 80х годов XIX века. – СПб., 2006; Рыбачёнок И.С. На берегах Золотого Рога: Русские военно-морские агенты в Турции. // Родина. 2007. № 4. С. 78-81; Она же. Закат великой державы. Внешняя политика России на рубеже XIX-XX в.: цели, задачи и методы. – М., 2012.

3 Милютин Д.Н. Дневник 1876-1878. – М.: РОССПЭН, 2009. С. 229.

Галлиполи.⁴ На основании его телеграмм об этом, Петербургом было дано обещание Лондону не занимать Галлиполи, надеясь, что занятие Константинополя будет возможным.⁵ В дневнике военного министра, генерала от инфантерии, графа Д.А. Милютин, от 11 февраля, была запись о том, что: «Вступление наших войск в Цареград несомненно послужит сигналом для англичан и турок к возобновлению войны и, таким образом, мы сами отречемся от громадных выгод, которые приобрели заключением предварительных условий мира и перемирия.»⁶ Таким образом, занятие Константинополя было равносильно началу новой войны против коалиции Англии и Турции.

В связи с этим, появилась докладная записка генерал-лейтенанта Н.Н. Обручева о занятии Босфора. Точная дата её неизвестна, но можно предположить, что она появилась в период между первыми числами марта и до 18 марта.⁷

Обручев считал, что нейтралитет Турции в столкновении России и Англии будет нежелателен, ибо приведёт к дроблению русских сил, и этот нейтралитет закончится, когда придут английские войска.⁸ Ожидалось, что в случае возобновления военных действий за 5-6 дней могли прибыть британские войска с Мальты, а за 3-4 недели – английская армия из метрополии.⁹ Поэтому, дабы избежать нейтральных, но потенциально опасных войск недавнего врага в тылу, Обручев рекомендовал вступить в переговоры с Портой, чтобы та совсем сложила оружие и отказалась им пользоваться во вред русским, очищение крепостей Шумлы, Варны и Батума от турецких войск и протест Порты против пребывания британской эскадры в турецких водах. Для этого необходимо было очистить Проливы от турецких войск, для защиты их русскими от англичан, тогда русские

4 П.А. Шувалов о Берлинском конгрессе 1878. // Красный архив. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1933. № 59. С. 89-91.

5 Милютин Д.А. Дневник 1876-1878. С. 379.

6 Там же.

7 Особое прибавление к описанию русско-турецкой войны 1877-1878 гг. на Балканском полуострове. Выпуск II. Очерк политических событий с 28 декабря 1877 по 15 апреля 1878 г. – СПб., 1900. С. 103.

8 Там же.

9 Там же. С. 104.

гарантировали бы султану выполнение обещанных договоренностей.¹⁰ В случае отказа Порты от выполнения русских условий, рекомендовалось воспользоваться в перевесе сил и атаковать турецкие войска не считаясь с большими потерями. Обручев уже тогда обозначил примерные опасности штурма Константинополя: наличие гвардейских частей, фанатизм мусульманского населения города и фланговый огонь британского флота.¹¹ Атака ставила целью уничтожения турецких сил и овладение пунктами на Босфоре, необходимыми для эшелонирования минных заграждений на море.¹²

Докладная записка военного министра Д.Н. Милютина от 19 февраля 1878 года на имя императора советовала, что необходимо выяснить – чего можно ожидать со стороны Англии и Австрии, ибо в случае разрыва с Англией, при этом необходимо было удержать пролив Босфор, и тем обеспечить защиту черноморского побережья. На записке стояла помета императора, что он разделяет взгляд министра.¹³

Записка главнокомандующего армией, инженер-генерала Э.И. Тотлебена от 7 марта 1878 года, ставила целью недопущение английского военного флота в Чёрное море. Для этого, предлагалось захватить турецкие укрепления на Босфоре – от Буюк-Дере до Чёрного моря атакой с тыла, загородить пролив минами и соорудить батареи на 50 мортир, чтобы было возможно отразить бомбардировку броненосцев. Также требовалось наладить постоянное сообщение с портами Чёрного моря, дабы можно было дополнительно усилить артиллерийские позиции 11-дюймовыми береговыми орудиями и, по возможности, занять восточный берег Босфора.¹⁴

Эти проекты и записки отчётливо продемонстрировали, что угроза британского вторжения в Чёрное море, должна быть решена путём захвата Босфора и его обороны в случае приближения британского или какого

10 Там же.

11 Там же. С. 105.

12 Особое прибавление... Т. II. С. 106.

13 Особое прибавление к описанию русско-турецкой войны 1877-1878 гг. на Балканском полуострове. Выпуск VI. Документы из секретных бумаг г.-ад. Милютина. – СПб., 1911. С. 271.

14 РГВИА Ф. 400. Оп. 4. Д. 587. Л. 5.

другого неприятельского флота. Однако, все эти проекты упирались в то, что русская армия была ослаблена и не могла захватить азиатский берег Босфора, а сил для организации обороны пролива Босфор от английской эскадры у России не было. Более того – военные не имели представления о берегах Босфора, что затрудняло выбор места высадки десанта.

Поэтому, изучение Босфора, с целью найти там удобные для высадки десанта места и устройства там оборонительных позиций, становится приоритетом для русской военной разведки в Турции.

Командировки офицеров.

Благодаря усилиям дипломатов, проблему послевоенного устройства Балкан удалось решить миром, на Берлинском конгрессе. Результатом его, явился трактат, согласно которому, границы Черногории, Сербии, Восточной Румелии, Болгарии и Румынии проводили делимитационные комиссии, в которых вошла и русская делегация. Её возглавил Генерального штаба генерал-майор Г.И. Бобриков, бывший во время войны при сербской армии, а после – консультантом в Берлине на конгрессе. 21 июня 1878 года, в Сан-Стефано, Милютин отправил генералу Тотлебену записку, что среди командированных в состав комиссии офицеров будут находиться Бобриков и Генерального штаба капитаны А.П. Протопопов и Э.В. Экк.¹⁵ Бобрикову было выдано содержание за 2 месяца вперёд.¹⁶ Бобриков, в рапорте Обручеву, писал, что среди его целей – руководство делимитационной комиссией, есть цель организация военной агентуры.¹⁷

О методах разведывательной работы и о её результатах, можно узнать из рапортов полковника Экка генералу Бобрикову. В рапорте 7 января 1879 года, Экк сообщал: «Представляю вам новый образчик искусства Александра Павловича [Протопопова] в добывании агентов для сбора сведений о турецких войсках. Он умудрился приобщить к этому делу даже нашу молодую хозяйку, поручив ей выведать всё что можно от полковника турецкой службы англичанина Аликса «...» состоящего при Бекер-паше. *Дополнительные сведения о войсках на*

15 РГВИА Ф. 450. Д. 96. Л. 1.

16 Там же. Л. 17.

17 РГВИА Ф. 450. Д. 96. Л. 39 б.

константинопольском полуострове.»¹⁸ Также, Экк писал о том, что у Протопопова был агент Ш.Н. который предлагал ему за 200-300 турецких лир достать из военного министерства план укреплений Чалтаджинской позиции,¹⁹ защищающей Константинополь с суши. Из этого следует то, что Британия пока ещё оставалась основным союзником Турции, присылая оружие и офицеров-инструкторов. Также, становилось понятно, что штурм Константинополя с суши будет сильно затруднён, ввиду сильных укреплений вокруг него. Рапорт Бобрикова № 6 от 11\23 октября 1878 года, базировался на записке Протопопова «О состоянии оттоманской армии». В рапорте были изложены и обобщены собранные Протопоповым сведения о численности, дислокации и составе турецких войск, а также о командующих корпусами,²⁰ также были сведения о том, что реальное количество войск меньше списочных штатов на 20%, в войсках также сильная нехватка офицеров.²¹ Примечательно, что на рапорте стоит помета: «Доложено его величеству 18 октября 1878 года».²² Также, Протопопов смог добыть и вычислить ежемесячное довольствие людей и лошадей в турецкой армии, которое составило 22 млн.рублей золотом.²³

Отличился в этой сфере приданный комиссии Генерального штаба полковник В.У. Соллогуб. В рапорте полковника Экка на имя Бобрикова, было записано, что подполковник Соллогуб завербовал двух братьев-греков, фигурирующих в донесении под литерой Б. Полковник Экк писал о них: «Б. в качестве агента оказался отличным приобретением. Он ловкий, довольно (нрзб.), человек, свободно говорит по-французски и пишет порядочно. Будучи австрийским подданным, действует гораздо смелее прочих греков. Его отец (родом далмат) был одним из самых отчаянных капитанов австрийского Ллойда, всеми уважаем. Через это у Б. обширные знакомства с людьми всех национальностей, особенно с (нрзб.), и даже турецкими офицерами. Не менее ловким и сметливым

18 Там же. Л. 72 об.-73.

19 Там же. Л. 73 об.

20 Там же. Л. 52-54.

21 Там же. Л. 54.

22 Там же. Л. 52.

23 Там же. Л. 72.

агентом представляется и другой брат. Он находится теперь в Салониках, отлично знаком с английским консулом, корреспондентом газеты, что облегчает ему работу. Он агент подполковника Соллогуба. По-моему, братья Б. могут быть весьма полезны для будущего нашего военного агента здесь. Как образчик работ Б. представляю вам доклад его о войсках Константинопольского гарнизона.»²⁴ Из этого следует также любопытный вывод, что основной массив резидентов на средиземноморье вербовался из греков. Кроме того, работа Протопопова и Соллогуба с агентурной разведкой сосредотачивала в их руках богатый материал о турецкой армии в Константинополе, на Проливах и на Балканах, который ложился в основу донесений генерала Г.И. Бобрикова в Петербург – военному министру, генералу Милютину.

На основании этих данных, в связи с кризисом в Дульциньо и кризисом по поводу греко-турецкой границы, граф Милютин составил и подал на имя императора докладную записку о возможном разделе Османской империи. Это показывает, что в его глазах, раздел Османской империи представлялся вопросом времени, и Россия должна была быть готовой силой оружия принять участие в этом событии. Милютин, на основании данных разведки, решил готовиться к вероятной новой войне с Турцией. В письме на имя управляющего морским министерством, вице-адмирала А.А. Пещурова, от 11 декабря 1880 года, Милютин излагал свои мысли на стратегию Турции, считая, что плохие сухопутные дороги, раздельность морем азиатских и европейских владений империи, и приморское положение Константинополя, ставят военную силу Османской империи от силы флота и береговых укреплений.²⁵ и вытекающие из нее задачи русской разведки: «Военное министерство, исполняя свою обязанность, старается, посредством агентуры в Константинополе и других пунктах Турции, следить за уровнем её вооруженных сил. Но взгляды и заключения агентов военно-сухопутного ведомства могут быть во многих случаях лишь сторонними и неполными без соответственного участия специалистов Морского дела. Имея ввиду, что в настоящее время изучение Босфора, Дарданелл и ближайших к ним побережий Чёрного, Мраморного и Эгейского морей с особенной настоятельностью

24 РГВИА Ф. 450. Д. 96. Л. 74.

25 РГВИА Ф. 401. Оп. 3\927 (1880). Д. 66. Л. 4-5.

вызывает совместную деятельность агентов обоих ведомств, я покорнейшее просил бы Ваше Превосходительство высказать по сему предмету мнение Морского министерства и уведомить меня, признало ли бы оно возможность назначения в Константинополь особого офицера для совместных работ с агентом военного министерства и изучения не только морских средств Турецкой империи, но и всех свойств приморской береговой её обороны.»²⁶ То есть, задачей русской разведки в Турции, становилось изучение не только армии, но и флота, как самого вероятного противника, что чётко указывало на подлинную цель – на Босфор.

На это, 21 декабря Пещуров отозвался письмом, в котором вполне разделял мнение Милютина, но ввиду отсутствия средств на специального офицера, он предлагал опираться на прежний опыт – использовать офицеров кораблей-стационаров: «Я, ввиду вашего желания, приказал поручить командиру парохода «Тамань», капитану 1 ранга Панферову, находящемуся на станции в Константинополе, непосредственно или через одного из избранных офицеров парохода, принять участие в работе агентов военного министерства в изучении военно-морских сил Турции и всех свойств её приморской береговой обороны. *(подчеркнуто в тексте – А.Т.)* Уведомляя ваше сиятельство о сделанном мной распоряжении, имею честь покорнейшее просить Вас, чтобы мне сообщались если возможно, в копиях, сведения, полученные от наших военных агентов *(подчеркнуто в тексте – А.Т.)*. *Со своей стороны, и я не премину уведомлять Ваше Сиятельство тот час обо всём, что будет получаться от командира парохода «Тамань».*»²⁷ Таким образом, в 1880 году было решено организовать разведывательную группу в Константинополе, с целью изучения обороны пролива Босфор, состоявшую из военного агента в Константинополе и морского офицера – командующего кораблём-стационаром.

Помимо основной инструкции 1881 года, по которой военным агентам полагалось изучать состояние армии и оборонительный потенциал страны,²⁸ агенту в Константинополе полагалась инструкция

26 Там же. Л. 5.

27 РГВИА Ф. 401. Оп. 4/928 (1881). Д. 2. Л. 15.

28 РГВИА Ф. 2000. Оп. 1. Д. 4410. Л. 106-114. Опубликовано: Сергеев Е.Ю. Улунян

дополнительная, так как целый ряд особенностей турецкой жизни налагал новые обязательства на русского военного агента в Константинополе. Во-первых, агент должен был: «Проверять полученные из правительственных учреждений военные сведения на деле в многочисленных казармах и военно-технических заведениях Константинополя, также как реформы и приказы Сераскера часто остаются в течении многих лет мёртвою буквой, а распоряжения по войскам нередко отдаются прямо султаном мимо высших военных управлений.»²⁹ Во-вторых, о состоянии войск на местах, агенту предписывалось узнавать из отчётов консулов и «второстепенных военных агентов» (имелись ввиду военные агенты в Греции и Восточной Румелии), для чего агент должен был составлять для них специальные инструкции, с учётом особенностей района, для которого она писалась.³⁰ В-третьих, агент должен был лично обследовать: «Исследовать лично проливы и их оборонительные средства, подступы к Босфору и Константинополю, черноморское побережье и ближайшие на нём к Босфору пункты высадки десанта.»³¹ Для изучения военно-морских сил Турции, он должен был прибегать к консультациям морского офицера с корабля-стационара, а для топографических съёмок Босфора, Константинополя и черноморского берега – офицером корпуса военных топографов при посольстве.³² Это подразумевало довольно трудную работу, для которой требовалось, как минимум, 3 человека. Поэтому пост агента в Константинополе, требовал от офицера большой личной работы, связанной с непосредственными наблюдениями за войсками и флотом Турции, возможно созданием негласной резидентуры способной снабжать его нужными сведениями.

Русские разведчики: персоналии и кадровый отбор.

Ар.А. Не подлежит оглашению. Военные агенты Российской Империи в Европе и на Балканах 1900-1914. – М.: ИВИ РАН, 1999. С. 390-392.

29 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1881). Д. 2. Л. 23.

30 Там же.

31 Там же.

32 Там же.

По воспоминаниям секретаря русского посольства, Ю Карцова, военный атташат в Константинополе с 1880 года состоял из следующих лиц: официальный военный агент – генерального штаба полковник В.Н. Филиппов, капитаны Протопопов и Экк, временами прибывал полковник В.У. Соллогуб.³³ В их задачу, по воспоминаниям Карцова, входил сбор сведений и военные исследования, к тому же в Константинополе останавливались военные, проезжавшие в Болгарию и обратно.³⁴ Виду того, что на упомянутых лицах лежала задача работы русской разведки в Турции и изучения Босфора, стоит остановиться на их биографиях, чтобы понять – как происходил отбор на эти должности, и почему были выбраны именно эти офицеры?

Генерального штаба генерал-лейтенант В.Н. Филлипов.

В 1880 году, Зеленого сменил Генерального штаба полковник Владимир Николаевич Филлипов. Родился он 2 ноября 1838 года в семье потомственных дворян Санкт-Петербургской губернии, был крещён в православии. Образование он получил во 2 кадетском корпусе, после чего вступил в службу 6 июня 1857 года в чине подпоручика в 14 стрелковый батальон, и служил на разных строевых должностях.³⁵ Он окончил академию Генштаба по II разряду, с правом носить аксельбант и отправлен в штаб отдельного Гвардейского корпуса.³⁶ С 7 февраля по 30 декабря 1863 года он был в армии, действовавшей против польских мятежников и за отличия в боях под Монтвидово и Железниками, заработал себе ордена Св. Станислава 3 степени с мечами и бантом и Св. Анны 3 степени с мечами и бантом – меч и бант на ордене обозначали то, что он получен за боевые заслуги.³⁷ После войны с польскими мятежниками с 1865 года, он служил на разных штабных должностях на Кавказе, дослужившись до полковника.³⁸ Причём в послужном списке

33 Карцов Ю. Семь лет на Ближнем Востоке 1879-1886. Воспоминания политические и личные. – СПб., 1906. С. 21.

34 Там же. С. 89

35 РГВИА Ф. 490. Оп. 1. Д. 32645. Л. 1.

36 Там же.

37 Исторический вестник, 1903. Т. ХСIII. С. 396.

38 РГВИА Ф. 490. Оп. 1. Д. 32645. Л. 2.

есть запись – что: «Состоя на службе в Кавказском военном округе, был два раза командирован по распоряжению начальства и по сношению с императорским послом в Константинополе в Азиатскую Турцию для исследования и съёмки путей сообщения от Кавказо-*Турецкой границы к Константинополю.*»³⁹ Причём поездок было две: первая - через Константинополь, Бруссу-Байдург и Трапезунд в 1874 году, вторая – в Смирну и Александрополь в 1875 году.⁴⁰ 3 октября 1876 года, в связи с приготовлениями к войне с Турцией назначен начальником штаба Эриванского отряда генерала Тергукасова, в рядах которого прошёл войну с турками на Кавказе.⁴¹ Перед войной с Турцией 1877-1878 гг. он подал в штаб Кавказского военного округа записку «Соображения о сосредоточении в Закавказье войск округа», где излагал свои планы на ведение войны в Закавказье.⁴² В войну он отличился храбростью, участвовал в полевых рекогносцировках войск, и за храбрость на войне он получил Св. Георгия 4 степени, Св. Владимира 3 степени с мечами и золотое оружие.⁴³

По характеристике секретаря посольства в Константинополе, Ю.Н. Карцова, Филиппов был: «Характера открытого, прямолинейного, верный товарищ и прекрасный человек, В.Н. Филиппов более отвечал типу деятеля военного боевого, нежели штабного.»⁴⁴ После войны он был направлен на Балканы, как член комиссии по разграничению Восточной Румелии и провёл на этом посту с 10 августа 1878 по 11 декабря 1880 года.⁴⁵ 9 декабря 1880 года, в докладе по Главному штабу была изложена мысль, что нужно восстановить пост военного агента в Константинополе, ввиду отбытия занимавшего его до войны генерал-майора А.С. Зеленого в распоряжение начальника Кавказской армии, посему: «Военным агентом в Константинополь, по ходатайству посла нашего, действительно

39 Там же. Л. 8.

40 Там же. Л. 9.

41 Там же. Л. 3.

42 Колобакин Б. Русско-турецкая война 1877-1878 гг. на Кавказе и в Малой Азии. Ч. 1. – СПб., 1906. С. 131.

43 Там же. Л. 4.

44 Там же.

45 РГВИА Ф. 490. Оп. 1. Д. 32645. Л. 4.

статского советника Новикова, полагалось бы назначить генерального штаба полковника Филиппова, бывшего делегатом в международной комиссии разграничения Восточной Румелии и остававшегося затем во временном прикомандировании при Императорском посольстве.»⁴⁶ Так как Филиппов к тому моменту уже был знаком и с Азиатской и с Европейской Турцией, и имел опыт военно-разведывательной работы в Турции – то его кандидатура не вызвала возражений. Ввиду дороговизны жизни в Константинополе, ему было назначено следующее содержание: 687 р. жалования по чину (Генерального штаба полковник), 3000 р. особого содержания для военных агентов, 1500 р. квартирных и в распоряжение его под частную отчётность 3000 р. на переводчика, приобретение материалов, верховых лошадей и другие служебные надобности, итого – 8187 рублей.⁴⁷ 11 декабря 1880 года он получил приказ о назначении военным агентом в Константинополь.⁴⁸

Генерального штаба полковник А.П. Протопопов.

Этот пост, с 1882 года, занимал генерального штаба полковник Александр Павлович Протопопов. Он был первым русским военным агентом в Афинах. История его появления на этой должности выглядит следующим образом.

Родился он 3 июня 1849 года, происходил из дворян Московской губернии, вероисповедания православного.⁴⁹ Вступил в службу 3 военное Александровское училище 26 августа 1866 года, 30 декабря 1867 г., в звании портупей-юнкера, 28 августа следующего года он был переведен в Николаевское инженерное, которое окончил с правами 1 разряда.⁵⁰ 20 июля 1869 года он был произведён в подпоручики и причислен к 4 сапёрному батальону. С 1873 по 1876 учился в Академии Генерального штаба, которую окончил с отличием, повышен в звании до штабс-капитана и назначен в Штаб войск Гвардии и Петербургского

46 РГВИА Ф. 401. Оп. 3/927 (1880). Д. 66. Л. 1.

47 Там же.

48 Там же. Л. 6.

49 РГВИА Ф. 400. Оп. 9. Д. 29 227. Л. 8.

50 Там же.

военного округа, на должность адъютанта штаба 1 гвардейской пехотной дивизии с переводом в генштаб от 19 марта 1877.⁵¹ В его послужном списке записано, что штабс-капитан Протопопов участвовал в походах и делах против турок в 1877-1878 гг., и он был награждён орденом Св.Георгия 4 степени.⁵² В сентябре 1880 года, он из Константинополя был откомандирован в Грецию, с целью провести наблюдения за приготовлениями греческой и османской армий к войне. Его результаты удовлетворили военное ведомство.⁵³

Милютин, сделал вывод, что постоянный офицер-наблюдатель в Греции, это весьма удобно как для слежки за греческой армией и флотом, так и за османскими военными и военно-морскими силами. Посему, по отношению Милютина от 7 января 1881 года за № 829, на имя главы русской миссии в Афинах, он считал необходимым учредить должность военного агента при миссии. В итоге, по докладу Обручева по Главному штабу, на основании предоставленных сведений, было решено, что: «Пребывание капитана Протопопова в Афинах не только полезно продолжить на весь период греко-турецкого кризиса, но и весьма важно в отношении военного наблюдения сухопутных и морских сил Турецкой империи. При таком указании опыта на военное значение поста в Афинах, дающего возможность наблюдать как за положением военного дела в Греции, так и за силами Турции и Египта, и островами Кипром, Кандией и Мальтой, признавалось бы необходимым в виду согласия министерства иностранных дел обратиться временное командирование капитана Протопопова в постоянное, при чем считать его причисленным к нашей императорской миссии в Афинах.»⁵⁴ В этом докладе, были обрисованы географические рамки будущей деятельности Протопопова – не только Греция, но и Турция, Египет и острова Кипр, Кандия, Мальта. Так как по условиям Берлинского трактата 1878 года, Британия оккупировала Кипр, и ещё с 1800 года распоряжалась Мальтой, то круг интересов Протопопова оказывался весьма широк – не только греческая армия, но и армии Турции, Египта, Британии. Также, этот круг показывает

51 Там же.

52 Там же. Л. 10.

53 РГВИА Ф. 401. Оп. 3\927 (1880). Д. 60.

54 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1881). Д. 2. Л. 71.

заинтересованность русского командования в указанных географических регионах, так как Египет, в случае новой войны с Турцией, снова присылал бы свои контингенты на театр войны, а Британия могла бы воспользоваться своими средиземноморскими армией и флотом для поддержки турок. Поэтому Протопопову поручалась сложная и важная работа по ведению разведки в восточном Средиземноморье. Для этого, ему, высочайшим указом, было выделено 3000 рублей содержания и 1200 на негласные расходы, 280 столовых в год, 2 полуимператора суточных, и на прислугу – 2 металлических рубля в день.⁵⁵

Если обратиться к воспоминаниям тех, кто его близко знал, этот человек подходил для соеих должности. По воспоминаниям советника посольства в Константинополе, Карцова, он: «Был человек оригинальный и весьма замечательный. Наружность его была симпатичная, хотя и некрасивая... Он привлекал к себе живостью темперамента и сильно выдающегося ума. Помыслы его были направлены исключительно на военное дело, он интересовался всем, что его окружало. Но из каждого явления непременно извлекал вывод для главного предмета.»⁵⁶ Эта очень лестная характеристика знавшего его в течении многих лет Карцева, оттеняется едкой характеристикой, данной генералом от инфантерии, военным министром А.Ф. Редигером: «Протопопова (Александра Павловича) я уже несколько знал по Академии, он был человек способный, но удивительно грязный, физически и в разговоре. Я ему не симпатизировал и ближе его не знал. ... Он был человек умный и ловкий и в Совете обороны оказался полезным и работоспособным, поэтому я в 1907 году назначил его председателем Главного крепостного комитета, где он однако не успел принести большой пользы, так как все начинания Комитета тормозились Палицыным и его представителями.»⁵⁷ В целом, и Карцов и Редигер отмечали общие черты Протопопова – его отталкивающую внешность и незаурядный ум, и способности. Служивший под его началом в Одесском военном округе, Д.И. Ромейко-Гурко, отзывался о нём как о понимающем и радушном человеке, который мог помочь ценными советами.⁵⁸

⁵⁵ Там же.

⁵⁶ Карцов В.Н. Указ.соч. С. 69.

⁵⁷ Редигер А.Ф.

⁵⁸ Генералами рождаются: Воспоминания русских военачальников XIX - начала XX

Таким образом, можно сказать, что офицеры на должности военных агентов, занимавшихся разведывательной работой на Босфоре, выбирались из людей знакомых с разведывательной работой, данным регионом и турецкой армией.

Прежде чем приступить к обзору их деятельности, следует сказать о внешнеполитическом положении Османской империи, и её месте во внешней политике России.

Турция между державами. Первая половина 1880х.

Политику султана Абдул-Гамида II, секретарь русского посольства в Константинополе, Н.В. Чарыков, характеризовал как хитроумную. С одной стороны, армию обучали германские генералы, а флотом командовали британские адмиралы.⁵⁹ Однако, с 1880х годов, среди них преобладающим становится влияние Германии. Об этом сообщал в своих рапортах полковник Филиппов, что султан Абдул-Гамид II подчиняется влиянию Германии, и её представитель действует на впечатлительность самого султана,⁶⁰ что обеспечивало немцам влияние в Турции, несмотря на то, что Порта неохотно подчинялась этому влиянию.⁶¹ Однако, по словам Филиппова, султан подчинялся влиянию Германии настолько, насколько это давало ему защиту от иных влияний.⁶²

Подобное лавирование среди держав, и отказ от опоры на Англию, был вызван не сколько неудачными для Турции последствиями войны 1877-1878 гг., сколько заявлениями английских политиков. В своей речи в палате общин 23 июля 1880 г., премьер-министр Британии У. Гладстон заявил: «Как бы мы ни желали избежать осложнений, которые будут порождены распадом турецкой державы, тем не менее исполнение турецким правительством своих обязательств по отношению к его подданным не является больше второстепенным вопросом; это вопрос первой важности, это цель наших усилий. Если Турция не решится

веков. – М., 2002. С. 264-265.

59 Чарыков Н.В. Указ.соч. С. 157.

60 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1882). Д. 10. Л. 24.

61 Там же.

62 Там же.

на выполнение своих обязательств, она должна будет сама, как сможет, спасти свою целостность и независимость».⁶³ Султан Абдул-Гамид II признался, что в 1876 году совершил ошибку, пытаясь пойти по пути либеральных реформ, поэтому он пойдёт по пути правления силой.⁶⁴ Эта политика получила в историографии название «зулум» - что по-турецки означает «гнёт».

Интересен комментарий генерал-майора Ланца по этому поводу: «Князь Бисмарк хорошо распознал дремлющую силу Турции, которую он считает пробудить когда потребуется угрожать России во фланг при войне с нею. Англия сделала большую ошибку, позволив Германии заменить её в дружеских отношениях с магометанскими державами.»⁶⁵ Если сравнить его мысли с воспоминаниями самого Бисмарка, то наоборот, Бисмарк считал равным счётом наоборот: «Я думаю, что для Германии было бы полезно, если бы русские тем или иным путем, физически или дипломатически, утвердились в Константинополе и должны были бы защищать его. Это избавило бы нас от положения гончей собаки, которую Англия, а при случае и Австрия, направляют против русских вождений на Босфоре... «...» По отношению к Англии позиция нынешней России может улучшиться, если Россия займет Константинополь.»⁶⁶ Бисмарк демонстрировал свою заинтересованность в обострении конфликта России не только с Англией, но и с средиземноморскими странами, в частности с Италией,⁶⁷ которая 20 мая 1882 года примкнула к австро-германскому союзу.

С весны 1880 года, султан Абдул-Гамид II обратился к германскому послу, фон Гатцфельду с предложением о командировке немецких офицеров для турецкой армии, и специалистов для реорганизации различных управлений империи. Тот же самый запрос сделал османский посол в Берлине, Садуллах-Бей.⁶⁸ Бисмарк, сделал специальный доклад

63 Бисмарк О. Воспоминания. Т. 2. С. 245.

64 Айрапетов О.Р. На пути к краху. Русско-японская война 1904-1905 гг.. Военно-политическая история. – М.: Алгоритм, 2015. С. 99.

65 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1882). Д. 4. Л. 78.

66 Бисмарк О. Воспоминания. С. 239-240.

67 Там же. С. 240.

68 Силин А.С. Экспансия Германии на Ближнем Востоке в конце XIX века. – М.: наука,

на имя императора Вильгельма I, в котором обосновывал желательность положительного ответа на просьбу султана, дабы немецкие офицеры не только могли улучшить свой опыт, но и было бы возможно завести разведывательную сеть в Константинополе. Император, в письме к кронпринцу, считал, что если на Турцию двинулись русские панслависты, то обороноспособность Османской империи была бы не безразлична Германии, ибо враги Турции могли стать врагами Германии.⁶⁹ Однако, дабы не возбуждать подозрений Петербурга, Бисмарк решил, что чиновники и офицеры, отправляемые в Турцию, должны быть уволены со службы, и отправиться на службу султану только как частные лица.⁷⁰ Ввиду тревог дипломатов, нежелания немецких офицеров ехать в Турцию и активного обсуждения этой миссии журналистами, Бисмарк стал тянуть с присылкой миссии.

Тогда султан, послал в декабре 1881 года в Берлин миссию во главе с муширом (маршалом) Али Низами-пашой и своим секретарём Рашид-Беем, под предлогом вручения императору ордена Нишани-Имитаз, и с целью ускорить присылку немецких офицеров. Султана интересовала поддержка Германии против Франции, захватившей Тунис, против Англии, претендовавшей на Египет и для ревизии положений Берлинского конгресса о Боснии-Герцоговине, оккупированной Австрией.⁷¹

Ещё 21 августа 1881 года, на Особом Совещании в присутствии императора Александра III, была принята крупная судостроительная программа для Балтийского и Чёрного морей, и особенности черноморской программы были в том, что суда строились для десанта на Босфор, чтобы очистить пролив от Турецкого флота, дать возможность своим транспортным судам высадить десант, и защитить пролив от английского флота.⁷² Поэтому, задача разведки окончательно определялась, как изучение Босфора и потенциала турецкой армии.

1971. С. 47.

69 Там же.

70 Там же. С. 49.

71 Там же. С. 54.

72 Кондратенко Р.В. Морская политика России 80х годов XIX века. – СПб.: ЛеКо, 2006. С. 76.

Работа разведки на Босфоре.

Для начала, следует оговорить методы работы русской разведки на Босфоре, ибо от метода работы зависел характер получаемой информации и её точность.

Основным способом вести наблюдения за Босфором это были личные поездки офицеров с целью составления карты местности и её укреплений. Съёмки пролива и наблюдения за батареями, как правило, велись с моря – на стационаре «Тамань» или с специально приобретённой для этого парусной фелюге.⁷³ Из рапортов, составленных совместно военном агентом в Афинах полковником А.П. Протопоповым, и командиром «Тамани», следует, что длительные и частые выходы на «Тамани» вдоль Босфора. Также Обручев в своих докладах на имя военного министра, генерала П.С. Ванновского, отмечал, что главную роль в съёмках Босфора играли полковники А.П. Протопопов и В.У. Соллогуб,⁷⁴ что подтверждали рапорты командира «Тамани» капитана 1 ранга С.О. Макарова.⁷⁵ Посылки других офицеров были необходимы ввиду того, что полковник Филиппов был известен всем главным пашам, посему, чтобы не возбуждать излишних подозрений турок, на рекогносцировки и разведывательные поездки посылались другие офицеры.⁷⁶

В распоряжении Филиппова был откомандирован корпуса военных топографов штабс-капитан Зверев, но ввиду недостатка усилий Филиппова и Зверева по съёмкам Босфора, полковник Филиппов часто вызывал себе из Афин подполковника Протопопова. В докладе по Главному штабу от 17 февраля 1882 года было сказано: «Этих сил крайне недостаточно для одновременного собирания сведений о турецкой армии и исполнения необходимых топографических работ.»⁷⁷ В связи с этим предполагалось командировать в Константинополь генерального штаба полковника В.У. Соллогуба: «который уже производил с полным успехом

73 РГВИА Ф. 400. Оп. 4. Д. 581. Л. 2.

74 РГВИА Ф. 400. Оп. 4. Д. 580. Л. 2.

75 РГВИА Ф. 400. Оп. 4. Д. 581. Л. 2.

76 Там же. Л. 32.

77 РГВИА Ф. 401. Оп. 4/928 (1882). Д. 44. Л. 2.

рекогносцировки в окрестностях Царьграда.»⁷⁸ Ввиду его опыта работы в делимитационной комиссии он командировался для: «совместных занятий по некоторым общим военным вопросам с нашим военным агентом в Константинополе, согласно известным Вам на этот предмет указаниям.»⁷⁹ - гласило письмо Обручева Соллогубу. Под деликатными «известными указаниями» подразумевалась разведывательная деятельность, ибо Соллогуб зарекомендовал себя как хороший разведчик по работе в делимитационной комиссии генерала Бобрикова в 1879 году.

При этом, съёмки берегов Босфора затруднялись тем, что подозрительность турецких властей усилилась, что отразилось в увеличении часовых на важных пунктах, из-за чего дело изучения батарей Босфора и съёмки пролива велись очень медленно.⁸⁰

Однако, проблему посылки офицеров, легко можно было решить путём найма агентуры, которая бы за деньги поставляла бы нужные сведения военной разведки. Военный агент в Константинополе, Филиппов, вербовал себе тайных сотрудников, от которых он получал секретные сведения. В рапорте № 18 от 3 июня 1885 года, он писал, что он вошёл в сношения с производителем водопроводных работ в Константинополе: «Для пополнения и исправления планов пространств, наиболее важных в военном отношении.»⁸¹ Имелось ввиду получение карты Константинополя и берегов Босфора. Нанятый съёмщик обязался работать даже по праздникам за 3 турецкие лиры в день (69 франков) ибо расходы включали наем рабочих и лошадей.⁸² Таким образом, пользуясь планами константинопольского водопровода, Филиппов получал отличную карту города и его окрестностей. При этом, съёмки местностей могли быть затруднены даже для таких работ, ибо на то съёмщикам требовалось разрешение Порты.⁸³

Сообщение капитана 1 ранга Власьева, от 19 апреля показывает,

78 Там же.

79 Там же. Л. 6.

80 РГВИА Ф. 400. Оп. 4. Д. 580. Л. 382.

81 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1885). Д. 10. Л. 14.

82 Там же.

83 Там же. Л. 14 об.

что рекогносцировки батарей Босфора производились и через подкуп местных армян, которые обходили укрепления и сообщали все сведения русскому офицеру.⁸⁴

Рапорт полковника Протопопова № 7 от 26 июня 1885 года, подробно описывает цели и проблемы найма агентуры в Греции. Протопопов указывал, что наем агентов необходим для слежки за островами греческого архипелага, и даже указывал пункты – острова Эвбея, Андрог, Тинос, Микonos, Скиро и Цериго.⁸⁵ Протопопов, считал очень важным пунктом остров Андрог, так как с него было удобно вести наблюдение за проливом Доро, которым шли все суда к Дарданеллам. Микonos и Никария, должны были служить наблюдательными пунктами за флотом, выдвигающимся от Суэцкого канала, и работу по наблюдению надо было поручить рыбакам и лоцманам.⁸⁶ Для сей цели нужны были местные жители – лодочники и лоцманы, но оплата их услуг должна была превышать их ежемесячный заработок, который оценивался в 200-300 франков. Посему, Протопопов делал вывод, что на каждого нужно 300-400 франков, а в общем ежемесячно – 1800 – 2400 франков.⁸⁷ При этом, он уже имел двух агентов на островах Евбее и Андрогe, местных лодочников, которые 20 лет уже продавали свои услуги русским морякам в Пирее. Сам он, в случае войны с Англией, планировал отправиться на остров Сирос, к местному русскому консульству, и оттуда вести наблюдения.⁸⁸ В рапорте № от 4 июля 1885 года, он писал, что уже ездил к консулу на Сиросе – Свиловичу, с которым обсуждал вопрос об организации наблюдения, а точнее – о пунктах и стоимости оной. Консул полностью поддерживал Протопопова, но и предлагал содержать агента на острове Мало, где был центр общины лоцманов. Для сего нужен был агент с острова Сирос, дабы тот мог держать связь с консулом.⁸⁹

Вся эта система слежки на островах, должна была предоставить

84 РГВИА Ф. 400. Оп. 4. Д. 581. Л. 32.

85 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1885). Д. 7. Л. 63.

86 Там же. Л. 69.

87 Там же. Л. 63 об.

88 Там же.

89 Там же. Л. 68.

своевременные и точные сведения о любых перемещениях британского или турецкого флотов в Средиземном море. При этом большая сумма вероятных затрат не могла быть препятствием, ибо согласно инструкции 1880 года, для подобных нужд агентам всегда выдавался особый кредит.

Итак, система разведки была основана на личных поездках по Босфору или на добыче сведений с помощью негласной агентуры. Теперь, можно рассмотреть – какие именно сведения были добыты разведкой на Босфоре?

Сведения, доставляемые военной разведкой.

Военный агент Филиппов, сообщал в рапорте от 11 апреля 1882 года за № 22, что: «Между здешними высшими военными лицами ходит мысль, проникая и в общество, о заключении оборонительного и наступательного союза Турции с Германией. По совету последней турецкое правительство решило принять ряд военных мер, прежде всего для обороны государства, а потом и для увеличения наступательных средств. К оборонительным мерам относятся: назначение комиссии для выработки проекта укреплений на возможных стратегических пунктах, и усиление обороны Босфора и Дарданелл, как увеличение числа береговых и внутренних фортов, так и введение правильной минной обороны проливов.»⁹⁰ Итак, сведения разведки подтверждали мысли высшего руководства страны – Босфор есть главный стратегический пункт в обороне Турции. Для устройства обороны Босфора, Турецкое правительство, образовало в составе правительственной комиссии по обороне государства ещё комиссии – для преобразования флота и для выработки плана обороны Проливов. Причём по сведениям полковника Филиппова, план обороны Босфора составлялся в Берлине, под руководством начальника Большого генерального штаба, генерала Гельмута фон Мольтке.⁹¹

Если обратить внимание на тематику донесений, то можно увидеть, что комиссии по обороне Босфора и усилению флота перешли от

90 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1882). Д. 10. Л. 40.

91 Там же. Л. 41.

планирования к активному претворению своих планов в жизнь.

23 апреля, Обручев направил в Лондон генерал-майору Ланцу письмо за № 4, где сообщал, что в газетах появились сведения о заказе Турцией 200 орудий Норденфельта для вооружения Чалтаджинской позиции, и прибавлял: «покорнейшее прошу справки и данные относительно одного такого заказа.»⁹² 25 мая\6 июня 1882 года, генерал-майор Ланц отвечал Обручеву, со ссылкой на константинопольскую корреспонденцию военно-научного ежемесячного журнала «Journal of the Royal United Service Institution», что со времени последней войны Турция пополнила вооружила свою артиллерию орудиями Круппа, к которым ожидалось 200 орудий Норденфельта, за которые уже было уплачено.⁹³ Чтобы поддерживать орудия в боеспособном состоянии, английские мастера-оружейники в Константинополе получили турецкие должности и мундиры, что дало им право работать на местных заводах.⁹⁴ В рапорте полковника Филлипова из Константинополя № 26 от 29 апреля, сообщались подробности о закупке орудий Норденфельдта, что шведский подданный г-н Русе, агент фирмы, вернулся в Константинополь из Англии, где был им от имени турецкого правительства сделан заказ на 200 картечных Норденфельдта, из них 150 предназначались для флота, а 50 – для укреплений Босфора, и в Англию, для наблюдения за исполнением заказа был направлен адъютант султана, полковник Хакки-бей. Также рапорт сообщал, сколько было уплачено за картечницы – 74 850 турецких лир или 1 721 550 франков, из них 6% Оттоманский банк уплачивал Русе, как посреднику.⁹⁵ Напротив этих слов на рапорте значится помета: «Сообщить для сведений Артиллерийскому комитету.»⁹⁶

На сообщение Ланца в Главном Штабе отреагировали немедленно – в канцелярию ГАУ направленно письмо военного министра, сообщавшее об орудиях Норденфельта в турецкой армии, с требованием доложить об этом начальнику ГАУ, и сообщить ему подробности, касаемо

92 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1882). Д. 10. Л. 39.

93 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1882). Д. 4. Л. 77 об.

94 Там же. Л. 79.

95 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1882). Д. 10. Л. 57.

96 Там же.

этих орудий.⁹⁷ В ГАУ, 11 мая, была направлена из ВУК выписка из рапорта Филлипова о заказе Турцией картечных Норденфельда.⁹⁸ Полковник Филлипов из Константинополя сообщал более подробно в рапорте № 25 от 28 апреля, что на заседании Комиссии по обороне государства, было решено возвести по всей стране ряд укреплений и фортов (Чалтаджинскую позицию, укрепить крепости Эрзерум, Синоп), создать укрепленные лагеря, где в настоящий момент проходили службу турецкие новобранцы,⁹⁹ увеличить военные группировки на Балканах, о чём Филиппов непрерывно писал в течении всего года. Из этого логично вытекало необходимость закупки орудий для оборудования позиций.

Рапорт Протопопова № 16 от 22 июля 1885 года сообщал о сделанном у фирмы Круппа орудий и снарядов на сумму 580 000 турецких лир, причём среди них были не только полевые, но и береговые орудия, предназначавшиеся для укрепления Босфора, Дарданелл, Салоник и Смирны.¹⁰⁰ При том на рапорте стояла помета: «Нехороши наши дела в Турции.»¹⁰¹ Копия рапорта, 5 августа была переправлена в Азиатский департамент Министерства иностранных дел.¹⁰² Также, был рапорт отправленный в первых числах августа (в ВУК он был доставлен 16 числа) о заказе 5 тяжёлых орудий 16-дюймового калибра, каждое из которых стоило 40 000 ф.с., а лафет с гидравлической машиной к ним – 12 000 ф.с. каждый, для укрепления Босфора. Заказ должен был быть готов через 2 года, как указывал Протопопов – к окончанию строительства черноморских броненосцев в России.¹⁰³

Донесение полковника Филиппова от № 20 от 20 июня 1885 года, сообщало о том, что флот султана пополнился 2мя миноносками изготовленными на верфях Марселя, французским обществом «Fordel et

97 РВГИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1882). Д. 4. Л. 88.

98 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1882) Д. 10. Л. 59.

99 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1882). Д. 10. Л. 53.

100 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1885). Д. 7. Л. 71.

101 Там же.

102 Там же. Л. 73.

103 Там же. Л. 74.

Chatires». ¹⁰⁴ В общем, Турцией было заказано во Франции 12 миноносок, и две готовые были приведены в Константинополь французским экипажем. ¹⁰⁵ Это подтверждает и рапорт Протопопова от 8 августа 1885 года, ибо по окончании строительства ещё двоих миноносок в морском арсенале Тери-Хане, Турция обладала бы 16 миноносками, а также в Англии морским министерством было заказано 45 мин Уайтхеда. ¹⁰⁶ Также этот рапорт сообщал о заказе в САШС стволов и металлических деталей для ружей, которые были бы доставлены в Турцию и там собраны в столичном арсенале. ¹⁰⁷ Из рапорта делался вывод, что поставка дальнобойных орудий Круппа и миноносок в Босфор предназначены исключительно для обороны этого пролива. ¹⁰⁸ На рапорте стояла помета: «Это прискорбно.» ¹⁰⁹

Судя по всем вышеупомянутым донесениям, Турция всю старалась усилить свою армию новым оружием, увеличивающую мобильность войск при обороне империи. В частности, основные усилия сосредотачивались для укрепления подступов к Константинополю и для обороны пролива Босфор. При этом, как уже говорилось выше, людской некомплект и проблемы ремонта конского состава, сильно ослабляли армию численно и не позволяли ей использовать все свои возможности, которые брались у западных держав – Британии, Франции и Германии.

Особенно, роль Германии выделялась в донесениях полковника Филиппова, и капитана 1 ранга Макарова. Макаров сообщал в сентябре 1883 года, что в одной из резиденций султана, в Илдиз-Киоск, постоянно заседает комиссия, занимающаяся военными вопросами по обороне государства, причём рассматривались как и сухопутная оборота, так и морская: «В которой принимают большое участие немецкие офицеры, которых здесь изобильно.» ¹¹⁰ Филиппов сообщал 3 августа 1882 года

104 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1885). Д. 10. Л. 25.

105 Там же.

106 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1885). Д. 7. Л. 72.

107 Там же.

108 Там же.

109 Там же.

110 РГВИА Ф. 400. Оп. 4. Д. 581. Л. 13.

о прибытии германской военной миссии. Их деятельность в 1884 году он оценивал весьма скептически, полагая, что они не достигли своей официальной цели. Причины этого, он видел в личных качествах офицеров-инструкторов и особенностях их службы в Турции.¹¹¹ Келлер-паша часто болел, и не мог руководить деятельностью ввиду частых отъездов в Германию, инструктор по пехоте, Кампгефнер-паша не был человеком выдающихся способностей, слабохарактерный и не мог проводить в жизнь принятые решения, инспектору артиллерии, Рюст-паше, не давали воплощать его проекты в жизнь, инспектор кавалерии Гобе-паша оказался жаден до денег.¹¹² Только Гольц-паша, инспектор по военно-учебной части наладил хорошее обучение турецких офицеров в военных школах, включив изучение немецкого и русского языков, а также самолично читая им лекции по тактике.¹¹³ Однако, по мнению Филиппова, ввиду боязни недовольства в армии, и финансовых затрат на серьёзные преобразования, турецкое правительство тормозило реформы.¹¹⁴

Если проследить за донесениями Филиппова за 1881-1882 годы, то получается следующая картина. Донесения за первую половину 1881 года посвящены, в основном, состоянию турецкой армии, а со второй половины, он переходит уже к съёмкам Босфора. При этом донесения из Константинополя и Афин за 1881 и 1882 годы, затрагивают тему закупок оружия Турцией у Англии, причём наибольшее число донесений приходится на 1882 год, которые во многом совпадают, и дополняют сведения друг друга. Также, Протопопов активно действуя в духе дополнительной инструкции военному агенту в Турции, с 1882 года активно ведёт съёмки берегов Босфора.

В итоге, к 1887 году, Протопоповым был составлен подробнейший план турецких укреплений берегов Босфора, на котором было показано расположение батарей, какого калибра орудия на батареях, радиус и углы обстрела, которые они могли вести. Протопопов приходил к выводу, что атака береговых батарей Босфора вполне достижима и сухопутными

111 РГВИА Ф. 401. Оп. 4928 (1884). Д. 10. Л. 5.

112 Там же. Л. 5 об. – 7.

113 Там же. Л. 8.

114 Там же. Л. 9.

войсками.¹¹⁵ К этим выводам Протопопов пришёл на основе собственных поездок по Босфору.

Рекогносцировки Босфора, проведённые полковниками Соллогубом и Протопоповым, и капитаном Макаровым, показали, что со стороны Чёрного моря на Босфоре нет удобной для высадки бухты, но песчаные берега вполне позволяют высадить десант.¹¹⁶ Десантные войска должны были встретить препятствия в виде густого леса и гористой местности.¹¹⁷ В качестве одного из вероятных мест высадки, где можно было сосредоточить флот, предполагалось место Шиле, на черноморском берегу Босфора, где бухта позволяла укрыться судам, типа миноносцев.¹¹⁸

Таким образом, русская разведка весьма успешно действовала на Босфоре, составляя подробные карты местности, и на их основе, составляя рекомендации для военного и морского ведомства, которые ложились в планы по захвату Босфора.

Мервский кризис 1885 года и Босфор.

18 марта 1885 года, войска генерал-лейтенанта А.В. Комарова разбили афганский отряд, вторгшийся в Туркестан, на пограничной реке Кушка. Так как Афганистан был протекторатом Великобритании, это означало угрозу войны России и Англии. Англия собиралась нанести удар по России не только в Туркестане, но и в Европе. Ввиду того, что на Чёрном море Россия располагала двумя броненосцами, четырьмя лёгкими крейсерами, 12 минными катерами, 2 транспортными судами, а укрепления Севастополя и Батума не считались опасным препятствием, то 16 апреля 1885 года, британское Адмиралтейство приняло решение о силовом форсировании Проливов, их последующей оккупации с целью вовлечения Турции в войну с Россией. Пока Средиземноморской эскадре была поставлена задача наблюдения за Проливами.¹¹⁹ Однако, судя по

115 РГВИА Ф. 400. Оп. 4. Д. 580. Л. 380.

116 РГВИА Ф. 400. Оп. 4. Л. 581. Л. 3.

117 Там же. Л. 3.

118 Там же. Л. 8.

119 Айрапетов О.Р. История внешней политики Российской империи 1801-1914. 1855-1894 внешняя политика императоров Александра II и Александра III. – М.: Кучково поле, 2018. С. 590.

сообщениям разведки, одним форсированием Проливов дело не должно было ограничиться.

Военный агент в Афинах, полковник А.П. Протопопов сообщал в рапорте от 3 июня за № 7, что английская армия в Египте числом в 16-17 000 человек, сосредотачивает свои силы в Нижнем Египте, а именно – в городах Каир и Александрия.¹²⁰ Из этого, Протопопов делал вывод, что в результате этих передвижений, в распоряжении англичан будет целый корпус из 17 батальонов, 8 эскадронов, 7 батарей, 6 сапёрных рот общей численностью в 12-13 000 человек: «Принимая во внимание, что корпус этот будет сосредоточен на линии Александрия-Каир, а также громадные транспортные средства Англии в Средиземном море, надо полагать, что через 5-6 дней по получении приказания из Лондона, корпус этот может быть доставлен к Дарданеллам или даже Константинополю.»¹²¹ Из этого чётко следовал вывод – Англия собирается использовать свой египетский контингент в качестве десантной армии в случае войны с Россией. Ситуация изменилась с 1882 ода – если для возможного десанта требовалось организовать сложную систему отправки войск из Метрополии по Средиземному морю, усиливать постепенно гарнизоны Гибралтара, Мальты, то ближайшим тылом становился Египет, опираясь на который англичане получали возможность действовать против России.

Далее, Протопопов оценивал возможность задержки англичан у Дарданелл. Оценивая слабость артиллерии и гарнизона Дарданелл, как ничтожных сил для реорганизации и укрепления которых турками не было сделано ничего, Протопопов предполагал, что у Турции и Англии может существовать соглашение, предусматривающее проход британского флота с войсками в Чёрное море.¹²² Более подробные оценки сил турок в Проливах, содержались в рапорте № 9 от 1 апреля 1885 года, военного агента в Константинополе, полковника В.Н. Филиппова.

Он сообщал, что у Турции слишком мало военных сил. Налицо присутствовало 130 000 человек при 721 орудии,¹²³ для формирования

120 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1885). Д. 7. Л. 57.

121 Там же. Л. 57 об. - 58.

122 Там же. Л. 58.

123 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1885). Д. 10. Л. 17.

редифа требовалось около 447 000 человек, однако, из числящихся в редифе 512 000 человек, годными было около 40%, остальные представляли, по словам агента, сырой материал.¹²⁴ Для этой армии особенно остро ощущался недостаток лошадей и мулов, предназначенных для формирования кавалерии, артиллерии и обоза,¹²⁵ причём Филиппов отмечал слабую упряжь в артиллерии,¹²⁶ отчего недостаток в лошадях не позволял многим частям турецкой армии выступить в поход, ибо в V а.к. было от 25 до 15 годных лошадей на эскадрон!¹²⁷ Для обороны Босфора, империя могла мобилизовать лишь гарнизон Константинополя, т.е. 21 батальон пехоты, 8 батарей крепостного Чалтаджинского полка, и 4 батарей Босфорского крепостного полка, 2 полевые батареи, 23 эскадрона кавалерии, и число войск составило бы 21 750 человек из которых налицо было лишь 19 575 человек!¹²⁸ Для обороны Дарданелл султан мог выставить и того меньше – всего 1400 человек Дарданельского крепостного полка. Из этого следовал вывод, что британская эскадра в Проливах не встретит серьёзного сопротивления.¹²⁹

Проведя анализ обороноспособности Турции, Филиппов делал вывод о влиянии слабости армии на политику империи: «Султан пока в колебании между желанием извлечь выгоду от столкновения России и Англии, но опасением потерь от этого столкновения. Нельзя утверждать, что Турция уступит теперешнему давлению Англии и выступит с ней в союзе. «...» При всей вероятности, Порта ограничится вялыми мерами и даже одним протестом, если английский флот предпримет форсирование проливов.»¹³⁰ Следовательно, Турция оказывалась в том положении, что реальных сил на отпор Британии или России у неё не было. При этом, Турция готовилась к обороне против России. По сообщению нового командира «Тамани», капитана 1 ранга Власьева, от 19 апреля 1885 года, турки приостановили оборонительные работы в Дарданеллах, и закупив

124 Там же.

125 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1885). Д. 10. Л. 18.

126 Там же. Л. 17.

127 Там же. Л. 18.

128 Там же.

129 Там же. Л. 19.

130 Там же.

200 мин Мехниса, сосредоточили все усилия на Босфоре.¹³¹ Туда прибыла комиссия Гафки-Гуссейн паша, при 20 турецких офицерах разных родов войск, в том числе и морских офицеров и 3х немецких инструкторах. Комиссия подробно осматривала батареи, проводила учения войск и учебные стрельбы, и начали постановку мин в проливах, защищаясь как от русского, так и от английского флотов.¹³²

Протопопов, в рапорте от 15 августа 1885 года, сообщал о передвижениях британских кораблей в Средиземном море, что эскадра адмирала Хейя в составе 4х броненосцев 1 класса, 1 броненосца 2 класса и канонерской лодки оставила Корфу и перешла в греческий архипелаг, а в Дарданеллах находятся крейсер «Арес» и канонерская лодка «Кокетт», под предлогом того, что они находятся в распоряжении сэра Д. Вольера, ведущего переговоры с Портой.¹³³ В течении июля, средиземноморская эскадра Британии была усилена 2мя кораблями – броненосцем 1 класса и корветом, итого, в Средиземном море силы Англии насчитывали 23 судна. На сосредоточение британского флота у Проливов, Турция отреагировала постановками мин в проливе Дарданеллы.¹³⁴ Этот рапорт был немедленно отправлен в штаб Одесского военного округа в 20х числах августа, и в Главный Морской штаб 2 сентября.¹³⁵

Это положение Турции отражала американская карикатура из журнала «Руск» от 22 апреля 1885 года. На ней был изображён перепуганный индюк в турецкой феске, шароварах и жилетке, а ему на плечи клали лапы лев в английском мундире и медведь в русском, и подпись под рисунком гласила: «Россия и Англия, вместе: будь моим союзником, или я задам тебе самую большую взбучку за всю твою жизнь!»¹³⁶

В целом, рапорты военной разведки объективно показывали планы Британии в отношении России и Турции весной-летом 1885 года, показывая стремление с помощью флота и войск, опираясь на Египет, форсировать Проливы, сделав Турцию промежуточной базой на случай

131 РГВИА Ф. 400. Оп. 4. Д. 581. Л. 31.

132 РГВИА Ф. 400. Оп. 4. Д. 581. Л. 32.

133 РГВИА Ф. 401. Оп. 4\928 (1885). Д. 10. Л. 75.

134 Там же.

135 Там же. Л. 77, 79.

136 Руск, 1885. № 424.

войны с русскими. Однако, эти планы так и остались на бумаге. Султан Абдул-Гамид II сам не горел желанием помогать Англии, отнявшей у него в 1878 году Кипр, а в 1882 – Египет. Султан выставил англичанам условия, что откроет проливы для военного флота только в случае уступок в Египте, на что Великобритания не согласилась. Для войны с Россией на Чёрном море требовалось опираться на Турцию, как на тыловую базу, иначе война не имела никакого смысла.¹³⁷ Учитывая слабость Турции в военном отношении, империя на роль союзника не годилась совершенно.

На примере кризиса 1885 года, особенно чётко прослеживается тема корреляции донесений военных агентов. При этом, из объёма донесений видно определённое разделение обязанностей – военный агент в Афинах уделял внимание военно-политическим мероприятиям держав в Средиземноморье, а военный агент в Константинополе мог всецело сосредоточиться на наблюдении за армией, флотом и политикой Турции.

Реакция России.

Осенью 1885 года, начальник Главного Штаба, генерал-адъютант, генерал от кавалерии Н.Н. Обручев, подготовил докладную записку на имя императора Александра III, в которой обозначил внешнеполитические приоритеты России как решение Восточного и Польского вопросов, выразившихся в одной фразе: «Только за Босфор и Карпатскую Русь стоит лить русскую кровь.»¹³⁸ Обручев полагал суть Восточного вопроса в овладении Проливами Россией, причём полагал, что России важнее Босфор, как позиция оборонительная,¹³⁹ из чего следовал вывод, что: «Владея Босфором мы становимся неуязвимыми на Чёрном море, обуздываем Англию, сосредотачиваем все сухопутные силы наши на западной границе, и решив Польский вопрос, на веки, незыблемо обеспечиваем положение России в Европе, как достигаем вместе с тем спокойствия и на Кавказе и в Азии.»¹⁴⁰ Поэтому будущие действия против Турции, России следует основывать на десанте, который бил бы по

137 Айрапетов О.Р. До и после Кушки. С. 57.

138 Первая наша забота – стоять твёрдо в Европе. // Источник, 1994. № 6. С. 16.

139 Там же. С. 10-11.

140 Там же. С. 16.

Босфору.¹⁴¹ Для чего, он просил открыть кредит морскому министерству в 12 млн. рублей, и военному в 4 млн. рублей, чтобы ускорить подготовку строительства броненосцев на Чёрном море.¹⁴²

1 ноября 1885 года, военный министр, генерал П.С. Ванновский и управляющий морским министерством, вице-адмирал И.А. Шестаков, подали на имя императора доклад, где сообщалось, что работа комиссии по обороне Черноморского побережья пришла к заключению о необходимости начать работы по подготовке десантного отряда для высадки на Босфор. Для этого выделялись 13 и 15 пехотные дивизии Одесского военного округа, которые должны отправиться на суда Добровольного флота. При этом, надо было дождаться окончания постройки броненосцев на Чёрном море, вспомогательных судов – миноносцев и канонерских лодок, и увеличить минный и артиллерийский запасы, на что испрашивался кредит в 6 300 000 рублей.¹⁴³ Этот вопрос был рассмотрен 3 ноября 1885 года, на Особом Совещании, где присутствовали военный министр, управляющий морским министерством, министр иностранных дел, министр финансов, начальники Главного штаба и Главного морского штаба, Государственный контролёр, под председательством начальника департамента экономии Государственного совета, тайного советника А.А. Абазы. Совещание пришло к выводу, что ввиду серьёзного внешнеполитического положения страны и ухудшения дел на Балканах, следует быть готовыми к решению этого вопроса силой, посему военному и морскому министерствам открывался кредит на 8 млн. рублей, для подготовки десантной операции.¹⁴⁴ Фактически, десант на Босфор становился вопросом времени для России.

Итоги деятельности.

Основную деятельность по разведке на Босфоре, вели военные агенты, полковники А.П. Протопопов и В.Н. Филиппов, чьи донесения дополняли друг друга. Тема корреляции донесений военных агентов из

141 Там же С. 13.

142 Там же. С. 18.

143 РГВИА Ф. 400. Оп. 4. Д. 584. Л. 4.

144 Там же. Л. 7-10.

Константинополя и Афин особенно чётко прослеживается в 1885 году, когда летом оба военных агента пишут о закупках Турцией оружия у Германии, или оценивают военный потенциал Турции и Англии, ввиду готовности британской эскадры силой форсировать Проливы и оккупировать их. Судя по донесениям за 1882-1885 годы, Турция всю старалась усилить свою армию новым оружием, создать работающую логистику, увеличивающую мобильность войск при обороне империи. При этом, как уже говорилось выше, людской некомплект и проблемы ремонта конского состава, сильно ослабляли армию численно и не позволяли ей использовать все свои возможности, которые брались у западных держав – Британии, Франции и Германии. Из этих донесений следовало, что всё вооружение турки направляли на устройство обороны Босфора.

Для ведения наблюдением за укреплениями Босфора, требовалось вести частые рекогносцировки местности. Общий состав разведывательного корпуса для этой цели был таков: военные агенты в Константинополе и Афинах, военный топограф – штабс-капитан Зверев, командир корабля-стационара – капитаны 1 ранга С.О. Макаров и Власьев, и командированный офицер – полковник В.У. Соллогуб. Итого, разведка осуществлялась силами четырёх-пяти человек. Учитывая большой состав русского посольства, включавшее в себя обширный драгоманат (переводчики), консультантов, секретарей, это было мало.

Однако, и добытые ими сведения оказывались достаточно подробными и исчерпывающими для составления планов по захвату Босфора. Осенью 1885 года, на Особом совещании было принято решение об организации военно-морского десанта на Босфор. На основании данных военного агента в Константинополе Филиппова и военного агента в Афинах Протопопова, в военном и морском министерствах были составлены расчёты для количества войск, мест высадки, и скорости переброски, базировались на сведениях, доставленных разведкой – какие места пригодны для высадки, какие силы турецкой армии их ожидают, и вероятность подхода британских сил к Проливам.

В заключение стоит сказать следующее. Требования политики диктовали задачи военной разведки, а именно – основная работа русской

разведки в Османской империи сосредоточилась на изучении пролива Босфор, и обороняющих его силах. Этой работой занимались два военных агента и их помощники. Эти люди уже имели опыт разведывательной деятельности, и были определённым образом подготовлены к занятию своих должностей. Но офицеров было мало для выполнения поставленной задачи. Тем не менее, собранных ими сведений оказалось достаточно для составления первых планов занятия Босфора, которые полностью базировались на данных разведки. Таким образом, можно заключить, что деятельность русской разведки на Босфоре была чрезвычайно успешной.

**Босфор и Дарданеллы как геополитическая проблема в
представлении российских военных и дипломатов на рубеже
XIX-XX веков.**

Андрей Викторович БОЛДЫРЕВ

В течение XIX века Россия неоднократно пыталась получить ключи от Черного моря. В разные периоды жизни государства российские военные и дипломаты давали свое видение этой проблемы. В письме начальнику Генерального штаба Н. Н. Обручеву (1885 г.) Александр III писал: «По-моему, у нас должна быть одна и главная цель: это занятие Константинополя, чтобы раз и навсегда утвердиться в проливах»¹. Тем не менее, позиция европейских держав и слабость России в военном отношении не позволяли реализовать идею захвата проливов на практике. Ввиду этого Россия стремилась действовать не столько военными, сколько дипломатическими средствами. Начиная с Берлинского конгресса (1878 г.), приоритетной задачей становится предотвращение захвата проливов какой-либо из иностранных держав. В период кризиса 1890-х гг. послом России в Стамбуле А. И. Нелидовым было подано два доклада, в которых излагался план захвата Босфора. Особое совещание в Петербурге 5 декабря 1896 г. согласилось принять предложения А. И. Нелидова лишь в случае прорыва европейских кораблей в Дарданеллы². В инструкции послу России в Стамбуле И. А. Зиновьеву (1897 г.) министр иностранных дел М. Н. Муравьев отмечал, что решение вопроса о проливах «должно быть отложено до той минуты, когда Россия в состоянии будет сосредоточить на этом все свои помыслы»³.

Этот вопрос был рассмотрен военным агентом России в Стамбуле Н. Н. Пешковым, в докладе «О современном положении в Турции» (1898 г.). Для утверждения России в проливах он предлагал заранее

1 «Записка Александра III в 1885 г.», Красный архив, Том. 3 (46), Ленинград. Москва, 1931, с. 180–181.

2 «Проект захвата Босфора в 1896 г.», Красный архив. Том. 4–5 (47–48), 1931, с. 52.

3 Архив Внешней Политики Российской Империи (АВПРИ), Фонд. 151. Политархив. 1897 г. Опись. 482. Дело. 2979. Лист. 4.

договориться с Германией и Великобританией о разделе сфер влияния. В 1900 г. полковником Н. Н. Пешковым был представлен новый доклад - «Интересы России и Германии в Турции». В связи с началом строительства Багдадской железной дороги он предложил превратить сопредельную с Босфором территорию в зону российского влияния⁴. Этот же вопрос рассматривался и в докладе военного министра А. Н. Куропаткина в 1900 г. В это же время появляются доклады «О проливах Босфорском и Дарданелльском» (1899 г.) и «О задачах внешней политики России в связи с англо-бурской войной» (1900 г.), составленные для М. Н. Муравьева его заместителем В. Н. Ламздорфом, в которых вопрос о государственной политике на Черном море был связан с безопасностью южных границ. В результате правительство России решило обратиться к практике приобретения железнодорожных концессий — предложениям, неоднократно выдвигавшимся ранее в докладах члена Совета Министерства иностранных дел Ф. Ф. Мартенса и Н. Н. Пешкова. И. А. Зиновьев предлагал принять предложение Порты предоставить России право на строительство железных дорог в черноморской зоне, если в этой зоне само «турецкое правительство не будет строить железных дорог». Итогом переговоров стала декларация Порты (31 марта 1900 г.) о том, что, если в районе Босфора само правительство не будет строить железных дорог, сооружение транспортной инфраструктуры будет передано российским капиталистам⁵.

К началу XX века Босфор вошел в зону влияния России. Таким образом, цель докладов Нелидова – по крайней мере, в экономическом плане - была достигнута. Тем не менее, закрытый режим черноморских проливов расценивался как «договорная блокада» военно-морского флота России. Цусимская катастрофа привело к тому, что военными и дипломатами была сформулирована новая задача - добиться для России права тем или иным способом проводить свои суда через проливы. Часть военных - наместник России на Дальнем Востоке генерал Е. А. Алексеев и адъютант императора Николая II А. Ф. Гейден настаивали на открытии (нейтрализации) проливов для создания единого флота

4 Государственный Архив Российской Федерации (ГАРФ). Фонд. 652. Великий князь Владимир Александрович. 1900 г. Опись. I. Дело. 295. Лист. 17.

5 АВПРИ. Фонд. 151. Политархив. 1900 г. Опись. 482. Дело. 3659. Лист. 203.

в Средиземноморье с опорой на постоянный резерв в Черном море⁶. Против этого возражали дипломаты. В апреле 1905 г. в Министерстве иностранных дел был составлен доклад, посвященный вопросу о возможности для России выводить из Черного моря построенные там, но невооруженные суда. Закрытый режим Босфора и Дарданелл предлагалось сохранить «с правом для России в случае необходимости выводить свои суда из Черного моря с согласия султана»⁷. Подробно этот вопрос рассматривался в докладе советника Министерства иностранных дел М. А. Таубе (1905 г.) По его мнению, английское предложение об индивидуальной ответственности за режим проливов перед султаном (предложение Роберта Солсбери на Берлинском конгрессе 1878 г.) наиболее соответствовало интересам России⁸. Следует при этом отметить, что выгода от признания формулировки, в соответствии с которой каждая из подписавших трактаты держав в отношении проливов могла считать себя ответственной только перед султаном, вряд ли являлась для русского правительства абсолютной. Таким образом, записку М. А. Таубе, следует рассматривать, как желание Министерства иностранных дел России добиваться исключительного права проводить военные корабли через проливы.

Политика России после Русско-японской войны 1904-1905 годов определялась внутренним состоянием страны и ее международным положением. Перспектива большой европейской войны переориентировала внимание на Балтику. Именно здесь началось восстановление военного флота. Черноморскому флоту отводилась второстепенная роль. Было поставлено под вопрос сохранение Босфорского отряда – военного подразделения созданного для захвата Босфора. Предложения о его окончательной ликвидации (доклад начальника штаба Одесского военного округа Э. Х. Калнина «Наши политические и военные задачи на Черном море» (1905 г.) не были поддержаны военным руководством. Не имея возможности усилить

6 ГАРФ. Фонд. 568. В. Н. Ламздорф. Опись. 1. Дело. 208. Записка флигель-адъютанта графа Гейдена «Какой флот нужен России». (19 мая 1905 г.) Листы. 17–48.

7 АВПРИ. Фонд. 138. Секретный архив министра. 1905 г. Опись. 467. Дело. 455/473, 474. Листы. 37.

8 ГАРФ. Фонд. 601. Николай II. 1905 г. Опись. 1. Дело. 742. Листы. 1–10.

Черноморский флот, правящие круги России не намерены были отказываться от планов в отношении проливов. В декабре 1906 г. начальник Генерального штаба Ф. Ф. Палицын и начальник Морского генерального штаба Л. В. Брусилов составили совместный доклад. Открытие проливов для военных кораблей рассматривалась как ближайшая задача российской внешней политики⁹. Доклад был одобрен Николаем II. Реализовать эти планы Россия намеревалась с помощью Великобритании, с которой в 1906-1907 гг. велись переговоры о распределении сфер влияния в Иране и Центральной Азии. 15 августа 1906 г. Зиновьев – по личной просьбе министра иностранных дел А. А. Извольского – составил секретный доклад. В ней посол России в Стамбуле предлагал включить Афганистан в сферу влияния Великобритании взамен на открытие черноморских проливов для российских военных кораблей¹⁰. Доклад Зиновьева лег в основу британо-русских переговоров. В докладе не учитывалась позиция Османской империи, интересы которой затрагивались в этом случае в первую очередь. Зиновьев, а также и другие дипломаты – Извольский и посол России в Лондоне А. К. Бенкендорф – переоценили возможность решить вопрос о проливах в рамках регионального соглашения с Великобританией. Не возражая против изменения правил военного судоходства, в Лондоне не собирались менять его в пользу России.

Положение, сложившееся на Балканах и Среднем Востоке в 1907-1908 годах, на первый взгляд, создавало выгодную геополитическую конфигурацию. Фактический отказ Австро-Венгрии от совместного с Россией контроля над проведением судебных реформ в Македонии означал, что период статус-кво в русско-австрийских отношениях подошел к концу. Обострение турецко-иранского пограничного конфликта осенью 1905 г., по мнению российского генерального штаба, предоставило возможность, поднять перед Стамбулом вопрос о

9 “Доклад начальника Генерального штаба генерал-лейтенанта Палицына и начальника Морского генерального штаба капитана I ранга Брусилова”, (Приложение), К. Ф. Шаццлло, Русский империализм и развитие флота накануне первой мировой войны, Москва, 1968, с. 319.

10 “К истории англо-русского соглашения 1907 г.”, Красный архив, Москва, Тома. 2–3 (69–70), 1935. с. 16–18.

пересмотре статуса проливов, используя, как предлог сосредоточение османских войск возле кавказской границы России (доклад Ф. Ф. Палицына 29 декабря 1907 г.) В данном случае действия Палицына, отражали позицию влиятельной части военных кругов, реваншистски настроенной после поражения в войне с Японией. Им противостояла умеренная часть генералитета во главе с военным министром России А. Ф. Редигером, считавшим, что Россия не готова к войне.

Тем не менее, Извольский решил использовать международную ситуацию и за счет взаимных компенсаций добиться согласия Австро-Венгрии на пересмотр режима проливов в пользу России. Дальнейшая судьба Босфора и Дарданелл должна была решаться на международной конференции, на которой по его расчетам Россию поддержит Великобритания. Свою программу министр изложил на совещании правительства 8 февраля 1908 года. На нем он был раскритикован коллегами из военного, военно-морского и финансового министерств. Своего шефа не поддержало и российское посольство в Стамбуле. Общее мнение выразил премьер-министр П. А. Столыпин, который заявил, что предложенная политика «была бы в настоящее время бредом ненормального правительства»¹¹. В случае конфликта на Балканах Извольский мог рассчитывать лишь на свое дипломатическое искусство. С этого времени во внешней политике России существовало два направления — продолжение курса на стабилизацию обстановки в балкано-ближневосточном регионе при одновременном стремлении части правительственных кругов во главе с А. П. Извольским решить проблему проливов, опираясь на поддержку Великобритании и Австро-Венгрии. Просчет Извольского стоил России очередной Цусимы - уже на дипломатическом фронте.

Итак, проблема Босфора и Дарданелл не была статичной в представлении военных и дипломатов. Захват проливов, как геополитическая стратегия, никогда не исчезал из планов русской дипломатии. Но эта цель рассматривалась без конкретных сроков ее реализации, возможная лишь в случае распада Османской империи или угрозы перехода проливов

¹¹ “Три совещания Совета министров 1908, 1913, 1914 годов”, Вестник НКВД Народного Комиссариата Иностранных дел (Народного Комиссариата Иностранных дел), Москва, № 1, 1919, с. 25.

под иностранный контроль (проблема верхнего Босфора). В отношении Босфора и Дарданелл между военными и дипломатами не наблюдались острых ведомственных разногласий, поскольку предложения по этой проблеме выдвигались ими в индивидуальном порядке, и в целом дополняли друг друга. В рассматриваемое время предложения военных не выходили за рамки подготовки десантной экспедиции, а дипломаты предлагали придерживаться принятых постановлений. Русско-японская война переориентировала внимание отечественных стратегов с силового на международно-правовое решение проблемы - оставить Босфор и Дарданеллы под суверенитетом Османской империи, но добиться исключительного права на военное судоходство. Понадобилось еще два кризиса - Боснийский (1908-1909) и Триполитанский (1911), чтобы понять очевидную истину – решить проблему Босфора и Дарданелл в индивидуальном режиме Россия была не в состоянии. В дальнейшем начала вырабатываться новая концепция – о приоритетном режиме проливов для всех стран Черноморского региона. Именно этот принцип лег в основу конвенции Монтрё.

Военная игра 1902 года как элемент подготовки Босфорской экспедиции

Сергей ЧЕКМАРЁВ

Собственно под Босфорской экспедицией традиционно понимается занятие армией и флотом Российской империи Босфорского пролива с захватом ключевых крепостных и городских пунктов, а также последующие действия флота по блокаде судоходства в Проливах¹.

В царствование Николая II задача Босфорской экспедиции была значительно сужена. Как следует из утвержденной императором Инструкции командиру Черноморской эскадры 1897г. десант должен был ограничиться захватом Верхнего Босфора без попыток штурма Стамбула. Как заявлял сам Николай II – «Нам нужна только дверь в Черное море и возможность укреплять ее²».

В целях практической отработки операции весной 1902 года в Российской империи на базе Одесского военного округа была проведена военная игра «Занятие русскими силами Верхнего Босфора», сопровождавшаяся учениями войск округа и сил Черноморского флота по высадке десанта. Общей задачей задействованных войск и сил считалось – «занятие и удержание Верхнего Босфора, в случае неудачи – оборона русских берегов Черного моря». Все необходимые карты с нарядом противоборствующих сил и особенностями ТВД были подготовлены осенью 1901 г. в Николаевской военно-морской академии.

Уже в середине XIX века у отечественных военных специалистов сложилось понимание десантной операции как «высадки войск на неприятельский берег» и осознание того, что это «действие принадлежит к военно-морским операциям и сопряжено с большими трудностями³»

1 Российский государственный военно-исторический архив. Ф. 400, оп. 4, д.587, Л. 125.

2 Айрапетов О.Р. Англо-русское противостояние. С.120.

3 Высадка// Военный энциклопедический лексикон. Ред.Богданович М.И. 2-е изд. С-Пб, 1853. –Т.III. С.614

Необходимо отметить, что к середине 90-х годов планирование Босфорской экспедиции приобрело законченный характер. Определена и отработана схема действий войск морского десанта и эскадры Черноморского флота. Первая фаза – сосредоточение и посадка десанта (не менее 30 тыс. человек) на суда, построенные специально для перевозки десанта и мобилизованные для военных нужд (корабли РОПиТ и другие). Вторая фаза – переход десантных сил к району высадки – плацдарму Буюк-Дере и бой за высадку. В любом случае, предполагалось разбить войска десанта на две части – европейскую и азиатскую. Отряд на западном берегу Босфора должен захватить артиллерийские позиции константинопольских укреплений и блокировать турецкую столицу, в то время как десант на азиатском берегу Босфора - сдерживать возможные турецкие подкрепления. В задачу Черноморской эскадры входили огневая поддержка десанта и уничтожение остатков турецкого флота. Хорошо видно, что замысел и экспедиции, и игры отвечал канонам военной науки того времени - «Если пункт высадки занят противником, защищен береговыми батареями, минами и флотилией, то раньше десанта следует заставить замолчать батареи, выловить мины и сделать безвредной флотилию⁴». Доктринальным положениям соответствовал и планируемый порядок высадки штурмового и последующих эшелонов десанта – «Высаживают сперва егерей и саперов, которые более прочих войск способны удерживаться и обороняться от неприятельских нападений. Потом высаживают артиллерию и конницу⁵».

Далее предполагалось заминировать подходы к Дарданеллам, сформировать минно-артиллерийскую оборонительную позицию, прикрываемую корабельной артиллерией и при возможности установленными на берегах батареями из состава Особого запаса. К этой категории относились орудия, сконцентрированные в Одесском округе и специально предназначенные для обстрела Дарданелльского пролива. Фаза номер три предусматривала подвоз второй волны войск из других портов Крымского полуострова и Одессы. Численность второй волны определялась скоростью и степенью мобилизации. Четвертая и заключительная фаза экспедиции подразумевала подвоз из

4 РГВИА. Ф. 400. Оп. 4, Д. 588.Л.48

5 Там же.

Одессы и Севастополя и установку на позициях тяжелой дальнoбойной береговой артиллерии в целях окончательного перекрытия района обоих проливов. Исходя из слабости Османской империи и недостатка средств для модернизации флота и крепостей, фактор сопротивления турок не рассматривался как непреодолимое препятствие.

В Одесском военном округе с начала 1880-х годов ежегодно проводились учения войск десанта с привлечением транспортных судов и боевых кораблей Черноморского флота. Уже в 1886 г. штабом округа был подготовлен «Свод указаний войскам Одесского военного округа относительно посадки их на суда, перевозки морем и высадки»⁶

Расчет состава десантных сил производился с учетом опыта аналогичных операций других стран. Так, русские военные специалисты по опыту Крымской и современных ей войн считали следующее: «Нормально же сила десанта определялась тогда в 40 тысяч, требовавших для своего подъема 45-50 транспортов самых больших размеров»

Черноморский флот постоянно практиковался в боевых стрельбах, постановке минных заграждений и использовании торпед. К середине 1890-х годов в его составе только эскадренных броненосцев насчитывалось восемь, также были построены и введены в состав флота 2 крейсера 1 ранга, 3 минных крейсера и 25 миноносцев и миноносок.

Таким образом, к последнему десятилетию XIX века Босфорская экспедиция России была спланирована на стратегическом и тактическом уровнях. Сконцентрированы, подготовлены и обучены необходимые силы армии и флота. Назрела необходимость провести практическое моделирование всей экспедиции с учетом военного противодействия Турции и Великобритании. Этим целям и была посвящена рассматриваемая военная игра.

Руководство игрой и учениями осуществлялось командующим практической (учебной) эскадрой Черноморского флота вице-адмиралом И.М. Диковым, который одновременно выступал в качестве командира «русской партии», и начальником штаба Одесского военного округа генерал-лейтенантом А.П. Протопоповым. Посредником в игре являлся

⁶ РГВИА. Ф. 400. Оп. 4, Д. 588.Л.48

командир 11-го армейского корпуса генерал-лейтенант В.Н. Филиппов.

Примечательно, что А.П. Протопопов в бытность свою военным агентом в Афинах активно занимался сбором сведений об английской Средиземноморской эскадре, в особенности ее «дарданельской» части, базировавшейся на Мальту. Совместно с командиром российского стационара «Тамани» С.О.Макаровым он детально осмотрел с борта «Тамани» и арендованных яхт берега Босфора и турецкие укрепления, составив их планы и определив сектора обстрела

Командир «Тамани», находившейся в Константинополе с 1880 г., совместно с военными агентами провел за два года огромную работу по сбору гидрографических, метеорологических, топографических данных о берегах Босфора, изучил возможности минирования пролива и провел разведку возможных районов десанта, а также турецких укреплений. В 1883 г. результаты этих исследований были поданы в Главный морской штаб

Генерал-лейтенант В.Н.Филиппов, являясь военным агентом в Константинополе, собирал сведения о турецких укреплениях на Босфоре, неоднократно осматривал места возможной высадки. Записка В.Н.Филиппова «Стратегическое описание Босфора» относится к наиболее подробным и проработанным планам десантной операции на Босфор. Таким образом, руководителями и организаторами учений стали генералы и адмиралы, являвшиеся одними из главных разработчиков предполагаемой кампании, и хорошо знакомые с местами предполагаемой высадки⁷.

В отличие от других десантных маневров учения 1902 г. носили выраженный характер стратегического моделирования с максимальным приближением к реальности. Это достигалось путем введения в учения «партии условного противника» и проигрывания его вероятных действий на основе реальных показателей и известных возможностей. Так, согласно плану-конспекту учений, подготовленному под руководством А.П. Протопопова, под «силами противника» понимались турецкие

7 РГВИА. Ф. 400. Оп. 4, Д. 588.Л.48

и английские силы в следующем составе: «турецкие береговые укрепления и войска, турецкий флот, английская эскадра Средиземного моря в ее наличном составе к 1 декабря 1901 г., английский десант из состава гарнизонов английских станций в Средиземном море» Таким образом, учитывались все силы и средства, теоретически способные противодействовать Босфорской экспедиции в варианте открытого вооруженного конфликта.

Ввиду деликатности вопроса и ситуации при расчете сил противника в игре и учениях формально использовалась известная открытая информация о вероятном неприятеле. В то же время русское командование обладало сведениями о численности и скорости сосредоточения сухопутных турецких сил, находившихся в районе Константинополя. По современным подсчетам они не превышали численности десанта из Одесского округа.

Учитывалось также, что в Османской империи велось активное крепостное строительство. По данным русских военных агентов только в районе Босфора были сооружены или обновлены четыре укрепления и батареи, намечалось перевооружение батарей орудиями системы Круппа. Несмотря на начавшееся переоснащение крепостей, в целом положение с боеготовностью было плачевным, так как из имевшихся орудий только 5 были пригодны для немедленного использования. В этом свете невысокая оценка береговых укреплений османов представляется обоснованной. В целом выдерживалось «золотое правило» десантной операции – «Высадка открытою силою может сулить успех при противнике более слабом, чем Десантный отряд⁸».

Состав и возможности турецкого флота тоже не являлись секретом. «В Петербурге знали, что ни один из принимавшихся Портой, начиная с 1886 г. планов усиления флота выполнен не был. В целом турецкий флот содержал 6 больших и 10 малых броненосцев, из них только «Гамидие» был построен в 1892 г., остальные введены в строй до 1874 г. Ни по «весу залпа», ни по водоизмещению и бронированию они не могли соперничать с русской Черноморской эскадрой.

⁸ Десантная операция//Военная энциклопедия. Под ред. И.Д. Сытина. СПб. 1912. Т. XII. С. 56

Современники достаточно низко оценивали возможности турецких частей и главную опасность видели в силах англичан. Британская Средиземноморская эскадра, базировавшаяся на Мальту, состояла из вполне современных и боеготовых кораблей. В ее состав в 1896 г. входили 11 эскадренных броненосцев, впрочем, одной из отличительных особенностей которых было слабое палубное бронирование

Вопрос успешности экспедиции в значительной степени определялся сроками прибытия британской эскадры к Дарданеллам. По расчетам русского военного командования флот противника прибудет к проливам на 6-й день после получения соответствующей команды и потратит какое-то время на сам прорыв. Черноморскому флоту для достижения Босфора потребуется 2 суток после выхода в море (плюс сутки на посадку войск и организацию). Соответственно, имелся временной период в трое суток, за которые теоретически возможно было сломить сопротивление турок и перекрыть Дарданеллы минами.

Осенью 1900 г. в Одессе состоялось представительное военное совещание, посвященное планированию и перспективам реализации военной экспедиции по овладению Босфорским проливом. В совещании принял участие военный министр А.Н. Куропаткин. Исходя из целей, обозначенных Комиссией 1881 г. и определенных высочайше утвержденной Инструкцией 1897 г. были проанализированы подготовленные командованием Одесского военного округа итоговые и отчетные материалы по подготовке экспедиции. Особое внимание уделено развернутому плану десанта, составленному генералом от кавалерии Д.П.Дохтуровым, бывшим командиром 13-й пехотной дивизии, в 1900 г. назначенным помощником командующего Одесским военным округом.

План-очерк генерала Дохтурова, послуживший основой для рассматриваемой игры, предусматривал следующее. В десанте должны были участвовать все боевые корабли Черноморского флота, а также необходимое количество транспортов. Только для перевозки передового десантного отряда привлекалось в портах Одессы и Севастополя 18 судов, большинство из них - суда Доброфлота и РОПиТ⁹.

Согласно плану десанта по истечении 10 суток после получения

9 РГВИА. Ф. 400. Оп. 4, Д. 588

условной депеши и 7 суток от вступления боевой эскадры в Верхний Босфор – на европейском берегу Босфора и на азиатском берегу укрепились и заняли оборону по 33 батальона (24600 штыков), 12 пулеметов, 112 полевых орудий на каждом. На позициях установлены также все орудия Особого запаса и торпедные аппараты.

В то же время и в рассматриваемом плане основными районами для захвата русскими войсками и их последующего сосредоточения являлись на европейском берегу – хребет Ходжа-Таш и Терапийские высоты, на азиатском – хребет Карлы-Тепе. Критически важным по-прежнему считалось уничтожение турецких батарей Маджар и Румели-Каван, а также Сары-Таш и Анатоли-Каван из-за особой опасности их орудий для броненосцев флота. В частности, Румели-Каван была вооружена 14-дюймовыми морскими орудиями с длиной ствола в 35 калибров, которые были пристреляны и наводились по меткам на местности противоположного берега пролива.

Основными объектами атак на европейском берегу являются батареи Сары-Таш, Румели-Кавак, Теле-Табия. На азиатском – Анатоли-Кавак и Маджар-Табия. После их захвата европейский отряд занял горы Мавромоло, а также вышел через м. Буюк-Дере на Терапийские высоты, азиатский – скаты вершины Юша-Даг, через м. Бейкос на хребет Карлы-Тепе.

Орудия Особого артиллерийского запаса устанавливались с соблюдением общего принципа – «тяжелые орудия, по преимуществу на азиатский берег, а легкие – на европейский». На азиатском берегу батареи устанавливаются на отрогах Юша-Дага, идущих к мысу Сельви-Бурну, на европейском – в т.н. «посольском парке».

Таким образом, в завершении операции части русской армии и корабли флота должны были прочно занять весь Верхний Босфор, блокировав пролив примерно по линии Терапия-Бейкос (то есть чуть больше трети длины всего пролива) минными постановками, расположением миноносцев и артиллерийскими позициями Особого запаса и броненосцев. По выражению военного министра А.И. Куропаткина «Верхняя половина Босфора должна сделаться убежищем нашего Черноморского флота». При этом не оккупировалась столица и

вообще ни один значимый населенный пункт Турции.

План-конспект готовящихся учений А.П. Протопопова, составленный в соответствии с изложенной схемой Дохтурова, также обозначил силы и средства «Русской партии», осуществлявшей по замыслу учений захват Верхнего Босфора и блокирование Дарданелл. К ним относились: Черноморский флот, отряд Средиземного моря, войска Одесского военного округа, Особый артиллерийский запас, мины военного ведомства, средства обороны берегов Черного моря, минное заграждение морского ведомства, транспортные средства, к которым, кроме русских пароходов, могут быть причислены и иностранные, оказавшиеся в портах Черного моря¹⁰.

В целом, более подробно, чем ранее, планировались и разбирались действия флота. В том числе предусматривалось выставление еще одного - передового минного заграждения практически у устья Золотого Рога и атака русскими миноносцами британского флота уже на дальних подступах к основному минному заграждению.

Упоминается «отряд Средиземного моря» - немногочисленная русская эскадра, там крейсировавшая. Этот отряд кораблей с начала 1880-х годов получил распоряжение постоянно находиться поблизости от пролива Дарданеллы. Можно предположить, что в случае начала операции на его долю выпала бы задача как минимум своевременно оповестить эскадру Черноморского флота о передвижениях и подходе британцев и постараться задержать начало прорыва.

Значимое место в силах «Русской партии» занимают мины, что объясняется их особой ролью в блокировании Дарданелл. Еще в 1880-х годах Комиссия по обороне черноморского побережья, основываясь на промерах военных агентов, пришла к выводу, что для успешного покрытия Дарданелл достаточной плотностью мин (с расчетом 7 минных зарядов на дистанцию в 100 футов) необходимо 1680 - 1700 штук. Необходимое количество на складах Одесского военного округа имелось.

Неотъемлемым элементом планируемой минно-артиллерийской позиции в Дарданеллах являлись артиллерийские орудия т.н. «Особого

¹⁰ РГВИА. Ф. 400. Оп. 4, Д. 588

артиллерийского запаса», предназначенные для быстрой установки в районе проливов и надежного их прикрытия в целях воспреещения прорыва британских броненосцев.

К описываемому времени Особый артиллерийский запас согласно специальной таблицы Одесского военного округа насчитывал всего 160 орудий, из коих 106 тяжелых, из которых большая часть должна была храниться уже в разобранном виде на военных транспортах, подготовленных к выходу в море.

Структура запаса весьма примечательна, он облегчен, в том числе с точки зрения транспортировки и установки - тяжелый калибр в 11 дюймов (280мм) отсутствует. Значительную часть всех орудий составляют 9-дюймовые (228мм) тяжелые и легкие мортиры – то есть орудия гаубичного или навесного огня. Это было вызвано спецификой предстоящего применения. Генерал Д.П.Дохтуров отмечал в этой связи: «Особый запас не имеет в своем составе орудий бронебойных. Имеющиеся в нем мортиры своим навесным огнем могут нанести весьма сильный вред неприятельским судам, стреляя по палубам этих судов; таким образом эти орудия могут называться палубойными и в настоящее время считаются более грозными для судов, чем прицельные орудия даже бронебойные».

Первоначальная задача – защита установленных мин возлагалась на 6-дюймовые (152мм) пушки Кане и 57мм пушки Норденфельда, а также на пулеметы. «Пушки Кане являются наиболее действительными из числа длинных орудий особого запаса, а 57м.м. скорострельные необходимы для защиты минных заграждений».

Например, на приведение всех орудий особого запаса в боевую готовность на требуемых позициях отводилось 72 часа – трое суток с момента выгрузки в зоне высадки. Выгрузку запаса предполагалось произвести на 4-й день десантной операции, то есть на 7-й день (день подхода передовой части британской Средиземноморской эскадры) артиллерийские батареи в полном составе должны были быть готовы встретить противника.

Вмешательство в события «Британской партии» в виде Средиземноморской эскадры считалось при планировании практически неизбежным. Соответственно, к проблемам, окончательно определявшим перспективы экспедиции, были отнесены вопросы о длительности сопротивления турецких константинопольских батарей и о боевой эффективности русской блокировочной позиции у Дарданелл. Как отмечалось, они рассматривались заранее на совещании в Главном морском штабе в период подготовки учений. После событий 1882г., связанных с обстрелом английской эскадрой египетской Александрии и последующей высадкой десанта, на проблему турецких батарей в Босфоре смотрели с умеренным оптимизмом. Итоги этого сражения продемонстрировали возможность и успешность атаки броненосцами береговых фортов, в том числе оснащенных современной нарезной артиллерией. Выделено крайне разрушительное действие огня крупнокалиберных морских пушек по берегу (более 2000 убитых и раненых в гарнизоне фортов), производившее к тому же большой психологический эффект на обороняющиеся войска

В то же время проблема действительной эффективности минно-артиллерийской позиции у Дарданелл не имела каких-либо серьезных precedентов решения, поскольку русский флот был в известной степени пионером в применении этой тактики. Специализированные мортиры Энгельгардта поступили на вооружение уже к 1895 г. Благодаря новинке - железному лафету 6-дюймовая мортира стала удобной в транспортировке и перемещении, появилась возможность вести огонь с колес. По мобильности и скорости открытия огня эти орудия приближались к полевым пушкам. В боекомплект мортир входили бомбы различного типа от 27 до 34 кг. Мортира позволяла вести эффективный навесной огонь, в том числе с закрытых позиций. Несмотря на то, что мортиры имели относительно небольшую дальность - до 4000м, в узостях Босфорского пролива они имели все шансы стать «палубобойными» для британских кораблей.

С учетом этих факторов русские военные специалисты того времени были практически уверены, что «при попытке прорыва [англичан] через Дарданеллы и через минно-артиллерийскую позицию на Босфоре

(которую должен и мог создать русский десант) эти корабли были обречены на существенные потери от навесного огня артиллерии при весьма ограниченных возможностях для маневра»

Таким образом, проведенная стратегическая подготовка учений и заблаговременное решение всех принципиальных вопросов операции позволили приступить к непосредственному передвижению войск и сил флота по подготовленным в Николаевской академии планам и схемам.

Официальные итоги проведенных игры и учений были подведены только в 1904г. комиссией генерала А.П. Протопопова. Показательна формулировка основного вывода. «Тяжесть операции будет лежать на сухопутной армии, роль же флота - после захвата пролива - вместе с войсками передового отряда, артиллерии особого запаса, и минами, - сведется лишь к прочному преграждению пролива до тех пор, пока доставлена будет сюда тяжелая береговая артиллерия, то есть пока не создано будет на Верхнем Босфоре крепости, надежно запирающей доступ в бассейн Черного моря». Очевидно, что генерал А.П. Протопопов рассматривает дальнейшие военные перспективы операции. Реализация же первого удара – высадка десанта и блокирование проливов – оценивается как дело отработанное и решенное.

В результате игра и учения показали, что даже, исходя только из фактического количества боевых кораблей и транспортов, расчеты Дохтурова оказались в целом верны. Русская партия успевала захватить батареи и организовать минные постановки и артиллерийские позиции до подхода передового отряда английской эскадры. Руководители игры и посредники от армии оценили проведенные учения положительно.

Практические итоги учений комиссия трактует таким же образом. «В общей сложности, округ может выставить до 164.000, которые могут при наличии достаточных перевозочных средств, прибыть в Босфор к вечеру 16-го дня после объявления мобилизации и через 14 дней после появления там авангарда... На эти войска и ляжет вся тяжесть удержания за собой занятого положения против масс турецких войск, численность которых уже к 16-му дню после начала их мобилизации, дойдет до 216.000 человек¹¹». Здесь также виден акцент на дальнейшее развитие

¹¹ РГВИА. Ф. 400, Оп. 4, Д. 617, Л. 15

операции и успешное сопротивление основным силам турецкой армии.

Представляется, что в этом же ключе следует воспринимать и главный недостаток, выявленный маневрами, - слабая готовность привлекаемых коммерческих судов - соответственно, критика готовности пароходных обществ относилась скорее к использованию их судов в дальнейшем. Наряду с отмеченным, неизбежно возникли проблемы взаимодействия армии и флота. В качестве решения комиссия предложила «единоначалие и полное подчинение одного начальника другому», приводя в пример войну 1787-1791 г. и роль князя Потемкина, осуществлявшего верховное командование и наземными, и морскими силами.

Результаты этих учений и выводы комиссии А.П. Протопопова в целом демонстрируют практическую реализуемость замысла Босфорской экспедиции и его подготовленность с военной точки зрения. Указанные же недостатки вполне могли быть устранены в относительно короткие сроки.

Более позднее и успешное участие транспортов «Доброфлота» в переброске русских войск в Китай в 1900г. доказало наличие практической возможности по оперативной переброске войск по мобилизации и тяжелых береговых орудий на Верхний Босфор.

На практике операция предусматривала тесное взаимодействие армии и Черноморского флота, а также одновременное задействование разнородных сил и средств. Одним из замыслов операции являлось создание и защита минно-артиллерийской позиции на Верхнем Босфоре. Впоследствии такое тактическое решение доказало свою эффективность, в частности в ходе Моонзундского сражения с германским флотом в октябре 1917г. Несмотря на имевшиеся недостатки, количество привлекаемых транспортных судов, в том числе коммерческих, позволяло не только перебросить передовой отряд десанта, но и осуществить своевременную перевозку в район операции достаточного количества войск и тяжелой береговой артиллерии на случай дальнейшей эскалации конфликта.